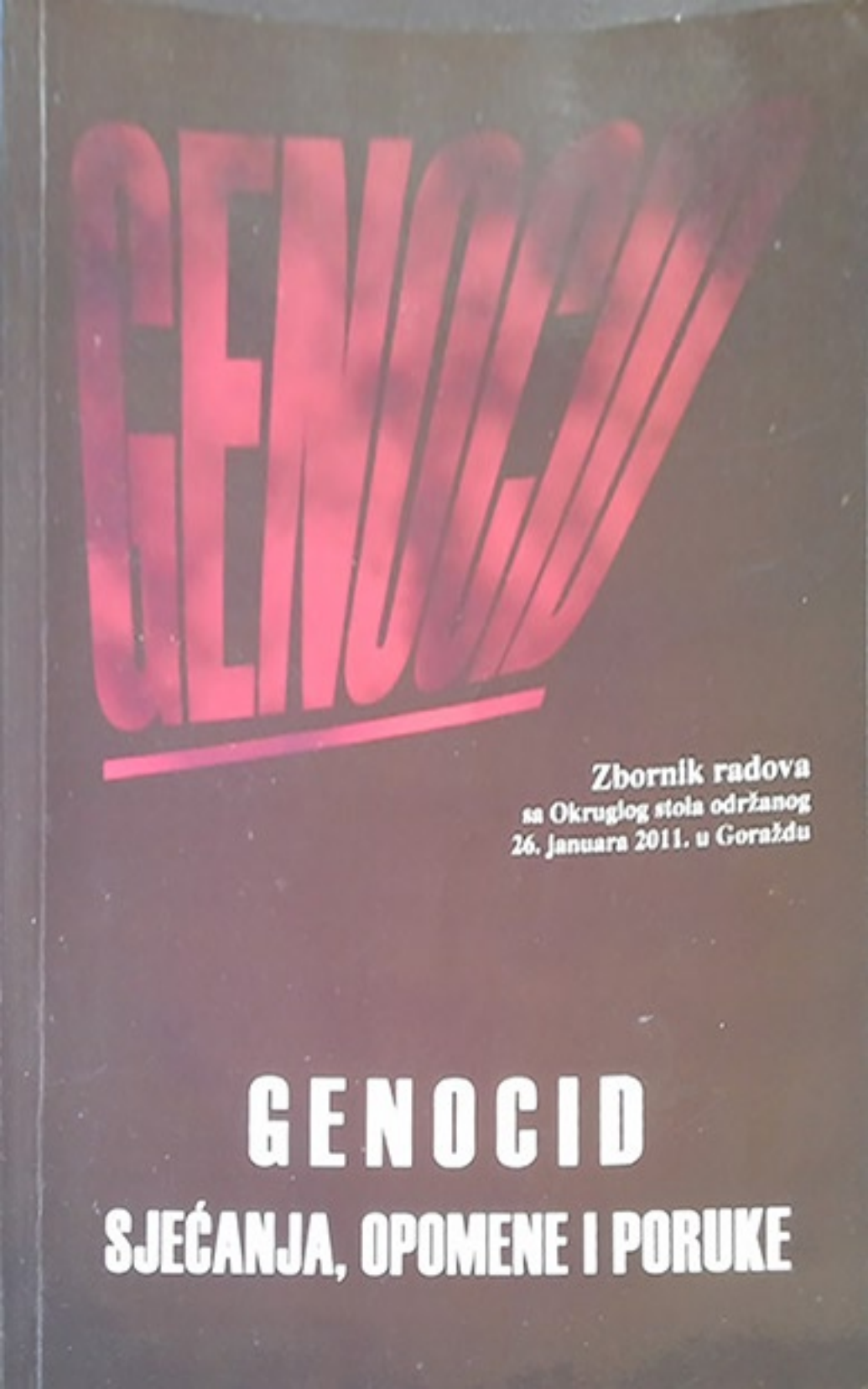

Zbornik radova
sa Okruglog stola održanog
26. januara 2011. u Goraždu

GENOCID

SJEĆANJA, OPOMENE I PORUKE

Univerzitet u Sarajevu
Institut za istraživanje zločina protiv
čovječnosti i međunarodnog prava

SJEĆANJA, OPOMENE I PORUKE

Zbornik radova s Okruglog stola, održanog 26. januara 2011. u Goraždu povodom 26. januara 1942 – Dana sjećanja na genocid u Gornjem Podrinju

Sarajevo, 2012.

IZDAVAČI: Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo

Savez antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini, Sarajevo

Udruženje za očuvanje prirodne i civilizacijske baštine "Sinan-paša Sijerčić", Goražde

ZA IZDAVAČE: Prof. dr. Smail Čekić
Jure Galić
Rašid Sijerčić

UREDNICI: Dr. Bećir Macić
Aida Suljević

LEKTOR I KOREKTOR: Sadžida Džuvić

SLOG I PRELOM: Anel Grabovica

TIRAŽ: 300

ŠTAMPA: Štamparija "FOJNICA"

S J E Ć A NJ A, O P O M E N E I P O R U K E

Zbornik radova s Okruglog stola, održanog 26. januara 2011. u Goraždu povodom 26. januara 1942 – Dana sjećanja na genocid u Gornjem Podrinju

SADRŽAJ

UVOD.....7

POZDRAVI OKRUGLOM STOLU

- **Mr. Muhamed Ramović**, načelnik Općine Goražde.....11
- **Suljo Imamović**, predsjednik Udruženja antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata Goražde.....12
- **Rašid Sijerčić**, predsjednik Udruženja za očuvanje prirodne i civilizacijske baštine „Sinan-paša Sijerčić“ 13
- **Jure Galić**, predsjednik Saveza antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini.....15
- **Rade Vukosav**.....15

SJEĆANJA, OPOMENE I PORUKE

Rašid Sijerčić, MAGNUM CRIMEN I ETIKA UMJETNIKA.....19

Prof. dr. Smail Čekić, ČETNIČKI ZLOČINI GENOCIDA U GORNJEM PODRINJU 1941-1942. I ODNOS NOP-a PREMA ZLOČINIMA.....23

Dr. Bećir Macić, GENOCIDNI AKTI PROTIV BOŠNJAKA 1992−1995.....54

Prof. dr. Muhamed Šestanović, ZLOČIN GENOCIDA I ZLOČIN ZABORAVA.....77

Doc. dr. Rasim Muratović, POUKE GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA.....96

Doc. dr. Fikret Bečirović, GORNJE PODRINJE – ZLOČINI U KONTINUITETU, 1941−1945.....110

Prof. dr. Ismet Dizdarević, PSIHOLOŠKA DIMENZIJA NEGIRANJA GENOCIDA.....116

Mr. Sabahudin Šarić, ZLOČINI NAD ISLAMSKIM VJERSKIM SLUŽBENICIMA 1941.....130

Rade Vukosav, NACIONALIZAM JE NAJGORA SOLUCIJA – Moralna je obaveza u ratovima štititi nedužne – BOSNA I HERCEGOVINA U DVJEMA NACISTIČKIM AGRESIJAMA....136

Mujo Kafedžić, DOKLE I ZAŠTO?!.....144

Nikola Janjić, RIJEČ SVJEDOKA GENOCIDA.....163

Mr. Husejin Omerović, ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE VLASENICA ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA I TOKOM AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1992−1995.....165

Kasim Čeljo, ISPRIČANE, ALI NAUČNO NEISTRAŽENE PRIČE O POSTOJANJU SUODGOVORNOSTI BOŠNJAKA ZA MASOVNO STRADANJE VLASTITOG NARODA U GORNJEM PODRINJU 1941−1945. I 1992−1995.....185

PRILOZI.....191

UVOD

U organizaciji Saveza antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini iz Sarajeva, Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Udruženja za očuvanje prirodne i civilizacijske baštine "Sinan-paša Sijerčić" iz Goražda, u Goraždu je 26. januara 2011. održan Okrugli sto o temi *Sjećanje, opomene i poruke*.

Povod za održavanje ovog naučnog skupa je 26. januar 1942 - Dan sjećanja na genocid u Gornjem Podrinju.

Moderator Okruglog stola bio je Rašid Sijerčić, predsjednik Udruženja za očuvanje prirodne i civilizacijske baštine "Sinan-paša Sijerčić".

Skupu se obratio i mr. Muhamed Ramović, načelnik Općine Goražde, koji je istakao značaj 26. januara 1942, kada je zaustavljen pokolj nad bošnjačkim stanovništvom, te potrebu da se taj datum stalno obilježava kako se takvi zločini više nikada ne bi ponovili. Po njegovim riječima, ovaj okrugli sto je prilika da se probudi znanje o tragičnim događajima iz Drugog svjetskog rata.

O važnosti Okruglog stola govorili su predstavnici boračke organizacije, mjesnih zajednica iz Goražda, a izveden je i prigodan muzički program.

Moderator je upoznao učesnike Okruglog stola s pismom Rade Vukosava, poznatog antifašiste, koji živi u Srbiji, a u kojem daje podršku skupu i Bosni i Hercegovini, kao nezavisnoj, međunarodno priznatoj državi.

Jure Galić, predsjednik Saveza antifašista i boraca narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini, pozdravio je skup i istakao značaj ovog datuma, te borbu svih antifašista protiv zla i protiv onoga što je zadesilo ovu zemlju 1992−1995. Naglasio je da moramo braniti svoju domovinu, Bosnu i Hercegovinu, podsjećati se na krvave dane, unijeti ih u obrazovni program i sa svim tim upoznati mlade ljude.

Na skupu je u ime Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu referate podnijelo sljedećih osam naučnih radnika ove naučne ustanove:

- prof. dr. Smail Čekić, ČETNIČKI ZLOČINI GENOCIDA U GORNJEM PODRINJU 1941-1942. I ODNOS NOP-a PREMA ZLOČINIMA
- dr. Bećir Macić, GENOCIDNI AKTI PROTIV BOŠNJAKA 1992−1995,
- prof. dr. Muhamed Šestanović, ZLOČIN GENOCIDA I ZLOČIN ZABORAVA,
- doc. dr. Rasim Muratović, POUKE GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA,
- doc. dr. Fikret Bečirović, GORNJE PODRINJE – ZLOČINI U KONTINUITETU, 1941−1945,
- prof. dr. Ismet Dizdarević, PSIHOLOŠKA DIMENZIJA NEGIRANJA GENOCIDA,
- mr. Sabahudin Šarić, ZLOČINI NAD ISLAMSKIM VJERSKIM SLUŽBENICIMA 1941−1945,
- mr. Husejin Omerović, ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE VLASENICA ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA I TOKOM AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU.

U navedenim referatima naučni radnici Instituta prezentirali su samo dio naučnoistraživačkih rezultata o genocidu nad Bošnjacima u okviru određenih nauka i naučnih disciplina. Nažalost, u kontinuitetu je, posebno u Drugom svjetskom ratu (1941-1945) i na kraju XX stoljeća (1992-1995), (iz)vršen genocid nad Bošnjacima, pri čemu je permanentno prisutno i negiranje genocida, što je zločin po sebi. Raspoloživa naučna saznanja, ukazuju na određene nedostatke ili praznine koje zahtijevaju sprovođenje naučnih istraživanja, čijim bi naučnim rezultatima ti nedostaci i praznine bili popunjeni. Postojeća naučna saznanja zahtijevaju određena verifikatorna istraživanja, čija je osnovna intencija da se naučno provjeri naučno poznato postojeće naučno saznanje. Sva spomenuta naučna istra-živanja su prvenstveno i pretežno empirijskog naučnog karaktera, čak i kada se radi o određenim dokumentima koje podvrgavamo naučnoj analizi, koja se ostvaruje primjenom operativne metode analize sadržaja dokumenta.

Sva dosadašnja istraživanja, a posebno aktuelna naučna istraživanja, imaju za naučni cilj otkrivanje, identifikovanje, utvrđivanje i konstatovanje naučne istine.

Na skupu su referate u ime Saveza antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini izložili sljedeći referenti:

- Rašid Sijerčić, MAGNUM CRIMEN I ETIKA UMJETNIKA,
- Mujo Kafedžić, DOKLE I ZAŠTO,
- Nikola Janjić, RIJEČ SVJEDOKA GENOCIDA,
- Kasim Čeljo, ISPRIČANE ALI NAUČNO NEISTRAŽENE PRIČE O POSTOJANJU SUODGOVORNOSTI BOŠNJAKA ZA MASOVNA STRADANJA VLASTITOG NARODA U GORNJEM PODRINJU 1941−1945. I 1992−1995.

Referat pod nazivom "NACIONALIZAM JE NAJGORA SOLUCIJA – Moralna je obaveza u ratovima štititi nedužne – BOSNA I HERCEGOVINA U DVJEMA NACISTIČKIM AGRESIJAMA", koji se, također, objavljuje u ovoj knjizi, dostavio je Rade Vukosav.

U ime Saveza antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini Okrugli sto pozdravio je i dr. Marko Oršolić.

U diskusiji je učestvovalo više učesnika Okruglog stola koji su rasvijetlili pojedine aspekte zločina.

Učesnici Okruglog stola su, zajedno s građanima Goražda, na mostu "Alija Izetbegović" odali počast žrtvama genocida bacanjem cvijeća u Drinu, pri čemu se jedan od rijetkih preživjelih (Nikola Janjić) obratio prisutnim i evocirao uspomene na te teške događaje.

U **Prilozima** su data vrlo suptilno selektirana dokumenta (jedan broj) različite provenijencije, čiji sadržaj nedvosmisleno pokazuje sadržaj, korijene, dimenzije i razmjere zločina genocida nad Bošnjacima.

POZDRAVI OKRUGLOM STOLU

Mr. Muhamed Ramović, načelnik Općine Goražde

Poštovani sugrađani, dragi prijatelji,

razmišljam kako započeti govor, jer povod zbog kojeg trebam govoriti zaslužuje zaista veliku pažnju i velike riječi.

Danas smo se okupili kako bismo odali počast svim žrtvama stradalim u periodu od 1941. do 1942, ali i kako bismo se prisjetili svih dešavanja kada su partizanske jedinice zaustavile pokolj nad žrtvama koje su četnici Draže Mihailovića ubijali od kraja novembra 1941. do 26. januara 1942.

Riječ je o historijskom događaju za narod ovih krajeva koji je stoljećima bio ugnjetavan i ubijan u želji neprijatelja da vlada ovim prostorima, koji su oduvijek privlačili pažnju kako Istoka tako i Zapada.

Period od kraja novembra 1941. do 26. januara 1942. ostao je zapamćen po velikom pokolju oko 1.400 žrtava koje su ubili pripadnici četničkog pokreta, koji su izvršili strašne zločine na ovim prostorima.

Njihova zlodjela rezultat su fašističke ideologije, stoljećima prisutne na ovim prostorima, koja, nažalost, i dalje živi skrivena i pritajena čekajući pogodno tlo da opet djeluje.

Ta ideja prouzrokovala je ponovno stradanje stanovništva od 1992. do 1995. Stoga, moramo uvijek biti na oprezu, upravo okupljajući se ovakvim povodima i stalno se prisjećajući svih događanja iz naše prošlosti, svih žrtava koje su pale u borbi za slobodu, ali i značaja narodnooslobodilačkog pokreta i borbe protiv fašizma utjelovljene u ideologiji druga Tita i njegovih saboraca, te ovog velikog historijskog događaja kada je zaustavljen pokolj 26. januara 1942. Danas smo se i okupili kako bismo se sjetili ove bitke i odali počast svim žrtvama, uz nadu da se ovakvi zločini nikad više ne ponove.

Suljo Imamović, predsjednik Udruženja antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata Goražde

Stanovništvo Podrinja i istočne Bosne uvijek je bilo izloženo stradanju i nasrtaju fašista, te se moralo iseljavati, preseljavati na druga područja kako bi izbjeglo masovno uništenje. Iako je u Drugom svjetskom ratu, u periodu 1941−1945, istočna Bosna imala ogromne gubitke u ljudstvu, nastradalo je civilno stanovništvo Foče, Čajniča, Goražda i ostalih varošica... Tih dana Drina je bila krvava, njeni mostovi su bili ljudske kasapnice, domovi krečane, a varoši i sela legla orgijanja i divljanja četničkih bandi.

Po naređenju Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske, odred „Bajo Pivljanin" i četa Kraljevačkog bataljona upućeni su u Goražde, koje su oslobodili 26. januara 1942.

Odmah nakon oslobođenja, krajem januara i početkom februara 1942, osnovani su prvi seoski, općinski i gradski narodnooslobodilački odbori u Foči, Čajniču i Goraždu, čime je prekinuta četnička vladavina.

Pristupilo se organizaciji, izgrađivanju i jačanju partizanskih jedinica i stvaranju jedinica Dobrovoljačke vojske.

Tito je naredio da se formira operativni štab za istočnu Bosnu, da vojnički i politički uredi odrede i mobilizira nove borce i da u saradnji s Prvom proleterskom brigadom aktivira istočnobosanske jedinice. Za komandanta štaba određen je Slobodan Princip Seljo, za članove Cvjetin Mijatović, Pero Kosorić, Stevo Heleta i Obrad Cicmil. Oni su, iz sjedišta u Goraždu, operativno djelovali na teritoriji istočne Bosne.

Organizacijom civilne i vojne vlasti u Goraždu narod je odahnuo i prestao strahovati od nasilja.

Pročitat ću odlomak teksta, sjećanja iz tog vremena, Rodoljuba Čolakovića, člana Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske: „Most na kojem sada stojim, zagledan u zelenkastu vodu Drine, bio je nijemi svjedok zvjerstva nad nevinim i bespomoćnim ljudima. Tu, na taj most, izvodili su pijani ljudi, po zapovijesti svojih pijanih komandanata, muslimane i klali ih tupim noževima i često nedoklane bacali s mosta u Drinu, ili ih vješali na željeznu konstrukciju mosta. Tu bi visili danima, dok ih nečija ruka ne bi strmoglavila u rijeku. Svaku noć odjekivalo je u jezivoj tišini varošice zapomaganje žrtava, ali pomoći nije bilo niotkuda. Uzalud su

građani Srbi odlazili četničkim vođama i preklinjali ih da prestane klanje njihovih susjeda, školskih drugova i prijatelja. UZALUD. Njima su pijani oficiri odgovorili da su to ustaše i Turci, i oni su svake noći slušali bat koraka ispred svojih prozora. To su krvnici odvodili na most one iste ljude koji su ih zaštitili od hrvatskih ustaša, a oni nisu bili kadri da ih otmu iz ruku četničkih. I dizao se vapaj nesrećnika, i čulo se potmulo krkljanje, i šibala je po snijegu topla, ljepljiva ljudska krv. Na snijegu i po ogradi mosta ostajali su rumeni tragovi nečovještva i sramote. Svaka kaplja te nevino prolivene krvi, ljaga je velikoj zastavi slobode, koju IZRODI srpski hoće da osramote..."

Historija se ponavlja, pa su se krvava događanja ponovila i u ovom, posljednjem ratu 1992−1995.

Istočna Bosna i Podrinje preživjeli su ogromne strahote, ubijanja, pa čak i genocid nad bošnjačkim narodom. Na svu sreću, Goražde se odbranilo i četnici nisu imali priliku da uđu u grad, nego su građane najčešće ubijali artiljerijskom vatrom i snajperima... Kada su imali domet pješadijskim naoružanjem, nisu dopuštali kretanje gradom, a posebno su vatrom blokirali prelazak preko drinskih mostova.

Poručujem građanima Goražda da nikad ne zaborave događaje o kojima govorimo. Također moramo raditi na pronalaženju puteva koji zbližavaju ljude, puteva tolerancije, uvažavanja i poštivanja svih ljudi, bez obzira na nacionalnost i vjeroispovijest! Tako ćemo osigurati bolji život građanima i mladoj populaciji Bosne i Hercegovine.

Da Drina bude rijeka zbližavanja.

Rašid Sijerčić, predsjednik Udruženja za očuvanje prirodne i civilizacijske baštine "Sinan-paša Sijerčić"

Cijenjeni gosti, poštovani sugrađani!

Pozdravljam Vas u ime organizatora ovog skupa i u svoje ime i zahvaljujem na odzivu.

U okviru ovogodišnjeg Dana sjećanja, sedmog po redu, planirali smo održavanje Okruglog stola pod motom SJEĆANJA, OPOMENE I

PORUKE, a čiji organizatori su: Glavni odbor Saveza antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata Bosne i Hercegovine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu i Udruženje za očuvanje prirodne i civilizacijske baštine „Sinan-paša Sijerčić".

Prije osamnaest godina, preciznije od 28. augusta do 5. septembra 1993, u Čikagu, povodom stote godišnjice prvog zasjedanja, također održanog u tom gradu, sastao se Parlament svjetskih religija. Taj skup eminentnih vjerskih i duhovnih etičara 4. septembra 1993. usvojio je Deklaraciju o svjetskoj etici koju je, po njihovom zaduženju, zajedno sa svojim saradnicima, izradio prof. dr. Hans King. Kroz referate kao i diskusiju učesnici našeg Okruglog stola nastojat će nas opomenuti na tragičnost političkog procesa na našim prostorima, uzrokovanu najgrubljim kršenjem elementarnih moralnih i civilizacijskih normi i postulata tretiranih u spomenutoj Deklaraciji. Da te norme svakodnevno ignoriraju i čak bestidno ironiziraju korumpirani politički moćnici na svim nivoima, govori i sama hronologija naših nastojanja da se razriješi jedan etički problem. Radi se o kontinuiranom, skoro tridesetgodišnjem onemogućavanju građana Gornjeg Podrinja da na normalan, civilizacijski način izražavaju svoj pijetet prema žrtvama genocida i boraca NOP-a, koji su dali svoje živote u borbama za oslobođenje naših krajeva.

Svi smo duboko svjesni kompleksnosti situacije u kojoj se nalazi naše društvo i država Bosna i Hercegovina. Svjesni smo i činjenice da velikodržavni i zločinački projekt zvani „velika Srbija" nije „adaktiran" i da su posljedice pokušaja njegovog ostvarivanja i u vrijeme 1941−1945. i 1992−1995. još uvijek nezaliječene i naučno nezaokružene. U vezi s tim, upravo u ovoj sali i na današnji datum prije tri godine, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu prezentirao je projekt „Genocid u Gornjem Podrinju 1941−1945. i 1991-1995". Naš današnji skup trebao bi biti u funkciji tog naučnoistraživačkog pregnuća i nadam se da će predstavljati doprinos njegovoj realizaciji.

Okrugli sto otvaramo izlaganjem predsjednika Glavnog odbora Saveza antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini druga Jure Galića.

Jure Galić, predsjednik Saveza antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini

Zahvaljujem vam na ovako brojnom odzivu na ovaj sastanak i razgovor. Smatram da je odabrano pravo mjesto na kojem ćemo obilježiti Dan sjećanja na žrtve genocida u Gornjem Podrinju. Smatram da je posebno dobro i korisno da, pored vlastitih sjećanja pojedinih ljudi s ovog područja na to ružno vrijeme, i nauka dadne svoju riječ, a što ovog puta čini Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava u Bosni i Hercegovini. Moramo pamtiti našu prošlost da nam se ne bi ponovila, a posebno je naša omladina mora poznavati i pamtiti.

Danas je ružno i teško vrijeme, ukoliko ne budemo dovoljno budni, prošlost bi se mogla ponoviti.

Pozdravni telegram **Rade Vukosava**

Prijateljski i drugarski vas pozdravljam kao velike junake, uz zahvalnost što ste odbranili Goražde i ostali na Drini. Na krvavoj Drini koja je u svim dosadašnjim ratovima bila grobnica nedužnih građana Bošnjaka – samo zato što nisu iste vjere onih zlikovaca koji su nad vama činili genocidno etno-čišćenje.

I ovog nedavnog rata ste bili stradalnici i paćenici, braneći živote svoje i svojih najmilijih. I kućne pragove.

Nepravednim Dejtonom ste sada u sramnom „Koridoru“, koji je sramota za međunarodnu zajednicu. Koridori u Evropi!!!

Sa željom da se to više nikad ne ponovi, pozdravljam vas.

18. 1. 2011.
Rade Vukosav, Bosanac u Srbiji

SJEĆANJA, OPOMENE I PORUKE

Rašid Sijerčić, predsjednik Udruženja za očuvanje prirodne i civilizacijske baštine "Sinan-paša Sijerčić"

MAGNUM CRIMEN I ETIKA UMJETNIKA

Enciklopedije i antologije uglavnom su zabilježile stvaralaštvo relevantnih umjetnika koje se može smatrati angažiranim. Pod ovim podrazumijevamo da se radi o djelima prožetim etničkim univerzalnim vrijednostima, a ne samo zasnovanim na principima estetike, valoriziranim kroz diskurs umjetničke kritike. Naravno, ovakvom pristupu ne može promaći činjenica da je Homer, slikajući trojanski rat, i ne htijući opisao veliki zločin koji su Grci počinili nad Trojancima, makar se ovdje radilo i o legendi u formi velikog epa.

Za ovu priliku da se, ipak, odmah situiramo u XX stoljeće. Svaki rat, sam po sebi, predstavlja jedan veliki, ili ako hoćemo, seriju velikih ili manjih zločina koji se događaju u različito ili možda čak u isto vrijeme na različitim prostorima. U svakom slučaju, antiratnom raspoloženju javnog mišljenja veoma značajan doprinos mogu dati umjetnici.

Traumatičnost rezultata Prvog svjetskog rata, najvećeg pokolja koji se u historiji do tada dogodio, proizvela je imperativ da se tako nešto više ne smije ponoviti. Među plejadom umjetnika koji su bili svjedoci tog vremena Romen Rolan (1866−1944), po svom djelu i cjelokupnom životnom angažmanu, zasigurno zaslužuje sami vrh u piramidi časti. Njegova knjiga *Iznad svjetine,* izdata 1915 (kada mu je dodijeljena i Nobelova nagrada), izazvala je gnjev šovinista, kako u Njemačkoj tako i u Francuskoj, koji mu to do kraja života nisu oprostili. Njegov „nepokolebljivi pacifizam" i „plemenita misao" bili su u funkciji „izmirenja heroizma i mira". Franc Kafka svoj osebujni senzibilitet predstavio je u romanu *Proces* i autor je djela *Kažnjenička kolona* (1919), koji predstavlja tužno proročanstvo za ono što će kasnije biti poznato kao holokaust. Bertolda Brehta (1898−1956) poznajemo kao „najistaknutijeg njemačkog dramatičara XX stoljeća". Široka lepeza i inovativnost njegovog stvaralaštva smještaju ga u sami vrh intelektualne elite njegovog doba. Ipak, osnovni pečat njegovog životnog angažmana ostaje humanizam i kontinuitet suprotstavljanja zlu. Prisjetimo se samo njegove drame *Majka hrabrost i njezina djeca*, napisane

1941, kojom je želio pokazati da događaji iz 30-godišnjeg rata (1618−1648) u kojem je Njemačka izgubila skoro pola svog stanovništva, sasvim korespondiraju njegovom vremenu. *Tri ratna druga*, *Povratak* i *Na zapadu ništa novo* E. M. Remarka upečatljiva su ilustracija ratnog užasa koji se odvijao od 1914. do 1918, a roman *Doba života i doba smrti* slika je drame Hitlerovog Vermahta pod Staljingradom.

Plemenito nastojanje Wudra Wilsona da preko društva naroda dugoročno osigura mir nije uspjelo. Nova apokalipsa je na pomolu s Musolinijem i Hitlerom: nakon Etiopije na redu je Španija. Čuveno platno Pabla Pikasa, „Gernika", stravična je poruka za Evropu i svijet. Među mnogobrojnim žrtvama je i jedan od najznamenitijih pjesnika Španije – Federiko Garsija Lorka. U redovima internacionalnih brigada je i Ernest Hemingvej. Svoj pacifizam iskazao je već u Prvom svjetskom ratu kao dobrovoljac (roman *Zbogom oružje*). Novinar i borac republikanaca piše dramu *Peta kolona*, a čuveni film „Kome zvono zvoni" snimljen je po njegovom istoimenom romanu o partizanskom ratovanju u Španiji.

Novi svjetski pokolj koji je Hitler otpočeo 1. septembra 1939. i koji će trajati punih šest godina, po posljedicama i ispoljenoj monstruoznosti prevazišao je onaj prethodni. Zbog ograničenosti vremena, fokusirat ćemo se samo na period Narodnooslobodilačkog rata u Jugoslaviji.

U redovima Titovih partizana od početka se nalazio i određen broj umjetnika raznih profila: književnika, slikara, kompozitora. Zahvaljujući njima, danas imamo umjetnička svjedočanstva iz tog veličanstvenog i časnog perioda naše historije. Mnoga djela tih stvaralaca spadaju u vrhunske vrijednosti i kao takva su trajna. U uvjetima partizanskog (gerilskog) oslobodilačkog rata, podrazumijeva se, nije moguće stvarati obimnija umjetnička djela. Ipak, i u takvim prilikama nastala je čuvena poema *Stojanka majka Knežopoljka* iz pera Skendera Kulenovića. Poznati su i radovi iz partizanskog perioda staroga Vladimira Nazora, a pamtimo i veoma dojmljivu *Kadinjaču* Slavka Vukosavljevića. Naravno, Branko Ćopić je najplodniji partizanski književnik: *Gluvi barut, Doživljaji Nikoletine Bursaća, Ne tuguj bronzana stražo, Osma ofanziva, Priče Partizanke, Bašta šljezove boje ...*

Među partizanima kompozitorima, dirigentima, muzičarima, prema knjizi *Muzika i muzičari u NOB,* registrirano je blizu stotinu učesnika, a kao najpoznatijih sjećamo se Oskara Danona, Silvija Bombardelija, Bojana Adamiča. U svom eseju „Sto originala" – što je ustvari predgovor mapi

izabranih radova 30 likovnih umjetnika učesnika NOB-a – Pivo Karamatijević odaje priznanje svojim kolegama umjetnicima i saborcima „koji su bez malo prešli iste ratne staze“. Mapu „Sto originala“ čine reprodukcije radova eminentnih umjetnika, među kojima su: Đorđe Andrejević Kun, Branko Šotra, Ismet Mujezinović, Vojo Dimitrijević, Božidar Jakac i, naravno, autor Pivo Karamatijević.

U periodu socijalističkog razvitka naročito se razvila kinematografija, odnosno filmska umjetnost. Snimljeno je dosta filmova koji su među najboljim u ratnom (epskom) žanru.

Već je postalo uobičajeno da se kao paradigma antipoda općem dobru opredijeljenih umjetnika navode imena Knuta Hamsuna (1859−1952) i Ezre Ponda (1885−1972). Mada smatran najjačim norveškim književnikom (dobitnik Nobelove nagrade 1920), zbog kolaboracije s Vitkunom Kvislingom (čije je ime ostalo kao sinonim za sve saradnike okupatora u Drugom svjetskom ratu) i Nijemcima, Hamsun je osuđen na veliku novčanu globu. Također su, zbog propagandnih govora na rimskom radiju protiv SAD-a, odnosno otvorene kolaboracije s Musolinijem, američke oružane snage uhapsile velikog američkog pjesnika Ezra Pounda. Da bi ga spasili od smrtne kazne zbog veleizdaje, smješten je u ludnicu (u Vašingtonu) gdje je ostao 13 godina. Nakon što se za njega zauzeo Hemingvej, otpušten je iz ludnice i sve do kraja života živio je u Meranu u Italiji.

Ova dva karakteristična kulturološko-kriminalna slučaja asociraju nas na ulogu „Francuske sedam“ i memorandumovaca u kreiranju velikih zločina kojim su uništavali Jugoslaviju, nanijevši ogromne žrtve, najviše u Bosni i Hercegovini. Hamsuna i Pounda imamo i danas, u širem i užem okruženju. Emir Kusturica, pripremajući se za ekranizaciju „Na Drini ćuprije“, „sve u šesnaest“ pjeva ode ratnom zločincu Radovanu Karadžiću. Inspirativno na njega djeluje statua đenerala (locirana u draževini Dobrun) čija je vojska u Drugom svjetskom ratu na toj ćupriji i okolini poklala preko tri hiljade žitelja općine Višegrad. Otprilike toliko na istoj ćupriji pobili su i Dabićevi „orlovi“ i „sokolovi“. Režiser bi možda nešto i režirao o spomenutim pokoljima, ali mu nema ko napisati scenarij. Imaju u Sarajevu dva-tri književnika-akademika. Ali, jedan od njih se izjašnjava da mu je Radovan brat, drugi ne želi Radovanu otežavati situaciju u Hagu, a trećem takve teme ne dolaze na pamet. Obuzet je vječnošću.

Može li se kod nas ikada pojaviti bosanski Žan Pol Sartr? Ili Andre Marlo, da nas podsjeti da ništa nije vrednije od ljudskog života?

Prof. dr. Smail Čekić, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava

ČETNIČKI ZLOČINI GENOCIDA U GORNJEM PODRINJU 1941−1942. I ODNOS NOP-a PREMA ZLOČINIMA

1. Četnički zločini genocida

Četnici Draže Mihailovića su u Drugom svjetskom ratu (1941−1945), u skladu sa (veliko) srpskom ideologijom i politikom fašističkog i genocidnog karaktera, te četničkim programom i ciljevima četničkih odreda i četničkog pokreta, posebno s *Instrukcijom* Draže Mihailovića, nad Bošnjacima izvršili genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava.

Genocidnu namjeru (*mens rea*) za istrebljenje muslimana četnici Draže Mihailovića su dosljedno i sistematično primjenjivali, odnosno ostvarivali uništavanjem muslimanskog stanovništva, bez obzira na spol, uzrast, itd., o čemu govore brojna relevantna dokumenta različite provenijencije.

Četnici Draže Mihailovića su, u ostvarivanju genocidnog plana (programa) o istrebljenju muslimana, najteže zločine genocida nad bošnjačkim stanovništvom počinili u istočnoj Bosni, istočnoj Hercegovini i zapadnom Sandžaku, tj. u graničnim područjima prema Srbiji i Crnoj Gori, te (u određenoj mjeri) i u drugim krajevima Bosne i Hercegovine, posebno u Bosanskoj krajini.

Četnički zločini genocida u Bosni i Hercegovini i zapadnom Sandžaku odvijali su se u kontinuitetu i određenog intenziteta, s određenim varijacijama, od juna 1941. do 1945. Četiri su (vremenska) perioda u toku kojih su ti zločini bili najbrojniji, najmasovniji i najdrastičniji: 1) juni 1941-januar 1942; 2) august 1942; 3) januar - februar 1943. i 4) oktobar 1943.

U periodu od juna 1941. do kraja januara 1942, prema raspoloživim izvorima, u istočnoj Hercegovini (Ljubinje - jama Čavkavica, Dabrovina i dr.), Sandžaku, Bosanskoj krajini, sjeveroistočnoj (Koraj) i jugoistočnoj Bosni, kao i u drugim mjestima ubijeno je na desetine, stotine i desetine hiljada Bošnjaka.

U ljeto 1941. četnici su u **istočnoj Hercegovini** izvršili genocid nad Bošnjacima. Tada su "ustanici" izvršili masovne zločine nad nenaoružanim i nedužnim Bošnjacima, uglavnom ženama, djecom i starcima, nakon čega su mnoge, poslije zvjerskih mučenja i zlostavljanja, pobacali u jame:

- sredinom juna 1941. četnici su izvršili pokolj na području Ljubinja, gdje su poklali i bacili u jamu 65 Bošnjaka (muškaraca, žena i djece). Pored toga, četnici su zapalili 14 Bošnjaka, među njima i dijete od dva mjeseca, i njihove ostatke bacili u jamu. Istovremeno su ubili još osam Bošnjaka. Tom su prilikom Ahmeda Šeraka, prije ubistva, teško mučili i odrali mu kožu. Murata Malohodžića su iznakazili nožem;[1]

- četnici su 28. juna 1941. u Avtovcu (Gacko) poklali 47 Bošnjaka - civila, uključujući i žene i djecu, od kojih su mnogi zaklani nožem. Jednom Bošnjaku muškarcu su, nakon klanja rasporili grudni koš, izvadili srce i stavili mu ga na grudi, drugom je odrezan spolni organ i stavljen na stomak. "U jednoj jami nađena je jedna zaklana žena, kojoj su bile odrezane ruke. U zgarištu jedne muslimanske kuće nađen je poluugljenisani leš jednog čovjeka, koji je bio vezan, te živ bačen u vatru." Avtovac i okolna sela (naseljena Bošnjacima) četnici su opljačkali i zapalili;[2]

---

[1] S. Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Dokumenti, MAG, Sarajevo, 1996, str. 157-158; V. Dedijer - A. Miletić, GENOCID NAD MUSLIMANIMA 1941.-1945, Zbornik dokumenata i svjedočenja, Svjetlost, Sarajevo, 1990, str. 6-8, 9-20 i 35-38; Z. Dizdar - M. Sobolevski, PREŠUĆIVANI ČETNIČKI ZLOČINI U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI 1941.-1945, Hrvatski institut za povijest : Dom i svijet, Zagreb, 1999, str. 296-297; Š. Tucaković, SRPSKI ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA - MUSLIMANIMA 1941-1945, El-kalem - Oko, Sarajevo, 1995, str. 569-591. Na području Ljubinja su još u toku aprila, zatim početkom i krajem juna četnici ubili nekoliko Bošnjaka (Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 209-210).

[2] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 75-77; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 119 i 203-205; Z. Dizdar, nav. dj., str. 245; S. Bandžović, BOŠNJACI I ANTIFAŠIZAM, Sarajevo, 2010, str. 238, nap. 29; Š. Tucaković, nav. dj., str. 22-26 i 569-591.

- početkom jula 1941. četnici su na području Ljubinja ubili tri Bošnjaka (jednog iz Kapavice, a dva iz Miljanovića),[3] početkom augusta odveli su dvije Bošnjakinje (majku i kćerku) iz Grablja i ubili,[4] 19. augusta su uhvatili jednog Bošnjaka iz Premilova polja i ubili,[5] a 31. augusta su (u Ljubinju) ubili šest i ranili osam Bošnjaka te zapalili napuštena bošnjačka sela;[6]

- septembra 1941. četnici su u Avtovcu zaklali četvero bošnjačke djece (od 2, 5, 6 i 15 godina);[7]

- nakon zauzimanja Berkovića (Dabar), 28. augusta 1941, "crnogorske komitske čete i domaći četnici su izvršili opšti 'pokolj i paljevinu'", pri čemu je "poklano preko 300 muslim/anskih/ žena, ljudi i djece";[8]

- navedeni četnici su, nakon zauzimanja Plane i Bileće, 29. i 30. augusta 1941, poklali "oko 40 lica neboračkog stanovništva", te opljačkali i zapalili bošnjačke kuće;[9]

- 3. septembra 1941, prilikom zbjega bošnjačkog stanovništva (oko 600 žena, djece i staraca) iz sela oko Fatnice (s područja Bilećkog sreza) prema Stocu, vjerujući da će u njemu biti sigurni, koju je pratilo 12 partizana, napala je grupa četnika i srpskih žandarma na Dabru "i gotovo cio taj transport pobila bacanjem u jame". Većina je bačena u jamu Čavkaricu, pri čemu je taj pokolj preživjela djevojka Hadžera Ćatović iz sela Đeče - kod Bileće (kasnije Bijedić - 81 dan je provela u jami). S područja općine Divin (sela: Milavići, Bijeljani, Bačevica, Fatnica, Kalac, Donja Orahovica, Gornja Orahovica i Đeče) od 425 ubijenih, uglavnom staraca, žena i djece, oko 375 je ubijeno i bačeno u jamu Čavkaricu. U bjekstvu za Bileću na Planoj je ubijen 41 Bošnjak;[10]

---

[3] Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 210.

[4] Isto, str. 210.

[5] Isto, str. 211.

[6] Isto.

[7] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 35.

[8] Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 119; S. Bandžović, nav. dj., str. 238-239.

[9] Isto.

[10] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 19-20 i 35-38; S. Čekić, nav. dj., str. 35-42; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 119 i 212-213; S. Bandžović, nav. dj., str. 238-244. O

- 24. oktobra 1941, prilikom napada na bošnjačko selo Miljanoviće (Ljubinje), četnici su ubili sedam (pet muškaraca i dvoje djece) i ranili tri Bošnjaka (dan ranije u selu Vođenima je ubijen jedan Bošnjak);[11]

- 2. novembra 1941. četnici su na putu Ljubinje - Stolac ubili tri Bošnjaka;[12]

- na području istočne Hercegovine je do kraja 1941, prema dokumentima tzv. Nezavisne države Hrvatske, zaklano i ubijeno 1.056 Bošnjaka i više od 100 Hrvata, a mnoge kuće su, nakon pljačke potpuno spaljene. Ti zločini genocida izazvali su kolone izbjeglica, posebno u Mostar, Čapljinu i Dubrovnik.[13] Zločini genocida nad Bošnjacima nastavljeni su i u narednim

---

tom teškom zločinu preživjela djevojka Hadžera Ćatović je, pored ostalog, izjavila **"da ih je bilo oko 600 što žena, djece i staraca, a među nama se nalazio i po koji mladić. … Poveli su nas prema Nevesinju, te nas opet odatle povratiše, govoreći, da će nas povratiti kući, dok su oni u stvari tražili jamu u kojoj će nas moći bacati. Najzad im je pošlo za rukom i našli su jamu koja im je bila po volji. Nas su malo dalje od jame zadržali dok su nas trojica sa puškama čuvali da im ne bi pobjegli, a jama je od nas bila udaljena oko 50 metara i iza jednog malog brežuljka tako da mi koji smo ovamo ostali nismo mogli vidjeti kako ih bacaju. Jedan je od njih dolazio u razmaku od 10 do 15 minuta i odvodio nas po petero. Najzad dođe red i na mene … Povedoše me sa jednom ženom, jednim starcem i dvoje nejake djece. Od ove partije mene su bacili prvu. Čim sam prišla jami i vidila šta me čeka ja sam se od straha onesvijestila. Kada sam pala u jamu potres me je osvijestio. Dno jame bilo je malo šire od otvora. Ja sam se odmah pomakla u stranu da me ne bi udarili oni što će doći iza mene, što su ih bacali. Osjećala sam pored straha i velike bolove u lopatici, jer sam prilikom pada izglavila ruku u lopatici. Osim mene bila je još živa i jedna žena isto Ćatuša, koja je bila noseća. Ona je mnogo jaukala i previjala se od bolova zadobivenih prilikom pada. Ona je umrla drugi dan. Ja sam i dalje živila, hranila sam se hljebom, kojeg sam ponijela sa sobom kad sam pošla, jer sam se nadala da će mi trebati uz put. To isto su učinili mnogi od nas. Dosta sam našla hljeba i u džepićima mrtve djece, te sam se i time hranila. Dva puta su mi čobani bacali po malo hljeba. Ispočetka me je bilo mnogo strah, ali sam poslije navikla. U samoj jami nije zaudaralo i tu sam proboravila 81 dan. Nakon toga su me izvadili seljaci iz Nevesinja. Kada sam izašla nije na meni bilo više od 30 kg"** (V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 161-162).

[11] Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 211.

[12] Isto, str. 212.

[13] Isto, str. 119.

godinama. Tako su, primjera radi, početkom januara 1942. "osvojena i zapaljena turska sela oko Uloga", gdje su četnici "sve redom klali i ubijali i to pučanstvo vjere islamske", te nakon pljačke sve kuće zapalili.[14]

U ljeto 1941. srpski "ustanici" su i na **području Bosanske krajine** izvršili genocid nad Bošnjacima:

- krajem jula 1941 (27-30. jula) četnici su na području Bosanske Krupe (u Velikom Duboviku i drugim selima) izmasakrirali mnoge Bošnjake, te opljačkali i zapalili njihove kuće. Samo u Velikom Duboviku su ubili 20 Bošnjaka (19-91 godine starosti). U kući Mehmeda Bojića ubijeno je (krampovima i sjekirama) 12 Bošnjaka. U Bosanskoj Krupi je, također, ubijeno više Bošnjaka. Pored toga, četnici su posjekli četiri dunuma mladog voća i krušku pored puta staru 360 godina te porušili jedan broj nišana;[15]

- u središtu Podgrmeča - u Lušci Palanci djelovala je grupa četnika, koji su u augustu 1941, prilikom napada na Skucani Vakuf, naseljen Bošnjacima, ubijali Bošnjake i pljačkali njihovu imovinu. Prilikom napada na Modro, naseljeno Bošnjacima, četnici su zapalili selo;[16]

- "ustanici" su u prvoj polovini augusta 1941. kod **Sanskog Mosta** i **okoline**, zatim u općinama Ključ i Bosanski Petrovac, "ubijali muslimane i Hrvate seljake, pa i njihovu obitelj - žene i djecu". U jamu Zvirnjaču (kod Ključa) bačeno je oko 80 nedužnih ljudi, žena i djece. Mnoga sela su spaljena. Slično je bilo i na području Bosanske Dubice i Bosanske Kostajnice, gdje je "ustanak imao više četnički karakter";[17]

- septembra 1941. na području Glamočkog sreza, gdje su velikosrpski elementi imali gotovo isključiv utjecaj, akcije ustanika vođene su pod nazivom "borbe protiv Turaka", pri čemu je ubijeno više od 46 Bošnjaka;[18]

---

[14] S. Čekić, nav. dj., str. 35-42; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 120.

[15] S. Čekić, nav. dj., str. 31-32; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 117 i 170-173.

[16] Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 118.

[17] Isto; S. Bandžović, nav. dj, str. 244.

[18] S. Čekić, nav. dj., str. 66 i 72; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 118.

- srpske "ustaničke snage" iz Bosne i Like su 5. septembra 1941. napale i zauzele **Kulen-Vakuf,** zarobivši više od 3.000 civila koji su se sklonili u Kulen-Vakuf iz okolnih muslimanskih sela. Toga dana, kao i 6. i 7. septembra, na zvjerski način su likvidirali više od **1.000 civila**. Većina poklanih su djeca, žene i starci. U Kulen-Vakufu je ubijeno i oko 100 Hrvata, koji su se zatekli u njemu i okolini. Sve bošnjačke kuće u Kulen-Vakufu i okolnim selima su opljačkane i potpuno spaljene;[19]

- u drugoj polovini oktobra 1941. četnici su na području Sanskog Mosta zapalili bošnjačka sela Gorice (60 kuća), Naprelje (120 kuća), Fajtovci (20 kuća) i Kisku (12 kuća) te napali selo Kamengrad;[20]

- oktobra mjeseca 1941. u Mrkonjić-Gradu i okolini ubijena su 44 Bošnjaka i 12 Hrvata, a u Glamoču i okolini 45 Bošnjaka (i dva Hrvata), a njihove kuće i sela su opljačkana i spaljena. Takva je situacija bila i na području Livna, Jajca, Šipova, Jezera, Bihaća, Bosanske Krupe i u drugim mjestima.[21]

U **istočnoj Bosni**, gdje se od početka ustanka pojavljuju četnički odredi, posebno na području Han-Pijeska, Olova, Srebrenice, Bratunca, Vlasenice, Rogatice, Višegrada i drugih mjesta, u ljeto 1941. likvidirani su mnogi Bošnjaci. Nakon zauzimanja Srebrenice, Bratunca, Vlasenice,

---

[19] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 63-67; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 117 i 177-183. Tačan broj žrtava u tom najvećem zločinu genocida nad Bošnjacima u Bosanskoj krajini nije utvrđen. U *Rezoluciji banjalučkih Bošnjaka* navodi se, pored ostalog, da je tada likvidirano "**1.365** muslimanskih ljudi, žena i djece", a Alija Šuljak je prilikom formiranja Odbora za izbjeglice u Zagrebu 13. septembra naveo broj od **1.800 žrtava**". Govoreći o tom zločinu, dr. Dizdar i dr. Sobolevski navode da se "**mogući broj žrtava ovoga velikosrpskog zločina navodi brojka od 1.000 do 3.000 stradalih Muslimana**") (Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 177-179, nap. 41 i str. 185; S. Bandžović, nav. dj., str. 245). Esad Bibanović smatra da je tada u Kulen-Vakufu i okolini stradalo preko 2.000 Bošnjaka i manji broj Hrvata (Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 117, nap. 56 i 179, nap. 41).

[20] Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 118.

[21] S. Čekić, nav. dj., str. 67-69; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 118, 196-198 i 230-233.

Rogatice i drugih mjesta četnici su izvršili genocid i druge oblike zločina nad Bošnjacima. Tako su, pored ostalog:

- na području Srebrenice (18. augusta 1941. i kasnije) likvidirali oko 1.000 Bošnjaka, "opljačkali sve redom, poklali i uništili svu stoku, kao i ostalu pokretnu imovinu";[22]

- na području Vlasenice, od augusta do kraja 1941, strijeljali su i zaklali oko 1.000 Bošnjaka (165 u Cerskoj, 130 u Šadićima, 130 u Donjem Zalukoviku, 200 u gradu Vlasenici i okolini te mnogim drugim selima);[23]

- u Knežini, Međeđi, Prači, te okolini Zvornika, zatim u Malom Zvorniku, na području Višegrada i Rogatice septembra, oktobra i novembra 1941. zaklali i ubili stotine i hiljade Bošnjaka, uglavnom žene i djecu. Tako su, primjera radi, na području Višegrada četnici istrebljivali Bošnjake na najokrutniji način. "**Jednim vade grkljane, druge žive gule, trećima režu uši, nos i vade oči. Ženski svijet ubijaju, a djevojke prije toga spolno upotrijebe … Ima slučajeva i to dosta, da i djecu kolju, pa im glave peku i svojim vođama šalju …**";[24]

O zvjerskom mučenju, zlostavljanju i mrcvarenju muslimanskog stanovništva od strane četnika Draže Mihailovića na području Višegradskog sreza potresno svjedočenje pruža jedan od preživjelih: "**Čim su došli u Koritnik**[25] **Vuko Medenica pozvao je Kurspahića Ramu i rekao mu**

---

[22] S. Čekić, nav. dj., str. 84-87; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 125-126; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 86-88 i 122-124.

[23] S. Čekić, nav. dj., str. 461-462; Z. Dizdar, nav. dj., str. 122-124.

[24] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 145-147 i dr.; S. Čekić, nav. dj., str. 43-44, 55, 57, 58-59, 75-77, 88-93, 103-105, 136-137, 145-149, 241-243, 271-280, 461, 540-541 i 601; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 120-121, 126, 185, 205-206 i dr. Do novembra 1941. četnici su, prema Izvodu iz Zapisnika, sastavljenog u Uredu reisul-uleme Fehima efendije Spahe "s jednim izaslanikom višegradskih muslimana koji se probio iz opsjednutog Višegrada", samo na području Višegradskog sreza (izuzev grada) likvidirali oko 2.500 Bošnjaka (S. Čekić, nav. dj., str. 43-44, 136-137, 145-149, 241-243).

[25] S. Čekić, nav. dj., str. 88-91; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 211-213. Sredinom septembra 1941. četnici su izvršili reorganizaciju svojih redova, zauzeli gotovo sva sela oko Višegrada i otpočeli s opsadom grada. Istovremeno su četničke patrole vršile likvidaciju bošnjačkog stanovništva, pljačkale i palile njihove kuće. Među najjezovitije

da nas muškarce sve iskupe u selo i dovedu do njega. Kada je Ramo to učinio i nas sve okupio Medenica nas je postavio u red i iza toga naredio, da prvi po redu Kurspahić Mehmed izađe pred nas, nakon čega je zapovijedio dvojici onih, koji su bili u vojničkom odijelu da mu zgule kožu sa lica. Ova dvojica su pristupila radu, oborila Mehmeda te onako tupim noževima najprije mu razrezali kožu ispod cijelog lica, a onda je počeli guliti, te skupa sa mesom, tj. mišićima na licu, nosom i ušima zgulili i prevrnuli preko glave, tako da mu je donji dio brade dostizao do jake kaputa. Mehmed se kroz čitavo ovo vrijeme krivio i vrištao od užasa i bolova. Mi ostali, gledajući taj užas patnje nad čovjekom bili smo i prošli. Nakon toga je Medenica naredio Mehmedu onako zguljenom da pokaže kako se Bogu moli. Pa kada je Mehmed prikazujući molitvu Bogu pao na zemlju (tj. sedždu - prim. S. Č.)**, jedan od onih koji su lice drali, usadio mu je nož u leđa, od čega je Mehmed nakon užasnog krivljenja umro**".[26]

- 27. novembra 1941. ustanici su, prilikom zajedničkog napada partizana i četnika na Koraj, ubili i zaklali nekoliko stotina (između 200 i 400) Bošnjaka, uglavnom djecu, žene i starce. U izvještaju komandanta Majevičkih četnika, Steve Damjanovića Leke, dostavljenom Draži Mihailoviću, pored ostalog, navodi se: "**27. novembra 1941. godine, napadom na Koraj poubijali smo oko 700 duša muslimanskog življa, većinom hladnim oružjem**."[27] **Staroga hodžu, teško ranjenog, bacili su u vatru. Aliji Begiću palili su prsa vatrom.** "**Razjareni četnici samo su mahali kamama i ubijali sve one koji su se zatekli u kućama. Palili su kuće, gospodarske zgrade, stočnu hranu, čardake pune kukuruza - sve su uništavali. Za njima je išla masa naroda, koja je pljačkala odjeću, obuću i dijelove namještaja iz kuća. Sakupljali su po štalama i torovima stoku i gonili je … Obili su i opljačkali sve dućane i zanatske radnje …**";[28]

---

zločine ubraja se pokolj koji su četnici izvršili po bošnjačkim selima na području Koritnika, time što su iskasapili oko 70 Bošnjaka (muškaraca i žena).

[26] Isto.

[27] S. Čekić, nav. dj., str. 56-57; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 216-217; A. Hamzić, KORAJ: SJEĆANJE NA JEDNU ČARŠIJU (Identitet, zajednica, tradicija i tragedija Bošnjaka u Koraju), Tuzla, 2002, str. 126 i 132.

[28] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 103-105; S. Čekić, nav. dj., str. 56-57; A. Hamzić, nav. dj., str. 130-151; S. Bandžović, nav. dj., str. 249-250.

- novembra 1941. u selu Tuholj četnici su prilikom napada na Kladanj zaklali 38 Bošnjaka, a zatim ih zapalili u štali;[29]

- četnici su i na drugim područjima Bosne i Hercegovine (iz)vršili zločine nad Bošnjacima. Tako su 6. augusta 1941. zapalili sela Dabrovinu i Briševo (u Visočkom srezu) i Ljubovo (u Jajačkom srezu).[30]

Masovni zločini genocida nad Bošnjacima bili su najbrojniji u gornjem Podrinju, odnosno u jugoistočnoj Bosni poslije sporazuma italijanskih okupacionih vlasti s četnicima, početkom decembra 1941. Zbog poznatog napada partizana na Pljevlja i još neka mjesta u Sandžaku u to vrijeme Italijani su povukli svoje garnizone iz jugoistočne Bosne u Sandžak, a vlast u jugoistočnoj Bosni predali četnicima. Najveći broj ubijenih Bošnjaka je, uz vrisak, očajni krik, plač, molbe i povike za pomoć, koji su se, naročito noću, stravično širili ulicama Foče, Goražda i Višegrada, zaklan na pet drinskih mostova od Foče do Višegrada tokom decembra 1941. i januara 1942. i bačen u Drinu. Jedan od preživjelih na mostu u Goraždu je to klanje opisao na sljedeći način: "**Nas sedamnaest svezali su četnici žicom i odveli na drinski most. Tu su nas klali i bacali u Drinu. Ja sam bio sedmi po redu. Mene su povalili na most gola i onda me je jedan četnik udario nožem u vrat i četiri puta po tijelu. Tada su me bacili s mosta u Drinu. Žica na ruci mi je pukla i ja sam se zaustavio na mostu na gvožđu u vodi. Imao sam snage da sam se zavukao pod most i skrio, dok su ostale poklali i pobacali u Drinu i otišli s mosta.**

Bilo je u noći po prilici tri sata po akšamu. Ja sam se vukao ispod mosta sve do zadnje kule, gdje sam skočio na suho i otišao ispod istočne tržnice kroz groblje i preko polja kući. Na pola puta sam pao i ostao ležati, jer sam bio nemoćan i ranjen. Nekoliko puta sam padao na snijegu dok sam došao do kuće. Tu me je brat preuzeo. Ja sam se skrivao. Kasnije su dolazili Luka Vrečo iz Bara i Bogdan Krezović, četnici da me kolju, ali su u tome bili spriječeni."[31]

---

[29] S. Čekić, nav. dj., str. 98-99.

[30] Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 121.

[31] S. Čekić, nav. dj., str. 97. Detaljnije o genocidu na području Goražda 1941. vidi: S. Čekić, nav. dj., str. 78, 106-107, 132-135, 138-140, 207, 229-233, 526-532, 536-539, 542-554, 558, 593-595, 599-600 i 602-603; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 92-96, 223, 696-722, 864-877 i dr.; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 238-239.

Rodoljub Čolaković, istaknuti partizanski funkcioner, u svom dnevniku (februara 1942) na sljedeći način je opisao klanje muslimana na goraždanskom mostu: "**Tu, na taj most, izvodili su pijani ljudi, po zapovijesti svojih pijanih komandanata, muslimane i klali ih tupim noževima i često nedoklane bacali s mosta u Drinu ili ih vješali na željeznu konstrukciju mosta. Tu bi oni visili danima, dok ih nečija ruka ne bi strmoglavila u rijeku. Svaku noć odjekivalo je u jezovitoj tišini varošice zapomaganje žrtava, ali pomoći nije bilo ni od kuda... I dizao se vapaj nesrećnika, i čulo se potmulo krkljanje, i šibala je po snijegu topla, ljepljiva ljudska krv. Na snijegu i po ogradi mosta ostajali su rumeni tragovi nečovještva i sramote. Svaka kaplja te nevino prolivene krvi ljaga je na velikoj zastavi slobode, koju izrodi srpski hoće da osramote**."[32]

Četnici su "**krvavo klanje i pljačkanje**" u Goraždu i okolini, prema Izvještaju Kotarske ispostave Goražde, od 18. maja 1942, počeli u večer 30. novembra 1941. Tada su se "**podijelili u razne formacije, te se razišli na razne strane i počeli su u masama dovoditi nesretne hapšenike, čija je sudbina bila da na najgrozniji način završe svoje živote na krvavom mostu. Tako su dovodili iz Čajniča, Rogatice, okolice Foče, Višegrada, kao i svih bližnjih kotareva iz okolice Goražda i teritorija ispostave koga god su uhvatili i znali za njega. Čak šta više su za pojedince pravili potjeru, ako su recimo saznali da je nekuda otišao, da spasi goli život. Na most su dovodili cijele grupe od 50 do 300, pa i više. Tada bi na jednu stranu mosta donijeli harmoniku i svirali, a na drugu bi stranu postavili samovoz, te bi upalili motor i dali sav glas tako da bi rad motora, a sviranje harmonike sa druge strane eliminirali vrisak nesretnih žrtava koje bi u to vrijeme klali i na najgori način patili. Časne sestre koje su odvedene sa Pala, pošto je nad njima po svoj prilici naprije izvršeno nasilje, po ovim zlikovcima zaklane na kamenom mostu. Cijela sela i okolice samog Goražda ostale su bez kuće, a često i bez jedne muške glave. Tako je na primjer u Odžaku povrh Goražda odakle su potekli svi Sijerčići, a koje je naselje staro 5 do 6 stoljeća, gdje je bilo preko 40 domova i obitelji, danas su ostala samo četiri muškarca odrasla, koji**

[32] R. Čolaković, IZ PARTIZANSKOG DNEVNIKA, Sarajevo, 1945, str. 7.

su na vrijeme umakli, a kuća više ni jedna ne postoji. Ostalo je samo zgarište. Tako isto, pa još i gore (jer je bilo veće) selo Deževa, gdje su popaljeni svi domovi, a po pričanju očevidaca, tamo nije ostalo ni jedno odraslo muško lice.

Tako i slično su prošla i druga sela ove ispostave. Grad je imao 75 žrtava koji su poklani. Mnogi koji su ostali su isprebijani i prestrašeni da više ne liče na normalne ljude. Na tri mosta u Goraždu poklano je oko 7.000 ljudi, a u relaciji od Foče do Ustiprače Drina je progutala oko 20.000 ljudi."[33]

Četnici su nakon zauzimanja Goražda, prema izjavi Zufera Bešlića, džematskog imama Goražda od 1942, "**vodili svoje žrtve u glavnu kasarnu u Goraždu, a zatim ih u transportima u 1 sat poslije pola noći izvodili na drinski željeznički most u Goraždu i željeznički most u Kopačima, prethodno ih opljačkali, poskidali im odjeću i obuću, isprebijane, svezane u grupama od 80 do 100 ljudi zajednički vodili na ove mostove, gdje su klati ili iz puške ubijani, a onda bacani u mutnu i krvavu Drinu. Ovakvih ljudskih klaonica je bilo mnogo od Ustiprače do Foče na razmaku od 45 km, a napoznatije su u: Kopačima, Goraždu, Mravinjcu, Osanici, Ustikolini i Foči.**

---

[33] S. Čekić, nav. dj., str. 134-135. Preživjeli građani Goražda su spasili gole živote zahvaljujući **"čestitim i poštenim nekim građanima pravoslavne vjere, kao i to da sam grad Goražde sa ovu stranu Drine nije do temelja izgorio. Za ovo potonje je zasluga Steve Halete koji se je i inače pokazao zaštitnikom našeg življa ... U zaštićivanju naših građana su se isticali slijedeći građani pravoslavne vjere: obitelj Šekara svi koliko ih je bilo, a među njima je prednjačio Marko Šekara bivši oružnički narednik. On je svojoj braći i rođacima davao upute kako i na koji način da spasu pojedine građane, čak su neki od njih išli i u Foču i pomagali i zaštićivali naš svijet koliko su mogli. Ni drugi pojedinci nisu zaostajali za njima. Tako je neki seljak Milan Bosnić iz obližnjeg sela iz Goražda ljude prevodio preko njihovih teritorija i davao upute kako će pobjeći, a pojedinci koji nisu uspjeli pobjeći, u noći, isti ih je obilazio da ih ne bi niko napao ili uznemiravao. To su isto činili Dušan Raca, bivši blagajnik Ekspoziture radničkog osiguranja, njegov pastorak Rajko Srndović. On je ispod noža u žicu zavezane i na most dovedene naše građane u posljednji čas spašavao. To isto su činili obitelji Vase Droce, Vida Perendije, onda obitelji Vitorović, te većina Tanaskovića"** (Isto).

Četnička krvava strahovlada trajala je u našim krajevima od 30. novembra 1941. do 29. januara 1942, a od tada pa do 4. maja 1942. vladali su partizani. U ovom razdoblju prema izjavi jednog preživjelog kadije i drugih, računa se da je na ova tri mosta poklato i poubijano preko 6.000 muslimana. U samom Goraždu ubijeno je tačno 100 osoba, od toga 6 ženskih. Neki ljudi i žene kako očevidci pripovijedaju, da su niz Drinu plovile čitave gomile svezanih u žicu, iznakaženih, polumrtvih, poklatih muslimana, kao balvani kada se pušćaju niz vodu do pilane, tako da su se mogli čuti razni glasovi i vapaji. Neki su u zadnjim časovima svog života glasno izgovarali tekbire, učili ezane i kelimei šehadete. Neki su pak pomagali i uzaludno i bespomoćno vapili za pomoć. Ovakve i slične scene i prizori, parali su srca i osjećaje, sestara i braće, koji su ih slušali. Bio je veliki broj obešćašćenih djevojaka i žena, ali u manjem omjeru u gradovima, nego li po selima. Po selima su ubijali, mrcvareći starce preko 80 godina, starice i čak malodobnu djecu bacali u zrak i dočekivali na noževe. Na primjer, slijepog starca Osmana Kanlića iz Kanlića kome je bilo preko 80 godina za dugo su mučili i zlostavljali, a zatim zaklali. U Kopačima u jednu kuću utjerali su preko 100 osoba - starica, staraca, žena i djece - probadali ih noževima i klali, konačno su ubacivali zapaljive bombe i sve zajedno spalili s kućom. Selo Deševa kod Goražda sa svojih 25 domova podpuno je spaljeno i sada prolaznik može vidjeti samo zgarište. Tako isto i poznato selo Odžak, odakle potječu Sijerčići, goraždanski dobrotvori i vakifi Džaferbeg i Sinanbeg, koji su svojevremeno upravljali iz Odžaka ovim krajevima istočne Bosne. U ovom selu su popaljene sve kuće, samo je ostala jedna nova, u koju su se trebali useliti ovi ljudi šumljaci.

U selu Bošinu kod Goražda u pravcu Foče, gdje se nalaze bezi Čengići, također su bile jezive slike. Tu su razumije se sve pobili i poklali i konačno su staricu od preko 90 godina, slijepu udovu umrlog Rustembega Čengića masakrirali, po tome s ostalim ženama i djecom u kući zajedno popalili, tako da su samo tek kosti skoro pronađene. Slična je bila klaonica i u Mravinjcu, nedaleko od mekteba, itd.

Saznao sam, da je u Čajniču u gradu poginulo 57 zavičajnih muslimana iz Čajniča, dok sam saznao, da je u Foči pobijeno u gradu 315, a u kotaru fočanskom računaju, da je palo naših žrtava preko

6.000. Mnoga naša braća, koja su se zadesila u Goraždu, Čajniču i Foči iz drugih kotareva i mjesta, također su nastradali. Osobito su bili veoma traženi Rogatičani, na prvom redu, a zatim svi drugi …".[34]

Na drinskom mostu i po obalama Drine, kao i mostu na Ćehotini, četnici su klali Bošnjake Foče i okolnih sela. Klanja su, uglavnom, vršena noću. Naime, pristupivši noćnom odvođenju i ubijanju bošnjačkog stanovništva četnici su vezali žrtve, te po 20 i više ljudi tako vezanih odvodili na spomenute mostove i obale rijeka, te ih klali i ubijali. Noći su bile strašne. Kroz cijelu noć čula se pucnjava u gradu i okolini. Mostovi na Drini i Ćehotini bili su krvavi, a u vodi ispod njih ležali su mrtvi i izmrcvareni muškarci i žene.[35]

U Foči januara 1942. "**ispod šipova, na dnu Drine, njihale su se - žicom, lancima i konopcima povezane - ljese zaklanih ljudi, žena, mladića i staraca. Komadi odjeće, marame, ruke, vitice - lelujali su se niz maticu. Na podu mosta, kraj ograde, bile su gomile crvenog leda, s mosta su visile duge crvene ledenice. Po slojevima, po visini crvenih čvoruga i dužini ledenica, vidjelo se da je dželatski posao na mostu obavljan dugo, s planom i u smjenama**".[36]

Drina je januara 1942. stalno prenosila "leševe. … sa Ćureva, Borča i Bukovice, iznad Foče, gdje je sve poklano … Četnici su izvodili uveče ljude na most i tu ih klali. Jauci i vika su dovodili do ludila ljude

---

[34] Isto, str. 229-231.

[35] Isto, str. 60, 73-74, 82-83, 95-96, 163-165, 560-562, 586-587, 596-599, 602-603 i dr.; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. XXVII, 83-86, 92-96, 100-103, 124-127, 133-135, 137-139, 223, 633-696 i 744-768. Kada su **"srpske jedinice"**, po Josipu Brozu Titu, **"stigle u istočnu Bosnu, na dnu bistre Drine njihale su se hiljade leševa nedužnih žena, djece i staraca Muslimana"** (J. B. Tito, BORBA ZA OSLOBOĐENJE JUGOSLAVIJE 1941.-1945, Beograd, 1947, str. 230; A. Purivatra, NACIONALNI I POLITIČKI RAZVITAK MUSLIMANA, Sarajevo, 1969, str. 70-71; S. Bandžović, nav. dj., str. 316, nap. 107). To potvrđuje i Gojko Nikoliš (general, borac NOR-a, akademik) koji nije mogao zaboraviti **"ni leševe Muslimana koji su mjeseca februara i marta 1942."** pred njegovim očima **"plovili niz reku Ćehotinu u Foči, pobijeni od strane četnika - Srba"** (S. Bandžović, nav. dj., str. 399, nap. 34).

[36] R. Vešović, KOLONA I VIDICI, Beograd, 1981, str. 67; S. Bandžović, nav. dj., str. 285.

iz okolnih kuća i plašili su se da će možda sledeći noći i na njih doći red. Mnogo gore je bilo po selima …".[37]

Četnici su pljačkali Bošnjake, silovali žene, otimali imovinu i klali stoku.[38]

"**Kada su se Talijani povukli iz kotara Čajničkog sva snaga četnička sa Goražda i Foče bacila se na Čajniče**", gdje je "**počela robiti i paliti, te ubijati sve ono što je muslimansko**". Tada je "**nastupilo klanje muslimanskog življa. Koga su uhvatili zaklali su i to ne ispod nego iznad vrata**". U "**općini Batovskoj su poklali i poubijali oko 1.000 ljudi, a u Miletkovićkoj oko 500**". Četnici su, pored zločina nad muškarcima, "**obeščastili naše najljepše ženskinje, a onda ih poubijali. Kada bi izvršavali ove svoje nalete na naše muslimanske djevojke one su skakale kroz prozore i u vodu, te tako rađe išle u smrt nego u ruke odmetnika**".[39]

Januara 1942. četnici su upali u selo Drokan (Višegrad) i u dva sata poslije pola noći "**sazvali su sav narod koji je živio u selu Drokanu od 84 osobe**" u kući Huse Karčića, zatim su u kuću ubacili bombe među narod i sve zapalili.[40]

- krajem decembra 1941. i januara 1942. četnici (Sergija Mihajlovića, Boška Todorovića i domaći, srpski i crnogorski četnici) i na području doline Sutjeske izvršili su genocid nad Bošnjacima, nemilosrdno ubijajući i uništavajući sve što je muslimansko. Nakon što su ih mučili na razne načine, jedne su klali, a druge ubijali, udarajući ih krampovima i sjekirama u glavu. Tom su prilikom ubili 412 Bošnjaka i opljačkali i spalili 482 kuće.[41]

---

[37] D. Karić, OD RUDOG DO JAJCA, Beograd, 1984, str. 19; S. Bandžović, nav. dj., str. 285, nap. 9.

[38] S. Bandžović, nav. dj., str. 285, nap. 9.

[39] S. Čekić, nav. dj., str. 117-119, 533-535 i 600; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 723-734.

[40] S. Čekić, nav. dj., str. 540-541.

[41] S. Karović, SUTJESKA - LJUDI I DOGAĐAJI, Sarajevo, 1988, str. 35-217; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 855-863. U zbjegu kroz snježnu oluju preko Zelengore,

Četnici su decembra 1941. u jugoistočnoj Bosni zaklali i mnoge islamske vjerske službenike (imame, muallime, mutevellije, kadije, mujezine, studente Više islamske šerijatske škole, članove vakufskih odbora i dr.) te, pored ostalih, uništili vakufske i vjersko-prosvjetne objekte (džamije, imamate, vakufske dućane i dr.).[42]

Krajem 1941. i početkom 1942. četnici su i na području Borča (sela Jabuka, Luke, Soderi, Šumići, Lončari, Melečići, Pridvorica, Zurovići, Šipovice, Mjedenik, Poda, Ravno i druga) likvidirali na desetine i stotine Bošnjaka.[43] Četničke akcije u rejonu Borča, posebno od 4. do 17. januara 1942, organizovane su radi napada na nezaštićena bošnjačka sela i ubijanja nevinog bošnjačkog stanovništva i spaljivanja njihove imovine. Boško Todorović, komandant Komande Operativnih jedinica istočne Bosne i Hercegovine, 6. januara 1942. lično je posmatrao spaljivanje više sela na tom području i svojom naredbom odao "pohvalu i priznanje borcima za narodnu slobodu, koji učestvovaše u toj akciji".[44]

Genocid nad Bošnjacima u jugoistočnoj Bosni od strane četnika Draže Mihailovića je prestao krajem januara i početkom februara 1942.

---

hladnih decembarskih dana i noći 1941 (između 19. i 30. decembra), preko 1.000 Bošnjaka - civila, među kojima žene, djeca i starci, pokušalo je da se izvuče preko planine Zelengore, preživljavajući užase. Tih dana i noći su, po kazivanju Selima Karovića, učesnika tih **"strašnih dana i noći", "preko sela Tjentišta i Krekova, zatim planine Careve gore i Zelengore do prvog utočišta u selima Hercegovine, neprekidno odjekivali vrisak i plač djece i majki. Stari, iznemogli i bolesni su tražili pomoć, ovce su blejale, koze drečale, a krave rikale. Stanje je bilo tako strašno da su neke majke zbog iznemoglosti svoju djecu bacale u hladne i nabujale rijeke Sutjesku i Hrčavku da ne bi dospjela u ruke koljača. Neke su, opet svoje najmilije ostavljale na snijegu, mrazu i prtini, gdje ih je uništavala jurnjava konja i goveda ili dokrajčila ljuta zima. Tako je veliki broj bolesnih i nemoćnih zauvijek ostao na ovoj dugoj i teškoj ratnoj stazi u bespućima Careve gore i Zelengore i hladnim valovima rijeka Sutjeske, Hrčavke i Jabučnice da vječno svjedoče o teškoj narodnoj tragediji i divljanju razularenih četničkih hordi"** (S. Karović, nav. dj., str. 47-78).

[42] S. Čekić, nav. dj., str. 207, 231-233 i 317-318.

[43] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 851-855.

[44] ZBORNIK DOKUMENATA I PODATAKA O NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU NARODA JUGOSLAVIJE (u daljem tekstu : ZBORNIK NOR-a), Vojnoistorijski institut, Beograd, 1981, tom XIV, knj. 1, str. 135, nap. 12 i 13, te str. 137.

Tada su partizani oslobodili Foču, Goražde, Čajniče i više manjih mjesta na području jugoistočne Bosne, sjeverne Crne Gore i Sandžaka i (na istima) formirali prostranu slobodnu partizansku teritoriju, s centrom u Foči, gdje je 25. januara 1942. smješten Vrhovni štab Narodnooslobodilačke partizanske i Dobrovoljačke vojske Jugoslavije, na čelu s vrhovnim komandantom Josipom Brozom Titom. Mnogi četnici koji su "poklali hiljade Muslimana" prešli su u Dobrovoljačku vojsku.[45]

Četnici su u periodu od augusta do kraja 1942. u jugoistočnoj Bosni ubili između 3.500 i 5.000 Bošnjaka i na hiljade protjerali sa njihovih ognjišta. Tako su, pored ostalog:

- na drinskom mostu u Foči i oko tog mosta, kao i na području (oko) Ustikoline i Jahorine, u drugoj polovini augusta 1942. četnici (pod komandom Petra Baćovića i Zaharija Ostojića) poklali su i ubili između 2.000 i 3.500 Bošnjaka iz Foče i okoline, uglavnom žene, djecu i starce, uključujući i protjerana lica iz drugih srezova, koji su pokušali pobjeći ispred četnika s desne na lijevu obalu Drine.[46]

---

[45] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. XXVII; S. Bandžović, nav. dj., str. 287-288. Ta slobodna teritorija je funkcionisala sve do 10. maja 1942, kada su je napustile jedinice Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije pod pritiskom nadmoćnijih okupatorsko-kvislinških snaga. Dolaskom Vrhovnog štaba u Foču, pristupilo se organiziranom prikupljanju boraca za Dobrovoljačku vojsku. Većina Dobrovoljačke vojske formirana je direktnim prevođenjem i organiziranjem četničkih u Dobrovoljačke jedinice. U Foči je od četnika, koje su partizani prethodno razoružali, a koji su "poklali hiljade muslimana", formirano nekoliko jedinica Dobrovoljačke vojske. O tome Vlado Dapčević svjedoči: **"U Foči formirasmo nekoliko odreda Dobrovoljačke vojske. To su bili četnici koje smo razoružali. I to baš oni koji su poklali hiljade muslimana … Da smo ih kažnjavali, sve bismo morali da pobijemo. Svi do jednog su klali. A preko 2.000 ih je bilo. Za nekog Pljevaljčića se pričalo da je poklao preko 1.000 muslimana, za nekog Đurđevca oko 800, a za njihovog komandanta Krezovića da je sa dva brata pobio preko 300. Nijesmo mogli nikoga da strijeljamo, jer ostali onda ne bi prešli na našu stranu. Čak smo za komandanta tog odreda, u kome sam ja bio politički komesar, morali da postavimo baš tog Gojka Krezovića. Vrlo dobro se kasnije držao. On i njegova dva brata poginula su u borbi protiv četnika"** (S. Bandžović, nav. dj., str. 287-288, nap. 17).

[46] IZDAJNIK I RATNI ZLOČINAC DRAŽA MIHAILOVIĆ PRED SUDOM (u daljem tekstu: IZDAJNIK …), Stenografske bilješke i dokumenti sa suđenja Dragoljubu Draži Mihailoviću, Beograd, 1946, str. 56; V. Dedijer - A. Miletić, str. 177-181, 185-194,

Navedeni zločin genocida ("**klanja u Foči**"), taj krvavi pokolj na Foču, od 19. do 22. augusta 1942, koga je "odobrio", odnosno naredio Draža Mihailović, a vodio Zaharije Ostojić, četnici (oko 1.600 lica) su organizovali u sporazumu s italijanskim okupacionim vlastima, koje su im dale oružje, municiju i dr. (Petar Baćović i Dobrosav Jevđević su dva dana ranije - 17. augusta razgovarali s italijanskim pukovnikom, "duhovno" ga pripremili za napad na Foču i tom prilikom mu poklonili jedan tepih). Tada je u gradu Foči i okolini na najsvirepiji način likvidirano preko 2.000 Bošnjaka.[47]

Tom su prilikom četničke jedinice Draže Mihailovića izvršile pokolj i nečuvena zvjerstva i nasilja nad bošnjačkim stanovništvom, pri čemu su u kućama spaljivali žive ljude, žene, djecu i starce. O tome je Ostojić 23. augusta 1942. obavijestio četničku Vrhovnu komandu: "**Juče završio akciju do Ustikoline i grebena Jahorine … Po dosadašnjim podacima … 1.000-2.000 muslimana poklanih. Sve trupe dobri borci, a još bolji pljačkaši … Pad Foče ima dobrog odjeka. Muslimani u masama bježe u Sarajevo**." Čim su zauzeli Foču četnici su "**pohvatali i poubijali sve muškarce muslimane, kao i jedan veliki broj žena i djece, dok su skoro sve djevojke i mlade žene silovali … Trgovine i kuće do kraja opljačkane, a neke od njih zapaljene**". Tada su četnici "**sve ubijali bez ikakve milosti, kako djecu, tako i žene … kod same željezničke postaje natjerali su u**

196, 200-204, 210, 214-217, 265-266, 581, i dr.; S. Čekić, nav. dj., str. 196-206, 210-211, 562-563, 681-682 i dr. O četničkom zauzimanju Foče Petar Baćović, komandant četničkih jedinica, 20. augusta 1942. depešom je obavijestio Dražu Mihailovića: **"Posle političkog osiguranja od posljedica, juče su naše trupe pod komandom majora Ostojića, posle kratke i oštre borbe, zauzele Foču. Naši gubici četiri mrtva, neprijateljski oko 1.000, od čega žena i djece 300. Preduzeli smo sve da ovo opravdamo ..."** (S. Čekić, nav. dj., str. 521, 562-563, 580-581, 588-589, 681 i 691-692).

Nakon zauzimanja Foče glavnokomandujući u Operaciji Zaharije Ostojić je 23. augusta 1942. javio Vrhovnoj četničkoj komandi: **"Juče /sam/ izvršio akciju do Ustikoline i grebena Jahorina ... Po dosadašnjim podacima i oko 1.000-2.000 muslimana poklanih. Sve trupe dobri borci, ali još bolji pljačkaši ... Muslimani u masama bježe u Sarajevo …"** (S. Čekić, nav. dj., str. 693-694).

[47] ZBORNIK NOR-a …, tom XIV, knj. 1, str. 527; IZDAJNIK …, str. 56 i 510; S. Čekić, nav. dj., str. 518-519, 562-563, 580-581, 588-589, 681-682 i 691-693; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 191-195 i dr.

jednu kuću oko 40 osoba žena i djece, te istu zapalili. Po zauzeću grada Foče ulazili su po kućama, vršili pljačku, klali ljude, žene i djecu i vršili nasilja silovanja nad djevojkama i ženama, pa potom ih ubijali, također sve ono što im je došlo na pušku i pod nož nisu ostavili, već su sve pobili i poklali …, tako da se računa da je u onome zbjegu ubijeno i stradalo oko 3.000 osoba većinom žena i djece".[48] Sve "**tragove masakra**" četnici su uklonili, a formalno objavili strijeljanja onih četnika "**koji su ubijali i pljačkali**".[49]

O navedenom genocidu u Foči Petar Baćović je 5. septembra 1942. obavijestio Dražu Mihailovića o rezultatima te akcije, navodeći da je u Foči poginulo "**…1.200 ustaša u uniformi i oko 1.000 kompromitovanih muslimana, dok smo mi imali četiri mrtva i pet ranjenih … Imali smo ogromni plen. Naš je cilj bio da osiguramo vezu sa Srbijom i to smo postigli**".[50]

Tada je sva Foča opljačkana i najveći broj zgrada zapaljen. Pljačku su vršili četnici i "**susjedni seljaci, muško i žensko, staro i mlado**".[51]

- na području Slatine i Jošanice i drugih mjesta Fočanskog sreza četnici su od druge polovine 1942. likvidirali mnoge Bošnjake. Tako je

---

[48] S. Čekić, nav. dj., str. 196-206, 248, 518-519, 562-563, 580-581, 588-589, 681-682 i 691-693; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 177-180, 185-195, 200-203; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 129.

[49] ZBORNIK NOR-a …, tom XIV, knj. 1, str. 592; S. Čekić, nav. dj., str. 195-206; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 177-180, 185-195, 200-203; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 129.

[50] Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 129.

[51] ZBORNIK NOR-a …, tom IV, knj. 1, str. 565; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 177-180, 191-193 i dr.; S. Čekić, nav. dj., str. 518-519, 562-563, 580-581, 588-589, 681-682 i 691-693.

Prilikom **"napada na Foču"** mnogi četnički oficiri **"nisu bili na visini, jer nisu ništa preduzeli da pljačku spreče, naprotiv bilo ih je koji kažu da je to prirodna stvar i da ne treba sprečavati pljačku nad neprijateljem".** Ta pojava je bacala **"vrlo lošu sliku"** na četnički "sveti zadatak i časno i viteško srpsko i četničko ime". Međutim, **"to što se desilo u Foči, čini se i na svim drugim mestima kuda četnici prolaze, tako da izgleda da je glavni četnički zadatak pljačkanje. U pljački nisu se pokazale nikakve razlike između Crnogoraca i Hercegovaca"** (**ZBORNIK NOR-a** …, tom XIV, knj. 1, str. 565).

samo na području Slatine i Jošanice na najsvirepiji način ubijeno 300 Bošnjaka. U selu Grdijevići (Dragočava - Slatina) 57 Bošnjaka je "sakupljeno u jednu kuću i zapaljeno". Moge žene i djevojke su silovane, te opljačkano žito, stoka, odjeća i ostali predmeti.[52]

- septembra 1942. četnici su u selu Krmaluša (Miljevina) pohvatali 10 Bošnjakinja, zatim ih silovali, "svukli nage i istjerali ih iz kuće, tako da su lutale te nage žene oko 3 sata, bježeći od grma do grma dok nisu našli odijela da se obuku";[53]

- u drugoj polovini septembra 1942. četnici (tzv. gatačka grupa) pri pohodu za Prozor, u Drežnici su poklali 100 Bošnjaka i opljačkali i zapalili sve kuće;[54]

- početkom oktobra 1942. četnici su u selu Kreminu (Ustikolina) pobili 24 civila (žene i djecu) iz porodica Mirojević, Podrug i Lepir. "Stare žene i djecu odmah su poklali, a mlade žene i djevojke uveli su u jednu obližnju štalu i nad njima izvršili silovanje, a nakon toga te mlade žene i djevojke pobili i zajedno sa poklanom djecom i starim ženama ubacili u jednu štalu i štalu zapalili, a selo opljačkali";[55]

- u prvoj polovini oktobra 1942. četnici (5.500), pod komandom Petra Baćovića, Milorada Popovića, komandanta Nevesinjskog korpusa, i Milorada Vidačića, komandanta Trebinjskog korpusa, u sastavu vojnih jedinica italijanske okupatorske vojske u operaciji "Alfa", protiv partizana na području Prozora, gdje su preko Rame i Prozora stigli do Vran planine, u gradu Prozoru i okolini izvršili su strašan pokolj nad civilnim stanovništvom: poklali i poubijali oko 2.500 Bošnjaka i Hrvata, među kojima je bilo žena, djece i staraca, i opljačkali i popalili oko 500 domova i domaćinstava;[56]

---

[52] S. Čekić, nav. dj., str. 244-245.

[53] Isto, str. 208-209.

[54] IZDAJNIK …, str. 56; S. Čekić, nav. dj., str. 682; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 229-230 i 581. Navedeni zločin je, prema Kotorskoj oblasti u Mostaru, izvršen 3. oktobra 1942.

[55] S. Čekić, nav. dj., str. 208-209 i 211.

[56] IZDAJNIK ..., str. 56 i 511; V. Dedijer, nav. dj., str. XXVII, 233, 266, 335-347, 581, 586-587 i 837-851; S. Čekić, nav. dj., str. 220-221, 523, 581 i 682; S. Bandžović, nav. dj.,

- sredinom oktobra 1942. četnici su na Kožatinu zaklali osam Bošnjaka, a u Zebinoj šumi 12; [57]

- noću 20/21. oktobra 1942. četnici su na području Čelebića - u mjestu Pjelovci (sela Grdijevići i Homor) poubijali i poklali 37 Bošnjaka - civila, od čega 29 djece i osam žena, odnosno osam majki sa 29 djece, starosti od jedne do 15 godina;[58]

- noću 20/21. oktobra "pobijena je i uništena familija Hodžić Šućre, iz Grdijevića, Tanović Bećira, Tanović Šabana, Alić Osmana, Rizo Smaja i Rizo Meha, svi iz Pjelovaca" - oko "30 osoba muških i ženskih".[59]

- 4. novembra 1942. četnici su, pod vođstvom Sergija Mihailovića, na području Višegradske župe ponovo izvršili pokolj nad Bošnjacima, likvidiravši oko 500 civila, uključujući žene i djecu. U selu Vlahovićima

---

str. 310-311. S tim u vezi, Petar Baćović je telegramom 23. oktobra 1942. obavijestio Dražu Mihailovića: "**U operacijama Prozor zaklano je preko 2.000 Šokaca i muslimana. Vojnici se vratili oduševljeni**" (S. Čekić, nav. dj., str 523 i 682; Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 133; V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 233 i 581). O tom četničkom pokolju u okolini Prozora u Borbi (organ Komunističke partije Jugoslavije), 28. novembra 1942. dopisnik Jovan Popović je pisao: **"Oko 2.000 duša pobili su četnici u hrvatskim i muslimanskim selima sreza Prozorskog, Konjičkog i Vakufskog … Manje grupe četnika pele su se čak do koliba na visokim brdima. Svuda su tražili dragocjenosti, dukate, novac, pa su i kućne stvari trpali na konje. Rili su po košnicama, uništavajući ih, po brašnu, mlijeku i kajmaku. Pijani su ostavljali pustoš za sobom. U iznuđivanju novaca služili su se raznim metodama. Počeli su da kolju žrtvu dok se ona ne bi otkupila. Poneki seljak je po nekoliko puta bio klan i nedoklan, jer se svaki put otkupljivao.**

Stotine žena bile su žrtva talijanske i četničke životinjske pohote. Tu su se takmičili gospodari i sluge. U jednu kuću zatvorili su desetak žena, svukli ih, a muškarce rastjerali puškomitraljezima. Tri žene su izvršile samoubistvo, jedna je skočila u Ramu, a neke su sami napasnici ubili" (Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 133-134). Navedena "četnička akcija" je bila **"sva u znaku masovnih zločina nad narodom: pljačke, paljevine, ubijanje naroda".** Tom su prilikom zločini četnika bili **"toliko strašni da su naišli na zgražavanje čak i kod izvesnih četničkih redova"** (S. Čekić, nav. dj., str. 220-221).

[57] S. Čekić, nav. dj., str. 211.

[58] Isto, str. 212-213 i 224-228.

[59] Isto, str. 212-213.

uhvatili su 159 Bošnjaka i odveli ih u selo Štitarevo, "govoreći im da više zajednički ne mogu živjeti muslimani i pravoslavni, te će ih radi toga prebaciti kod Starog Broda na lijevu obalu Drine". Također su četnici u selima Presjeci, Prelovu, Žlijebu, Omeragićima, Rutanovićima, Resniku, Madžarevićima, Kurtalićima, Kapetanovićima i Rijeci pohvatali još oko 320 Bošnjaka i sve ih odveli u Štitarevo. Nakon toga su ih prebacili u mjesto kod Starog Broda na lijevu obalu Drine, zatim ih natjerali u štale i sve zapalili.[60]

Četnici Draže Mihailovića su u periodu od prve polovine februara do kraja decembra 1942. i na području Sandžaka, naročito u Pljevaljskom srezu, vršili genocid i druge oblike zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava nad Bošnjacima.

- krajem 1942 (u toku zime) četnici su uhvatili 22 odrasla muškarca iz porodice Durić iz Zakmura, povezali ih, prisiljavali ih da igraju i pjevaju pjesme u kojima se vrijeđaju islam i muslimani, zatim ih odveli na most u Brodu na Drini, tu ih poklali i bacilli u rijeku Drinu.[61]

"Prilikom operacija u Bosni" četnici su, po izvještaju Dobrosava Jevđevića i Petra Baćovića iz novembra 1942, (iz)vršili "**najbestijalnija klanja djece od godinu dvije dana, i to ne od pojedinaca, nego od cijelih grupa**! **Iskonski instinkti počinju da bivaju predominantni u narodnoj duši**". S tim u vezi, Jevđević i Baćović su "**utvrdili niz slučajeva ordinirane pljačke, ali se na to moralo gledati malo blaže, jer je cio kult naše prošlosti i nacionalna epopeja protkana tim pojavama**".[62]

I na drugim područjima Bosne i Hercegovine na kojima su djelovale četničke jedinice stalno su vršile brojne zločine. Tako je u Prijedoru i

---

[60] Isto, str. 214-215, 222-224 i 246-247. U periodu od septembra 1941. pa do pokolja 4. novembra 1942. četnici su, prema podacima Imamata džemata Višegradskog sreza, na području Žlijeba, Višegrada-Orahovci, Strmice (Sokolovići) i Dobruna-Drinsko, likvidirali 1.802 Bošnjaka (1.159 muških, 345 žena i 298 djece). Sa žrtvama oko 500 Bošnjaka iz novembra 1942, broj žrtava iznosi preko 2.300 (V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. XXIX; S. Čekić, nav. dj., str. 241-243).

[61] Isto, str. 294.

[62] Z. Dizdar - M. Sobolevski, nav. dj., str. 134.

okolini od 16. maja do 10. juna 1942. ubijeno preko 60 Bošnjaka,[63] a od 23. do 29. jula 1942. 137 Bošnjaka i 80 Hrvata.[64] Pošto su 10. juna 1942. "zauzeli Bos. Svinjar (Srbac), zapalili su u istome 30 katoličkih i muslimanskih domova". Na području Dervente četnici su upadali, pljačkali i ubijali muslimansko i hrvatsko stanovništvo. Četnici Zeničkog četničkog odreda su na području Žepačkog i Zeničkog sreza zaklali i ubili više Bošnjaka i Hrvata. Oni su 5. novembra 1942. u Milinom Selu dočekali "**trgovca Mehu Haračića i Mehu Memiševića, oba iz Koraja, kotar Brčko. Iste su opljačkali, a potom na zvjerski način ubili i bacili u jedan potok**".[65] Šestog novembra 1942. četnici su napali i ubili braću Ibru i Muju Volodera, te Halila Volodera, iz sela Rabine (Nevesenjski srez);[66]

- početkom decembra 1942. četnici su u Pjelovcima (selo Grdijevići, Foča) poubijali i poklali 37 civila: osam žena i 29 djece (od 1 do 18 godina), pri čemu je riječ o majkama s dvoje, troje, četvero i petero djece iz više porodica. Nakon ubijanja i klanja, četnici su žrtve "**stavili u jednu kuću i u 3 hangara u koje se je sipalo žito i onda su zapalili, te su nakon 2 dana ponovo došli i što nije izgorjelo, onda su uzeli i u sagorevini iskopali rupe i zakopali leševe koji nisu izgoreli, tako da su ponovo sve pepelom pokrili da se ne primijeti da je kopano**".[67]

2. Odnos NOP-a prema zločinima

U vrijeme pokretanja ustanka i Narodnooslobodilačkog rata u ljeto 1941. u okupiranoj Jugoslaviji fašistički okupatori i njihovi saradnici vršili su masovne zločine. Zbog toga je platforma Narodnooslobodilačkog fronta od samog početka sadržavala "**zaustavljanje međusobnog istrebljenja**" naroda Jugoslavije.

---

[63] S. Čekić, nav. dj., str. 181-194.

[64] Isto, str. 187-194.

[65] Z. Dizdar - M. Sobolevski, str. 135.

[66] Isto, str. 135-136.

[67] S. Čekić, nav. dj., str. 225-228.

U takvoj konstelaciji stvorenoj okupacijom i komadanjem zemlje, Tito je već u prvom broju *Biltena* Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije najavio strogo pridržavanje pravila međunarodnog prava i posebno poštovanja i postupaka prema ratnim zarobljenicima. U svim proglasima Vrhovnog štaba iz 1941. i 1942. posebno se ukazuje na potrebu suzbijanja okupatorske propagande i međusobnog zavađanja i istrebljenja, te osuđuju primjeri "**međusobnog prolivanja bratske krvi**". Insistira se "**da se ne pale mirna sela, da se ne ubijaju nedužna djeca, žene i starci**". U takvim se prilikama pozivaju Srbi, muslimani, Hrvati i "**drugi da se ujedine u jedinstvenu Narodnooslobodilačku vojsku i zajedno sa partizanima pođu u borbu**".[68]

U skladu s takvom politikom Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije, nerijetko i po izričitim Titovim naređenjima, presudno su se angažovali za odbranu pokoljem ugroženih sela (bez obzira kojoj su nacionalnosti pripadala), iako su trenutni operativni razlozi zahtijevali angažovanje na drugim pravcima. Mnoga sela u Bosni i Hercegovini, ali i u drugim krajevima, tako su spašena od pokolja. O tome su objavljeni brojni dokumenti u višetomnim zbornicima NOR-a.

Ilustracije radi navodimo *Pismo* Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke partizanske i Dobrovoljačke vojske Jugoslavije Štabu Crnogorsko-sandžačkog NOP odreda, od 27. januara 1942, koje je u toku Druge okupatorsko-kvislinške ofanzive (na istočnu Bosnu) potpisao Tito, u kome se ističe uloga 1. proleterske brigade u "**zaštiti stanovništva od ovih** /ustaških i četničkih - prim. S. Č./ **nasilja i zuluma**". U njemu se konstatuju počinjeni zločini ustaša i četnika, te ističe da "**zvjerstva koja su počinili četnici nadmašuju ona ustaška**" i da "**muslimanski živalj gleda u nama** /partizanima - primj. S. Č./ **spasioce**. **Naš ugled je nevjerovatno porastao. Narod je uvidio da smo mi pravi narodni borci**".[69]

---

[68] Dokument pod naslovom ZADATAK NARODNOOSLOBODILAČKIH PARTIZANSKIH ODREDA je objavljen više puta - prvi put u *Biltenu* Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije, br. 1, od 10. augusta 1941. Vidi: ZBORNIK NOR-a …, Vojnoistorijski institut, Beograd, 1956, tom II, knjiga 2, str. 186-191. Nešto popularnije pojašnjenje: ZAŠTO SE NARODNI PARTIZANI BORE, objavio je Tito u Biltenu GŠ NOPOJ, br. 2, od 19. augusta 1941.

[69] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 113-115; S. Čekić, nav. dj., str. 79-83 .

Postojanje širih slobodnih teritorija i ustaljenom praksom, samo po sebi je značilo, uz spomenute izuzetke na početku NOR-a, trenutno zaustavljanje međusobnih obračuna, i njihovim širenjem otvaralo je perspektivu obnove zajedničkog života. Dolazak Vrhovnog štaba NOP odreda u istočnu Bosnu, a potom i njegovo prisustvo u Bosni i Hercegovini, u tome je jak simboličan značaj, dok je neposredno angažovanje jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda bilo uvjerljiv pokazatelj takve politike rukovodstva Narodnooslobodilačkog pokreta i njegove borbe za pretvaranje države u "**istinsku zajednicu ravnopravnih naroda**".[70]

Najizrazitiji primjeri takvog neposrednog angažovanja jedinica NOP-a odigrali su se u istočnoj Bosni, u odbrani bošnjačkog stanovništva od četničkih pokolja, na prelomu 1941-1942. Tada su četnici Draže Mihailovića izvršili masovne pokolje u bošnjačkim selima,[71] usljed čega su pokrenute rijeke muhadžira prema Sarajevu, a najviše žena i djece.[72]

Nakon neuspjeha i formalnog raskida saradnje, izvršenog na partizansko-četničkoj konferenciji u Vlasenici 17. novembra 1941, četničke vođe i oficiri Draže Mihailovića i Milana Nedića su, posebno u decembru 1941, razvili "silnu propagandu" u bosanskim narodnooslobodilačkim partizanskim odredima. Koristeći neuspjeh partizana u Srbiji, usljed neprijateljske ofanzive, četnici su "**podigli silnu hajku protiv vođstva partizanskih odreda u Bosni**". Zbog toga je nastala "**zaista vrlo kritična situacija**" za Narodnooslobodilački pokret. U partizanskim odredima je "**nastalo masovno previranje**". Nije se moglo poznati "**ko je četnik, a ko partizan, ne samo zbog odela, već i mentaliteta i političkog shvatanja**". "**Dosta veliki broj partizana**" je masovno prešao u četnike. Tada su "**čitave čete i bataljoni partizana prelazili na stranu četnika**".[73]

---

[70] M. Kreso, PLATFORMA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA OD 1941.-1945. GODINE - CILJEVI I REALIZACIJA, u : 60 GODINA OD ZAVRŠETKA DRUGOG SVJETSKOG RATA - KAKO SE SJEĆATI 1945. GODINE, Institut za istoriju, Sarajevo, 2006, str. 175-194.

[71] S. Vukmanović-Tempo, str. 8. do 15; ZBORNIK NOR-a …, posebno tom II, knjiga 2, veći broj dokumenata.

[72] ZBORNIK NOR-a …, tom II, knjiga 2.

[73] ZBORNIK NOR-a …, tom II, knjiga 2, str. 129, 134, 178 i 186-191; S. Vukmanović-Tempo, nav. dj., str. 8-15.

U takvoj situaciji i konstelaciji snaga u istočnoj Bosni četnici su danonoćno vršili zločine nad Bošnjacima.[74]

"**Strahote i zvjerstva četnika**" u rogatičkom kraju u drugoj polovini decembra 1941. potvrđuju izvori NDH i NOP-a. U dopisu komandanta Zapovjedništva Vojne krajine u Sarajevu, oružničkog pukovnika Jakovljevića, upućenom 20. decembra 1941. Anti Paveliću, između ostalog, navodi se da je u istočnoj Bosni "**poklano na desetine tisuća muslimana, a najviše žena i djece**".[75]

Na osnovu izvještaja koje je Zapovjedništvo Vojne krajine u Sarajevu dobijalo s terena "**jasno se vidi namjera četnika da u cijeloj istočnoj Bosni apsolutno istrijebe muslimane i otvoreno prijete da ako bi se Hrvati još kada povratili u istočnu Bosnu neće naći niti jednog muslimana.** Da ovo oni zaista i sprovode u život i da to ne ostaje samo prijetnja, dokazuje **svakodnevno njihovo ubijanje muslimana u masama**", piše pukovnik Jakovljević.[76]

Govoreći o tome, pukovnik Jakovljević navodi kako su se četnici do tada "**donekle ustručavali prema ženama i djeci, ali sada više nemaju ni prema njima obzira. Mlade žene i djevojke odvode četnici sebi u logore i vrše na njima nasilja i sprovode blud na najbestijalniji način, te ih nakon par dana ubijaju na svirep način, a zatim uzimaju druge sa kojima ponavljaju to isto**". Pukovnik Jakovljević je, iznoseći navedene podatke o zločinima nad Bošnjacima, iznio tvrdnju kako će Bošnjaci, ukoliko se ne spriječe četnički zločini, biti istrijebljeni: "**Ako se u najskorije vrijeme ne preduzme jedna odlučna i jaka ofanzivna akcija, radi čišćenja i oslobađanja istočne Bosne mi ćemo sa tom pasivnošću dozvoliti da četnici svoju prijetnju provedu u djelo i na ovom području muslimani će nestati sa lica zemlje**."[77]

---

[74] Isto.

[75] Arhiv Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine, Građa Ustaške nadzorne službe (u daljem tekstu: A-HM BiH, Građa UNS-e), red. br. 262, Zapovjedništvo Vojne krajine, Vojni odjel, Sarajevo, 20. decembar 1941. - Vojskovođi - Poglavniku.

[76] Isto.

[77] Isto.

I u dopisu koga je 25. februara 1942. iz Sarajeva uputio "Vojskovođi - Poglavniku" pukovnik Jakovljević ponovo ukazuje na genocid i druge zločine koje su četnici izvršili u istočnoj Bosni, napominjući "**da neko mora odgovarati za katastrofu istočne Bosne, za poklatih desetine tisuća muslimana, za masakriranje žena i djece**, **za popaljena muslimanska sela, za upropašćeno dobro, za porušenu prugu i mostove**, ...".[78]

Navodeći kako je veliki broj izbjeglica iz rogatičkog kraja, usljed četničkih zločina, napustio svoja rodna mjesta, zapovjednik Žandarmerijske stanice u Mokrom, na osnovu izjava izbjeglica, u svom izvještaju Kotarskoj oblasti u Sarajevu, Taj. broj: 396/41, od 4. januara 1942. piše: "**izbjeglice navode strahote i zvjerstva četnika koje čine prema njima, jer iste svakodnevno ubijaju i pljačkaju. Isti tvrde da su četnici do sada ubili oko 2.000 muškaraca, žena i djece, a sve domove popalili**" (podvukao S. Č.).[79]

Zločine nad Bošnjacima u drugoj polovini decembra 1941. potvrđuju i partizanska dokumenta. Vladimir Dedijer u svom Dnevniku piše kako su četnici 22. decembra 1941. na području od Rudog do Međeđe ubili brojne Bošnjake, **opljačkali mnoga sela, spalili Međeđu i opustošili sve željezničke stanice**.[80]

Dolaskom u Rogaticu, 24. decembra 1941, partizani su vidjeli brojne tragove zločina. O tome je Dedijer u svom Dnevniku 24. decembra 1941. zapisao sljedeće: "... Stižemo u Rogaticu. **Tužna varoš - popaljena i opljačkana**. Pričaju nam partizani: ustaše jednog pravoslavnog popa potkovali, udarili mu potkovice na dlanove i kolena, zatim osedlali i na njemu kroz grad jahali. **Četnici su to isto učinili jednom muslimanskom trgovcu. Poklani su svi muslimani viši od puške**."[81]

Dedijer je, boraveći nekoliko dana u Rogatici, zapisao da su 26. decembra navečer "**po strašnom mrazu**" "**gorela sela po Romaniji**".

---

[78] Isto.

[79] S. Čekić, nav. dj., str. 70-71.

[80] Isto, str. 147.

[81] Isto.

Prolazeći kroz "muslimanska sela" na putu Rogatica – Bijele Vode – Imamovići (28. decembar 1941 - 3. januar 1942) prema Ivančićima, Dedijer navodi kako je "**narod u očajanju**: **četnici kolju, pljačkaju**".[82]

Vrhovni komandant NOP odreda Jugoslavije i Narodnooslobodilačke partizanske i Dobrovoljačke vojske Jugoslavije, Josip Broz Tito, u svojim naređenjima, smjernicama za politički rad i formiranje partizanskih i dobrovoljačkih jedinica, ukazuje na četničke zločine nad Bošnjacima. Tako se u Naređenju Josipa Broza Tita Glavnom štabu narodnooslobodilačkih i partizanskih odreda za Srbiju, od 8. januara 1942, a u vezi sa situacijom kod Prve proleterske NOU brigade i u Bosni, između ostalog, navodi kako su "četničke bande koje su došle iz Srbije razvile u Bosni u pozadini **nezapamćeno pljačkanje, paljenje i ubijanje muslimanskog življa**. Oni su sa svojom propagandom povukli jedan dobar deo u pljačku, kao i one partizane koji su prešli njime". Pišući o tome, Josip Broz navodi kako četnici "**ubijaju sasvim nedužno muslimansko stanovništvo**".[83]

Na četničke zločine u Bosni Josip Broz ukazuje i u svom Naređenju od 9. januara 1942. štabu Krupanjskog četničkog odreda (popu Vladi Zečeviću i poručniku Ratku Martinoviću, koji je ostao uz NOP). Govoreći o Proleterskoj brigadi, dolasku u Bosnu i dr., Broz navodi kako su četnici razvili "**u pozadini u Bosni strahovitu pljačku, paljenje i ubijanje**".[84]

Zvjerstva koja su četnici izvršili u istočnoj Bosni "**nadmašuju ona ustaška**", piše komandant Narodnooslobodilačke partizanske i Dobrovoljačke vojske Jugoslavije, Josip Broz Tito Štabu Crnogorsko-sandžačkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, 27. januara 1942.[85]

I Rodoljub Čolaković u Zapisima piše o teškom stradanju Bošnjaka u rogatičkom kraju nakon što su četnici, poslije sporazuma s Italijanima,

---

[82] Isto, str. 149.

[83] ZBORNIK NOR-a …, tom II, knjiga 2, str. 186-191; Svetozar Vukmanović-Tempo, nav. dj., str. 8-11.

[84] ZBORNIK NOR-a …, tom II, knjiga 2, str. 203-205; Svetozar Vukmanović-Tempo, nav. dj., str. 10-11.

[85] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 114.

zauzeli Goražde i Foču, gdje je "**hiljade Muslimana, ponajviše žena i djece, platilo glavom taj italijansko-četnički sporazum**". U Rogatičkom srezu "**počela su da gore muslimanska sela, da se našoj Komandi na Sokocu javljaju izbjeglice iz popaljenih sela koje su bježale ispred četničkog noža**".[86] S tim u vezi, Čolaković je zapisao kako mu je jedan Bošnjak, poslije zbora na Sokocu, na kome su govorili Tempo, Pavle Goranin i on, "prišao i žalio se: '**U takvom strahu živim, brate, da mi ni hljeb nije sladak**'. Rekao je to i suze su ga zalile. Plakao je, a krupne suze su mu padale u prosjede brkove; brišući ih rukavom, jecao je: 'Da mi nije djece, ja bih sutra pušku u ruke pa Čiči'.

Tješio sam ga, hrabrio, osjećajući i sam koliko malo vrijedi govoriti o samoodbrani sela u kome ima svega nekoliko starijih ljudi, **a ostale žene i nejač i to sela okruženih šumama, iz kojih, kao čopor vukova, može svaki čas banuti pijana četnička rulja**".[87]

Dolaskom Vrhovnog štaba NOPJ i Prve proleterske NOU brigade u jugoistočnu Bosnu - Rudo, Međeđu i Rogaticu (krajem decembra 1941) i oslobođenjem Foče, Goražda, Čajniča i drugih mjesta u jugoistočnoj Bosni (početkom 1942) partizani su uzeli u zaštitu bošnjačko stanovništvo, što potvrđuju izvori različite provenijencije. Zbog toga je "**muslimanski živalj u Bosni**", kako je 8. i 27. januara 1942. pisao Josip Broz Tito, Proletersku brigadu primio "**kao spasioce od strašnog terora**", jer je znatan broj Bošnjaka-muslimana spašen od daljeg otvorenog genocida. Muslimansko stanovništvo je, nastavlja Tito, s radošću primilo proletere, kao spasioce od strašnih četničkih zločina. Da bi spasili gole živote, Bošnjaci su napuštali svoje domove i bježali u one krajeve koje su držali partizani.[88]

---

[86] R. Čolaković, ZAPISI IZ OSLOBODILAČKOG RATA, knjiga I, Beograd, 1956, str. 508.

[87] Isto.

[88] Arhiv Vojnoistorijskog instituta u Beogradu (u daljem tekstu: A-VII), fond NDH, k. 202, reg. br. 24/1-8 i 24/1-11; Isto, k. 171, br. 2/1; Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu, ZKRZ-Referati, k. 4, inv. br. 31, omot 128-3; ZBORNIK NOR-a …, tom II, knjiga 2, str. 186-191; S. Vukmanović-Tempo, nav. dj., str. 8-10; J. B. Tito, SABRANA DJELA, Beograd, 1979, tom 8, str. 48 i 92; ⁎*⁎ POKRAJINSKO SAVJETOVANJE KPJ ZA BOSNU I HERCEGOVINU (IVANČIĆI, 7 - 8. JANUAR 1942.), (u daljem tekstu: POKRAJINSKO SAVJETOVANJE), Sarajevo, 1983, str. 280 i 312; V. Dedijer, nav. dj., str. 114 i 148.

O stravičnosti genocida nad Bošnjacima u jugoistočnoj Bosni, posebno u Foči, uvjerio se lično Tito. Sjećajući se šta su proleteri zatekli kad su došli u istočnu Bosnu, on navodi sljedeće: "... **Na željeznom mostu između Foče i Broda vidio sam krv ljudi koje su četnici klali i bacali u Drinu. Sa mosta sam gledao dolje brzu i bistru rijeku kako nosi leševe, širi njihove ruke, kovitla ih. I sve je to izgledalo nekako živo, kao da mrtvi među sobom razgovaraju. To je na mene ostavilo užasan utisak. Naravno, ustaše su činile to isto. Tada sam rekao da treba sve poduzeti da bi se i muslimani, i katolici, i pravoslavni usmjerili u jednom pravcu u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. To je na mene i ostale drugove tako snažno djelovalo da smo čvrsto odlučili da onemogućimo šoviniste i sve reakcionarne elemente da truju naše ljude**."[89]

Domobranski komandant mjesta u Rogatici, Marko Vrkljan, u svom izvještaju od 24. januara 1942. navodi, između ostalog, da su "**partizani štitili žene i djecu**". S tim u vezi, on iznosi činjenicu da se partizanima, koji su se u gradu Rogatici nalazili u isto vrijeme sa četnicima (od 24. oktobra 1941 do 16. januara 1942), treba mnogo zahvaliti ("ima se mnogo da zahvali i partizanima"), što se u tom mjestu nije dogodilo ono "**što se odigralo u Foči, Čajniču i Goraždu**". Vrkljan se uvjerio "**iz dobivenih podataka da su partizani ulagali svu snagu kako bi sačuvali mjesno stanovništvo i njihovu imovinu**". I upravo, "**zahvaljujući njima i taocima većina se stanovništva održala u životu, 26 ubijenih u mjestu**", zaključuje Vrkljan.[90]

U rogatičkim selima se, prema izvještaju predstojnika Kotarske oblasti u Sarajevu, upućenom Velikom županu u Sarajevu, 30. januara 1942, "**na svakom koraku jasno zapaža zahvalnost i oduševljenje za**

Prva proleterska brigada je krajem decembra 1941. **"forsiranim danonoćnim marševima, uputila jedinice na određene pravce",** radi oslobađanja čitave istočne Bosne. Prilikom prolaska iz Rudog za Međeđu 23. decembra 1941, partizani su, pored Lima, primijetili kako **"na vrhovima stenja stoje grupe ljudi. Gledaju, gledaju i odjednom se prolama: 'Živjeli partizani, živjela braća'. To su muslimani iz sela koja su opljačkali četnici. Oni jure niz brdo: 'Idemo s vama.'"** (V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 113-114 i 147) .

[89] ODGOVORI, Srpska književna zadruga, Beograd, 1977, str. 210.

[90] V. Dedijer - A. Miletić, nav. dj., str. 106 i 120.

partizane, koji su svojim čovječijim postupcima štitili hrvatsko-muslimanski živalj i svi muslimani sa kojima sam došao u dodir to isto ponavljaju". Ta činjenica "**koju svako može zapaziti**", po ocjeni predstojnika spomenute Kotarske oblasti, "**došla je kao rezultat oprečnih postupaka, koje su činili u Rogatici, a po svoj prilici i u svim ostalim mjestima, gdje su bili zajedno četnici i partizani. Četnici su ubijali, klali, pljačkali, silovali, proganjali muslimanski i hrvatski živalj, a partizani ga zaštićivali. Logično da se onda sav ovaj živalj, koji je bio izložen svim mogućim stradanjima, otvoreno nageo prema partizanima**".[91] I na osnovu Zapisnika o saslušanju Rifeta Trhulja, geometra iz Rogatice, sačinjenom u Zapovjedništvu Vojne krajine u Sarajevu, 17. februara 1942, može se utvrditi da su "**četnici ubijali muslimane, a komunisti ih za to vrijeme štitili**".[92]

Dolaskom partizanskih jedinica iz Srbije u jugoistočnu Bosnu, predvođenih Titom, Bošnjaci su se počeli uvjeravati da mogu od partizana očekivati zaštitu od četničkog genocida. Politika antifašističkog Narodno-oslobodilačkog pokreta, pod vođstvom Komunističke partije Jugoslavije, značajno je utjecala na spašavanje Bošnjaka od istrebljenja. Zbog toga su Bošnjaci bili posebno zahvalni partizanima - govorili su "**da nisu** /tj. partizani - prim. S. Č./ **naišli i da je četnička vlast potrajala još mjesec dana svi bi bili poklani**".[93] Očigledno je **NOP Bošnjacima omogućio da prežive - osigurao im je biološko-fizički opstanak**.

Iako su partizani nastojali zaštititi bošnjačko stanovništvo, ipak ni poslije dolaska Vrhovnog štaba u Bosnu i Hercegovinu i formiranja Prve proleterske NOU brigade nisu potpuno prestali četnički zločini nad Bošnjacima. Prisustvo Prve proleterske brigade i Vrhovnog štaba nije moglo odmah izmijeniti posljedice višemjesečne četničke infiltracije i indoktrinacije, naročito ne i zločine genocida već infiltriranih pojedinaca, grupa i jedinica Dobrovoljačke vojske, pa i nekih partizanskih, koje su to bile samo formalno.

---

[91] A-VII, fond NDH, k. 202, br. reg. 24/1 i 24/1-11; Isto, fond NDH, k. 171, br. reg. 2/1; ZBORNIK NOR-a, tom III, knjiga 1, str. 406-410; J. B. Tito, nav. dj., str. 48 i 92; POKRAJINSKO SAVJETOVANJE, str. 280 i 312.

[92] A-HM BiH, Građa UNS-a, red. br. 275.

[93] D. Karić, nav. dj., str. 19; S. Bandžović, nav. dj., str. 285, nap. 9.

"**Pljačkanje i paljenje muslimanskih sela je redovna pojava**." Pored toga, "**svakodnevno se događa da jedinice napuste front i krenu na muslimanska sela, izjednačavajući se tako sa četničkim odredima**", usljed čega je "**muslimansko stanovništvo prisiljeno da bježi u gradove**".[94]

[94] S. Vukmanović - Tempo, nav. dj., knj. 2, str. 18.

Dr. Bećir Macić, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

GENOCIDNI AKTI PROTIV BOŠNJAKA 1992−1995[1]

Rezime: U agresorskom oružanom napadu na Bosnu i Hercegovinu, kao nezavisnu, suverenu i međunarodno priznatu državu članicu Ujedinjenih nacija, izvršen je **zločin genocida** (grč. genos – rod, narod + lat. occidare: uništavati), kao krivično djelo protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Ovaj najteži oblik zločina sa svih svojih pet akata **počinjen je protiv bošnjačke zajednice** s namjerom njenog potpunog ili djelimičnog uništenja, kako bi se ostvarili ciljevi agresora – destrukcija Bosne i Hercegovine kao države. Dosadašnja istraživanja te prikupljena dokumentacija, sistematizirana po kriteriju – akti genocida (član II Konvencije), predstavljaju relevantno polazište za potvrdu navedene hipoteze.

Ključne riječi: agresija, genocid, Bosna i Hercegovina, bošnjačka zajednica, izvršioci genocida, sudsko procesuiranje.

Na nezavisnu, suverenu, međunarodno priznatu državu Republiku Bosnu i Hercegovinu, članicu Ujedinjenih nacija, izvršena je agresija kao zločin protiv mira, koju su države agresori (Srbija, Crna Gora i Hrvatska), odnosno njihovi subjekti, kroz posebne metode i postupke, planirali, pripremili i izvršili. U tom razdoblju (1992−1995), pored zločina protiv mira i sigurnosti čovječanstva, na okupiranim područjima i gradovima

[1] U ovom radu pod genocidnim aktima podrazumijevaju se akti navedeni u Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (član II). Po tom navodu genocid znači "bilo koji od sljedećih akata, počinjen s namjerom da se potpuno ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina:

a) ubistvo članova grupe;

b) nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede skupine;

c) namjerno podvrgavanje skupine takvim uvjetima života koji bi trebali dovesti do njezina potpunog ili djelimičnog uništenja;

d) nametanje takvih mjera kojima se želi spriječiti rađanje unutar takve skupine;

e) prisilno premještanje djece iz jedne skupine u drugu".

pod opsadom, izvršeni su brojni zločini protiv civilnog stanovništva, prevashodno nad bošnjačkom nacionalnom zajednicom, kao što su: organizirana pojedinačna i grupna ubijanja po kratkom postupku, odvođenje u koncentracione logore, zlostavljanja, prisilno protjerivanje, izgladnjivanje civilnog stanovništva posebno u gradovima pod opsadom, uskraćivanje egzistencijalnih potreba (voda, struja, plin, hrana i dr.), namjerno pljačkanje, razaranje gradova i sela, privrednih objekata, kulturno-historijskih i vjerskih spomenika.

Do sada su vladine i nevladine organizacije (razne ustanove, komisije, domaća i međunarodna udruženja i organizacije) vršile istraživanja o žrtvama u Republici Bosni i Hercegovini, pri čemu je posebna pažnja usmjerena na ubijanje.[2] Prof. dr. Smail Čekić, poznati istraživač agresije i zločina nad Bošnjacima 1992−1995, prezentirao je do sada najpotpunije podatke u tom pogledu, koji će se navesti i služiti kao polazište za elaboraciju teme ovog rada.

Po njemu, iako je obuhvatio 61 općinu Republike Bosne i Hercegovine, organizirano i sistematski izvršeni su, uglavnom nad Bošnjacima, sljedeći zločini:

"- od početka agresije do 31. decembra 1995. registrovano je 156.824 ubijenih, umrlih od gladi i hladnoće i nestalih osoba, uglavnom Bošnjaka. Među njima je 16.854 djece. U Sarajevu je ubijeno preko 10.000 ljudi, među kojima i 1.600 djece;

- broj ukupno povrijeđenih, koji su od početka agresije do 31. decembra 1995. identificirani je 175. 259, od čega 34.712 djece, čak u dobi od nekoliko sedmica. U Sarajevu je evidentirano 61.136 ranjenika, od čega 14. 946 djece;

- agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu dovela je do najveće izbjegličke krize u Evropi poslije Drugog svjetskog rata. Krajem 1995. godine, u više od 100 zemalja širom svijeta, bilo je 1.245.000 naših izbjeglica, a broj raseljenih lica koji su našli utočište na teritoriji Republike pod kontrolom Armije Bosne i Hercegovine iznosio je 763.224 lica;

---

[2] Vidi: S. Čekić, ISTRAŽIVANJE ŽRTAVA GENOCIDA SA POSEBNIM OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU – Naučno-teorijska i metodološko-metodska pitanja i problemi, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, KULT B, Sarajevo, 2007, str. 81-176.

- poseban oblik zločina genocida, po načinu i sistematici izvršenja do sada nezabilježen u povijesti čovječanstva, predstavlja masovno i sistematsko silovanje i seksualno zlostavljanje bošnjačkih žena svih uzrasta (od četverogodišnje djevojčice do starice. (...) Broj silovanih nije moguće utvrditi, jer se radi o činu krajnje intimne i osjetljive prirode. Ipak, procjene govore da se radi od 25 do 50.000.

- opljačkano je, porušeno i popaljeno na stotine hiljada stambenih objekata. Procjenjuje se da je uništeno i oštećeno između 60 do 70% ukupnog broja stambenih jedinica u Republici Bosni i Hercegovini."[3]

Iz prezentiranog se može konstituisati polazna hipoteza da su nad Bošnjacima, kao zaštićenoj nacionalnoj, etničkoj i vjerskoj skupini, izvršeni genocidni akti, prema članu II Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, što će se potvrditi u ovom radu.

1. Ubijanje pripadnika grupe kao takve

Ubistva Bošnjaka vršena su **planski, sistematski, organizirano i masovno** s velikim brojem izvršilaca, uz najgnusnije oblike egzekucije, uz pripremljen model. U vezi s tim, pored ostalog, mogu se navesti sljedeća ubistva: **Bihać**: u Orašcu i Duljcima ubijeno je oko 18 nesrba (20-22. septembra 1992); **Bijeljina:** u Bijeljini je ubijeno najmanje 48 bosanskih Muslimana i/ili bosanskih Hrvata, muškaraca, žena i djece (1-2. aprila 92); **Bosanski Novi:** u Alićima je ubijeno 27 muškaraca bosanskih Muslimana (23. juna 92); **Doboj**: u Gornjoj Grapskoj, u granatiranju sela ubijena su oko 34 civila bosanska Muslimana (10. maja 92); **Ključ:** u Velagićima je ubijeno oko 100 muškaraca bosanskih Muslimana (1. juna 92); **Prijedor**: u Bišćanima je ubijeno oko 40 nesrba (20. jula 92); u **Briševu** tokom napada ubijeno je najmanje 68 nesrba (24. jula 92); **Sanski Most:** u Hrustovu ubijeno najmanje 24 žena i djece bosanskih Muslimana (31. maja 92); **Srebrenica**: jula 1995. ubijeno preko 8000 bošnjačkih civila; **Višegrad**: u naselju Bikavac, oko 70 bosanskih Muslimana i drugih civila nesrba izgorjelo u jednoj kući (27. juna 92); **Vlasenica**: u Zaklopači tokom srpskog napada

[3] RATOVI U JUGOSLAVIJI 1991-1999, Društvo za istinu o antifašističkoj narodno-oslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji 1941-1945, Beograd, 2002, str. 322-323.

na selo ubijeno je najmanje 58 bosanskih Muslimana, muškaraca, žena i djece (16. maja 92); **Zvornik**: u Drinjači je ubijeno najmanje 55 muškaraca bosanskih Muslimana (30. maja 92); **Ilijaš**: u Lješevu je ubijen 21 bosanski Musliman (4. juna 92), itd.[4]

Masovna ubistva Bošnjaka posebno su izvršena u logorima i drugim zatočeničkim objektima koji su se nalazili u različitim smještajnim kapacitetima: sportski, školski, zdravstveni, rekreativni i ugostiteljski objekti, zatim fabričke hale, vojne kasarne, kinosala, sportske dvorane, stanice milicije, hoteli, kaznenopopravni domovi (državni zatvori), hangari, betonski bunkeri, tuneli, skladišta, magacini, distributivni centri, rudnici, stare jame itd.

Prema dostupnim podacima u Bosni i Hercegovini je bilo formirano oko 652 logora i druga zatočenička objekta, kroz koje je prošlo oko 200.000 logoraša, pri čemu je preko 30.000 ubijeno ili nestalo.[5] U vezi s tim treba istaći neke najkarakterističnije primjere. U logoru **Luka (Brčko)** ubijeno je 30-35 zatočenika bosanskih Muslimana (11-16. maja 92); u **KP domu (Foča),** ubijeno je najmanje 266 zatočenika Muslimana (juni – decembar 92); na Polju u blizini **Ratina (Kalinovik)** ubijena su otprilike 23 muškarca i mladića (5. augusta 92); u **logoru Keraterm (Prijedor)** ubijeno je oko 150 nesrba (24. jula 92), **na planini Vlašić (općina Skender-Vakuf)** ubijeno je oko 200 bosanskih Muslimana i/ili bosanskih Hrvata, muškaraca iz logora Trnopolje (21. augusta 92); kod **Hrastove Glavice (Sanski Most)** ubijeno je oko 100 nesrba, muškaraca odvedenih iz logora Keraterm i Omarska (5. augusta 92); u **selu Novoseoci (Sokolac)** zatočeno je i ubijeno približno 44 nesrba muškog spola (22. septembra 92); u domu kulture u **Čelopeku (Zvornik)** ubijeno je najmanje 30 zatočenika nesrba muškog spola (9-26. juna 92), u **Tehničkoj školi u Karakaju (Zvornik)** ubijeno je oko 110 muškaraca bosanskih Muslimana (1-3. juna 92); u **Gerinoj klanici (Zvornik)** ubijeno je oko 190 zatočenika

---

[4] Vidi: OPTUŽNICA HAŠKOG TRIBUNALA PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA ZA GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI, DANI, Specijalni prilog, 7. decembar/prosinac 2001, str. 10-11.
F. E. Bojl, BOSANSKI NAROD OPTUŽUJE ZA GENOCID, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2000, str. 55-74.

[5] UPOZNAJMO SAVEZ LOGORAŠA BOSNE I HERCEGOVINE, Savez logoraša Bosne i Hercegovine, Sarajevo, maj 2003, str.1.

nesrba (7. juna 92); **kod Srednjeg (Novi Grad – Sarajevo)** ubijeno je 47 muškaraca bosanskih Muslimana iz logora Rajlovac, itd.[6]

Gnusna masovna ubistva posebno su izvršena u Srebrenici, sigurnoj zoni UN, jula 1995, kada je ubijeno preko 8000 Bošnjaka. Kao mjesta masovnih ubistava treba istaći sljedeća ubistva:

1) rijeka Jadar – 15 muškaraca;
2) Cerska dolina – 150 muškaraca;
3) skladište u Kravici – više od 1000 muškaraca;
4) livada u Sandićima – 15 zatočenika;
5) škola u Lukama kod Tišće – ubijeno 25 muškaraca;
6) Orahovac (škola i obližnje polje) – oko 1000 muškaraca;
7) Petkovci (škola i brana) – oko 1000 muškaraca;
- kasnije još jedna grupa – oko 1000 muškaraca;
8) škola u **Ročevićima i Kozluk** – oko 1000 muškaraca;
- ubistva u drugoj grupi oko 1000;
9) škola u Kuli i Vojna ekonomija Branjevo – ubijeno oko 1200 muškaraca, Bošnjaka zatočenih u školi u Kuli kod Pilice;
- druga grupa Bošnjaka - 1200, zatočenih u školi u Kuli, autobusom prevezeni do Vojne akademije Branjevo;
10) Dom kulture u Pilici – ubistvo oko 500 muškaraca;
11) Snagovo – ubistvo šest muškaraca Bošnjaka koji su se odvojili od kolone;
12) Bišina – ubistvo više od 30 Bošnjaka, od kojih su neki bili zatočeni u zatvoru Sušica, u Bišini, koja se nalazi u općini Šekovići;
13) Trnovo – ubistvo šest muškaraca i dječaka Bošnjaka iz Srebrenice;
14) Potočari – ubijeno devet Bošnjaka, kod baze UN-a, na strani glavnog puta, dan poslije (13. jula ili približno tog datuma), ubistvo jednog muškarca, iza jedne zgrade kod bijele kuće;
15) Bratunac – ubistvo 50 ili više muškaraca Bošnjaka.

Ovome treba dodati i ostala mjesta ubijanja: zasjede, neposredna borba, granatiranje i djelovanje protivavionskim oruđima ("Praga"). Takva mjesta su Hajdučka groblja, Kameničko brdo, Maričići, Baljkovica (prelaz) i dr.

[6] OPTUŽNICA HAŠKOG TRIBUNALA PROTIV SLOBODANA MILOŠEVIĆA ZA GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI, Isto, str. 12.

Do 31. decembra 2009. identifikovano je 4.513 osoba ubijenih jula 1995. u Srebrenici, sigurnoj zoni UN-a. Na osnovu analize ovog manjeg dijela ubijenih (negdje preko polovine), uprkos tvrdnjama srpskog rukovodstva o "pogibiji" samo vojno sposobnih (od 18 do 65 godina), ubijen je veliki broj djece (314 ili 7,55% od ukupnog broja identifikovanih) i značajan broj civila preko 65 godina (205 ili 7,49%), što u još većoj mjeri svjedoči o zločinu genocida, posebno imajući u vidu da su ove dvije kategorije zaštićene po humanitarnom pravu. Ovome treba dodati da su žrtve genocida u Srebrenici, sigurnoj zoni UN-a, jula 1995. bile i žene, jer ih je na ovakvoj populaciji identifikovanih ubijeno 4 ili 0,09 %.[7]

Masovna ubistva, kao najučestaliji način likvidiranja ljudi, vršena su nakon okupacije određene teritorije, prilikom protjerivanja u izgnanstvo, u koncentracionim logorima i drugim mjestima zatočenja, kao odmazda za poraze na ratištu te u živom štitu.[8]

Masovna ubistva pratile su i masovne grobnice, označene kao lokacije u kojima se nalaze dva ili više tijela, kompletna tijela, dakle u cijelosti ili u dijelovima, zakopana ili bačena, najčešće van legalnih grobalja, bez konvencionalnih pijeteta, odnosno bez pridržavanja vjerskih i/ili društvenih običaja, s ciljem da se prikrije zločin nad civilnim stanovništvom ili ratnim zarobljenicima.

Prema dosadašnjim otkrivanjima i ekshumacijama, masovne grobnice su najviše locirane na području **Prijedora, Sanskog Mosta, Ključa, Sarajeva, Vlasenice, Mostara, Čapljine, Goražda, Zvornika, Srebrenice**, itd. Kao najveće masovne grobnice u Bosni i Hercegovini su: **Jakarina kosa (kod Prijedora) - 372 posmrtna ostatka, Glumina (Zvornik) – 274, Hrgar – Bezdan (područje Bihaća) – 84, jama Prljak (kod Foče) – 80, Lanište II (Ključ) – 77, Vlakovo (Sarajevo) –75, Svrake (Sarajevo) – 67, Sasina (Sanski Most) – 65, Ahatovići (Sarajevo) – 48, Hrustovo (Sanski Most) – 48**, i dr.

---

[7] ARHIV Instituta za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu (AIIZ).

[8] Vidi: BILTEN DRŽAVNE KOMISIJE ZA PRIKUPLJANJE ČINJENICA O RATNIM ZLOČINIMA U BOSNI I HERCEGOVINI, Sarajevo, br. 5, august 1993, str. 21-24.

U vezi s tim "predstavnici komisija za traženje nestalih u proteklih 15 godina na području Bosne i Hercegovine pronašli su više od 5000 lokacija na kojima se nalaze masovne, zajedničke i pojedinačne grobnice. U njima je pronađeno oko 25.000 posmrtnih ostataka. Najveći broj njih otkriven je u istočnoj Bosni, u okolini Foče, Višegrada, Vlasenice, Rudog, Čajniča, Zvornika, Srebrenice i Bratunca, te (…) u Prijedoru, Sanskom Mostu i Ključu".[9]

Kao potvrda za genocid i masovna ubistva civilnog bošnjačkog stanovništva **otkrivene su brojne masovne grobnice** koje su u vezi s genocidom u Srebrenici 1995. Najveće masovne grobnice su: Kamenica - 1153 posmrtna ostatka, Kamenica – 506, Liplje – 482, Kozluk – 340, Liplje (zaselak Jošanica) – 305, Liplje (zaselak Salihovići) – 288, Blječeva – 240, Blječeva – 234, Ravnice – Glogova – 234, Zeleni Jadar – 226. Riječ je o lokacijama (prirodne jame, napuštena okna rudnika, livade, ispred kuća, rijeke i sl.) na kojima su sahranjene više od dvije žrtve vansudskih, naređenih i samovoljnih masovnih egzekucija, izvršenih po kratkom postupku.

Ovome treba dodati da je na području općina bivše enklave Srebrenica (Srebrenica, Vlasenica, Zvornik, Bratunac, Milići, Šekovići) do 31. decembra 2009, vezano otkriveno preko 89 masovnih grobnica i 44 površinske, dakle ukupno 133.

U mnogim slučajevima, s namjerom prikrivanja zločina, u masovnim grobnicama je vršeno prekopavanje posmrtnih ostataka i prenos na skrivenija mjesta, čime su se stvorile sekundarne, čak i tercijarne masovne grobnice.

U masovnim ubistvima pripadnika bošnjačke zajednice nije bilo selekcije, tako da je najmlađa žrtva imala samo 16 dana, a najstarija oko 100 godina. Ubijane su i čitave porodice. Tako je u Ključu iz masovne grobnice ekshumirano 47 članova porodice Botonjić, u Sanskom Mostu 14 Alibegovića, u Lješevu (Sarajevo) 8 Masnopita i 9 Fazlića, itd.

Masovna ubistva bosanskih Muslimana vršena su u redovima za vodu, hranu, na tržnicama, ulicama, u školama, bolnicama, za vrijeme sahrane, u stambenim objektima, itd., što je posebno činjeno u gradovima pod opsadom (Sarajevo, Bihać, Goražde, Srebrenica i dr.). Kao potvrda za iznesenu konstataciju mogu poslužiti podaci o masovnim ubistvima u

[9] Vidi: http://www. ljutibosanci.com/genocid/masove-grobnice-u-bih-html od 11. 11. 2010.

Sarajevu, gdje su 27. maja 1992. minobacačkom granatom ubijena 24 civila koja su čekala u redu za hljeb, u tadašnjoj Ulici Vase Miskina, danas Ulici Ferhadija; 3. jula 1992. u naselju **Grahovište (Kobilja Glava)** ubijeno je sedam civila; 15. januara 1992. u redu za vodu pred **Sarajevskom pivarom** od gelera granate ubijeno je osam civila; 1. juna 1993. na **nogometnom igralištu Dobrinja** ubijeno je 13 civila; 5. februara 1994. **na pijaci Markale** – 68; 28. augusta 1995. također na **Markalama** ubijena su 43 civila, itd.[10]

Podaci o broju ubijenih Bošnjaka, do kojih se do sada došlo, pokazuju veliku demografsku destrukciju unutar ove populacije, koju će biti teško demografski nadoknaditi.

2. Nanošenje teške tjelesne ili duševne povrede skupini

U agresiji na Bosnu i Hercegovinu nanešene su teške tjelesne ili duševne povrede skupini – Bošnjaci, što je eklatantan genocidni akt, kojim se nastoji djelimično ili u potpunosti uništiti jedna grupa. Za ovu priliku argumentovat će se navedena tvrdnja na primjeru silovanja.

Silovanje se u Bosni i Hercegovini koristilo kao oružje u ratu. Ono je sastavni dio kršenja međunarodnih principa o ljudskim pravima i humanitarnog prava. Uporište za to nalazi se u članu 147 Četvrte ženevske konvencije iz 1949, u kome se ističe da "mučenje ili nehumano postupanje" i "namjemo stvaranje velikih patnji ili ozbiljnih povreda tijela ili zdravlja" jesu "gruba kršenja" i stoga su pravno kažnjivi ratni zločini. Unutar tog nehumanog postupanja može se smjestiti i silovanje. Zaštita žene posebno se tretira u članu 27 Četvrte ženevske konvencije, gdje se potencira zaštita "od svakog napada na njenu čast, a posebno od silovanja, prisilne prostitucije i svakog drugog oblika nedostojnog nasrtaja".

Silovanje je, dakle, kao i ubistvo, uništenja i deportacije, sastavni dio zločina protiv čovječnosti.

Među ratnim zločinima protiv civilnog stanovništva je kršenje pravila međunarodnog prava, za vrijeme rata, oružanog sukoba ili okupacije,

[10] S. Čekić, M. Šestanović, M. Karović, Z. Mastalić-Košuta, ZLOČINI NAD DJECOM SARAJEVA U OPSADI, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Sarajevo, Sarajevo, 2010, str. 137-259.

naređenje da se civilno stanovništvo prisiljava na prostituciju ili silovanje, što proizlazi iz Ženevske konvencije o zaštiti građanskih lica za vrijeme rata iz 1949. To je krivično djelo kojim se povređuje dostojanstvo ličnosti, odnosno moral.

Silovanje žena, djevojaka i djevojčica vrši se planski, organizirano i sistematski. Naime, srpsko-crnogorski agresor, predvođen soldateskom bivše JNA, znao je na šta treba udariti. Muški dio naroda, najzdraviji i najreproduktivniji, fizički likvidirati, a ženski moralno obeščastiti i poniziti, znajući da će rezultat toga biti iseljavanje s djedovskih i pradjedovskih prostora.[11]

U rasvjetljavanju ovog oblika kršenja ljudskih prava značajna teškoća je u tome da se silovanje kao krivično djelo dosta teško otkriva, za što postoji niz razloga. Žrtva silovanja teško otkriva javnosti da je to zlodjelo nad njom izvršeno, još teže će dati iskaz o akterima i načinu činjenja.

Ona je spremna, što također radi nevoljno, izložiti tu ličnu tragediju najužem krugu lica, prevashodno medicinskom osoblju, koje joj treba pomoći u prevazilaženju traumatiziranog stanja.

U svemu tome računalo se na mentalitet žene Bošnjakinje, njenu vjeru, čast i odnos prema porodici, naciji itd. Kroz masovna, programirana i na etničkoj osnovi zasnovana silovanja ponižava se i degradira cijela nacija, odnosno njen reprodukcioni potencijal. Naime, mnoge silovane žene izjavile su da poslije svega nisu više spremne za rađanje, čime se kod mnogih završava reprodukcioni ciklus.

Uz to, **silovane žene prisiljavane su na trudnoću do perioda kada se ne može izvršiti pobačaj, čime će one dobiti tzv. neželjeno dijete, što još više pogoršava i njihovo traumatizirano stanje.**

Metode silovanja, odnosno tehnologija je takva da za to vjerovatno nema primjera u historiji. Žene i djevojke se siluju u svojim kućama, u prisustvu članova porodice i muževa. Također, žene se hapse i vrši se silovanje u toku ispitivanja. U nekim slučajevima, žene i djevojke se skupljaju u određene prostorije (škole, sportski centri itd.), gdje se siluju i zlostavljaju danima ili sedmicama, nakon čega se ubijaju.

---

[11] OD ŽRTVE SILOVANJA DO BORCA ZA ISTINU, Bilten Državne komisije za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, br. 3, mart 1993, str. 8.

Silovanje vrše pojedinci i grupe, što se vidi iz iskaza žena, koje su, pored ostalog, izjavile "kako su silovane od više muškaraca na smjenu kada su bile vrijeđane i psovane na etničkoj osnovi. Silovatelji su svoju namjeru provodili tako da žena ostane trudna i da ta trudnoća za nju predstavlja sjenu, koja je progoni i podsjeća na gnusni čin, što sve skupa intenzivira traumu koju silovanje samo po sebi ostavlja".[12]

Potrebno je istaći da su **sva silovanja ostala uglavnom nekažnjena, malo je postupaka vođeno za odgovornost izvršilaca**. Iako su komandanti znali za silovanje koje su činili njihovi vojnici, nisu ništa preduzimali, čime su najdirektnije odgovorni za ove zločine, a i sami su bili silovatelji.

Naprijed su prezentirane teškoće da se sazna broj silovanih žena, pa se za sada može govoriti samo o određenim procjenama, prema kojima je silovano od 25 do 30 hiljada žena, pa čak i djevojčica. Treba dodati da su različiti počinioci u jednom danu ili noći pet, šest pa i 20 puta silovali iste žene.

Mada se teško dolazi do podataka o ovom zločinu, ipak se mogu naznačiti neki primjeri silovanja nad ženama – Bošnjakinjama koji predočavaju svu bestijalnost ovog zločinačkog čina.[13]

Tako je na **Grbavici** (Sarajevo) vršeno sistematsko silovanje djevojčica i djevojaka od 13 do 16 godina u poslovnim prostorima "Digitron", gdje je bilo zatočeno 20 djevojaka i djevojčica. Također, na ovom 1okalitetu u podrumskim prostorijama "Lesnine" (u jednoj prostoriji) bilo je zatočeno 20 mlađih žena i djevojaka, koje su sistematski silovane od juna do decembra 1992. Istovremeno, one su odvođene u Srbiju i nakon poodmakle neželjene trudnoće silovane u prisustvu muževa i sl.

U općini **Ilidža** zabilježeni su teški slučajevi masovnih silovanja u ženskom dijelu logora "Kula".

U općini **Vogošća** vršila su se masovna silovanja i ubijanja žena i djevojčica u restoranu "Kod Sonje", selo Vranjak. Nakon silovanja ubijeno je 16 žena.

U okupiranim dijelovima općine **Brčko** kafane su pretvorene u logore za žene, odnosno u javne kuće, gdje su vršena masovna silovanja, od čega je posebno poznat logor za žene u Brezovom Polju.

---

[12] RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI, (1I dio), Helsinki Watch-Odjel Human Rights Watch, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1993, str. 21.

[13] Korišteni podaci iz BILTENA, br. 3, str. 11.

U hotelu "Vilina vlas", u okupiranom Višegradu, silovano je 200 djevojčica, od čega je pet žrtava izvršilo samoubistvo, šest uspjelo pobjeći, a veliki broj ostalih je ubijen.

U SC "Veljko Vlahović", u **Rogatici**, vršeno je sistematsko i višestruko silovanje, uz fizičko zlostavljanje i pljačkanje nakita od djevojčica, djevojaka i mlađih žena, koje su navečer odvođene iz učionica i vraćane ujutro.

U **Foči** su vršena masovna silovanja u KPD, u sportskoj dvorani Foča ili Brodu na Drini. U Miljevini je osnovana javna kuća sa 12-godišnjim djevojčicama.

U okupiranim dijelovima općine **Bosanska Dubica** u Mešetnici - Duboki Jarak, organiziran je "bordel" s djevojčicama od 11 godina te vršena silovanja maloljetnica.

U općini **Šekovići** izvršeno je masovno silovanje 800 žena u logoru Šekovići, a u okupiranim dijelovima općine **Doboj** vršena su masovna silovanja u prisustvu muževa.

Osim silovanja postojale su i druge metode torture, vršene prema pojedincu kao pripadniku određene grupe, Bošnjaka, s namjerom da se i na taj način ova grupa uništi.[14]

Kao **fizičke torture** mogu se navesti udaranje, mučenje zvano "falanga" (teško udaranje po tabanima), rezanje, tortura hladnoćom, tortura toplotom, tortura iritacijom, zubno mučenje, tortura ušiju, zarezivanje nožem, prisilni položaj, električna tortura, gušenje, lažna pogubljenja, fizičko iscrpljivanje, prisilan rad, torture koje uzrokuju osakaćenje, tjelesna oštećenja i stalna nesposobnost (udaranje po ušima, osakaćenje, unakaženost) i dr.

Psihološke metode torture mogu se iskazati kao tehnike uskraćivanja, tehnike prinude, tehnike komunikacije, tehnike koje zloupotrebljavaju farmakologiju i psihijatrijsku praksu, tehnike spolnog mučenja. U ovoj knjizi, kao i u nekim drugim, koje su date na kraju ovoga rada, dokumentovani su postupci torture u Bosni i Hercegovini 1991–1995.

U ovom radu posebno je potreban osvrt na duševno stanje osoba koje su bile pod torturom. U vezi s tim, koristit će se podjela objavljena u "Priručniku – Tortura, posljedice i rehabilitacija – Bosna i Hercegovina"

---

[14] Šire o ovome: Dr. S. Popović, PRIRUČNIK - TORTURA, POSLJEDICE I REHABILITACIJA – Bosna i Hercegovina, CTV Sarajevo, Sarajevo, 1999.

(u daljem tekstu: Priručnik), autora dr. Sabine Popović. Jedno poglavlje (III) Priručnika posvećeno je posljedicama torture koje se dijele na fizičke, psihološke, psihomatske i socijalne torture. Prema našem iskustvu, kako autorica navodi, u Bosni i Hercegovini se susrećemo s kasnim posljedicama torture.

Što se tiče fizičkih posljedica torture, nakon mučenja preživjeli imaju bolove, ozljede od rana, hematoma, povrede zuba, frakture, vaginalne ozljede i krvarenje.

Psihološke posljedice tortura po ovom istraživanju su: sniženo samopoštovanje, nedostatak povjerenja, nesigurnost u interpersonalnim relacijama, derealizacija, nesnalaženje u okruženju, poremećaji spavanja, noćne more, depresija, slabost koncentracije, oslabljena memorija, psihoseksualni problemi, izmijenjen identitet (osoba doživljava sebe drugačijom nego što je bila prije torture), psihotički poremećaji, posttraumatski stresni poremećaj (PTSD), "Complex PTSD" ili "Torture Syndrome".

U psihosomatske posljedice torture spadaju hronična glavobolja, depresija, ulkusne poteškoće, srčane smetnje, hipertireoza, dijabetes, visok krvni pritisak s velikim oscilacijama, olopecia areata, enureza.

Socijalne posljedice torture obuhvataju torture:

- socijalnom stigmatizacijom, kako njihovom vlastitom tako i njihovih porodica i rođaka;
- zaposlenjima, kada žrtva gubi zaposlenje i svaki dalji pokušaj zaposlenja je bezuspješan;
- konfiskacijom imovine, kada se žrtva krivi za "antinacionalne aktivnosti";
- u dnevnim socijalnim aktivnostima žrtve torture također su ograničene. Okolina ih izbjegava i često odbija komunikaciju s njima i njihovim porodicama radi vlastite zaštite od iste sudbine.

Također se navode sljedeće posljedice torture kod djece: poremećaj sna, noćne more, depresivno raspoloženje, agresivno ponašanje, regresivni simptomi (enureza, enkompreza), oslabljena koncentracija i snižena sposobnost memoriranja.

Psihomatski simptomi kod djece u Bosni i Hercegovini su: glavobolja, gastrične smetnje, ulkusi, alopecija areota, hormonalne disfunkcije, dijabetes mellitus.[15]

[15] Isto, str. 49-61.

Mnoge od navedenih posljedica torture nalaze se kod osoba u Bosni i Hercegovini, kojima su nanesene teške tjelesne ili duševne povrede skupine, što treba kroz različite ljekarske tretmane sanirati.

3. Namjerno podvrgavanje skupine takvim uvjetima života koji bi trebali dovesti do njezina potpunog ili djelimičnog uništenja

Za prisustvo navedenog akta genocida bitno je da postoji namjerno nametanje uvjeta života usmjerenih da izazovu fizičko uništenje grupacije u cjelini ili djelimično. Prema mišljenju Frensisa Entoni Bojla, "počinilac ne mora vjerovati, naprimjer, da bi njegov ili njen čin uništio sve muslimane ili čak, sve Bošnjake. Naprimjer, ako su uslovi nametnuti na bošnjački dio u nekom malom gradu, to bi bilo dovoljno da se zadovolji definicija genocida prema ovom djelu genocida".[16] Osim toga, ovo djelo genocida može se posebno sagledati u prisilnom raseljevanju, u potpunom uništavanju sela u kojima su živjeli Bošnjaci, organiziranju logora i drugih zatočeničkih mjesta s posebnim uvjetima za boravak u njima, u proglašavanju pojedinih područja srpskim, te stvaranjem geta za nesrpsko stanovništvo s posebnim načinom ratovanja, neselektivnom upotrebom vatre, snajperskom vatrom po civilima, uskraćivanjem hrane, ogrjeva, telefona, vode, energije i drugih egzistencijalnih potreba, onemogućavanjem dostave humanitarne pomoći i medicinskih lijekova, rušenjem ili oštećenjem vjerskih, obrazovnih, zdravstvenih, stambenih i drugih objekata, posebno infrastrukturnih.

U vezi s tim, prema dosadašnjim saznanjima, mogu se iznijeti neki podaci:[17]

- agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu dovela je do najveće **izbjegličke krize** u Evropi poslije Drugog svjetskog rata. Krajem 1995.

---

[16] F. E. Bojl, nav. dj., str. 84.

[17] Vidi: S. Čekić, AGRESIJA NA BOSNU I GENOCID NAD BOŠNJACIMA 1991-1993, NIPP "Ljiljan", Sarajevo, 1994, str. 323; B. Macić, ZLOČINI PROTIV MIRA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2001, str. 303-318.

u više od 100 zemalja širom svijeta bilo je 1.245.000 bh. izbjeglica, a broj raseljenih lica koji su našli utočište na teritoriji Republike pod kontrolom Armije Bosne i Hercegovine iznosio je 763.224 lica;

- u pojedinim mjestima i krajevima muslimani su **prisilno prevedeni u pravoslavnu vjeru**. O tome postoje svjedočenja građana iz Kalimanića, Rogatice, Bjelimića, Foče, Kozarca, Semberije, itd;

- od preko 1.600 **uništenih ili oštećenih sakralnih objekata**, 1.200 se odnosi na objekte islamske vjeroispovijesti, među kojima brojne džamije spadaju u svjetsku kulturnu baštinu nulte kategorije;

- opljačkano je, porušeno i popaljeno na stotine hiljada **stambenih objekata**. Procjenjuje se da je uništeno i oštećeno između 60 do 70% ukupnog broja stambenih jedinica u Republici Bosni i Hercegovini. Razoreni su i uništeni mnogi infrastrukturni objekti u oblasti saobraćaja i veza (željeznička i putna infrastuktura, PTT saobraćaj i RTV);

- opljačkani su, razoreni i uništeni **mnogi industrijski objekti, poljoprivredna dobra, hoteli, moteli i turistički centri, te bezbroj malih zanatskih i trgovačkih radnji u privatnom vlasništvu**. Procjenjuje se da je uništeno i oštećeno između 50 do 60% industrijskih objekata;

- uništeno je oko 55% **zdravstvenih objekata**, čime je iz upotrebe izbačeno na hiljade bolničkih kreveta. Ubijeno je 349 **ljekara i drugih zdravstvenih radnika**, uglavnom na radnom mjestu (samo na području Sarajeva 47). Uništeno je oko 400 sanitetskih vozila;

- među najtežim posljedicama spada i **razaranje i uništenje gotovo svih obrazovnih, naučnih, kulturnih i sportskih objekata**. Dovoljno je u tom pogledu spomenuti činjenicu da je granatirana i zapaljena Nacionalna i univerzitetska biblioteka u Sarajevu (zbirka periodičnih publikacija s više od 30.000 naslova iz oblasti nauke i ljudskog života uopće. Periodika je imala blizu pola miliona tomova, a u Vijećnici je bilo i oko 850.000 monografskih publikacija). Potpuno je spaljen Orijentalni institut, uključujući arhiv i biblioteku, i uništeni su gotovo svi objekti na kojima su održane XIV Olimpijske igre 1984;

- **onesposobljeno je, iz upotrebe isključeno više od 50 vodo-opskrbnih objekata i uskraćena voda, električna energija, gas i telefonske komunikacije u većem dijelu Republike, a posebno u Sarajevu**. Na taj način civili su namjerno podvrgavani životnim uvjetima koji su trebali dovesti do njihovog potpunog ili djelimičnog fizičkog uništenja;

- **nisu poštovane nikakve ratne konvencije, te su protiv civilnog stanovništva korišćene metode i sredstva zabranjena po svim međunarodnopravnim i humanitarnim pravima i standardima.** Tako je protiv civilnog stanovništva, stambenih, privrednih i bolničkih objekata korišćena rasprskavajuća i zapaljiva municija, hemijski otrovi, kasetne bombe, snajperi i dr. Iz raznih vrsta artiljerijskih oružja vršeno je granatiranje po gradovima, naseljima i selima s pretežno bošnjačkim stanovništvom. Računa se da su od početka agresije do 12. aprila 1993. 318 puta upotrijebljena hemijska sredstva i oružja;

- **civilno stanovništvo je sistematski izgladnjivano**, posebno u Sarajevu, onemogućavano je liječenje i epidemiološka zaštita, te je UNHCR-u i drugim međunarodnim i lokalnim humanitamim organizacijama onemogućavano da isporučuju hranu i lijekove. Također, u okupiranim mjestima pripadnici drugih nacionalnosti koji su ostali otpuštani su s posla, izbacivani iz stanova, uz prethodno prisilno potpisivanje da se odriču svoje cjelokupne imovine, uskraćivala im se socijalna i medicinska zaštita;

- u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu **posebno se koristio opsadni način ratovanja i neselektivno i nesrazmjeno korištenje sile,** što je karakteristično za Sarajevo, Goražde, Žepu, Srebrenicu, Bihać i druga mjesta pod opsadom.

4. Nametanje takvih mjera kojima se želi spriječiti rađanje u okviru skupine

U agresiji na Bosnu i Hercegovinu navedeni genocidni akt se posebno može objasniti silovanjem pripadnica (žena, djevojaka i djevojčica) bošnjačke etničke zajednice, u cilju sprečavanja rađanja djece, čime se sprečava nastavak egzistencije nacionalne, etničke ili vjerske grupe.[18] **Ovo spolno krivično djelo bilo je planirano i organizirano kao sredstvo**

[18] Šire o ovome: F. E. Bojl, nav. dj., str. 94; ∴ MOLILA SAM IH DA ME UBIJU – ZLOČIN NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE, Knjiga prva, CID – Centar za istraživanje i dokumentaciju Sveza logoraša Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1999; ∴ GRIJEH ŠUTNJE – RIZIK GOVORA, Zbornik radova s međunarodne konferencije održane u Sarajevu 10. i 11. marta 1999, Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u BiH, Sarajevo, 2000.

agresije i genocida u Bosni i Hercegovini. U prilog tome ide i tvrdnja da su silovanja vršena po posebnom modelu ostvarivanom skoro istovjetno na svim lokacijama i u svim slučajevima. Nakon izgona u sabirnim centrima vršeno je odvajanje žena od muškaraca, koje su smještene u posebne prostorije, gdje su često grupno, s više izvršilaca, vršena seksualna zlostavljanja.

Prof. dr. Ruth Srifert će iskazati punu povezanost između seksualnih zločina i zločina genocida u sljedećim riječima: "Mnogi posmatrači su i u Bosni zapazili da je napadom na žensko tijelo, očigledno trebalo poniziti i ukaljati čitavu zajednicu naroda. Žensko tijelo se, dakle, posmatra kao tijelo nacije ili etničke zajednice. Tijelo žene, čija se osobna egzistencija time uništavala na brutalan način, postajalo je slikom-simbolom pokoravanja naroda."[19]

Poseban aspekt koji ukazuje na punu povezanost silovanja i genocida, odnosno ovog genocidnog akta, jeste **prisilno održavanje neželjene trudnoće kod silovanih, a time i rađanje neželjene djece**. Takve žene nisu bile spremne za novi život, a posebno za sklapanje nove bračne zajednice, čime je za njih reproduktivni ciklus završen, odnosno – spriječeno je rađanje djece u okviru skupine.

Navodi nekih od silovanih žena potvrđuju iznesene konstatacije. Jedna od njih je izjavila: "Posebno mi je bilo teško gledati kako izvode trudnice iz zatvora i u dvorištu ih udaraju u predjelu stomaka govoreći im: 'To su vam u trbuhu djeca ustaška i balija. Mi ćemo vam napraviti srpsku djecu.'"[20]

Izjava druge žene je, također, ilustrativna: "Komandant logora Slobodan Kuruzović je u logoru Trnopolje boravio samo preko dana. Uvečer bi išao kući. ... Jedne noći u logor je došao oko 22 sata. Ušao je u kuću, prišao mi i rekao: 'Od danas rađaš samo srpsku djecu.'"[21]

Ista osoba je izjavila sljedeće: "Kad se zadovoljio, digao se sa mene i rekao mi: 'E sad će ti djeca imati novog brata Srbina, junačinu, a i tvoja krv je sada očišćena...'"[22]

---

[19] . . MOLILA SAM DA ME UBIJU – ZLOČIN NAD ŽENOM BOSNE I HERCEGOVINE, str. 456.

[20] Isto, str. 225.

[21] Isto, str. 297.

[22] Isto, str. 299.

Da je silovanje kraj za bračnu zajednicu, a time i za rađanje djece, pokazuje izjava jedne od silovanih djevojaka. Ona je rekla: "Nikada ja ničija neću biti. Za mene muškarci više ne postoje ..."[23]

Poniženje je bilo moto seksualnih zločina, što potvrđuje i izjava jedne od žrtava. Ona je u svom iskazu istakla: "Kada me je sobom uprljao, digao se i naredio Ibri da se svuče i da me i on uzme. Ibro je zaplakao i preklinjao ga Bogom da to ne radi, a Dado je povikao: 'Hoću da vas ponizim, da vam dušu ubijem.'"[24]

U tom duhu je i izjava druge žrtve, koja je prenijela riječi osobe koja je izvršila zločin nad njom. Ta osoba je rekla: "Hoću Turkinjo da miris Srbina dugo ostane na tebi, da uživaš", dodavši: "Rađat će Turkinje, balinke, nove Srbe četnike u Republici Srpskoj."[25]

5. Prisilno premještanje djece iz jedne skupine u drugu

Prisilno premještanje djece iz jedne u drugu skupinu predstavlja jedan od genocidnih akata prema Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. **Agresija na Bosnu i Hercegovinu, sa svojim ratnim ciljevima – stvaranje etnički čistih prostora, s genocidom protiv bošnjačke zajednice, dovela je do prisilnog premještanja djece iz jedne skupine u drugu.** To je uvjetovano prevashodno brojnim zločinima nad porodicama i djecom.

Kao što je poznato, prema posljednjem popisu stanovništva 1991, Bosna i Hercegovina je imala 4.377.033 stanovnika, od čega – Muslimana (Bošnjaka) – 1.902.956, Srba – 1.366.104, Hrvata – 760.852, Jugoslavena – 242.682 i Ostalih – 104.439.[26]

---

[23] Isto, str. 309.

[24] Isto, str. 332.

[25] Isto, str. 339.

[26] NACIONALNI SASTAV STANOVNIŠTVA – REZULTATI ZA REPUBLIKU PO OPŠTINAMA I NASELJENIM MJESTIMA 1991, Republika Bosna i Hercegovina, Državni zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine i Statistički bilten, br. 234, decembar/prosinac, 1993, str. 7.

Iz ovih statističkih podataka može se približno izvući broj porodica u Bosni i Hercegovini prema nacionalnoj strukturi. Naime, "postave li se ove cifre u statistički omjer vidjećemo da je nuklearna (uža) porodica prije agresije u prosjeku brojala 3,66 članova. Prema tome omjeru i nacionalnoj strukturi stanovništva u Republici je bilo približno:

- 519.933 bošnjačkih porodica,
- 373.252 srpskih porodica,
- 207.883 hrvatskih porodica,
- 66.307 jugoslavenskih porodica,
- 28.535 ostalih porodica."[27]

Zavod za zdravstvenu zaštitu Republike Bosne i Hercegovine je pratio, u mjeri u kojoj su uvjeti dopuštali (61 općina koja je bila pod kontrolom legalnih vlasti RBiH), broj ubijenih, umrlih od gladi, hladnoće i nestalih, te teško ranjenih s brojem invalida s posebnim osvrtom na stradanje djece.[28] Od ukupnog broja ubijenih, umrlih od gladi, hladnoće i nestalih (145.378), djece je bilo – 16.819. Među teško ranjenim na bolničkom liječenju, od ukupnog broja (18.447), bilo je 18.447 djece. Također, među ukupnim brojem invalida (12.296) registrirano je 1881 dijete.

Prisilni progon djece, a to znači njihovo premještanje iz jedne grupe u drugu, bio je prisutan u velikom broju u Bosni i Hercegovini. Naime, prema podacima kojima raspolaže Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima počinjenim na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine, u inostranstvo je iseljeno 1.250.000 stanovnika, od čega 121.856 djece.[29] Ustvari, oko 50% stanovništva Bosne i Hercegovine je napustilo mjesto svoga stalnog prebivališta.

---

[27] ∴ GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Zbornik radova s međunarodnog kongresa za dokumentaciju genocida u Bosni i Hercegovini, Bon, 31. august – 4. septembar 1995, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, Göttingen, Human rights Group for Bosnia, Kuala Lampur, Sarajevo, 1997, str. 387.

[28] BILTEN, br. 172, Zavod za zdravstvenu zaštitu Republike Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 31. jula 1995.

[29] ∴ POKIDANI PUPOLJCI – THE PLUCKED BUBS, Zbornik radova, Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u BiH, Sarajevo, 2002, str. 22-23.

Prema izvještaju Ministarstva za izbjeglice i socijalnu zaštitu Republike Bosne i Hercegovine od 31. marta 1995, na teritoriji pod kontrolom legalnih vlasti, registrirano je 20.003 djece bez jednog roditelja, 1.189 djece bez oba roditelja, 517 djece je smješteno u društveni dom, a 1.208 djece je smješteno u drugu porodicu.[30] Mnoga od ove djece su premještena u drugu grupu kako bi im bili stvoreni kakvi-takvi uvjeti za njihov opstanak, što predstavlja treći aspekt prisilnog premještanja iz jedne skupine u drugu.

Uništavanje ili oštećenje neophodnih objekata za egzistenciju također je doprinosilo da se vrši prisilno premještanje djece iz jedne skupine u drugu. Pri tome posebno treba istaći i da je opljačkano, porušeno i popaljeno na stotine hiljada stambenih objekata. Procjenjuje se da to u Republici Bosni i Hercegovini iznosi između 60 do 70% ukupnog broja stambenih jedinica. U ratnim uvjetima nije se mogao ostvarivati ni minimum zdravstvene zaštite, jer je uništeno oko 55 % zdravstvenih objekata, ubijeno 349 ljekara (samo u Sarajevu 47), te uništeno oko 400 sanitetskih vozila. Skoro svi obrazovni, naučni, kulturni i sportski objekti su bili razoreni ili oštećeni, bez mogućnosti da budu u funkciji. Da nisu postojali minimalni uvjeti za puko preživljavanje djece u Bosni i Hercegovini, pokazuje podatak da je bilo onesposobljeno ili iz upotrebe isključeno više od 50 vodoopskrbnih objekata, te je sistematski bila uskraćena voda, električna energija, gas i telefonske komunikacije u većem dijelu Bosne i Hercegovine, a naročito u Sarajevu.

Kao što se može primijetiti, različiti su načini stradanja djece u ratu, koji su doprinosili njihovom prisilnom premještanju u drugu grupu, odnosno odvajanju od porodice, te nastavljanju života u drugim uvjetima, koji su nerijetko doprinosili njihovoj potpunoj asimilaciji.

ZAKLJUČAK

U Bosni i Hercegovini je izvršen genocid, kao krivično djelo protiv čovječnosti i međunarodnog prava. Genocid je izvršen nad Bošnjacima. Bitan element vršenja genocida je namjera da se njegovi

[30] GENOCID U BOSNI I HERCEGOVINI 1991-1995, Isto, str. 388.

akti ostvare. Raspoloživa saznanja jasno pokazuju da su postojale **namjere** da se unište Bošnjaci na tlu bivše Jugoslavije, a prevashodno u Bosni i Hercegovini. Ova namjera zasnovana je na nekoliko elemenata. Bošnjaci su predstavljali prepreku za realizaciju velikodržavnih projekata Srbije i Hrvatske. Bez njih bi se stvaranje "Velike Srbije" i "Velike Hrvatske" moglo, kako oni zamišljaju, bez teškoća ostvariti.

U svim velikodržavnim projektima Bosna i Hercegovina, čiji su konstituens i Bošnjaci, treba nestati pukim pripajanjem ili podjelom između aktera velikodržavlja (Srbije, Crne Gore i Hrvatske). Namjere se ponovo kreću u pravcu uništenja Bošnjaka, jer njihovim biološkim nestankom nestaje i Bosna i Hercegovina, jedina njihova domovina.

Namjera o uništenju Bošnjaka, odnosno genocidu nad njima pravda se i borbom protiv islamskog fundamentalizma, koji prijeti civiliziranoj Evropi. O takvim pojavama kod Bošnjaka ne može biti riječi, jer su upravo oni pozitivan primjer vjerske tolerancije i vjerskog pluralizma na tlu Bosne i Hercegovine. U svim njenim gradovima djeluju slobodno, sa svojim vjerskim objektima i drugim obilježjima, četiri najveće svjetske religije (islam, hrišćanstvo, katolicizam i jevrejstvo), kao i mnoštvo drugih religija. Sarajevo se uvijek uzima za primjer kao grad gdje se na malom prostoru čuju zvona svih religija s crkava i ezani s džamija.

Kada se Bošnjaci žele biološki uništiti, odnosno kada se time žele realizirati genocidni akti, to se pravda nepostojanjem njihovog nacionalnog i vjerskog identiteta. Po Srbima i Hrvatima, oni nisu autohton narod s određenom samosviješću, nego su to najvećim dijelom islamizirani Srbi i Hrvati. Zbog toga ih treba "vratiti u pradjedovsku vjeru", naravno silom i genocidom. Ako se nije uspjelo s prethodnih deset genocida, treba pokušati i novi, koji je najširih razmjera, u srcu samozvane civilizirane Evrope, na pragu XXI stoljeća.

Genocid nad Bošnjacima je planiran, kako bi se oni sistematski i organizirano uništili. U tom cilju predviđena su mjesta njihove egzekucije, kao što su logori, jame, pećine, rudarska okna, rijeke itd., s raznovrsnim načinima i metodama ubistva.

Kao što je poznato, genocid se ne iscrpljuje u izvršenju pojedinih ubistava, nego su ta ubistva masovna, usmjerena ka uništenju grupe. Naime, "objekat djela nije život i ličnost čovjeka kao jedinka, već grupa kao cjelina".

Masovnim ubistvima pojedinaca ostvaruje se osnovni cilj - istrebljenje grupe. Naprijed su navedena brojna masovna ubistva Bošnjaka. Naravno, pojedinci se ubijaju kao pripadnici određene grupe (za razliku od pojedinačnih ubistava), u ovom slučaju Bošnjaka. Cilj je potpuno ili djelimično uništenje grupe! Nastoji se Bošnjake potpuno uništiti, što se vidi po masovnim egzekucijama. Uništava se njihov vitalni dio populacije, da bi se starci, žene i djeca, prepušteni sami sebi, uništili - sami od sebe.

Prema tome, Bošnjaci se uništavaju kao nacionalna grupa, što je suštinsko obilježje genocida. To je osnov, polazište, motivacija i cilj aktera genocida nad Bošnjacima. Objekat akta genocida u ovom slučaju nije određeni čovjek - pojedinac nego grupa.

Za genocid je, također, bitno da ga izvršava veći broj činilaca. U ovom slučaju na tome su angažirani brojni pripadnici jednog naroda. On se ne bi mogao ni realizirati bez većeg broja izvršilaca, koji imaju jedinstven cilj - potpuno ili djelimično uništenje nacionalne grupe. Nije bitno da li je namjera ostvarena, značajno je da su akti izvršenja činjeni s tom namjerom.

Akti izvršenja genocida kao krivičnog djela su veoma raznovrsni. Skoro svi su činjeni u Bosni i Hercegovini, nad Bošnjacima.

Za ostvarenje te namjere vršena su ubistva, teške povrede tijela ili teško narušavanje fizičkog ili duševnog zdravlja Bošnjaka kao grupe.

Prinudno raseljavanje spomenute grupe imalo je masovan karakter, tako da je više od pola stanovništva ove populacije protjerano sa svojih ognjišta, nalazeći se u oko 120 zemalja svijeta.

Bošnjaci su kao grupa stavljeni u takve životne uvjete koji trebaju dovesti do njihovog djelimičnog ili potpunog istrebljenja. Između ostalog, planski i sistematski se vrši njihovo izgladnjivanje, kroz nedostavljanje hrane, uskraćivanje vode, svih vrsta energenata, neophodnih higijenskih uvjeta ili zdravstvene pomoći te prisiljavanje na teški fizički rad.

U Bosni i Hercegovini su se primjenjivale mjere kojima se sprečava rađanje između pripadnika grupe, kao jedna od radnji izvršenja genocida. Masovno silovanje te zadržavanje trudnoće do stepena kada se ne može izvršiti pobačaj usmjereno je na to da silovane žene, nakon rođenja neželjenog djeteta, ne rađaju djecu s pripadnicima svoje grupe, odnosno da u potpunosti zaustave svoj reproduktivni ciklus, bez obzira na starosnu dob.

Zabilježeni su primjeri nasilne kastracije nad Bošnjacima u pojedinim logorima, posebno onim u Prijedoru (Omarska, Keraterm, Trnopolje itd.).

Prilikom prinudnog raseljavanja stanovništva (naročito iz Bijeljine i drugih područja Semberije, Srebrenice) vršeno je nasilno odvajanje muških i ženskih pripadnika grupe. Žene su prognane na teritoriju pod kontrolom Armije Republike Bosne i Hercegovine, a muškarci zadržavani u logorima i zatvorima, gdje su ubijani ili korišteni za prisilan rad.

Zabilježeni su slučajevi prinudnog preseljavanja djece, njihovo odvajanje od roditelja kako bi se spriječilo obnavljanje grupe, što govori o planskom genocidu nad Bošnjacima.

Način izvršenja genocida prema Bošnjacima je također različit. I u ovom slučaju pojavljuju se dvije kategorije koje vrše genocid: lice - izvršilac, koji neposredno preduzima akte upravljene na potpuno ili djelimično uništenje Bošnjaka, i lice - naredbodavac, koje izdaje naređenja za vršenje genocida. Kao izvršioce genocida posebno treba istaći paravojne, odnosno vojne oružane formacije iz Srbije, Crne Gore i Hrvatske, regularne vojske država - agresora, plaćenike iz inostranstva itd.

Naredbodavci su najviša rukovodstva zemalja - agresora, rukovodstva paradržavnih tvorevina na tlu Bosne i Hercegovine, zatim rukovodstva na lokalnim nivoima, njihove vojne i policijske vlasti, rukovodioci paravojnih formacija, rukovodeće strukture nekih stranaka, upravitelji logora, itd.

Potrebno je naznačiti i one koji podstiču i pozivaju na vršenje genocida i ratnih zločina, što se, također, tretira kao krivično djelo. Podstrekači u pravom smislu riječi su sredstva informisanja država - agresora, njihove naučne ustanove, inteligencija, vladajuće i opozicione stranke, razne druge organizacije, udruženja, književnici, iseljenici i sl.

Genocid počinjen nad Bošnjacima ne može se u potpunosti izraziti Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (usvojena 9. decembra 1948). U ovom dokumentu obuhvaćen je uglavnom biološki genocid, tj. fizičko istrebljenje određene grupe, a ne i druge dimenzije genocida (kulturocid, urbicid, ekonomicid, elitocit itd). U oružanom napadu na Bosnu i Hercegovinu, nad Bošnjacima, kao nacionalnom grupom, izvršen je kulturocid (uništenje svih objekata kulture koja imaju bošnjačko obilježje), urbicid (rušenje i razaranje starih bošnjačkih gradova), ekonomicid (onesposobljavanje privrednih objekata, otuđenje opreme i sl.), ekocid (zagađivanje prirodne okoline), elitocid (ubijanje najuglednijih ličnosti), itd.

Bez obzira na sve navedeno, do sada su izrečene samo dvije pravosnažne presude za genocide nad Bošnjacima, pri čemu se obje

odnose na Srebrenicu, sigurnu zonu UN-a, jula 1995. To je presuda Haškog tribunala Radislavu Krstiću, 2. augusta 2001. za "pomaganje i podržavanje u genocidu …"[31]

Presuda Međunarodnog suda pravde:[32] Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, izrečena 26. februara 2007, potvrdila je što je i ranije presudio Haški tribunal, da je vojska i policija Republike Srpske počinila genocid u Srebrenici, jula 1995, dok se to ne odnosi na Srbiju. Ona je po Presudi okrivljena za nesprečavanje genocida i za nekažnjavanje i neizručivanje počinilaca.

Međutim, ni ovoga puta nije utvrđeno da je genocid počinjen na cijelom području Bosne i Hercegovine, što ostaje kao zadatak nauke i drugih faktora da to dokazuju, posebno u smislu revizije Presude Međunarodnog suda pravde.

---

[31] ∴ ZLOČIN I KAZNA – Procesuiranja ratnih zločina počinjenih u Bosni i Hercegovini pred Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju, drugo, prerađeno i dopunjeno izdanje, Fond otvoreno društvo Bosne i Hercegovine u saradnji s Outreach programom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviiju, Sarajevo, 2007.

[32] ∴ PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE: Bosna i Hercegovina protiv Srbije i Crne Gore, 26. februar 2007, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2008.

Prof. dr. Muhamed Šestanović, Institut za istraživanje zločina
protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

ZLOČIN GENOCIDA I ZLOČIN ZABORAVA

Uvod

Iako znamo da je genocid najteže krivično djelo i najveće društveno zlo, ipak se broj takvih krivičnih djela, u novijoj historiji, stalno uvećava. Dvadeseto stoljeće smatra se stoljećem genocida. Šta god napišemo ili kad god govorimo o genocidu, treba uvijek i iznova slati upozorenje Bošnjacima i drugim žrtvama genocida da na to zlo nikada ne zaborave. Oni koji malo ili nimalo znaju o genocidu ili ne razumiju njegovo cjelovito značenje brže ga zaborave. Nedovoljno poznavanje značenja pojma *genocid* je žrtvina sramota, a zaborav na to zlo koji su iskusili je samozločin. Narod koji gubi kolektivno pamćenje na svoje iskustvo genocida gubi svoj identitet. Ako prošlost genocida izbrišemo iz kolektivnog sjećanja, onda nam je budućnost nesigurna. Oni koji gube sjećanje na genocid imat će nesigurnu budućnost. Oni koji govore i šalju Bošnjacima poruke da zaborave prošlost da bi mogli graditi bolju budućnost nisu naučili ništa iz historije Bošnjaka. Nikakva budućnost ne može izbrisati prošlost. Na prošlosti se gradi budućnost. Zato žrtvin (u ovom slučaju čitaj: bošnjački) zaborav na svoju prošlost, koja je obilježena namjerom da se oni potpuno ili djelimično unište, dovest će ih, kad-tad, do potpunog istrebljenja. Jednostavno, nestat će ih! (Iz)vršenje genocida, zaborav na njega, pritisci na žrtvu genocida da oprosti počiniocu i njegovo negiranje da je (iz)vršen su zločini, koji se, istina, ne mogu staviti na istu krivičnu ali mogu na istu moralnu horizontalu.

Ključne riječi: *zločin, genocid, zaborav.*

Šta je *genocid* – prilog razumijevanju značenja tog pojma

Dvadeseto stoljeće je obilježeno monstruoznim neljudskim težnjama da se istrijebe cijele nacionalne, etničke, rasne ili vjerske grupe kao takve, da im se onemogući biološki, kulturni, socijalni, ekološki i svaki drugi opstanak.

Takva vrsta ujeda, koja potječe od iste zmije i iz iste jazbine, dogodila se Bošnjacima dva puta u XX stoljeću: za vrijeme Drugog svjetskog rata 1941–1945. i agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1991–1995.

Iako se XX stoljeće smatra stoljećem genocida, ipak i dan-danas neki koji o njemu govore ili pišu, pa čak i oni koji ga u sudovima procesuiraju, a da i ne spominjemo žrtve genocida, nedovoljno poznaju njegovo značenje. Značenje riječi genocid, koja je postala naša svakodnevnica i predmetom čestih rasprava i sporenja, još se dovoljno ne istražuje, a što je još gore, pogrešno se razumije. Njena „popularnost" svakako, pored ostalog, proizlazi i iz izrazito snažnog emotivnog naboja koji nosi. Pri tome se često koristi znatno ekstenzivnije nego što ona stvarno znači. Riječ genocid je kategorija **moralne**, a ne samo **pravne** provenijencije. Reći za nekoga da je počinio genocid znači izreći snažnu moralnu osudu i gnušanje preme počiniocu. Nije preporučljivo pristupiti istraživanju izuzetno složene društvene pojave kao što je genocid, a pogotovo njegovim **korijenima, uzrocima, ciljevima, razmjerama, a posebno odgovornostima** ako se ne pođe od cjelovitosti značenja tog pojma, tj. razumijevanja njegovog stvarnog značenja. [1]

[1] Jedan od poznatih istraživača genocida, Ton Zwaan, kao svjedok – ekspert pred ICTY-em u predmetu Tužilac protiv Slobodana Miloševića, za potrebe tog suda, napisao je studiju o genocidu pod naslovom **O etiologiji i genezi genocida i drugih masovnih zločina uperenih protiv određenih grupa** u kojoj, pored ostalog, piše: „Otkako je prvi put upotrebljena riječ 'genocid', 1944. godine, u knjizi pravnog stručnjaka Raphaela Lemkina, Axis Rule in Occupied Europe /Vladavina sila Osovine u okupiranoj Evropi/, postala je uvrežena i ušla je u široku upotrebu. Međutim, ispostavilo se da je taj pojam izuzetno složen i težak i da u sebi sadrži različita značenja. Godinama je ovaj pojam bio predmet rasprave političara i diplomata, pravnika i pravnih stručnjaka, istoričara i stručnjaka za društvene nauke, kao i raznih drugih intelektualaca i šire javnosti. Tokom tih rasprava, istaknuti su neki aspekti genocida i srodnih masovnih zločina, dok su neki drugi njihovi aspekti ostali uglavnom neistraženi. U nekim slučajevima je ovaj pojam proširivan, a u nekima sužavan. Kao što je predstavljeno u masovnim medijima, u javnim raspravama se taj pojam ponekad koristio u dosta slobodnom značenju, dok se, u nekim drugim situacijama, opet koristio u strogo ograničenom smislu. Značenje ovog pojma iznova se preispitivalo sa svakim novim slučajem genocida, koji je počinjen nakon 1945. godine. Bez obzira na izvjesno slaganje stručnjaka za ovu oblast oko osnovnog značenja pojma "genocid", još i danas se vode rasprave o najprikladnijoj definiciji i konceptualizaciji. Može se zaključiti da značenje ovog pojma još uvijek nije u potpunosti utvrđeno,

Genocid je zločin protiv cijelog čovječanstva, bez obzira nad kime je izvršen i kolike su posljedice izvršenog napada s genocidnom namjerom, jer škodi ne samo grupi koja je bila na meti uništenja nego cijelom čovječanstvu. Tu dimenziju značenja pojma genocid nije uvažio Međunarodni sud pravde u Hagu, kao pravni zastupnik boljeg dijela čovječanstva, prilikom izricanja presude za genocid nad Bošnjacima izvršen za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992 – 1995. Srbija je Presudom tog suda samo ukorena što nije spriječila genocid, a Republika Srpska, kao rezultat stečen genocidnim napadom, nije poništena. Sudije na sportskim terenima ponište rezultat postignut na povredi pravila igre. Sudije Međunarodnog suda pravde ne izrekoše mjere poništenja barem onih rezultata napada na Republiku Bosnu i Hercegovinu koji su doveli do nasilne destrukcije Ustava Republike Bosne i Hercegovine kao međunarodno priznate državne zajednice i njene nasilne podjele. Genocid ne mogu počiniti pojedinci ili grupe pojedinaca, on je uvijek organizirani čin koji je planirala, organizirala i podsticala jedna ili više državnih zajednica ili njihove institucije. Presuda za (iz)vršenje tog najtežeg zločina mora biti zaokružena sankcijama prema državnoj zajednici koja je planirala, organizirala, podsticala i logisticirala izvršenje zločina ili ga nije spriječila. Pošto je genocid najveće društveno zlo i najteži zločin, koji ima ne samo pravnokrivičnu dimenziju nego i moralnu, onda bi istraživači genocida, tužitelji i sudije, počinioci genocida, ali i žrtve morali poznavati i razumjeti ne samo jezik UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida nego i logiku značenja pojma genocid. Nije preporučljivo raditi na istraživanjima zločina genocida i na procesuiranju počinitelja tog zločina a ne poznavati teoriju i značenje pojma genocid. Jedan mudar istraživač je rekao: „Ništa nije praktičnije od dobre teorije."

---

osim u slučajevima u kojima postoji strogo utvrđena pravna koncepcija. Bez ikakve namjere da tvrdim da je oblast genocida u potpunosti proučena, ipak bi se moglo reći da su ta proučavanja dobila svoju formu tokom proteklih decenija, zahvaljujući trudu (sada već) starijih (ili penzionisanih ili umrlih) istraživača i istaknutih autora, kao što su Raul Hilberg, Leo Kuper, Frank Chalk, Kurt Jonassohn, Helen Fein, Robert Melson, Irving Louis Horowitz, Omer Bartov, Alex Elvarez, Yehuda Bauer, Israel Charny, Ervin Staub, Norman Naimark, i drugi, jer se rezultati njihovog istraživačkog rada i onoga što su napisali i dalje smatraju veoma značajnim, a danas novi i mlađi stručnjaci sa novim studijama daju svoj doprinos ovoj oblasti. (Preuzeto sa: www.un.org/icty iz sudskog spisa u predmetu Tužilac protiv *Slobodana Miloševića*.)

Pogrešno je, a takvih slučajeva je bilo, da sudovi procesuiraju optužnicu za genocid a da okrivljeni i ne zna značenje tog pojma. Sud Bosne i Hercegovine je, naprimjer, na suđenju grupi optuženih za zločin genocida u Srebrenici jula 1995. odbio priznanje optuženog za genocid Vlastimira Golijana zbog toga što je izjavio da „ne zna značenje riječi genocid".

(Ne)poštivanje jezika UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida

Značajniji problem ili veliki propust je u nepoštivanju (prije svih pravosuđa i istraživača genocida) jezika UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Jedan od takvih primjera nepoštovanja jezika UN Konvencije možemo naći u tekstu Tužbe Republike Bosne i Hercegovine protiv Savezne republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore) zbog kršenja UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. U toj Tužbi, podnesenoj 20. marta 1993. Međunarodnom sudu pravde, na nekoliko mjesta nalaze se klauzule i termini koji nisu u skladu s jezikom UN Konvencije. Navest ću, između ostalih, neke od njih: Bosna i Hercegovina kao tužitelj, piše u toj Tužbi, „traži da Sud utvrdi, kao neospornu činjenicu, da su **narod** i država Bosna i Hercegovina pretrpjeli zločin koji nije ništa manji od genocida." (tačka 3) „Koncentracioni logori unutar Bosne i bivše Jugoslavije također pružaju dokaz o genocidu. Ove zatvore vode Srbi s izrazitim ciljem pritvaranja **bosanskih nesrba**." (tačka 73) „Logor u Kamenici navodno je imao 70 zatvorenika, uglavnom **Bošnjaka, ali i Hrvata i Srba**... Sve zatvorenike **Bošnjake i Hrvate** držali su u jednoj sobi od oko 10 sa 15 metara." (tačka 82A) „Samo postojanje logora je dovoljno da se ustvrdi da Srbi vrše zločin genocida nad **bosanskim nesrbima**." (tačka 74) „Na taj način**, narod** i država Bosna i Hercegovina mogu navesti činjenicu da Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) i njeni saradnici pokušavaju da unište **Bošnjake i Hrvate** u Bosni i Hercegovini." (tačka 82) Uz zahtjev za donošenje presude, podnosilac Tužbe traži: „Bosna i Hercegovina moli Sud da izrekne presudu i objavi sljedeće zahtjeve: a) ... da je Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) prekršila i da je nastavila da krši svoje

zakonske obaveze **prema narodu** i državi Bosni i Hercegovini; b) ...da je Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) kršila svoje obaveze prema općem i običajnom međunarodnom pravu: ubijala, likvidirala, ranjavala, silovala, opljačkala, mučila, kidnapovala, nezakonito pritvarala i uništavala do istrebljenja **građane** Bosne i Hercegovine, a to i dalje nastavlja; c) ...da je svojim postupcima prema **građanima** Bosne i Hercegovine, Jugoslavija (Srbija i Crna Gora) kršila i nastavila da krši, svoja svečano data obećanja..." (tačka 135)

Analizom teksta Tužbe može se vidjeti, kao i iz nekolicine primjera iz gore navedenih izvoda (u kojima je moj bold), da njeni pisci, na čelu s Frensisom E. Bojlom[2], nisu konzistentno poštovali jezik Konvencije. U Tužbi se ne precizira identitet žrtve kao nacionalne, etničke, vjerske ili rasne grupe (grupe kao takve). Pisci su koristili termin narod, te se može smatrati da se odnosi na etničku grupu, ali često bez navođenja imena identiteta grupe nad kojom se vrši napad s namjerom da se ona potpuno ili djelimično istrijebi. Termini kao što su „bosanski narod", „bosanski nesrbi", „građani", nad kojima je vršen genocid, a koji se često koriste u predmetnoj Tužbi, nisu u skladu s jezikom kojim se definirao pojam genocida. To nije jezik Konvencije. Istom Tužbom dokazuje se da su nad dvjema etničkim grupama (Bošnjacima i Hrvatima) primjenjivana u isto vrijeme i na istom mjestu od istog napadača ista genocidna djela, što jeste tačno, ali, kada je u pitanju sudski postupak za genocid, to je očigledan primjer nepoštivanja jezika UN Konvencije. Mi i možemo pretpostaviti i razumjeti na šta je pisac Tužbe mislio kada njome optužuje Saveznu republiku Jugoslaviju da je odgovorna za (iz)vršenje genocida nad *bosanskim narodom*, ali termini *bosanski nesrbi*, a posebno termin *građani*, koji se koriste u predmetnoj tužbi, apsolutno ne odgovaraju jeziku UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Bošnjaci, Srbi, Hrvati i druge etničke grupe koje žive u Bosni i Hercegovini imaju svoje posebne identitete.

[2] F. E. Bojl, BOSANSKI NAROD OPTUŽUJE : Postupak pred Međunarodnim sudom pravde (ICTY) u Predmetu Bosna i Hercegovina protriv Srbije radi sprečavanja i kažnjavanja zločina genocida, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2000.

Zašto je došlo do takvog nepoštivanja jezika UN Konvencije? Moje osobno mišljenje i pretpostavka je da je na samu koncepciju Tužbe utjecala tadašnja državna politika Republike Bosne i Hercegovine. U vrijeme kada je pisana Tužba, Bošnjaci i Hrvati su združeno branili Bosnu i Hercegovinu od istog agresora. Legalno rukovodstvo države Bosne i Hercegovine, iako je vjerovatno bilo upoznato da se zločin genocida pripremao i vršio samo nad Bošnjacima, nije moglo, iz pretpostavljenih razloga, iz Tužbe izostaviti drugu etničku grupu – Hrvate. Vjerovatno je zbog toga došlo do konfuzije u primjeni odgovarajućeg jezika koji se UN Konvencijom traži.

(Ne)razumijevanje značenja pojma genocid

Riječ genocid sastavljena je od grčkih riječi *genos* (rod ili pleme) i *occidere* (ubiti). Potekla je 1944. od poljskog Jevrejina Raphaela Lemkina (Rafael Lemkin 1900–1959), a pravno značenje definirano je u UN Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, usvojenoj 1948.

Genocid kao najteže krivično djelo, s brojnim ljudskim i društvenim posljedicama, karakteriziraju određeni elementi.

Napad s genocidnom namjerom je napad na neku određenu ljudsku grupu koja ima, pored ostalih specifikuma koji je čine posebnom (grupom kao takvom), neku od sljedeća četiri obilježja njenog identiteta. To su: nacionalni, etnički, rasni ili vjerski identitet. Objekt napada nisu pojedinci već grupa sa svojim identitetom (grupa kao takva ili grupa za sebe). Napad se planira i vrši u namjeri, dakle svjesno i s predomišljajem, da se, potpuno ili djelimično, uništi grupa, to znači i identitet napadnute grupe. Planeri, podstrekači i izvršioci planiranog napada znaju da se napadom treba potpuno ili barem djelimično uništiti napadnuta grupa.

Za istraživače genocida, sudske istražitelje i sudije koji donose presude u kojima se potvrđuje da se genocid dogodio „nije neophodno postojanje genocidnog plana“ [3], bitno je da je počinitelj znao posljedice djela koje je činio. Za istraživače genocida irelevantan je broj pojedinačnih

[3] ICTY, PRESUDA, Žalbeno vijeće u Predmetu *Radislav Krstić* – Saopćenje za javnost.

žrtava i cjelovitost prostora na kojem pripadnici napadnute grupe žive. Broj žrtava je relevantan za grupu koja je žrtva genocidnog napada, a za pravosuđa za odmjeravanje težine kazne.

Ako govorimo jezikom UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, a posebno ako slijedimo logiku tog pojma, za (iz)vršenje genocida ili za zaključak da se genocid dogodio nije neophodno da moraju biti napadnuti svi pripadnici grupe kao takve i na svim lokacijama gdje se nalaze. Dovoljno je da je napad s genocidnom namjerom izvršen na neodređenom broju pripadnika napadnute grupe i samo na jednoj lokaciji (naselje ili grad) gdje su se u vrijeme napada zatekli pripadnici napadnute grupe. Govoreći jezikom Konvencije i poštujući logičko značenje pojma genocid, „počinilac genocida ne mora vjerovati, naprimjer, da bi njegov čin uništio sve muslimane ili, čak, sve Bošnjake. Na primjer, ako su genocidni uslovi nametnuti na bošnjački dio stanovništva u nekom malom gradu, to bi bilo dovoljno da zadovolji definiciju genocida“. [4]

Međutim, u istraživanju zločina genocida i sudskom procesuiranju tog zločina postoje mnogo složeniji zahtjevi od istraživanja razmjera ili posljedica (iz)vršenja tog zločina. Istraživače genocida i pravosudne organe prevashodno interesira ***vinost*** [5] napadača prema žrtvi, u kom stepenu je postojala ***mens rea***[6] napadača da potpuno ili djelimično istrijebi pripadnike napadnute grupe i da li je napadač znao da to što čini, čini da bi potpuno ili djelimično uništio napadnutu grupu. Da bi se realizirala takva namjera (*mens rea*), napadač se koristi određenim napadnim aktima ili radnjama

---

[4] F. E. Bojl, nav. dj., str. 83-84.

[5] Pojam vinost znači određeni psihološki odnos počinioca krivičnog djela prema žrtvi. U izvršenju zločina genocida pod vinošću se podrazumijeva postojanje psihološke (mentalne) spremnosti napadača da potpuno ili djelimično uništi određenu grupu kao takvu.

[6] Pojam ***mens rea*** u interpretaciji izvršenje krivičnih djela genocida znači da počinilac vrši ili je već (iz)vršio barem jedno od pet objektivnih elemenata krivičnih djela potrebnih za izvršenje genocida, koji se navode u članu II Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, u namjeri da se napadnuta grupa potpuno ili djelimično uništi. Postojanje **mens rea,** u prevodu na bosanski jezik znači »namjeru« u izvršenju tih djela, tj. (iz)vršenje takvih krivičnih djela podrazumijeva da se ona vrše s umišljajem, hotimično, sa svjesnom namjerom da činjenjem tih djela napadač proizvodi direktne posljedice i onaj ko čini ta djela zna za njihove posljedice.

kao krivičnim djelima definiranim u članu II UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Krajnji rezultat napada s genocidnom namjerom ogleda se u stepenu uništenja identiteta grupe kao takve, a posljedice napada se sagledavaju u potpunom ili djelimičnom istrebljenju pripadnika te grupe.

Svaki napad s genocidnom namjerom na grupu kao takvu ima svoje posebne karakteristike: korijen(e), uzrok(e), namjere i razmjere. Kada je riječ o brojnim napadima na Bošnjake, napadač je, u diskontinuitetu brojnih napada, ali u kontinuitetu namjere njihovog istrebljivanja, kontinuirano vršio dehumaniziranje i denacionaliziranje (odnarođivanje) Bošnjaka kako bi tim psihosocijalnim procesima uništio identitet te grupe kao takve. Pošto tim psihosocijalnim procesima napadač nije u potpunosti uspijevao u svojoj namjeri - da uništi identitet Bošnjaka - povremeno je pokretao objektivne mehanizme fizičkog istrebljenja. Pri tome je koristio sljedeća genocidna djela: masovna i pojedinačna ubistva, nanošenje fizičkih i psihičkih ozljeda, prisilno raseljavanje, prisilno sprečavanje biološke reprodukcije, stavljanje pripadnika napadnute grupe u uvjete života koji dovode ili mogu dovesti do umiranja ili fizičkog i psihičkog gubitka zdravlja, namjerno onemogućavanje pružanja zdravstvene zaštite, namjerno sprečavanje zadovoljavanja primarnih bioloških potreba, prisilno odvajanje djece od roditelja, i druge.

Dehumaniziranje i odnarođivanje Bošnjaka i deindividualiziranje Bosne kao njihove matice zadnja dva stoljeća izvodi se u kontinuitetu, a mehanizmi fizičkog istrebljivanja pokretani su više puta („genocid u nastavcima“). Istraživači genocida takvu pojavu nazivaju *diskontuirani kontinuitet genocida.*

Napad s genocidnom namjerom ne realizira se samo u oružanim sukobima, mada je takav oblik genocidnog napada najčešći. Genocid se realizira svakim oblikom napada kojim se planira i ima namjera da se potpuno ili djelimično uništi napadnuta grupa kao takva. Genocidni napad nije usmjeren protiv pojedinaca niti bilo koje zajednice, već samo one zajednice koja ima svoj specifičan identitet označen nacionalnim, etničkim, rasnim ili vjerskim obilježjem. Uvažavajući takvu logiku pojma genocid, žrtve genocida su svi pojedinci koji pripadaju identitetu napadnute grupe bez obzira na njihova druga psihosocijalna obilježja, njihovo prebivalište

u vrijeme napada i njihov status: civili ili borci, muški ili ženski, djeca ili odrasli, intelektualci, činovnici ili radnici itd. Logika značenja pojma genocid daje nam mogućnost zaključivanja da je zločin genocida izvršen nad određenom grupom kao takvom i kada svi njeni pripadnici nisu neposredno bili meta napada, nisu neposredni svjedoci nijednog od pet krivičnih djela uvrštenih u UN Konvenciju o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida. Zato je broj pripadnika grupe nad kojima su vršena djela genocida, kao i broj lokacija na kojima žive pripadnici napadnute grupe kao takve, irelevantan za zaključivanje o (iz)vršenju genocida. Ti pokazatelji su relevantni za odmjeravanje visine i vrste kazne. Sudovi procesuiraju reprezentativne napade i na osnovu njih zaključuju o vinosti napadača i utvrđuju postojanje subjektivnog elementa u tim napadima. Vinost napadača prema žrtvi je odlučujući subjektivni element u zaključivanju da je postojala namjera (*mens rea*) da napadač potpuno ili djelimično uništi pripadnika napadnute grupe. Tako je Međunarodni sud pravde u Hagu, u tužbi Republike Bosne i Hercegovine protiv Savezne republike Jugoslavije (Srbija i Crna Gora), u vezi s primjenom UN Konvencije o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida, kao reprezentativan genocidni napad na Bošnjake, procesuirao napad izvršen jula 1995. na Srebrenicu, sigurnu zonu UN-a. Na temelju te presude, donesene februara 2007, nad Bošnjacima je izvršen napad s genocidnom namjerom. Prema logičkom značenju pojma genocid, možemo, na temelju te i takve presude, zaključiti da je zločin genocida izvršen nad Bošnjacima kao grupom u cjelini, bez obzira što se sudski izvještaj odnosi na Srebrenicu. Tim napadom, koji je Međunarodni sud pravde procesuirao, možemo, na temelju logike značenja pojma genocid, zaključiti da je zločin genocida izvršen nad svim pripadnicima napadnute grupe kao takve, bez obzira na kojem dijelu svijeta su se pojedini pripadnici nalazili u vrijeme tog napada. Sud je svojom presudom dokazao da su Bošnjaci, sa svojim identitetom (dakle grupa kao takva), bili žrtve napada, što znači da je napadnut bošnjački identitet, a time i svi pripadnici te grupe bez obzira na njihov status i mjesto boravka u vrijeme napada na Srebrenicu. Sudovi ne procesuiraju sve napade, kako vole reći „incidente“, niti na svim lokalitetima, niti sve pojedinačne žrtve. Sudovi se služe reprezentativnim situacijama i događajima na temelju kojih mogu, van svake razumne sumnje, izvoditi zaključke o vinosti napadača prema napadnutoj grupi, namjeri (*mens rea*) napada, vrsti i karakteru (po)činjenog zločina, (pr)ocjenjivati njegove razmjere i na temelju toga zaključivati o karakteru zločina i odgovornostima za počinjeni zločin.

Na temelju navedene argumentacije koja nas uvodi u logičko razumijevanje pojma genocid, nepravilno je izreći, a što se često događa, tvrdnju: „Izvršen je zločin genocida u Srebrenici, jula 1995“ , nego: „Izvršen je zločin genocida nad Bošnjacima u genocidnom napadu na Srebrenicu, jula 1995.“ Ako govor o genocidu treba zadovoljiti logiku značenja tog pojma, onda je nepravilno kazati „zločin genocida u Srebrenici“, nego „zločin genocida nad Bošnjacima u napadu na Srebrenicu“. (Iz)vršenje zločina genocida se ne ograničava na lokalitet ili više njih nego na grupu kao takvu. Zločin genocida nije (iz)vršen u Bosni i Hercegovini, ili u Srebrenici ili u Vlasenici itd., nego nad Bošnjacima za vrijeme napada na Bosnu i Hercegovinu, Srebrenicu, Vlasenicu itd. Ne postoje općinski genocidi, kako ih u intervjuu za magazin *BH Dani* nazva Žarko Puhovski, dajući kritički osvrt na često korištenu izreku „genocid u Srebrenici“.[7]

Ključna odrednica zločina genocida je u vinosti napadača prema žrtvi. Vinost je esencionalno relacioni fenomen iz kojeg se stvarala mentalna priprema sadržana u *mens rea* za djelimično ili potpuno istrebljenje određene grupe kao takve. Da bi se realizirala tako specifična namjera da se istrijebe Bošnjaci kao grupa, napadač je morao prethodno planirati i obaviti mentalnu pripremu birokrata, kasapina i mesara koji će neposredno na terenu da rade na realizaciji namjere potpunog ili djelimičnog istrebljenja Bošnjaka, grupe kao takve.

Zaborav na genocid je samozločin

“Vi jeste pokušali ubiti cijeli jedan narod, ali upamtite niste ubili naše pamćenje. Ono je od današnjeg dana jače od svakog zla koje ste nam učinili i pratit će vas dok postoji trag o vašem postojanju. Naše pamćenje vašeg zločina je naše pravo i naš zavjet.” Ovo je, na dženazi pokopa 600 žrtava genocida, rekla studentica Pravnog fakulteta Srebreničanka Almedina Dautbašić.[8]

---

[7] Ž. Puhovski, PRESUDA KAO OPĆINSKI GENOCID, BH Dani, 2. mart 2007.

[8] Portal BOSNJACI.NET, objavljeno 31. marta 2003.

Da li je Almedina bila u zabludi kad je rekla: „Vi jeste pokušali ubiti jedan cijeli narod, ali upamtite niste ubili naše pamćenje.. .ono će vas pratiti dok postoji trag o vašem postojanju.“ Znakovito je, a historija nas je u to uvjerila, da kroz bošnjačke vene teče zaborav na stradanja koja su im se događala od početka XX stoljeća (po nekima i ranije) pa sve do danas, i to u kontinuitetu namjere da ih istrijebe sa zamišljenih prostora „Velike Srbije“ i „Velike Hrvatske“. Neki hroničari su izbrojali da je nad Bošnjacima kroz njihovu historiju izvršeno deset, po nekima jedanaest genocidnih napada u kontinuitetu namjere da se oni potpuno ili djelimično istrijebe, a da je uvijek jedan od uzroka ponovnog izvršenja tog zla bio zaborav na prethodne napade. Što Bošnjaci prije zaborave slike horora iz prošlog napada, koji se dogodio 1992. a trajao do 1995, koje nas asociraju na one iz Džehennema (Pakla), prije će im se dogoditi novi napad s još sofisticiranijim načinima njihovog istrebljenja.

Oba subjekta, počinilac i žrtva, svaki na svoj način, prvi iz određenih društveno-političkih interesa, a drugi iz psiholoških potreba, žele da se takvi zločini zaborave. Zašto?

Genocid nije samo najteže krivično djelo koje se, pored ostalog, karakterizira narodnoubijanjem nego je to i djelo povrede moralnog integriteta kako počinioca tako i žrtve. I jedani i drugi, počinioci i žrtve, teže da iz pojedinčeve, ali i kolektivne svijesti nestanu ili se potisnu neprijatna iskustva stečena izvršenjem ili trpljenjem genocidnih radnji. Nositi hipoteku iskustva genocida je neprijatno emocionalno stanje kojeg se počinilac, ali i žrtva nastoje čim prije osloboditi. Žrtva genocida s osjećanjem bespomoćnosti, koja je u percepciji drugih postala manje vrijednom, s izgubljenim samopoštovanjem i samopouzdanjem, želi se što prije riješiti neprijatnih (o)sjećanja. Radi ublažavanja tako neprijatnih psiholoških stanja počinilac zločina najčešće nastoji da poricanjem ili negiranjem zločina što više dehumanizira žrtvu, a žrtva zbog izgubljenog samopoštovanja, samopouzdanja i s osjećanjem bespomoćnosti koristi mehanizam šutnje. Šutnja vodi ka zaboravu, a zaborav prestanku postojanja žrtve. Smrt nije u prestanku života žrtve već u njenom zaboravu. Žrtva je mrtva tek onda kada je se više niko ne sjeća.

Jedan od istraživača genocida (E. William) upozorava na zlu kob zaborava i kaže: „Da bi ponovo mogli da ubijate te ljude, prvo morate

ubiti njihova sjećanja na njihova prethodna stradanja.“ Koliko je zaborav na genocid žrtvina zla kob govori i činjenica da će svjetska mreža istraživača genocida u ljetu 2012. u San Francisku (SAD) održati međunarodnu globalnu konferenciju o genocidu pod motom „poznavajući prošlost, osiguravamo budućnost“.

Ako Bošnjaci ponovo zaborave i na žrtve genocida nastale za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992–1995, niko ih neće spasiti da ponovo budu žrtve istog zločina od istog počinioca. Historija kao „učiteljica života“ ih mora na to upozoriti, ali ih i osposobiti da predviđaju svoju budućnost. Svrha historije nije samo da nas uči o prošlosti, kakva nam je prošlost bila i da nam je samo objašnjava, već da nam pomogne da iz poznavanja prošlosti predviđamo i gradimo budućnost. Prošlost nekog naroda je jednako važna kao i njegova budućnost. Pritisci na Bošnjake da ostave po strani svoju prošlost i da misle na budućnost je usluga njihovim vjekovnim dželatima da čim prije mogu ponovo krenuti na njihovo istrebljivanje. Zato se moramo plašiti onoga na što nas je u svom romanu *Derviš i smrt* upozorio Meša Selimović - da nam je već sila dosadila i od takve nevolje stvorili vrlinu.[9]

Planerima i izvršiocima zločina počinjenih od 1991. do 1999. na prostorima bivše Jugoslavije, uključujući i zločin genocida nad Bošnjacima, jako je stalo da zataškaju ili minimiziraju zločine time što skoro u horu govore da su svi narodi u ratovima na prostoru bivše Jugoslavije činili zločine. Riječ je o namjeri takvih ideologa da izbrišu tragove sjećanja na zločine i na žrtve tih zločina da bi što skorije mogli započeti s novim pokušajem njihovog potpunog istrebljenja. Čim je Dejtonskim sporazumom prestalo ubijanje topovima, odmah je počelo ubijanje sjećanja na zločine. To je Primo Levi nazvao “objavom rata protiv sjećanja”. Ta Levijeva sintagma podsjetila me je na onu poznatu Himlerovu izjavu koja se odnosila na likvidacije poljske inteligencije. Himler je tada rekao: “Ovo morate čuti, ali odmah zaboraviti.“ Hitler je je u pripremama konačnog rješenja jevrejskog pitanja jednom prilikom izjavio: “Ko danas više spominje istrebljenje Jermena?“ U romanu *Na Drini ćuprija* Ivo Andrić,

[9] M. Selimović, DERVIŠ I SMRT, Svjetlost, Sarajevo, 1977, str. 262.

govoreći o 1914. godini, piše: "Nikad to neće moći biti kazano, jer onaj ko to sagleda i preživi taj zanemi, a mrtvi i onako ne mogu da govore. To su stvari koje se ne kazuju, nego zaboravljaju. **Jer, da se ne zaboravljaju, kako bi se mogle ponavljati?"** [10]

Iz gore nekoliko citiranih navoda može se sagledati stvarna kob zaborava na zločin. Zaborav je, sam po sebi, svojevrstan zločin. Počiniti, negirati, zaboraviti genocid, pa i vršiti pritisak na žrtvu da počiniocu genocida oprosti su djela koja možemo svrstati na istu moralnu horizontalu. Voltaire (Volter) je upozorio žrtve genocida da „ko zaboravi i oprosti zločin genocida postaje njegov saučesnik" [11], a negiranje genocida su već mnoge zemlje uvrstile u svoje pravne sisteme kao kažnjivo djelo. Stara engleska poslovica bi mogla biti opomena Bošnjacima na olahko zaboravljanje na ono šta im se događalo u zadnja dva stoljeća i kako su za olahke prevare i sami krivi. Poslovica glasi: „Prevariš li me jednom neka te je sram, prevariš li me drugi puta neka me bude sram." Jedna arapska poslovica kaže: „Neka me bude sram ako me ista zmija iz iste rupe ujede dva puta." Bošnjake je iz iste jazbine ista zmija tokom XVIII, XIX i XX stoljeća ujedala osam puta. Neka se Bošnjaci beskrajno srame ako ih ista zmija i iste jazbine ponovo ujede.

Oni koji razumiju značenje holokausta i genocida čine sve što mogu da na njega ne zaborave. Jevreji čine sve da se holokaust ne zaboravi, pa čak i na ulaznim vratima koncentracionog logora u Dahau piše: „Ko želi da se genocid zaboravi, taj želi da se genocid ponovi." Jevreji koji su najveći stradalnici u Drugom svjetskom ratu svoje kolektivno iskustvo su na razne načine ovjekovječili i, pored ostalog, jednim natpisom na ulaznoj kapiji muzeja koncentracionog logora u Skokiju (Poljska) porukom: „Sjećanjem na prošlost gradimo budućnost." U jednom intervjuu nobelovac Eli Vizel, inače Jevrejin, na pitanje u čemu je tajna jevrejskog naroda koji je uspio preživjeti uprkos svemu, rekao je: "Tajna nije u veličini jevrejskog naroda... Jevreji nisu heroji, obični su kao i drugi samo što pokušavaju da se izvuku što je moguće bolje. Od svih naroda koji su protjerani sa svoje zemlje jedino su Jevreji odlazeći uzeli sa sobom jednu malu, sasvim malu,

[10] I. Andrić, NA DRINI ĆUPRIJA, Svjetlost, Sarajevo 1963, str. 376. (Bold: M. Š.)

[11] www.forum.hr (full version:oprost, 20.10.2011)

knjigu a to je Tora, to jest Zakon. Ta mala knjiga je Jevreje održala u životu. Ključ je u tome. U sjećanju. Moj veliki strah je da naše sjećanje oslabi i da je užasna stvarnost ne prekrije.“ U istom intervjuu Eli Vizel tvrdi da je za njega „najstrašnije da se zaboravi, da budemo zaborav jeni“.[12]

Čovjek koji godinama traga za nestalim žrtvama genocida kaže: „Više se plašim zaborava na zločin genocida nad Bošnjacima nego svih svojih sjećanja na užase koje sam preživio i doživio tokom izvršenja zločina i moga dugogodišnjeg rada na traženju nestalih osoba.“ [13] Narod koji gubi kolektivno pamćenje gubi i svoj identitet. Oni koji gube sjećanje na genocid imaju nesigurnu budućnost. Kad zaboravite šta je bilo, nećete znati pravilno odlučiti kako ići dalje. Na život ne smijete zaboraviti. Sjećanja služe kao upozorenje, oprez. Sreća nije u zaboravu.

Obaveza je preživjelih, kako nam poručuje Eli Vizel, da „govore u ime žrtava i podsjećaju na njhove patnje i suze i potiskuju strah od zaborava“.[14] Sveti je zadatak da preživjeli svjedoci zvjerstava i zločina počinjenim nad nedužnima govore istinu i razotkrivaju falsifikate, laži i obmane o genocidu i drugim oblicima teških zločina. Nijedna preživjela žrtva ni njeni potomci ne smiju zaboraviti na zločine počinjene krajem XX stoljeća. U suprotnom smo izdajnici svih žrtava koje su to postale u brutalnoj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu.

Genocid nije samo najteži zločin, već, kako sam u uvodu istakao, i najveće društveno zlo koje čovječanstvo poznaje. „Oni koji smišljaju i realizuju genocid teže da liše čovječanstvo bogatstva koje mu daju nacionalnosti, rase, etničke grupe i vjere. **To je zločin protiv cijelog čovječanstva, jer škodi ne samo grupi koja je na meti uništenja nego cijelom čovječanstvu**.“[15] Zato je oprost za zločin genocida licemjerstvo. „Čovjek ne

---

[12] B. Bogovac, KNJIŽEVNA RIJEČ, br. 355, 1999.

[13] Izlaganje Amora Mašovića na Okruglom stolu održanom 7. jula 2011. u Srebrenici o posljedicama presude Međunarodnog suda pravde po Tužbi Bosne i Hercegovine protiv Savezne republike Jugoslavije za genocid nad Bošnjacima.

[14] S. Čekić, SJEĆANJE NA ŽRTVE GENOCIDA, autorizirano izlaganje povodom polaganja kamen-temeljca spomen-obilježja u nevesinjskom selu Rabini, 14. juna 2010.

[15] ICTY, PRESUDA ŽALBENOG VIJEĆA U PREDMETU TUŽILAC PROTIV RADISLAVA KRSTIĆA, 19. april 2004. Saopćenje za javnost, www.un.org/icty (PRESUDE).

može oprostiti ono što ne zna.“[16] Ako ne znate značenje zločina genocida ili izgubite sjećanje na njega, lakše ćete oprostiti onome koje to počinio. Pomirenje je poželjno i moguće, ali pritisci na žrtvu da oprosti i zaboravi tako težak zločin kao što je genocid, a posebno da ga negira, svojevrstan je zločin. Svi drugi napadi, uvrede, povrede, nasrtaji mogu biti oprošteni izuzev zločina genocida. Zašto? Žrtve genocida bi i mogle oprostiti počiniocima genocida da je on produkt mentalne poremećenosti neposrednih (iz)vršilaca: kasapina, mesara, posmatrača, birokrata, naredbodavaca, ali ne i nacionalne kulture iz koje ti neposredni (iz)vršioci potječu i koja ih je mentalno pripremala da na terenu čine to što se zove genocidnim djelima. Nacionalnoj kulturi iz koje se generira zločin ne može se oprostiti, jer ona mentalno priprema svoje pripadnike i podanike da na terenu trijebe one grupe koje remete realizaciju ideologije i politike, nametnute iz takve nacionalne kulture. Korijeni, uzroci i namjere istrebljenja Bošnjaka s „vjekovne srpske zemlje“ leže u nacionalnoj srpskoj kulturi. Zato se odgovornost za izvršenje genocida ne može svesti na pojedince ili udružene pojedince spremne na izvršenje takvog zločinačkog poduhvata, već na zajednicu koja ima takvu kulturu koja mentalno priprema udružene pojedince da budu mentalno spremni za izvršenje takvog zločina kao što je zločin genocida.

Naša saznanja o počinjenom genocidu postoje upravo zato što oni koji su ga preživjeli nisu šutjeli i zbog toga što su jedni bili neumorni u svojim naporima da stradanja zapisuju u vrijeme kada su se događala, a drugi da marljivo istražuju ono što nije zapisano. Događaji koji nisu zapisani nestaju iz sjećanja. Mula Mustafa Bašeskija nam je ostavio jednu mudru poruku: “Ono što nije zapisano nije se ni desilo.” Biskup Desmond Tutu, južnoafrički nobelovac, poručio je: „Ispričajmo istinu našaoj i vašoj djeci, a onda da je nikada ne zaboravimo.“[17]

S obzirom na to da je genocid sastavni dio historije Bošnjaka, a u nastojanju da se to najveće društveno zlo koje ih prati zadnja dva stoljeća

---

[16] Desmond Tutu, u govoru povodom imenovanja za predsjedavajućeg Komisije za istinu i pomirenje, održanog 30. septembra 1995.

[17] S. Čekić, HISTORIJSKO-POLITIČKI ASPEKTI OPSADE SARAJEVA (autorizirani tekst izlaganja povodom Dana sjećanja na žrtve opsade Sarajeva), Sarajevo, 5. februar 2009.

(po nekim hroničarima i duže) prekine, potrebno je istražiti i utvrditi punu istinu o kontinuitetu namjere da se oni unište. Potrebno je istražiti korijene, uzroke, ciljeve, namjere, razmjere i odgovornosti za stradanja Bošnjaka. Spoznaja istine će utjecati na svijest i moral moćnika koji mogu nešto poduzeti da spase žrtvu od namjere ponovnog pokušaja njenog istrebljenja. Istina i pravda vode žrtvu u oporavak, a počinioca zločina usmjerava na moralni put.

Šta nakon saznanja da su nad Bošnjacima (iz)vršeni brojni napadi s genocidnom namjerom?

Znamo da je tokom samog oružanog dijela agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu, a posebno nakon nje, kada se zločin genocida nad Bošnjacima nije mogao prikriti pred domaćom i međunarodnom javnošću, država Srbija kao pravni nasljednik Savezne republike Jugoslavije, koja je planirala i sa svojim kolaboracionistima (većim dijelom bosanskih Srba) izvršila agresiju na Republiku Bosnu i Hercegovinu, željela snažnom propagandnom mašinerijom predstaviti javnosti da su *„sve strane u sukobima u Bosni i Hercegovini činile zločine"*.

Propagandna poruka može ispuniti svoju namjenu (emitirana neistina u koju će konzumenti propagandne poruke vjerovati) samo ako u njoj ima makar djelić istine. Istina je da su „sve strane činile zločine", ali korijeni, uzroci, namjere, razmjere (dimenzije), načini izvršenja i subjekti odgovornosti za počinjene zločine su bili sasvim drugačiji među „stranama u sukobu".

„Srpski zločini" su bili u funkciji libensrauma (nasilnog prisvajanja tuđe teritorije koju će pretvoriti u etnički čistu teriroriju jednog naroda), a pošto to nije bilo moguće drugim sredstvima, onda se poseže za protivpravnim radnjama kojima se žele istrijebiti oni koji se ne uklapaju u koncept etnički čiste teritorije. Za nasilno prisvajanje tuđe teritorije (libensraum) potrebno je pripremiti napadača. Srpska ideologija i politika je to činila varajući srpski narod da on (taj narod) posjeduje „nadljudske moći", da su pripadnici tog naroda „najbolji borci", da su „nebeski narod", da je jedini narod kojem „pripada nebesko carstvo" itd.

U ime tog „nebeskog naroda“ srpski zločinci (kasapini i mesari) na terenu su počinili znatno veći broj zločina, iza kojih (p)ostade znatno veći broj žrtava, nego što su to počinili „muslimanski zločinci“. Srpski mesari i kasapini, po načinu izvršenja zločina, bili su najbarbarskiji i najzvjerskiji, čiji je izvor, prije svega, u kolektivnom podsvjesnom izgrađivanom na ideologiji nerealnog veličanja srpskog naroda kao „nebeskog naroda“, mitologijama, na strahovima vječite ugroženosti koje će se, smatraju, riješiti realizacijom projekta „Velika Srbija“ u koju će „ugurati“ sve Srbe. Nerealnim veličanjem srpskog naroda i njegovom viktimizacijom stvarana je specifična vinost Srba prema muslimanima - Bošnjacima koje treba istrijebiti s prostora zamišljene „Velike Srbije“. Stalno je govoreno srpskom narodu da im je na ostvarenju cilja „svi Srbi u jednoj državi“ Bog dao nadljudske sposobnosti. Indoktrinirani su, pored ostalih, i lažnom pričom da je car Lazar odabrao kraljevstvo Božije. Zbog toga je njegov narod blagoslovljen od samog Boga, pa su time Srbi jedini narod kojemu pripada Božije i prirodno pravo da baštine kraljevstvo Božije.

Ako korijen „srpskih zločina“ potječe iz nekih dijelova srpske nacionalne kulture koju i kakvu potpisuju: Petar Petrović Njegoš, Petar Kočić, Ivo Andrić, Vladimir Gaćinović, Vladimir Ćorović, Jovan Cvijić, Čedomir Mitrinović, Teofil Petranović, Stevan Moljević, Jovan Dučić, Petar Gaković, Vladimir Dvorniković, Nikola Stojanović, Risto Radulović, Jefto Dedijer, Vlado Glušić, Pero Slijepčević, Dobrica Ćosić, Vuk Drašković, Petar Lubarda, Rajko Petrov Nogo i mnogi drugi, takva kultura i takve intelektualne persone odgovorne su za stvaranje srpske vinosti prema nesrbima koji žive na prostoru zamišljene „Velike Srbije“. Korijen srpskih zločina izrasta iz đubrišta intelektualnog stvaralaštva nabrojanih podstrekača na zločine koji mentalno pripremiše srpski narod da iz njegovih redova u Ševeningen ode najveći broj zločinaca, s najvećim brojem godina provedenih po svjetskim kazamatima, a što je još gore, takva kultura srpski narod “natocilja” da olahko čine najteže zločine nezapamćene od kraja Drugog svjetskog rata, i to u središtu Evrope - među kojima i onaj najteži, koji čovječanstvo i međunarodno pravo poznaje, a to je zločin genocida nad Bošnjacima. Nije dovoljno to što aktualna politika u Srbiji i Republici Srpskoj prihvata saradnju s ICTY-em (Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju) u Hagu o isporuci kasipina, mesara i biroktara koji

su na terenu činili zločine. Potrebno je, ukoliko žele svoj narod osloboditi teške hipoteke koju izvršenjem genocida nad Bošnjacima natovariše na pleća budućim generacijama, da kritički analiziraju sadržaje nacionalne kulture koja veliča ideju „Velike Srbije", koja podstiče i mentalno priprema srspki narod da za svrhe te ideje čine zločine. Tek kada u Srbiji i Republici Srpskoj u medijskim i školskim programima budu kritički preispitane poruke takvih sadržaja, ali i neka kvazinaučna istraživanja, Bošnjaci, ali i drugi nesrbi koji žive na zamišljenom prostoru „Velike Srbije", mogu odahnuti i ponadati se da će biti oslobođeni straha od ponovnog nasilnog rješavanja njihovog konačnog pitanja. Sve do tada narodi na ovom prostoru živjet će u anksioznostima očekujući da im se ponovi ono što im se u više navrata događalo u zadnja dva stoljeća. Generalna odgovornost za nastanak vinosti srpskog naroda prema Bošnjacima i *mens rea* (namjera) za istrebljenje tog naroda ne leži na birokratama, mesarima i kasapinama, već na jednom broju intelektualaca iz redova srpske kulture, prije svega historijske nauke.

„Muslimanski zločinci" (neovisno o tome što su znatno malobrojniji, što je broj žrtava njihovih zločina znatno manji u odnosu na zločine koje su počinile druge dvije „strane u sukobu", koje su, pored brojnih zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava i ratnih zločina, počinile i zločin protiv mira, a srpska strana još i zločin genocida), nastali su u nužnosti odbrane jedine im države Republike Bosne i Hercegovine, kao njihove matice, odbrane svojih porodica, svog imetka i svog identiteta.

Korijen „muslimanskih zločina" nije u nacionalnoj kulturi kojoj zločinci pripadaju, već u individualnoj psihopatologiji samih zločinaca.

Prema tome, zločine koje su počinile „sve strane u sukobu" za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992–1995. imaju sasvim različite korijene, uzroke, namjere, razmjere i načine izvršenja, ali i nosioce odgovornosti. Zato su istraživači genocida i drugih teških zločina obavezni ne samo da prebrojavaju žrtve i zločince već da istražuju vinost napadača prema žrtvi, korijene, namjere i načine izvršenja, a potom dimenzije (razmjere) i odgovornosti za počinjene zločine.

Imajući u vidu činjenicu da su velikosrpska i velikohrvatska ideologija, politika i praksa, kao generatori sukoba, još uvijek prisutne, kao i, najblaže rečeno, indolentni odnos Evrope prema takvoj politici, a posebno još neodređen stav Evrope prema Bošnjacima kao autohtonom evropskom narodu i žrtvi zločina genocida na kraju XX stoljeća, jedini mogući spas Bošnjaka od ponovnih napada jeste da, pored borbe protiv zaborava na prošle genocide, jačaju i razvijaju državu Bosnu i Hercegovinu, kao zajednicu ravnopravnih naroda i građana koji u njoj žive. Stoga je krajnje vrijeme da Bošnjaci shvate značaj opasnosti velikosrpskog i velikohrvatskog projekta, bez obzira gdje žive i da daju svoj doprinos u održanju, razvoju, jačanju i prosperitetu jedine im države Bosne i Hercegovine.

Samo jaka i demokratska država Bosna i Hercegovina, kao matica Bošnjaka, i osviješćeni Bošnjaci, kao žrtve genocida, mogu biti sredstvo odvraćanja od ponovnog napada na njih.

Osvješćivanje žrtve nije dovoljno samo dok njena stradanja traju. Potrebno je da se stalno podsjeća na prethodna stradanja. Kolektivno sjećanje na prethodna stradanja je mehanizam odvraćanja napadača. Zato je obaveza istraživača ali i žrtve da zajedno istražuju, pišu, govore o stradanjima, a posebno o zločinu genocida kao najvećem društvenom zlu.

Sadašnje i buduće generacije moraju iz dosadašnje historije, a u interesu cijelog čovječanstva, izvući historijsku pouku i poruku o potrebi razvijanja i ujedinjavanja svih antifašističkih snaga, bez obzira na nacionalnu, etničku, vjersku, rasnu, ideološku i svaku drugu pripadnost i opredjeljenost. To je najvažniji zadatak u strategiji prevencije zločina genocida koja ujedno vodi oporavku žrtava i moralnosti čovječanstva.

Doc. dr. Rasim Muratović, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

POUKE GENOCIDA NAD BOŠNJACIMA

Sažetak

Ovaj tekst se bavi korijenima velikosrpske agresije na Bosnu i Hercegovinu i zločinima genocida nad Bošnjacima koji traju preko dva stoljeća, kao i poukama koje se nisu izvukle iz svega toga. Sve su to zapravo strašne sekvence jednog i istog „tragičnog nesporazuma" koji se u pravu zove zločin najvećeg ranga – genocid, a u sociologiji društvena pojava sklona ponavljanju – genocid, odnosno trajanju zločina u kontinuitetu s kraćim ili dužim pauzama. U svim ovim zločinima, u njihovom sukcesivnom ponavljanju, u nepromjenjivosti matrice, u kojoj se svake dvije, tri ili četiri decenije ponovi u dlaku ista strašna priča s pokoljem civila, silovanjima, pljačkanjima, paljenjem cijelih sela i svaki put se u istoj ulozi pojavi branilac (Bošnjaci) i napadač (Srbi). Takva stoljetna upornost jednih da unište i otmu tuđe i drugih da se odbrane i sačuvaju svoje, nedvosmisleno ukazuje da je osnova te drame zasnovana na dubokom i suštinskom nesporazumu dobra i zla. Ili možda obrnuto: na nekoj vrsti njihovog kobnog sporazuma?

Tekst se završava konstatacijom da bi se sve ovo razumjelo valja pročitati sva „naučna" djela Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU). I djela fizike. I djela iz astronomije. I djela iz likovnih umjetnosti. I muzička djela... Sva. Onda ćemo vidjeti šta se sve trebalo dogoditi da bi genocid nad Bošnjacima bio moguć. Možda ćemo dobiti i djelimičan odgovor i na pitanje zašto i kako se to moglo desiti. Međutim, činjenica je da će se genocidom nad Bošnjacima ova civilizacija baviti još dugo kao zastrašujućim uzorkom čija naučna obrada može donijeti čovječanstvu onoliko iskustvene koristi koliko je Bošnjacima donijela štete. U kontekstu teme o kojoj je riječ, na ova pitanja mogu Bošnjaci i Hrvati, pa i svi ostali, odgovoriti ovako ili onako, ali dok Srbi ne odgovore na njega objektivno, pitanje ostaje bez odgovora. Valja ovaj mentalitet izučiti kompleksno i komparativno, mada

neće biti dovoljno ni deset Srpskih akademija nauka i umetnosti da relativizira i umanji učinjeno zlo, zlo koje su etablirali i porodili.

Kada se svi oblici ovih zala umjetnički oblikuju i naučno elaboriraju, neće biti dovoljno ni deset SANU da ublaži i relativizira te dojmove i te činjenice. Govorimo o stvarima koje će trajati s programom i bez programa i podsticanja. Kao pečat srama koji se javlja poslije ovakvih historijskih kataklizmi.

To je ono što bi se trebalo uraditi kada je u pitanju jedna strana - dželat/egzekutor.

Kada je u pitanju druga strana pouke genocida nad Bošnjacima, tu, prije svega, bošnjačke odgovore ne treba tražiti samo u okrivljavanju srpskih i hrvatskih sadržaja neprijateljstva prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. **Razloge treba pronaći i unutar etnonacionalnog kolektiva Bošnjaka i njihovom kodu kulturne naivnosti.** U tom kontekstu neophodno je unutarbošnjačko preispitivanje uz više traganja za egzistencijalnim mentalitetom i konvergencijom i suživotom koji obiluje Bosnom i Hercegovinom.

Ključne riječi: *genocid, pouke, krivnja, sramota, silovanje, ubistva, žrtva, egzekutor, kod, kultura, naivnost.*

„Mnoge bitke i mrtve glave nisu naša glavna nevolja, ni naša najveća nesreća! Najtužnija nesreća, nas preživjelih, jeste ta što ne znamo iz mrtvih glava uzeti pouku! Mrtva glava bi možda uzela pouku, ali ne može mrtva je. Ne znamo uzeti pouku. Ne znamo završiti bitku. Ne znamo privesti rat njegovom kraju, da se iz starih ratova ne raspiruju novi! Niti znamo niti želimo sklopiti stranice tih i sličnih knjiga, a ima ih mnogo. Kabil je ubio Habila (Kajin Abela) i nije znao zakopati svoga brata. Nije se nadnio nad njegov lijes i zapitao: Zašto sve to, i čemu?!“

Enes Karić, *Pjesme divljih ptica*

Uvod

Svi ratovi protiv Bosne, od pokolja 2.300 ljudi, većinom žena i djece, dok su napuštali Sjenicu, na zadatu tvrdu riječ Karađorđeviću „da će biti pošteđeni“, preko progona i ubijanja Bošnjaka tokom Prvog srpskog ustanka, od Beograda do Niša, od Užica do Šapca; velikih progona i zuluma počinjenih mahom nad bošnjačkim civilima po cijeloj Bosni i Hercegovini i velikim dijelom Srbije poslije Berlinskog kongresa (1878); u primjeru organiziranog pogroma nad potpuno nezaštićenim bošnjačkim stano-*vništvom u Šahovićima i okolini (1924); masovnog pogroma Bošnjaka koji je organizirano vršila Jugoslavenska vojska u otadžbini pod komandom Draže Mihailovića u Foči, Višegradu, Goraždu, Čajniču i cijeloj istočnoj Bosni tokom Drugog svjetskog rata; pa do rata protiv Bosne započetog na kraju 20. stoljeća, s ranama koje ne zacjeljuju, s bolom koji neće uminuti, sa žrtvama koje se ne mogu izbrojati.[1]

Sve su to zapravo strašne sekvence jednog i istog „tragičnog nesporazuma“ koji se u pravu zove zločin najvećeg ranga – genocid, a u sociologiji društvena pojava sklona ponavljanju – genocid, odnosno trajanju zločina u kontinuitetu s kraćim ili dužim pauzama. U svim ovim zločinima, u njihovom sukcesivnom ponavljanju, u nepromjenjivosti matrice, u kojoj se svake dvije-tri ili četiri decenije ponovi u dlaku ista strašna priča s pokoljem civila, silovanjima, pljačkanjima, paljenjem cijelih sela i svaki put se u istoj ulozi pojavi branilac (Bošnjaci) i napadač (Srbi). Takva stoljetna

[1] „Naročito obrađeni“ i u toku Drugog svjetskog rata (1939-1945) bili su Bošnjaci nad kojima je, na genocidnoj osnovi, uglavnom Vojske u otadžbini, kojom je komandovao Draža Mihailović, izvršeno najmasovnije i najbrutalnije uništavanje i istrebljenje. Prema rezultatima dosadašnjih istraživanja Bošnjaci su u Drugom svjetskom ratu procentualno (nakon Jevreja) najviše stradali – 8,1% ukupne populacije (103.000 žrtava). Genocid nad Bošnjacima ponovljen je po gotovo istom scenariju u periodu 1992-1995, kada je Bosna i Hercegovina pretrpjela vrlo teške gubitke: „najmanje 140.000 ubijenih, poginulih i nestalih. Ako se tom broju doda 1,030.000 protjeranih, zatim 157.000 izgubljenih lica usljed poremećaja u prirodnom priraštaju“, onda je ogromna cifra onih koji su „naročito obrađeni“. Među ovim ciframa najveći je broj Bošnjaka iz Podrinja. Navedene brojke, koje će svoju konačnicu dobiti kada se završe sva istraživanja zasnovana na naučnoj osnovi, sigurno jesu važne, ali nisu i najvažnije, posebno kada je riječ o definiranju agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu od Srbije i Crne Gore i dokazivanju izvršenog genocida nad Bošnjacima.

upornost jednih da unište i otmu tuđe i drugih da se odbrane i sačuvaju svoje, nedvosmisleno ukazuje da je osnova te drame zasnovana na dubokom i suštinskom nesporazumu dobra i zla. Ili možda obrnuto: na nekoj vrsti njihovog kobnog sporazuma?

Sve ovo spomenuto je u radnji romana *Inat bosanskog goluba* autora Muhameda Mahmutovića. Golub u liku Bošnjaka Adema, uspješnog i uglednog biznismena koga kum Srbin, komšija i prijatelj, sasvim prosto istjeruje iz njegove rođene kuće s cijelom familijom. „Pustiće ga, kaže kum, da ode sa cijelom familijom, ako im preda sav novac, da mu glavu ne bi uzeli, da bi ga pustili da ode k'o prosjak otjeran sa tuđeg praga, bez igdje ičega, k'o oguljen vrbov prut, taj pokisli bosanski golub samo sa svojim inatom."[2]

„Počni od početka i idi sve dok ne stigneš do kraja. Onda stani." Ovaj savjet iz knjige *Alisa u zemlji čuda* poslušali su svi junaci hronike Muhameda Mahmutovića. Oni se vole, oni su nježni, oni su dobri, oni saosjećaju, pravi golubovi, s maslinovom grančicom u kljunovima. Oni drugi – njihovi kumovi i komšije – tjeraju ih iz njihovih kuća samo zato što imaju kuće, siluju ih samo zato što su bosanske golubice, ubijaju ih kao glinene golubove jer su mladi i brzi, jer imaju krila i jer su bez oružja baš kao glineni golubovi. Školski drugovi iz iste klupe gaze ih do smrti samo zato što je bosanski golubić, još dijete, sasvim iz refleksne ljubaznosti rekao „bujrum", uzvrativši tako na cinično „prijatno" svom nekadašnjem drugu, ne znajući da je njemu slađe goluba zgaziti nego se rakije napiti.

Bošnjaci počnu sa svojom golubijom dobrotom i kada stignu do kraja, stanu. Mrtvi. Ako kroz period duži od jednog stoljeća, na svakih dvadesetak godina uvijek isti ubijaju, siluju, progone s kućnih ognjišta uvijek isti, e onda je tu uspostavljen jedan fiksiran odnos zasnovan na nesporazumu koji se na njemu i održava jer su se obje strane, gonilac i gonjeni, zapravo sasvim dobro razumjele oko suštine tog nesporazuma. Gonjeni je razumio da gonilac ne kani odustati od onog zla u sebi ni prestati da ga progoni. Gonilac je razumio da gonjeni nikada neće odustati od svoje dobrote i da će svaki put ponovo ostati onaj isti golub sa svojim nesalomljivim inatom. Ali ništa tako ne raduje zlo kao dobro koje se inati. I za svakog pravog lovca na golubove najslađi su golubovi koji se ne daju obeshrabriti nikakvim zastrašivanjima već ostaju svoji na svome i poslije

[2] M. Mahmutović, INAT BOSANSKOG GOLUBA, Bošnjaci Net, 2010.

najgorih pokolja. Tako lovac zna i da će iste golubove ponovo naći na istom terenu i da će ih biti u dovoljnom broju za dobar lov ako im ostavi vremena koliko da se obnovi jedna generacija. Gonilac zna još i to da će golubovi ostati golubovi koliko god ih ubijao i progonio, nema se čega bojati i vjeruje da nikada neće postati ni kobac ni jastreb.

Inat bosanskog goluba je dramatična hronika uvijek otvorenog lova na tu *Rara avis bosniensis inatica* – rijetku i plemenitu pticu, tog bosanskog goluba koji ima svoj inat. Merhamet kao istinska, prefinjenija i plemenitija forma svojstva simplificiranog u sinonimu „čojstvo" jeste odlika koja se razvija dugim socijalnim kultiviranjem kroz generacije i generacije naraštaja. Bošnjaci su odnjegovali svojstvo merhameta kao najljepšu osobinu ljudskog društvenog karaktera do nedužne miroljubivosti goluba. To je, s jedne strane, uvijek iznova ohrabrivalo one iste lovce da ubijaju bosanske golubove bez milosti, a i s druge strane da to čine bez ikakvog straha za sebe. I upravo tu je ona dvostrukost njihovog odnosa: oni se ne razumiju, kao što se ne mogu razumjeti dobro i zlo, lovac i plijen, mačka i golub. Ali oni se itekako dobro razumiju jer niti su svi Bošnjaci golubovi niti to moraju vječno i u svim prilikama ostati.

Može li se dogoditi da se kao pouka, kada jednom povjeruju da njihov primjer plemenitosti patnje i golubije dobrote zbilja neće nikada odvratiti one koji su svikli da u njima vide samo golubove koji se inate, preko golubijeg perja nabaci tigrovo krzno, i da se na spavanje pošalje umorna dobrota i razbudi srdžba i adekvatna odbrana prisutna u svakom čovjeku, a koja u Bošnjaku odavno, dugo i predugo sniva i koju Bošnjak drži na lancu? Može li se plijen okrenuti licem goniocu i pogledati ga pogledom od kog se krv ledi?

Zašto se nisu izvukle pouke?

Samo onaj koji je „Ja" u tebi može razumjeti ono o čemu je ovdje riječ. To je osnova svakog razumijevanja, svake uzajamnosti svijesti. Dok god iz mene tebi govori samo dobrota, a ti osluškuješ samo glas zla, mi se nećemo razumjeti. Ako u tebi zagrmi glas mog gnjeva, ako se oglasi u tebi ono usnulo pa razbuđeno i horno da hara „Ja" mojeg zla, tada ćeš me razumjeti. Ali tad će biti kasno. Jer poslije toga nikada se više nećeš razmetati

niti prijetiti riječima: „Još ćemo se ćerati.“ Ni napamet ti neće pasti da se poćeraš s miševima, a od mene ćeš bježati sto konaka kad me samo vidiš u daljini ili mi čuješ glas. I stoga, poslušaj onog mene u sebi koji je golub i ne tjeraj više inat s njim. Jer ćeš samo tako spasiti sebe od toga da pretrpiš od mene ono zlo koje si ti meni činio, a mene ćeš poštedjeti ***sramote*** da tebi učinim što si ti učinio meni!

Došli smo do ključne riječi ***sramota*****, odnosno zla koje proizvodi *sramotu,* ali ne kod dželata nego kod žrtve. To je ključni odnos u genocidu nad Bošnjacima i ključno objašnjenje zašto genocid nad Bošnjacima „traje u kontinuitetu više od stotinu godina“ ili po nekima zašto se „ponavlja“, a po nekima zašto se „izvršava u određenim fazama“. To „traje“, „ponavlja se“, „javlja se u određenim vremenskim intervalima“ zato što preživjela žrtva Bošnjaci i silovane žene Bošnjakinje preuzimaju dželatovu krivnju na sebe.** Ovo zvuči paradoksalno, ali da krenemo redom.

Zašto su Bošnjaci dopustili da im se nakon genocida krivnja i sramota njihovih dželata „prikači“ kao bošnjačka sramota i bošnjačka krivnja? I to u kontinuitetu? O kojoj vrsti zla u genocidu nad Bošnjacima je riječ? Genocid u svjetlu „etničkog čišćenja“, „građanskog rata“, „vjerskog sukoba“, „komšijske svađe“ u Bosni i Hercegovini nije bio visokotehnološki niti kvaziapstraktan. Nasilje je bilo blisko. Dželat i žrtva bili su licem u lice. Blizu, i potpuno vidljivi. Nasilje, torture, silovanja, ubistva su bila vidljivi za razliku od birokratske magle i tajnovitosti koja je pratila nacističko izvršenje „konačnog rješenja“. Nacisti su oformili birokratski jezik kao „naročita obrada“, „radni logori“ kako bi istinu prikrili od žrtava i od drugih osim od svojih snaga koje su uglavnom izvršavale usmena naređenja i riječi koje su odgovarale stvarnosti.[3]

U Bosni je sve to bilo drugačije. Zlo i zločini nisu se krili niti se kriju danas. Naprotiv, s ponosom se prikazuju ali kao nešto dobro. Žene koje su silovane nisu se zavezivale preko očiju. Preživjeli i silovani govore o osobama, poznatim osobama, kolegama s posla, iz škole, sa studija. Ovdje je sve konkretno, ništa apstraktno. U holokaustu nad Jevrejima

[3] R. Muratović, HOLOKAUST NAD JEVREJIMA I GENOCID NAD BOŠNJACIMA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 14.

vidjeli smo da je većina ubistava izvršena „apstraktno“ (gas umjesto klanja), „naročita obrada“ vršila se, uglavnom, tamo u Poljskoj, a ne u Njemačkoj, tako da su obični personalni motivi, pretpostavke i osjećanja, uključujući i mržnju i eventualni stid na jedan čudan način bili istrgnuti iz procesa u kojem je „obrađeno“ šest miliona Jevreja. Tu se pojavljuje „apstrakcija“ koja obuhvata i žrtve i dželate i gdje obje kategorije nestaju u magli i irelevantnosti koja se odnosi na njihove psihe, personalnosti i individualnosti.[4]

U genocidu nad Bošnjacima „svi povezi su skinuti“. Ogroman broj dojučerašnjih komšija i kumova „preko noći“ pokazao je svoje pravo lice. Poznavati nekoga u genocidu nad Bošnjacima nije značilo imati obavezu na emocionalnu povezanost između sebe i onog drugog. U tim slučajevima dželati ne osjećaju odgovornost za povezanost, povezanost bez pritiska kao određenu obavezu. **U genocidu nad Bošnjacima ništa se ne krije. Krije se jedino krivnja. Odnosno, ni ona se ne krije i ona se pokazuje i krevelji žrtvama optužujući i mrtve i preživjele kao uzrok „zajedničke nesreće i stradanja na svim stranama“.** Sramota se prebacuje na žrtvu. Da bi se kao takva žrtva osramoćena paralizirala u ukupnom potencijalu – niti da bude neko niti da radi nešto, nego da se pripremi za sljedeći „užasni zločin“. Sramota postaje zaštitni znak žrtve, a ne dželata.

U genocidu nad Bošnjacima dugo, više od jednog stoljeća, „naučno“ i politički se pokušavalo, a to se pokušava i danas, „dokazati“ da nisu dželati ti koji su izvršili zločin odnosno nepravdu, nego su žrtve te kojima se nametao i nameće osjećaj stida i krivnje. Žrtve u smislu onih koji su napadnuti u svojoj domovini, u svojim selima i gradovima, u svojim kućama i stanovima, stidjele su se jer su ostale žive. Stidjeti se u genocidu nad Bošnjacima znači biti ponižen, osramoćen, žigosan od drugih, kao i u vlastitim očima. Oni koji nisu biološki uništeni nastoje se pokoriti duhovno tako da klonu duhom i da počnu vjerovati da je laž istina, a istina da je laž, da se mentalno onesposobe tako da izgube volju da misle dobro o sebi, o svojoj porodici, o svojoj zajednici, o svom društvu, o svojoj državi. Kada se žrtva, a ne dželat stidi, to znači da su krivnja i sramota promijenili mjesta.

Šta se to događa sa žrtvom koja preuzima prvo odgovornost, a kasnije i krivnju na sebe? To je proces koji je, u velikoj mjeri, određen

[4] Šire o ovome vidjeti: Z. Bauman, MODERNITET OG HOLOCAUST. VIDARFORLAGETS KULTURBIBLIOTEK, Oslo, 1997.

stanjem u društvu, društvenim okolnostima. Moderno društvo ne voli žrtve, ne voli gubitnike. Društvo interesuju pobjednici. Naravno ne moralni pobjednici (šta u današnjem svijetu nemorala ima neko od toga ako je moralni pobjednik?), nego pobjednici koji su osvojili više teritorije, pokazali više brutalnosti, ubili stotine hiljada civila i vojnika, silovali desetine hiljada žena, uništili prirodno društvo različitosti. U genocidu nad Bošnjacima uporno se pokušava red stvari okrenuti na glavu u odnosu na ono kako bi barem normativno trebalo izgledati. Umjesto da se dželat stigmatizira, kazni ili barem stidi, to se pokušava raditi sa žrtvom. **Stigmatiziranje žrtve umjesto dželata čini srž zla.**

Sve ovo što smo do sada rekli u nauci se naziva: *1. konstruktivistički i 2. ontološki pristup problemu zla*. ***Konstruktivistički pristup*** karakterizira konstrukcija neprijateljske slike što ustvari predstavlja konstrukciju vlastite-lične slike. U slučaju genocida nad Bošnjacima dželati (srpski i crnogorski nacionalisti) konstruiraju mitom obavijenu neprijateljsku sliku M/muslimana vjernika, ateiste i svih onih koji imaju muslimansko ime. Dželati idu u historijski dug period i moralnu jednodimenzionalnost u svojim objašnjenjima. Bitka na Kosovu polju (1389) gdje su Srbi izgubili od Otomana, odnosno muslimana je obavezna veza za razumijevanje genocida nad Bošnjacima u XX stoljeću. Sadašnjost se prikazuje i objašnjava kao determinanta prošlosti. Prošlost, tačnije predstava o njoj proizvodi radnje i njihovo objašnjenje, uključujući i genocid koji se izvršava posljednjih više od stotinu godina.

To je jedna forma paganskog i magijskog razmišljanja i tumačenja tokova života, gdje se određena vjerska, nacionalna i etnička grupa okrivljuje za zlo, a postupci prema toj odabranoj grupi, uključujući i genocid, prezentiraju kao legitimni jer se to događa u „samoodbrani ili kao revanš/osveta za ono što su pripadnici te grupe nekada davno (prije 600 godina) učinili. Riječ je o kolektivnom mišljenju gdje se sve individualne razlike unutar grupe brišu tako da jedan mora odgovarati za sve, a svi za jednog. Gdje se grupa i njeni članovi opisuju esencijalno, odnosno na jedan nepromjenljiv način. Kolektivno razmišljanje deindividualizira postupke i obzire na taj način da se odgovornost i krivnja *kolektiviziraju*. Takva kolektivna krivnja prelazi vrijeme i prostor, nadilazi svaku individualnu biografiju, pripisuje joj se lična intencija i putovanje kroz hisoriju i kao takva legitimira ubistva muslimana rođenih 1992, povezujući ih s Kosovom

poljem 1389. Bošnjacima se komplemantarno pripisuje uloga napadača i uloga žrtve. Te dvije uloge se u historijskom toku dijele na: Crno-Bijelo; Mi – Oni; Kršćani-Muslimani; Srbi-Muslimani (Bošnjaci).[5]

Ontološki pristup zlu znači približavanje zlu tako da se ono promatra i tumači na način prilagođavanja datim okolnostima. Ontološki tumačiti i razumjeti zlo znači biti realan i razumjeti ljudski i individualno zlo kao nešto s čime se treba naviknuti i živjeti s njim bilo da ga čovjek čini bilo da mu je izložen. Ovdje dolazimo do odnosa između stida i zla u smislu da to određuje granice gdje se zlo može gledati tako da reprezentira prekoračenje granica dok stid/sramota izražava nošenje posljedica zla učinjenog od pojedinca ili više njih/grupe.

Sramota je dvosmislena. Onaj koji kaže „sramim se“ izražava krivnju. Time se izražava odgovornost za ono što je urađeno i za nešto što nije trebalo biti urađeno. Ono kognitivno uzima se kao cilj koji je razumljen od aktera koji je priznao svoju krivnju, ono emocionalno kao cilj i priznanje. Nedostatak srama u vezi s onim učinjenim u ovom slučaju računa se kao nedostatak morala, kao znak izdaje karaktera, kao nedostatak senzitivnosti/empatije.

Druga varijanta sramote/srama je ona gdje se srami onaj nad kojim je počinjeno zlo i koji se stidi zato što je zlo izvršeno nad njim. Opravdanje za ovu vrstu srama nije sasvim jasno ni psihološki niti moralno. Zašto da se

---

[5] Centralno mjesto u genocidu nad Bošnjacima, a tiče se ove teme, zauzima plan RAM, urađen 1991. u Beogradu, od grupe visokih oficira JNA, uključujući i eksperte za psihološko vođenje rata. Spomenuti plan i eksperti koji su učestvovali u njegovoj izradi je primjer kako je znanje o tome koji mehanizmi stvaraju neprijateljske slike, ako se koristi sistematski, dobra priprema za genocid. Ne radi se, dakle, o korištenju znanja da se spriječi genocid ili da se genocid preduprijedi. Ne, ovdje se radi o tome da se znanje koristi kako bi se genocid učinio mogućim. Vojna i akademska ekspertiza dala je svoje usluge i svoje znanje o islamu i muslimanima na dispoziciju kako bi se muslimani „etnički očistili“. Evo dio plana: „Naša analiza ponašanja M/muslimana pokazuje da se moral ove grupe može oslabiti ako se akcija usmjeri prema onim tačkama gdje su oni najranjiviji. Te tačke su žene i djeca. Ciljana akcija prema ovom dijelu populacije proširit će zbunjenost u društvu i stvorit će strah, a potom i paniku što će dovesti do bježanja M/muslimana iz zona zahvaćenih borbenim dejstvima. U ovom slučaju moramo, između ostalog, izvršiti sveobuhvatnu propagandnu kampanju da se poveća panika.“ - Citirano prema: Arne Johan Vetlesen, MENNESKEVERD OG ONDSKAP – ESSAYS OG ARTIKLER 1991. 2002, Gyldendal, Oslo, 2003, str. 306.

žrtva stidi? To je ključno pitanje na koje odgovor treba potražiti i **unutar entonacionalnog kolektiva Bošnjaka i njihovom kodu kulturne naivnosti.** U tom kontekstu neophodno je unutarbošnjačko preispitivanje uz više traganja za egzistencijalnim mentalitetom i konvergencijom i suživotom koji obiluje Bosnom i Hercegovinom. Ovo su pitanja na koja Bošnjaci moraju dati naučne i svake druge odgovore.

Zlo je nanošenje bola drugom. Zbog toga se ono može povezati sa sadizmom, mada se sve forme zla ne mogu razumjeti kao izraz sadizma. Sadizam je pokušaj jedne osobe (dželata) da smjesti ono što ne može trpjeti u vlastitoj egzistenciji (zavist, ranjivost, smrtnost) kod druge osobe (žrtve), da se ovim postupcima oslobodi onoga što kod samog sebe ne može trpjeti. Riječ je o nanošenju nečega što se kod sebe ne može trpjeti drugome. Oslobađamo sebe bola i patnje nanoseći to drugom. Plasirano kod drugog to što se ne može trpjeti kod sebe postaje mogućom trpnjom kod onoga drugog. To je doživljaj egzistencije – biti u životu, biti besmrtan tako što će se biti gospodarom tuđe smrti, biti gospodar života i smrti u formi dodjele smrti drugom, rezervirajući istovremeno život sebi. Ljudska unutrašnja previranja idu tako daleko da mi živimo kao smrtni, ali traže i da se prevaziđe smrtnost i zadrži vitalnost, a da se smrtnost nametne drugom. U takvoj perspektivi ubiti znači završni „udarac" istovremeno se osjećajući u životu. Negirajući život i slobodu onom drugom, čovjek doživljava osjećaj slobode i života kod sebe.

U kontekstu teme o kojoj je ovdje riječ, Stephen Pattison, engleski sociolog, o sramoti kaže sljedeće: „Vremenom oni koji su krivi počnu se uvažavati kao časni i pošteni. Osoba kojoj je nanesen stid izložena je stigmi i bez mogućnosti je da ostvari socijalnu satisfakciju. Sramota i stigma nisu podijeljeni na bazi djela nego na osobe tako da se njihov identitet stalno ranjava i čini bezvrijednim. Takva osoba rizikuje da cijeli život provede sama i bezvrijedna i za sebe i za druge. Osobe ili grupe izložene sramoti su toksično prljave, one su '*humanity out of place'*. Prema toksično prljavim vlada se jakom rukom. Oni se ignoriraju, brišu, pospremaju, nemaju nikakvu vrijednost, devalviraju se."[6]

[6] S. Pattison, DEMORALISATION AND THE RISE OF SHAME, MS, Cardif, 2002, str. 232.

Vetlesen pita: „Ko je taj ko se srami/stidi?“[7] Odgovor je: To su žrtve. To su silovane muslimanske žene prije svih. To su njihova braća, očevi, muževi, sinovi koji nisu uspjeli zaštititi njihove vrijednosti, čast, status, lično poštovanje, ponos, a bili su svjedoci tih zločina. Pored toga, tu su još tortura i nasilje u koncentracionim logorima što se sve odigravalo pred publikom. O tome postoje svjedočenja koja je teško opisati, a odnose se na prisiljavanje djeda da siluje svoju unuku i sina koji je bio prisiljen da odsiječe testise svom ocu.

Zašto su se bestijalnosti režirale na ovakav način? Tu se radi o povezivanju krivnje i srama. Povezanost u krivnji Vetlesen objašnjava na primjeru Borislava Heraka. Vetlesen se poziva na Alexandra Stiglmayera koji komentira intervju s Herakom: „Herak misli da on siluje automatski, da ne razmišlja o žrtvama. „Tipično je da Herak uvijek svoje žrtve opisuje kao visoke, crne kose, starosti između dvadeset i dvadeset pet godina.“ Tipično je za egzekutore silovanja da ne doživljavaju svoje žrtve kao konkretne osobe niti su u stanju da ih nakon toga opišu. Drugim riječima, bez obzira što je odnos u ovoj situaciji eminentno fizički, licem u lice, osoba prema osobi, ipak su egzekutor i žrtva depersonificirani. Bez obzira što se njegovo lice duboko urezuje u njeno sjećanje sa svim njegovim individualnim osobinama, ona je za njega samo jedna u neprekidnom nizu, lice u fizičkom smislu, ali ne i u psihičkom i emocionalnom kao takvom. Ona pamti njega ali ne i on nju. Poenta je da se to učini pred publikom radi sramoćenja žrtve ali i članova porodice koji ne mogu pomoći.“[8]

Šta je s krivnjom? Osjeća li dželat krivnju ili na njoj insistiraju samo filozofi morala? Mnogo toga ukazuje na odričan odgovor. Doživljavaju li egzekutori krivnju? Mnogo toga ukazje na odričan odgovor. Silovatelji ne pokazuju znakove srama. Mladi ljudi silovatelji umjesto srama osjećaju ponos zbog učinjenog. Kada se čovjek stidi/srami, on pokušava prikriti ono što je povod srama, skriva pogled i skriva samog sebe da ne bi neko ukazao na njega. Ali u slučaju silovanja u Bosni to nije slučaj. Ovdje se zločin odigrava na otvorenom, kao planirana radnja s intencijom da se

[7] A. J. Vetlesen, MENNESKEVERD OG ONDSKAP – ESSAYS OG ARTIKLER 1991.-2002, Gyldendal, Oslo, 2003, str. 312.

[8] A. Stiglmayer, MASS RAPE. THE WAR AGAINST WOMEN IN BOSNIA-HERZEGOVINA, Lincoln, University of Nebraska Press, 1992, str. 182.

pokažu svi kojih se to tiče - i žrtva i egzekutor. Ličnim razumijevanjem egzekutora dominira ideološka poruka o tome da je to što oni rade jedna vrsta probe muškosti, test karaktera, dio performansa pred publikom u kojem se odvaja žito od kukolja, jaki od slabih, čisti od prljavih, jaki od slabih, egzekutori od žrtve. Stiglmayer citira Susan Brownmiller: „Muškarci koji siluju rade nešto neubičajeno u ekskluzivinom klubu za muškarce. Zločin nad žrtvom čini žrtvu prljavom a pokazuje egzekutorovu čistoću. Nasiljem se postiže dvostruki cilj: markiranje vlastitog identiteta i identiteta drugog. Pored toga, zločin silovanja je akt kojim se žrtva markira u smislu da nosi biljeg do kraja života – u prvom redu u fizičkom smislu kao dijela tijela, kao implantirani dio u vlastitom tijelu, kao sudbinu kojom su određene teškoće, kako bi se žrtva paralizirala u odnosu prema nanesenoj boli. Zatim kao fizičko podsjećanje u budućnosti u smislu realnosti zločina, a u formi rođenja djeteta. Posljedica zločina ostaje trajno kod žrtve. Egzekutor nasuprot toga nije označen, nije stigmatiziran, štaviše, osjeća se lagodno i već se nalazi na drugom mjestu u potrazi za novim žrtvama bez fizičkih i psihičkih podsjećanja ili tragova o učinjenom zlu. Moć (ispoljena kao nasilje) je pokretna, a nemoć žrtve je statična i povezana za jedno mjesto.

Vetlesen prikazuje silovanje u Bosni na način koji liči Alfordovom opisu kako se impulsi za nanošenje bola drugom ispoljavaju kao nešto što se ne može trpjeti i što je nepodnošljivo kod sebe i čega se onaj koji nanosi bol želi osloboditi. To nepodnošljivo, to što se ne može trpjeti kod sebe je zavist, ranjivost, smrtnost. U ovoj vrsti zla postoje elementi sadizma u smislu nanošenja bola drugom kako bi se uživalo u tome. Alford tvrdi da je ovakav projekt osuđen na neuspjeh: „Evil is cheating“, kaže Alford. „Misliti da ćemo nanošenjem bola drugom osloboditi sebe nije ništa drugo nego samoprevara.“[9]

Jean Amery, preživjeli iz Auschwitza, uspoređuje sramotu koju je on doživio sa sramotom koju je doživjela silovana žena: „Logično je da silovatelj osjeća sramotu, ali u realnosti to je žrtva koja to osjeća jer ona ne može da zaboravi da je bila reducirana do bespomoćnosti, bespomoćnosti od svoje volje.“[10] Sramota zbog toga što se bespomoćno isporučuje

[9] C. F. Alford, NARCISSISM, SOCRATES, THE FRANKFURT SCHOOL, AND PSYCHOANALYTIC THEORY, New Haven, Yale U.P., 1988, str. 196.

[10] Citirano prema: Vetlesen, Arne Johan, MENNESKEVERD OG ONDSKAP – ESSAYS OG ERTKLER 1991.-2002, Gyldendal, Oslo, 2003, str. 308.

torturi i ljudski nezamislivom poniženju, sramota što se došlo na nivo životinje, to žrtvu proganja do kraja života. To je sramota koja prelazi u krivnju i osjećaj suodgovornosti za radnje koje se nisu morale dogoditi, koje su ljudski bezvrijedne, a ako je čovjek bio „dio njih", one idu kao živi znak nečega što vremenom čovjek ima potrebu da se poštedi od toga. To je blizu pojma Karla Jaspersa o „metafizičkoj krivnji".

Ovdje nije riječ o fenomenu koji se sreće prvi put i samo u Bosni. U Bosni sramota dobija još jednu dodatnu dimenziju vezanu za vjeru islam kojoj je pripadala većina ubijenih, silovanih, deportovanih, zatvaranih i mučenih i koja betonira one vrijednosti koje se gube kao i sramotu koja dolazi nakon svih nabrojanih akata. Sramota se dodjeljuje žrtvi i ona je mora nositi. To je zbog toga što mi živimo u društvu u kojem se ljudi pa i naučnici teško odlučuju govoriti o zlu. Posljedica toga je da moderno društvo teško razaznaje zlo i još teže bori protiv zla.

Za vrijeme agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992−1995. ubistva, silovanja, deportacije mnogi relevantni faktori nisu nazvali zlom. Nisu nazvali genocidom, prvim na evropskom tlu nakon 1945. Posebna je tema šta je radila međunarodna zajednica, političari, diplomatski predstavnici dok je genocid u Bosni bio na djelu. Vodili su pregovore sa „zaraćenim stranama" u „građanskom ratu" i nazdravljali s inspiratorima, planerima, organizatorima i naredbodavcima genocida. Plesali su smrtni ples nad svježim mezarima.

ZAKLJUČAK

Da bi se sve ovo razumjelo, valja pročitati sva „naučna" djela Srpske akademije nauka i umetnosti. I djela fizike. I djela iz astronomije. I djela iz likovnih umjetnosti. I muzička djela... Sva. Onda ćemo vidjeti šta se sve trebalo dogoditi da bi genocid nad Bošnjacima bio moguć, možda ćemo dobiti i djelimičan odgovor i na pitanje zašto i kako se to moglo dogoditi. Međutim, činjenica je da će se genocidom nad Bošnjacima ova civilizacija baviti još dugo kao zastrašujućim uzorkom čija naučna obrada može donijeti čovječanstvu onoliko iskustvene koristi koliko je Bošnjacima donijela štete. U kontekstu teme o kojoj je riječ, na ova pitanja mogu Bošnjaci i Hrvati, pa i svi ostali odgovoriti ovako ili onako, ali dok Srbi ne

odgovore na njega objektivno, pitanje ostaje bez odgovora. Valja ovaj mentalitet izučiti kompleksno i komparativno, mada neće biti dovoljno ni deset SANU da relativizira i umanji učinjeno zlo, zlo koje su etablirali i porodili.

Kada se svi oblici ovih zala umjetnički oblikuju i naučno elaboriraju, neće biti dovoljno ni deset SANU da ublaži i relativizira te dojmove i te činjenice. Govorimo o stvarima koje će trajati s programom i bez programa i podsticanja. Kao pečat srama koji se javlja poslije ovakvih historijskih kataklizmi.[11]

To je ono što bi se trebalo uraditi kada je u pitanju jedna strana - dželat/egzekutor.

Kada je u pitanju druga strana pouke genocida nad Bošnjacima, tu, prije svega, bošnjačke odgovore ne treba tražiti samo u okrivljavanju srpskih i hrvatskih sadržaja neprijateljstva prema Bosni i Hercegovini i Bošnjacima. **Razloge treba pronaći i unutar entonacionalnog kolektiva Bošnjaka i njihovom kodu kulturne naivnosti.** Zašto se genocid, sve do 1990. i pojavom knjige Vladimira Dedijera *Genocid nad Muslimanima* nije imenovao pravim imenom? Zašto se određena pojava (genocid) ponavljala, odnosno trajala u cikličnim periodima a da nauka nije bila kadra odgovoriti na to pitanje? Zašto...? U tom kontekstu neophodno je unutarbošnjačko preispitivanje uz više traganja za egzistencijalnim mentalitetom i konvergencijom i suživotom koji obiluje Bosnom i Hercegovinom. Ovo su pitanja na koja Bošnjaci moraju dati naučne i svake druge odgovore. Bošnjaci posebno moraju dati odgovor na pitanje zašto u prethodnih skoro dvije stotine godina iz „vječno ponavljanje istog“ nisu izvučene skoro nikakve pouke!

[11] O ovome vidjeti šire: A. Isaković, ANTOLOGIJA ZLA, NIPP Ljiljan, Sarajevo, 1994.

Doc. dr. Fikret Bečirović, Institut za istraživanje
zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava
Univerziteta u Sarajevu

GORNJE PODRINJE – ZLOČINI U KONTINUITETU, 1941−1945

Da su bosanski susjedi uvijek pružali ruke prema Bosni**,** „smatrajući je hrvatskim ili srpskim privjeskom“,[1] u svom djelu ističe čuvena medijevalistica Nada Klaić.

Doista, kroz cijelu bosanskohercegovačku prošlost, kako Srbi tako i Hrvati, smatrali su Bosnu kolonijalnim prostorom, koji još uvijek nisu uspjeli do kraja kolonizirati, jer je uvijek postojao neki remetilački faktor; počevši od bosanskih banova, kraljeva, bosanskih bogumila do bosanskih muslimana.

Svoje vjekovne težnje naši susjedi su pokazali u svojim velikodržavnim *velikosrpskim i velikohrvatskim planovima* i njihovim implementiranjem iz 1939, kada su u čuvenom zločinačkom sporazumu Cvetković-Maček izvršili podjelu Bosne, za čime još uvijek čeznu i čiju reinkarnaciju sanjaju.

U tom permanentnom hegemonističkom naboju prvi na udaru su bili pogranični dijelovi, posebno onaj istočni dio s *granicom na Drini*, koja je stoljećima razdvajala carstva i bila razdjelnica između Zapadnog i Istočnog svijeta.

I baš na tim kulturno-civilizacijskim i političkim šavovima stoljećima su se činili masovni zločini, a najteži su počinjeni u novijoj historiji, u XX stoljeću, tokom Drugog svjetskog rata 1941−1945. i posljednje agresije 1992−1995. U ovom kratkom vremenskom razdoblju dogodili su se nezapamćeni zločini nad bošnjačkim narodom, projektovani od iste ideologije, s istom mržnjom i ostrašćenošću i planom uništenja bošnjačkog naroda.

Idejnu osnovu genocida nad Bošnjacima, kao pisani, zvanični vladin dokument, prvi je napisao 1844. srpski političar Nikola Garašanin, pod

[1] N. Klaić, SREDNJOVJEKOVNA BOSNA, Eminex, Zagreb, 1994, str. 5.

nazivom Načertanije. Zatim su tu ideju kasnije razradili i dopunili Stevan Moljević u svom Programu „Homogena Srbija“, te srpski socijalistički intelektualci Srpske akademije nauka i umetnosti (SANU), pod nazivom Memorandum, perfidno „umotan“, ali koji je uz prethodna dva nastavio kontinuitet zločinačkih projekata i poslužio kao idejna osnova u posljednjem agresorskom ratu.

Mnoštvo je dokumenata o četničkim zločinima u Drugom svjetskom ratu koje ne možemo ovom prilikom navesti, ali osvrnut ćemo se na neke fragmente iz dokumenata, kao što su svjedočenja pojedinaca koji su se našli u tom vrtlogu, Izvještaja službenih lica NDH, vojnih i policijskih ispostava, kotarskih predstojnika, Ministarstva domobranstva te mjesnih imama i šerijatskih službenika, u kojima svi govore o velikim četničkim zločinima, o zvjerstvima kojima nijedan apsurd nije dorastao. Tako nenadmašne grozote saznajemo iz svjedočenja šerijatskog suca Aziza Sarvana, koji je to opisao u izjavi pod naslovom *Moj život pod četnicima maj-juni 1942.* Po istom scenariju, kao i u posljednjoj agresiji, i tada su se već aprila 1941. Srbi homogenizirali, te terorizirali, pljačkali i ubijali muslimanski narod, sa širokom lepezom morbidnih postupaka. Po istom scenariju, kao i u posljednjoj agresiji, prvo su išle sitne provokacije, da bi se intenzitet stalno povećavao, da bi nakon toga sela oko Goražda za tili čas bila u plamenu, a „po povlačenju četnika vidjelo se po Kopačkom polju okolo stanice i pored Drine da ljudi leže po polju kao snoplje žita“.[2]

Dalje, bilježi on: “...a na Goraždanskom mostu zaklali su oko 6.000 ljudi iz raznih mjesta. Ono što nisu pobili držali su zatvorene u školi; premlaćivali ih, tražili novac, zlato, silovali žene i razne zulume činili.

Tako su u jednoj prilici na Lim natjerali oko 50 duša i sve se potopilo, a onaj ko je uspio preplivati, tog je pogodilo pušćano tane, a oni koji nisu smjeli ući u vodu silom su ih ugonili bajonetama i udarali kamenjem.“[3]

„Naši četnici“, kako navodi Sarvan, nisu nigdje išli u borbu poslije napada na Goražde, nego su stalno po našim selima *krstarili, hajkali i ubijali, isto kao što su to radili u posljednjoj agresiji.*

---

[2] S. Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Sarajevo, 1996, str. 139.

[3] Isto, str. 141.

Nažalost, tzv. "naši četnici" imali su pomagače u muslimanima, koji su s njima zajedno pljačkali i opljačkane stvari po njihovoj propusnici pronosili za Višegrad ili Rudo, prodavali, a važnije stvari sklanjali i donosili četnicima, te otkrivali gdje se nalaze Hrvati, zlato, živina i dr., što je pravi primjer antagonističke saradnje. Toga je doista bilo i u ovom ratu u liku raznih Zametica, Kusturica i morbidnih konvertita s jako izraženim moralnim sljepilom. Jedan od takvih koji se danas posebno ističe, pored Emira Kusturice, jeste Emil Vlajki, potpredsjednik Republike Srpske, koji se do rata predstavljao kao Jevrej, u ratu bio slugan Slobodanu Miloševiću, a sada, kao deklarisani Hrvat, obnaša tu visoku dužnost i permanentno radi na dezintegraciji Bosne i Hercegovine.

Područje Gornjeg Podrinja u Drugom svjetskom ratu bilo je pod talijanskom okupacionom zonom, a Talijani su se prema četnicima blagonaklono ponašali isto kao Holandski bataljon UNPROFOR-a u Srebrenici prema Mladićevoj vojsci. Sve su im dopuštali u permanentnom tlačenju muslimana, čak su im davali i svoje uniforme kako bi u njima pretresali muslimanske kuće i skrnavili imanja.

Tako se često događalo da, na zahtjev četničkih komandanata, talijanski komandant dopusti i zagarantira povratak muslimana u njihova sela, a kada dođu tamo, četnici naprave pokolj. Tako je bilo u selu Župa, u kojem su, kako navodi preživjeli svjedok, četnici pobili oko 4.000 ljudi, a sam kotar Višegrad dao je blizu 8.000. S tim varkama namame dugo su manipulirali i pobili mnogo ljudi.

Četnici i Talijani su mnoge metode zajedno primjenjivali. Jedna od tih je isprovocirana premetačina dijela naselja. Tako bi talijanski vojnik ispalio metak kod muslimanske kuće, onda bi dali uzbunu i optužili da je „neko" od muslimana ispalio metak, te da treba izvršiti premetačinu, što bi iskoristili za pljačkanje.

Tako su četnici i Talijani postali saveznici i partneri u realizaciji projekta „Homogene Srbije" po instrukcijama Draže Mihailovića, te njegovih direktno podređenih; đeneralštabnog majora Đorđa Lašića i kapetana Pavla Đurišića.

Prisjetimo se samo nekih od tih ciljeva:

- stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbija – Crna Gora – Bosna i Hercegovina – Srem – Banat – Bačka,

- čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata,
- čišćenje Sandžaka i Bosne od muslimanskog i hrvatskog življa,
- očistiti Pešter od muslimanskog i arnautskog življa.[4]

Implementaciju ovih planova potvrđuju mnoga svjedočenja, izvještaji i drugi fakti. Tako se u Izvještaju kotarske ispostave Goražde posebno ističe „da su 30. studenog (novembar) 1941. vlasti NDH i talijanska vojska napustile Goražde, a 1. prosinca (decembar) četnici ušli u Goražde".

U Goraždu su ih sačekali mnogi građani, neki iz straha, a neki iz zadovoljstva sa srpskom zastavom i poklicima „Živjela velika Srbija!", „Živjeli četnici"", „Hvala vam, braćo, što ste nas oslobodili od Hrvatske i turskog zuluma!". Tada je major Dangić održao govor s riječima: „Nema više Hrvata, nema više Turaka, sad je velika Srbija."

Tu večer je počelo krvavo klanje. Četnici su se podijelili u razne formacije, te se razišli na razne strane i počeli su u masama dovoditi nesretne hapšenike, čija je sudbina bila da na najgrozniji način završe svoje živote na krvavom mostu. *Na most su dovodili cijele grupe ljudi od 50 do 300, pa i više.* Tada bi na jednu stranu donijeli harmoniku i svirali, a na drugu bi stranu postavili samovoz, upalili bi motor i dodali gas, te bi rad motora i svirka harmonike eliminirali vrisak nesretnih žrtava koje bi u to vrijeme klali i na najgori način patili. Pet časnih sestara četnici su doveli s Pala i također ih zaklali na mostu. U drugoj polovini 2011. spomenute časne sestre su proglašene blaženim.

Na tri mosta u Goraždu poklano je oko 7.000 ljudi, a na relaciji od Foče do Ustiprače Drina je progutala oko 20.000 ljudi.

Za razliku od spomenutih zlodjela, u Izvještaju Kotarske ispostave Goražde također su zabilježena i neka dobra djela čestitih i poštenih građana pravoslavne vjere, kao što je Stevo Haleta, koji se inače pokazao zaštitnikom muslimanskog življa. Također se isticala obitelj Šekara, a posebno Marko Šekara, bivši oružnički narednik, koji je svojoj braći i rođacima davao upute kako i na koji način da spasu pojedine građane, te Milan Bosnić iz obližnjeg sela Goražda, Dušan Raca, bivši blagajnik ekspoziture radničkog

[4] S. Čekić, nav. dj., str. 62.

osiguranja, njegov pastorak Rajko Srndović, obitelj Vase Droce, Vide Perendije, obitelj Vitorović te većina Tanaskovića.

Isto kao što su mostovi u Goraždu i Višegradu poslužili kao mjesta masovnih zločina, tako je i most u Foči bio poprište velikog stradanja muslimana.

Prema svjedočenju ing. Ragiba Kolakovića, upravitelja Šumarije u Foči, najveći pokolj muslimana na fočanskom mostu dogodio se 19. augusta 1942, kada je bio opći napad na grad i kada su ga četnici osvojili. Narod je bježeći hrlio na most i upravo tu su četničke strojnice napravile pokolj. Most je bio potpuno zakrčen ljudskim i životinjskim leševima, od kojih su mnogi pali u vodu. Čim su zauzeli Foču, četnici su pohvatali i poubijali sve muškarce muslimane, kao i veliki broj žena i djece, a sve djevojke i mlade žene silovali.

O zločinima u Foči Titu je pisao Avdo Humo, član Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu, 1. septembra 1942. Pisao je kako su „četnici napravili strahovit pokolj muslimanskog svijeta, tako da su svi muslimani, koji nisu uspjeli da izbjegnu, zaklani. Muslimanski živalj sada u nama gleda spasioce".

U isto vrijeme, samo dan ranije, 18. augusta, četnici su ušli u Srebrenicu na čelu s majorom Jezdimirom Dangićem, koji je inače rođen u Bratuncu. U kotaru srebreničkom četnici su ubili oko 1.000 ljudi, opljačkali sve redom, poklali i uništili svu stoku kao i ostalu pokretnu imovinu.

„Prilikom pljačke zvjerski su postupali sa ljudima i ženama, tukli ih žilom, kundacima, boli nožem po raznim dijelovima tijela, te vršili raznu torturu na ljudima i ženama koje su svlačili do gola. Neke su ljude ubijali iz puške, neke kundacima, a najviše su ih klali kao janjad"[5].

Pored svih spomenutih zločina, iz jednog izvještaja policijske uprave Velike župe Vrhbosna od 15. marta 1943. saznajemo da je bilo i nasilnog prevođenja fočanskih Bošnjaka u pravoslavlje.

O tome svjedoči Halid Brković, koji je izbjegao iz sela Papratno, kotar Foča, i došao sa svojom obitelji u Goražde. On je izjavio da su u selu Podpeće kod Foče, 11. ožujka (marta), doveli pravoslavnog popa i pod prijetnjom ubistva pokrstili 84 muslimana na pravoslavnu vjeru, a po završenom obredu silom su primorali muslimanske djevojke da se presvuku

[5] S. Čekić, nav. dj., str. 85.

u odoru pravoslavnih djevojaka, te je zatim nastalo veselje uz pjesmu i igru, pijenje rakije i pucanje iz pušaka.

U zbirnom izvještaju komisije Sredskog narodnog odbora Goražde za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, marta 1946. jasno se ističe da su, pored četnika, mnoge zločine počinili Nijemci, Talijani, Vražija divizija, kaznene ekspedicije i drugi.

Vrlo važan dio tog izvještaja čine svjedočenja nekih pojedinaca nebošnjačke nacionalnosti, kao što je svjedočenje Novice Šekarića, koji je dao mnogo važnih podataka o zločinima u Foči, Goraždu i drugim mjestima Gornjeg Podrinja. Tako on iznosi podatke da su za vrijeme četničko-talijanske saradnje od konca 1941. do marta 1943. četnici i Italijani pobili 8.000 muslimana, 350 Srba, zapalili 2.300 kuća, 3.400 zgrada, poklali 2.500 goveda, 7.000 ovaca, 2.000 konja i mnoštvo stvari opljačkali.

Pored ovih podataka o stradanju Bošnjaka u Gornjem Podrinju mnogo važnih podataka je u optužnicama pojedinih četničkih zlikovaca kao što su Gavran Veljko, Uroš Samardžija, Dušan Samardžija, te najveći među njima zločinački dvojac: general Draža Mihailović i zloglasni ideolog dr. Stevan Moljević, kojima se sudilo pred Vrhovnim sudom Federativne narodne republike Jugoslavije u Beogradu od 10. juna do 15. jula 1946, gdje zločini u Gornjem Podrinju čine bitne tačke u njihovim optužnicama.

Historija kao da se ponavlja, tako da su u bošnjačkom slučaju u samo 50 godina počinjena dva genocida.

Protjerivanja, torture, pokolji, zločini i zločini genocida sa zloglasnim četnicima Lešićem, Đurišićem, Dangićem, Rajkom Čelonjom u Drugom svjetskom ratu, ponovljeni su i nastavljeni s agresijom na Bosnu i Hercegovinu 1992−1995, s Ratkom Mladićem, Dragoljubom Miloševićem, Krstićem, Bearom, te raznim arkanovcima, šešeljevcima i drugim zločincima koji su nastavili kontinuitet zločina.

Prof. dr. Ismet Dizdarević, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

PSIHOLOŠKA DIMENZIJA NEGIRANJA GENOCIDA

"**Oči žrtava će se zatvoriti kada se ostvari pravda ili se neće zatvoriti nikad**"

Miguel Asturias, Gvatemala, Nobelova nagrada za književnost)

Živimo u vremenu i okolnostima u kojima negiranje genocida nad Bošnjacima pokazuje porast a ne, što se moglo očekivati, njegovo smanjivanje. Porast poricanja genocida najvjerovatnije je uvjetovan vremenskim udaljavanjem od dana njegovog izvršavanja i nastavljenog, poslijeratnim uvjetima prilagođenog, djelovanja ideologa genocida i njihovih sljedbenika nad Bošnjacima. Protivnici zabrane poricanja genocida, s povećanjem vremenskog razmaka, glasnije i otvorenije ispoljavaju otpor prema opravdanim stavovima i ponašanju brojnih žrtava genocida. Na svako nastojanje da se zabrani poricanje genocida - *kritika zlonamjernog iskrivljavanja činjenica o genocidnim događajima, konstruktivno medijsko osporovanje i osuđivanje izrugivanja i ponižavanja žrtava genocida, potreba da se kazne glavne ličnosti koje se javno svakodnevno suprotstavljaju zabrani i, posebno, sprečavanje da se donese zakon o zabrani poricanja genocida* - protivnici odgovaraju neprovjerenim izjavama da ne postoje dokazi o izvršenom genocidu nad Bošnjacima. Oni, čak, osporavaju izrečenu presudu Međunarodnog suda o izvršenom genocidu nad Bošnjacima u Srebrenici. Rezultati empirijskih psiholoških istraživanja S. Puhala, N. Petrovića i N. Perišića pokazuju da je negiranje genocida u Srpskoj republici dobijalo "na intenzitetu kako se približavao datum obilježavanja 15. godišnjice, što ilustrira i izjava premijera RS Milorada Dodika da je "Srebrenica osveta za stradanje Srba u selu Kravice 1993. godine"!!! Priznaje da Srebrenica jeste okrutan zločin i da svi koji su bili uključeni

u njega moraju pred sud, ali da nije i genocid, "jer žene i djeca nisu ubijani. To je veliki teret, ali se ne može davati *kolektivna krivica Srbima"*[1].

U ispoljenim mišljenjima i ponašanju protivnika zabrane poricanja genocida vidljiva su njihova nastojanja da falsificiranjem istinitih činjenica uvjere svijet da se genocid nad Bošnjacima nije ni dogodio. Oni i sada, kao i ranije, upornim ponavljanjem iskonstruiranih fraza žele pokazati da je istinito ono što *protivrječi stvarnim, istinitim činjenicama*. Tvrde, ustvari, da su "ratne zločine vršile sve tri strane u sukobu", da je genocid nad Bošnjacima plod "političke zavjere protiv srpskog naroda", da je "naučno istinita" tvrdnja akademika Milorada Ekmečića da je genocid bio ali ne nad Bošnjacima, već na Srbima, da su Srbi uvijek vodili "časne ratove", a bili optuživani za zločine u miru za "zelenim stolom". Očito je da oni javnim izjavama, zasnovanim na neprovjerenim, izmišljenjim pokazateljima, žele pokazati sebe i svoje genocidne pobude i ponašanja ne onim što stvarno jesu, već ih žele predstaviti ishodima mržnje i prevara "srbomrzaca". Nastoje i da svoje u medijima javno izricane tvrdnje ili glasinama širene "naučne istine" učine psihološki uvjerljivim i prihvatljivim ne samo za druge već i za one koji ih slijede. Konstantnim *prešutkivanjem* iskopanih, iz masovnih grobnica, cijelih kostura ili dijelova kostura ubijenih Bošnjaka, *proglašavanjem* u borbama ubijenih srpskih vojnika civilnim žrtvama i drugim postupcima i procedurama zloupotrebe psiholoških spoznaja nastoje *neistinima prekriti istinu*. Oni, ustvari, nastoje sugestivnim pritiscima, ponavljanim lažima, kamufliranim prevarama, maglovitim obećanjima dovršiti ono što je, od početka priprema genocida, ucrtano u srpskim velikodržavnim programima: u *temelju uništiti biološki, socijalni i psihološki integritet bošnjačkog naroda i pripisati zločinačke sklonosti Bošnjacima a sebi časnost i miroljubivost.*

Psihosocijalni korijeni genocida

Korijeni psihosocijalnog tumačenja negiranja genocida[2] nad Bošnjacima utkani su u sadržaju i načinu psihološke pripreme genocida,

---

[1] S. Puhalo, N. Petrović, N. Perišić, SPREMNOST NA POMIRENJE U BOSNI I HERCEGOVINI, Sarajevo, 2010.

[2] **U *Konvenciji o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida,* koju je Opća skupština UN prihvatila 9. decembra 1948, opisana su dva elementa zločina genocida:**

u ispoljenim oblicima mišljenja i ponašanja ideologa i izvršitelja genocida nad Bošnjacima *u toku agresije na Bosnu i Hercegovini,* ustvari, u njihovom prikrivenom strahu od kazne koja treba doći nakon što javnost spozna da se genocid dogodio, u dubini zablude o genocidu nad Bošnjacima kao pravednom činu (osveti) za "zulume koje su Turci činili nad Srbima u toku šest vijekova" i u oživljavanju, psihosocijalnom propagandom duboko utkanih, *stereotipa i predrasuda prema Bošnjacima.* Vodeće političke ličnosti i političke strukture i danas, kao i ranije, nastoje zloupotrebom psiholoških spoznaja, posebno odbrambenih mehanizama ličnosti, *prikazati svoja zlodjela kao humana* ("humano preseljenje"), *kao opravdana* ("mi smo se branili od prijetećeg uništenja"), *kao vojno nužna* ("Muslimani se naoružavaju i vojno jačaju"), *kao čin svetosti* ("od islamske najezde ugrožena je sveta vjera pravoslavna") i kao na druge, njima svojstvene, načine racionalizacije svojih nehumanih pristupa i postupaka.

U oživljenoj i javno preferiranoj psihološkoj atmosferi vidljiv je utjecaj *principa perceptualne odbrane* na građane koji ne mogu ili neće prihvatiti stvarne činjenice. Pod utjecajem principa perceptualne odbrane većina građana Republike Srbije, države odgovorne za agresiju i genocid, kao i većina Srba Srpske republike, ne percipiraju očite pokazatelje genocida kao genocid, već prizore genocida "vide" onako kako od njih traže "vođe" koje poslušno slijede. Vjerovatno „ne vide" i "ne čuju" ništa što protivrječi njihovim usvojenim mitovima o časnosti i čovjekoljublju srpskog vojnika, o istinitosti, u domovima i školama, naučenih povijesnih laži i usađenih stavova o pravoslavnoj vjeri kao najispravnijoj vjeri. Oni i sada, kako piše Bianc Yagger u tekstu "Optužujem – izdaja Srebrenice", petnaest godina nakon Daytona, ne vide ili ne žele vidjeti prizore svojih zločina genocida. Bianca Yagger ističe: "**To se ne zaboravlja**. Ne, ne mogu zaboraviti užase, groznu brutalnost protiv bosanskog naroda kojoj sam

---

***mentalni element* (namjera potpunog ili djelimičnog uništenja određenih skupina) i *fizički element* (naznačenost pet krivičnih djela zločina genocida). Ovih pet krivičnih djela tretiraju se zločinom genocida samo onda ako su „*počinjena u namjeri da se u cijelosti ili djelimično uništi jedna nacionalna, etnička, rasna ili vjerska skupina, kao što je:* (a) ubijanje pripadnika skupine; (b) nanošenje teške ozljede ili duševne boli pripadnicima skupine; (c) namjerno podvrgavanje skupine životnim uvjetima kojima je cilj njezino potpuno ili djelimično fizičko uništenje; (d) nametanje mjera s namjerom sprečavanja rađanja unutar skupine; (e) prisilno premještanje djece iz jedne skupine u drugu" *(http://hr.wikipedia.org/wiki/* Genocid).**

bila svjedok. U mom sjećanju urezane su slike tisuća žena koje su bile žrtve masovnih silovanja i tortura, pedijatrijskih odjela punih djece amputiraca kojima su udove otkinule minobacačke granate, koja su bila podvrgnuta operacijama bez anestezije, ponekad izvođenih od medicinskih tehničara s pilama."[3]

Psihološka propaganda se nastavlja

Tragovi predratne i ratne, etnocentrizmom zasićene, psihološke propagande i danas žive u svijesti i ponašanju protivnika zabrane poricanja genocida. Suština poruke je ostala ista jedino se izmijenio vid njenog ispoljavanja. Više nije zasićena oružanom prijetnjom i lažima o nepobjedivosti srpske vojske, već je ispunjena političkim smicalima, blokadama kojima se pokušava zabraniti negiranje genocida i frazama kojima se nastoji ispoljeni agresivni stavovi zamijeniti miroljubivim ponašanjem. U takvoj psihosocijalnoj atmosferi "opravdano" je svako ponašanje, svaka neistina i svaka apsurdnost koja doprinosi negiranju genocida. Čak i Presuda Međunarodnog suda o genocidu u Srebrenici se ne prihvata kao genocid, već samo kao ratni zločin, ali ne i zločin Vojske i policije Republike Srpske, *već nekoliko "bolesnih", "zaluđenih" pojedinaca*.

U tumačenju psihosocijalnih korijena danas, izraženih otpora zabrani poricanja genocida nužno je uzeti u obzir i prirodu tadašnjih ekonomskih i društvenih okolnosti koje su uvjetovale etnocentrička ponašanja i zahtjev za uništavanjem naroda koji su, kako je propagirano, *"krivi" za težak položaj srpskog naroda*. Pokrenutoj masi, koja je tražila identifikaciju uzroka i puteva, rješenje teškoća u kojima su se našla, ideolozi genocida su ponudili uništenju "najvećeg krivca" za njihove nevolje – bošnjački narod. U knjizi *The Roots of Evil* socijalni psiholog Ervin Staub, u razmatranju porijekla genocida i drugih vidova grupnog nasilja, ukazuje na utjecaj svijesti pojedinaca o životnim problemima i socijalnoj nesigurnosti i potrebi novog razumijevanja svijeta na pojavu agresivnosti. Normalno reagiranje u rješavanju nastalih problema i poteškoća *podrazumijevalo je ulaganje većih napora, većeg fizičkog i intelektualnog*

[3] B. Yagger, OPTUŽUJEM-IZDAJA SREBRENICE, u knjizi: "Srebrenica 1995", Sarajevo, 1997, str. 98.

naprezanja za koja čovjek nije motiviran. "Umjesto toga, ističe Ervin Staub, ljudi često, misaono, emotivno i akciono, reagiraju ne u smjeru mijenjanja realnih uvjeta već u pravcu ublažavanja psiholoških posljedica koji rezultiraju iz hvatanja u koštac sa stvarnošću. Ovo usmjerenje sadržava devalvaciju drugih grupa, pronalaženje onih na kojima se lome kola, udruživanje u nove grupe i prihvatanje ideologa – i to sve radi povećanja motiviranosti odnosno smanjivanje inhibicije za nasiljem nad drugim."[4] Teški životni uvjeti utječu na odnose među članovima grupe, otežavaju komunikaciju i motiviraju ljude da misle samo o sebi. U suočavanju s teškim životnim uvjetima, pogotovo kada ih ne mogu ublažiti ili otkloniti, ljudi ispoljavaju osjećanje ugroženosti i frustriranosti. Psihološka reagiranja na teške životne uvjete su očekivana. Očekivana su jer ugrožavaju dva glavna ljudska cilja: *opstanak* i *sigurnost*. Porast potrebe za samoodbranom izrasta iz tjelesne i psihičke ugroženosti. U cilju samoodbrane vlastitih života ili očuvanja tjelesnog integriteta, ljudi nastoje otkloniti stvarne ili percipirane izvore svojih poteškoća i problema. Motivi koji izrastaju iz osjećanja ugroženosti vlastitih individualiteta, osobnih doživljaja sebe i svijeta oko sebe i ishoda percipiranih procesa rastakanja društvenih vrijednosti i tradicija, zapravo društvenih vrijednosti koji su, za njih, bili izvori sigurnosti, postaju snažni pokretači njihovih namjera i aktivnosti. U ponašanjima se uočavaju ishodi aktualnih djelovanja ili reaktiviranih ranijih latentnih motivacionih usmjerenja. Bez obzira da li su rezultirali iz aktualnih teških stanja ili su samo podstaknuti "povoljnim okolnostima", motivacioni procesi su sjedinjeni istom psihološkom sadržinom: *destruktivnim namjerama i naglašenim neprijateljstvima prema drugim pojedincima ili skupinama, zapravo prema pripadnicima drugih naroda ili drugih vjeroispovijesti*. Ervin Staub ukazuje na istu činjenicu. Ističe da prijetnje i frustracije uvećavaju neprijateljstvo i želju da se naudi ljudima koji su "uzročnici" njihovih problema, ali i da uvijek ne postoji osoba ili osobe koje bi okrivili. Ponekad oni uočavaju da su krivci njihovih nevolja isuviše moćni ili su vođe s kojima su se poistovijetili, pa, zbog toga, ne mogu ili ne žele svoje neprijateljstvo usmjeriti prema njima, već ga kanališu prema drugima, slabijim pojedincima ili skupinama. Intenzitet neprijateljstva raste kada misli da je njihovo *teško stanje*

[4] E. Staub, THE ROOTS OF EVIL, Cambridge, 1989, str. 5.

prouzrokovano nepravdom a, naročito, kada je povezan sa spoznajom ili naslućivanjem da drugi ne žive u poteškoćama sličnim njihovim.

Teški životni uvjeti jesu važan korijen zla - genocida i masovnog ubijanja. Utjecaj teških životnih uvjeta može biti pojačan, ublažen ili jako slab u rađanju i realiziranju genetskih pobuda. Kojeg će stupnja utjecaj biti, uveliko zavisi od karakteristike određenih kultura. Povijesne činjenice govore da su se planeri i izvršitelji genocida i masovnih ubijanja rađali i živjeli u kulturama u kojima je *potreba za genocidom bila duboko utkana* u *obrascima ponašanja ljudi te kulture.* U tim kulturama je dugo živio aktivni potencijal za grupno nasilje. Egzistirao je u *latentnom* vidu, a ponekad se, u rudimentarnim vidovima agresivnosti, javno ispoljavao. Najčešće je tretiran kao benigna, epizodna pojava. Istinu o vlastitoj zabludi žrtve su, nažalost, spoznavale tek kada su, na vlastitoj koži, osjetile posljedice od aktualiziranih genocidnih pobuda. Potencijalne žrtve, u početnim etapama psiholoških priprema za genocid kod kasnijih izvršitelja genocida, nisu zapažale u njihovim ponašanjima značajne indikatore genocidnih stremljenja i aktivnosti. Ali kada su se "mirni građani" našli u okolnostima "pogodnim za zločin", ispoljili su (mada ne svi) ponašanje koje prevazilazi aktivnost krvoločnih životinja i to ne kada su site, već kada su gladne.

"Opravdavanje" genocida psihološkom propagandom

Psihološka analiza sadržaja i načina propagandnih postupaka "opravdavanja" planiranog genocida nad Bošnjacima prije, u toku i nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu pokazuje koliko su podstrekači genocida nad Bošnjacima nastojali uvjeriti javno mnijenje svijeta da mučenje, progon i ubijanje Bošnjaka nije zločin već "pravedna kazna", jer se Bošnjaci "pripremaju" da njih unište i da "revitaliziraju" postupke koje su Turci, u višestoljetnom periodu osmanlijske vladavine, "ispoljavali" prema Srbima. Emocionalno zasićenim propagandnim postupcima oni su povijesne istine obrtali u laži, pripisivali Turcima zločinačke sklonosti i potrebu da "nemilosrdno muče", " sadistički ubijaju" i "skrnave" vjerske svetinje Srba i to samo zato što "ne klanjaju", što su jedini "starosjedioci" u Bosni i Hercegovini i zato što se se "ne krste kako se krste pravoslavci".

Reafirmacija, *procesom obrazovanja i odgoja stjecanih*, povijesnih neistina, poistovjećenjem Turaka s Muslimanima, mitovima i predrasudama

o „nama“ i o „njima“ i danas se, ponekad otvoreno a ponekad zakumflirano, nastavlja. Tragovi psihološke propagande - koja je, u fazi priprema agresije, bila usredsređena na tri pravca: *na psihološka stanja i procese koji se odigravaju unutar ličnosti pojedinca, na relacije između pojedinaca i institucija unutar svoje etničke i vjerske grupe (sloja) i na odnose između potencijalnog agresora (Srba kao "nebeskog naroda") i žrtve (o Bošnjacima, kao narodu prema kome je usmjeren genocid šireni su stereotipi u terminima "poturice", "srbi islamske vjeroispovijesti", "balije"), na odnose između "nas" i "njih"* - i danas su vidljivi u govorima istaknutih političara, nacionalistički orijentiranih povjesničara i izjavama običnih ljudi koji istrajavaju u zabludama i to, najvjerovatnije, iz neznanja zločinačkih postupaka njihovih vođa, iz "propagandom ispranih mozgova" ili, pak, zabluda da srpski narod može opstati samo ako živi u jednoj državi, u "srpskoj državi".

U individualnom obraćanju pojedincu i danas se primjenjuju odgovarajući psihološki postupci kojima poricatelji genocida "otkrivaju" razloge frustracija "malih ljudi", razloge njihovih sadašnjih osobnih problema i poteškoća. Nalaze ih i danas prisutnim u mišljenjima i ponašanjima Bošnjaka, u njihovim "nepriznavanjima" srpskih prava, u njihovim naglašenim "osvetničkim pobudama" i "unitarističkim" tendencijama. U savremenom, interpersonalnom pristupu također se potencira intenziviranje "tradicionalne" sloge Srba, bezrezervne odanosti vođi, oživotvorivanje stereotipa o uzvišenosti, časnosti i plemenitosti vlastitog srpskog naroda i zagovaranja grandomanskih pretenzija "iznalaženjem" većih razlika nego što stvarno postoje između srpskog i bošnjačkog naroda, i pridavanjem većih vrijednosti svom narodu a umanjivanje mogućih vrijednosti drugom narodu, negatori genocida nad Bošnjacima nastoje "dokazati" da se genocid nije dogodio u Srebrenici, a pogotovo u cijeloj Bosni i Hercegovini, jer Srbi nikad nisu bili, niti mogu biti nasilnici. Ističu, također, da se ne može tvrditi da su predstavnici srpskog naroda u periodu od 1992. do 1995. bili planeri, organizatori i izvršitelji ratnih zločina, pogotovo zločina genocida. Negatori genocida nastoje uvjeriti da su individualni zločini bili prisutni u svim dosadašnjim ratovima u svijetu i da je, shodno tome, moguće govoriti da su pojedinci svih "triju strana" u periodu "građanskog rata" u Bosni i Hercegovini vršili ratne zločine.

Neosporno je da je bilo pojedinaca koji su, iz različitih psiholoških razloga, ubijali druge. Međutim, to ne znači da se genocid, kao ideološki

koncept i zločinački proces uništavanja pripadnika drugih naroda, nije dogodio. Ton Zwaan potpuno opravdano ističe da *genocid nije pojedinačni događaj*, već je on "mnogo adekvatnije konceptualizovan u vremenu i prostoru kao proces, kao međusobno povezani niz različitih dela počinjenih od strane prilično velikog broja međusobno zavisnih ljudi koji su, na organizovan način, delovali kao pojedinci ili grupa. Ne postoji slučajni ili nenamerni zločini genocida. Kao što je konstatovano u predhodnom odeljku, proces genocida potiče od odluke ili od paketa konstitutivnih odluka političkog rukovodstva na centralnom nivou određene države-društva. To rukovodstvo donosi odluku da pokrene politiku genocida, mada takva odluka može da se pojavi u raznoraznim oblicima. Takve odluke izuzetno retko postoje u pisanoj formi. Odluke se donose usmeno, a zatim se dalje prenose nižim nivoima hijerarhije, i to isključivo usmenim putem. Kako su stručnjaci temeljno dokazali, počinioci genocida na svim nivoima odgovornosti obično se služe uvijenim jezikom, zakamufliranim izrazima i eufemizmima, da bi prikrili svoje prave namere, kao i suštinu postupaka na koje se izdata naređenja odnose. Ovde veoma značajnu ulogu ima prećutno podrazumevanje, a u različitim okolnostima, 'novajlije' u poslu veoma brzo ovladaju tim jezikom, a isto tako nauče i da ćute. Taj uvijeni jezik koristi se ne samo da bi od radoznalaca sa strane sakrilo ono što se zapravo radi i da bi se ta dela u najvećoj mogućoj meri držala u tajnosti, već ono takođe služi potrebama samih počinilaca, jer time što se ne imenuju planirana dela niti ono što se zapravo dešava, počinioci mogu da izbegnu da u potpunosti postanu svesni svojih postupaka ili čak mogu da poveruju da ti postupci (ili njihov udeo u njima) nisu 'sasvim stvarni'."[5]

Ishod genocida vidljiv je ne samo u sudskim procesima već i u bezbrojnim materijalnim dokazima, u velikom broju masovnih grobnica Bošnjaka, u ispovijestima o strahomornim mučenjima preživjelih logoraša i drugih žrtava genocida. Proces obezvređivanja, ponižavanja i ismijavanja nemoćne žrtve obično je prethodio tjelesnom mučenju. Nasilnici su nastojali, ranije naučenim psihološkim postupcima, *depersonalizirati ličnost žrtve*. Počinioci nasilja tretirali su žrtve ne kao ličnosti, ne kao pojedince s

[5] T. Zwaan, O ETIOLOGIJI I GENEZI GENOCIDA I DRUGIH MASOVNIH ZLOČINA UPERENIH PROTIV ODREĐENIH GRUPA. U knjizi: "Srebrenica: od poricanja do priznanja", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005.

osobnim identitetom, već kao brojeve, "komade" ili "pakete". Psihološke metode koje su nacisti prakticirali u postupku prema Jevrejima, u "konačnom rješavanju jevrejskog pitanja", posebno u Aušvicu i drugim logorima u kojima su mučeni Jevreji, srodne su postupke, uz malu modifikaciju, nastavili primjenjivati sljedbenici ideologije Slobodana Miloševića nad Bošnjacima.[6]

Korištenje odbrambenih mehanizama ličnosti u poricanju genocida nad Bošnjacima

Presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu nedvosmisleno pokazuje da je Vojska Republike Srpske 1995. izvršila genocid u Srebrenici. U skladu s Presudom *sankcioniranje poricanja genocida* u Srebrenici je potpuno opravdano. Krivično gonjenje idejnih začetnika i izvršilaca genocida je jedna od prioritetnih mjera. Realizacija ovih, kao i drugih, pravnih i pravednih mjera pretpostavlja ispoljavanje osjećanja odgovornosti političkog i vojnog vrha Republike Srpske za učinjeni genocid u Srebrenici. Analiza iskaza haških zatočenika, izrečenih stavova odgovornih pojedinaca i prigodnih izjava "običnih građana" Republike Srpske i države Srbije osporovaju *potrebu i nužnost poricanja genocida*. Mišljenja i ponašanja određenih pojedinaca i skupina pojedinaca iz Srpske republike, zapravo, pokušavaju da *mehanizmima odbrane ličnosti* (posebno racionalizacijom, projekcijom, obrnutim ponašanjem, regresijom) poreknu izvršenje genocida u Srebrenici. Izjave „vlada Republike Srpske nije slijedila politiku istrebljivanja", „u međureligijskom ili građanskom ratu svi su podjednako krivi", „genocid je izvršen nad Srbima a ne nad Bošnjacima", „izmišljeni genocid je novi pokušaj satanizacije Srba" i slično su reljefne ilustracije

[6] Stenli Milgram u knjizi POSLUŠNOST AUTORITETU tvrdi da su fašisti, prije poduzimanja akcija protiv Jevreja, nastojali da ih što više ponize. „Postoji bar jedna odlika situacije u Njemačkoj" – ističe Milgram – „a to je da je žrtva prije poduzimanja akcije protiv nje temeljito obezvrjeđivana. Tokom čitave jedne decenije, i duže, žestoka antisemitska propaganda je sistematski pripremala njemačko stanovništvo da prihvati uništavanje Jevreja." Jevreji su, korak po korak, isključivani iz kategorije građana i državljana, a najzad im je oduzet status ljudskih bića. Sistematsko obezvrjeđivanje žrtve obezbjeđuje izvjesno psihološko opravdanje za brutalan tretman i predstavljanje stalnog pratioca pokolja, pogroma i ratova.

korištenja *mehanizama odbrane ličnosti u cilju da se odbije sankcioniranje poricanja genocida u Srebrenici i drugim mjestima Bosne i Hercegovine.*

Nosioci i izvršioci otpora zabrani negiranja genocida nastoje da *"očiste svoju savjest"* jednim od poznatih mehanizama odbrane ličnosti, **racionalizacijom.** Mladen Zvonarević govori o dvije glavne psihološke racionalizacije kojima krvnici žele sebe "uvjeriti" da ništa "loše ne čine": "prva je teza da je nacija koju treba uništiti **"manje vrijedna"**(kulturno, rasno, itd.), a druga teza je da se zapravo radi o "nacionalnoj samoobrani": ako ne uništimo mi njih, uništit će oni nas! Premda su obje racionalizacije obične laži, one ipak postižu svoj **psihološki efekt,** o čemu nam svjedoče mnogobrojne izjave ratnih zločinaca iz Drugog svjetskog rata, iz rata u Alžiru, Vijetnamu i drugim zemljama, gdje su nacionalizam i imperijalizam stupili u "akciju".[7]

Svjetski poznati psiholog i povjesničar Israel W. Charny, također, ukazuje na psihološke mehanizme koje koriste oni koji poriču genocid. Israel W. Charny tvrdi da je moguće poricatelje genocida nad Jevrejima svrstati u jednu od pet kategorija poricanja genocida nad Jevrejima – *nevino i samoispravno* (treba ga zaboraviti i oprostiti), *koristiti naučne spoznaje u svrhu stvaranja konfuzije* (potrebna su naučna istraživanja jer se "još ništa ne zna sa sigurnošću"), *dati prioritet praktičnosti, pragmatizmu i političkoj realnosti* (naglašeno "raščišćavanje povijesti" neće doprinijeti miru u svijetu), *zločini se mogu opravdati iskrivljenim vezivanjem ideja i događaja* (sadašnje potrebe se uzimaju kao opravdani razlozi za iskrivljavanje stvarnih zbivanja, stvarnih činjenica o zločinu) i *jalovim, akademskim raspravama o odrednicima, definiciji genocida i ratnog zločina* (dugotrajnim raspravama o beznačajnim detaljima zamagljuje se suština stvarnih povijesnih zbivanja, dolazi se do osporovanja postojanja stvarnog genocidnog zbivanja). Ova psihološka tumačenja poricanja genocida nad Jevrejima mogu se primijeniti i u tumačenju poricanja genocida nad Bošnjacima, jer poricatalji genocida nad Bošnjacima također žele psihološkim mehanizmima, svjesno ili nesvjesno, opravdati zločine genocida.

---

[7] M. Zvonarević, SOCIJALNA PSIHOLOGIJA, Školska knjiga, Zagreb, 1981, str. 617.

Otpori zabrani poricanja genocida su izrazi odbrane etnocentričkog sindroma. Oblici ispoljavanja etnocentričkog sindroma, zapaženi u periodu psihološke pripreme za genocid, uočavaju se i danas. Manifestiraju se u odbrani straha od kazne za učinjena zlodjela i u traženju samozadovoljavajućeg izlaza iz percipiranog stanja bespomoćnosti, besperspektivnosti i ogorčenosti. U vrijeme pripreme genocida "izlaz" iz stanja individualne i grupne frustracije je "nalažen" u grandomaniji, u osjećanju proganjanja i u agresiji. S obzirom na to da je srpski narod "iznad" drugih naroda, to smeta drugim narodima, a naročito Bošnjacima, te zato oni nastoje spriječiti razvoj srpskog naroda i "pokoriti ga" i "uništiti". Iz percipiranog osjećanja "ugroženosti" rezultirala je agresivnost, jer kako je tada govoreno, „mi se moramo braniti jer smo napadnuti". Ovo je očit primjeri *mehanizma projekcije* koji se i danas koristi u poricanju genocida.

Ispoljeno osjećanje krivice i kajanje – važan preduvjet priznanja za učinjena zlodjela

Priznanje je važan preduvjet doživljavanja osjećanja krivice. Iskreno priznanje u sebi nosi spoznaju učinjenog zlodjela, osudu nositelja zločina i osobnog sudjelovanja u njemu i potrebu da se traži oprost od žrtava svoga zločina. Osjećanje krivice koje rezultira iz iskrenog priznanja ne mora biti povezano strahom od kazne. *Krivica je zasnovana na unutrašnjem uznemirenju, na osjećanju bolnog i mučnog, a ne i na strahu od kazne.*

Istraživači psiholoških fenomena osjećanja krivice kajanja Roy F. Baumeister, Arlene M. Stillwell i Todd F. Heatherton[8] ukazuju na *tri razloga* zašto bi se žrtva zločina mogla osjećati bolje kada sazna za priznanje krivice. Prvo, osjećanje krivice zločinca ukazuje na postojanje brige zločinca za žrtve. Drugo, ako prestupnik prizna krivicu, žrtva njegovo priznanje može shvatiti kao implicitnu potvrdu da se prestup neće ponoviti ili kao spoznaju nespecifične obaveze prestupnika prema žrtvi. Žrtve očekuje bolji tretman u budućnosti i treće, priznanje krivice žrtva može shvatiti kao vid "ostvarene osvete". Žrtva, ustvari, može osjećati zadovoljstvo od saznanja da zločinac pati od osjećanja krivice.

[8] R. F. Baumeister, A. M. Stillwell, T. F. Heatherton, GUILT: AN INTERPERSONAL APPROACH, Psychological Bulletin, 1994, Vol. 115, No. 2.

Priznanje izvršenih zločina je *i prvi korak katarze*. Iako je priznanje učinjenih zločina genocida od kreatora i izvršitelja zločina genocida nad Bošnjacima bitan i uvjet pomirenja i čin osobne hrabrosti, ipak iskrenog priznanja, osim formalnih iskaza izvinjenja pojedinih predstavnika država koje su podstrekači i izvršitelji genocida, još uvijek nema. Istaknuti istraživač i istaknuti humanista ukazuje na moguće izlaze za srpski narod. Ona kaže: "Mogući put, po meni, iz hate silence, i banalnosti ravnodušnosti je sledeći: znali smo, žao nam je, stidimo se. On će trajati nekoliko generacija, a moglo bi sada da se počne. Danas je već pitanje pristojnosti reći, znali smo. To je minimum. Ne negirati, to nije pristojno, to znali smo – je prvi korak ka nekoj interpersonalnoj, ne formalnoj pravdi. Istorijska pristojnost. Posebno je to važno za generaciju mojih studenata iz Novog Sada i Kragujevca. Ne pobeći, ne reći da nisi znao/znala. Reći znam, tada sam ja imao/imala 10 godina. Ali znam. Sledeći nivo je, izgovoriti žao mi je. Do toga se ne dolazi teško, samo svako sebi da postavi jedno pitanje, posebno iz moje generacije, a kako bi meni bilo? Kako bi meni bilo da su meni moje ćerke krvave, mrtve meni u krilo pale kao Hidi? To je pitanje empatije, empatije za genocid, gde god da se on desi, i to je pitanje za ceo svet za naredni milenijum, ali ovde se sada radi o nama. I sledeći nivo, za ljude koji to mogu da osete i izgovore, je reći-stidim se. Nisam kriv/a, ali se stidim. Krivica i stid. Jedina prava, istinska promena je moguća samo u nama samima."[9]

Negiranje genocida otežava rehabilitaciju preživjelih žrtava genocida

Posljedice genocida nad Bošnjacima vidljive su u doživljajima i ponašanjima osoba koje su preživjele strahotne procese i ishode genocida u različitim situacijama. I danas, u dubini svoje unutrašnjosti, preživjeli Srebreničani, hronično traumatizirani logoraši iz Omarske, Keraterma i drugih logora, kao i djeca koja su vidjela maltretiranje i ubijanja svojih roditelja, nose tragove doživljenih traumatskih događaja. Oni su, iako su "vrlo često bili sasvim blizu fizičkog i psihičkog uništenja, ipak ostali živi.

[9] J. Beč, OD HATE SPEACH DO HATE SILENCE: BANALNOST RAVNODUŠNOSTI, u knjizi: „Srebrenica od poricanja do priznanja", Beograd, 2005.

Preživjela je osoba koja je bila izložena psihičkoj, fizičkoj i seksualnoj torturi. Ili osoba, koja je i sama bila svjedokom torture nad drugim osobama, čiji je život bio izložen opasnosti i koja je unatoč svemu preživjela. Međutim, preživjelu osobu uvijek prati njeno neizbrisivo sjećanje na vlastitu ranjivost i moguću smrt, koju Lifton (1988) naziva "otisak smrti". Taj "urezani otisak smrti" prisutan je u mnogim vidovima viktimizacije, ali je posebno prisutan kod osoba koje su preživjele zarobljeništovo i torturu, kao što je slučaj s populacijom klijenata CTV-a. Preživjele osobe potvrđuju da su *ubistva bliskih osoba doživljavale kao prijetnju vlastitom životu, kao da su oni sami bili ranjeni.* To, kao i biti *svjedokom smrti strane osobe* je predstavljalo najveći udarac za njih.[10]

Psihička i tjelesna trauma, različitog intenziteta i čestine njenog ispoljavanja, prisutna je kod svakog pojedinca koji je bio pod neposrednim ili posrednim utjecajem stresnih događaja. Proces ozdravljenja je otežan i usporen ne samo zbog razloga koji su normalno očekivani već i zbog dva izuzetno važna razloga: negiranja genocida nad Bošnjacima od planera i izvršitelja genocida i naše neodgovarajuće reagiranje na prizore i posljedice doživljenog genocida. Ustvari, stječe se dojam, na osnovu čestine i dubine našeg reagiranja, kao da se genocid nije ni dogodio. Stalno se iskopavaju kosti iz masovnih grobnica. Žrtve Srebrenice, majke, supruge, djeca, sestre *opravdano i uporno traže* da se svi planeri i izvršioci genocida privedu sudu pravde, pojavljuju se, ali nažalost i vrlo rijetko studije i knjige o strahotama čina i posljedica masakra u Srebrenici. Međutim, šutnja, indiferentnost i zaborav su daleko više prisutni nego što bi se moglo i po Božijim i po ljudskim zakonima očekivati. U društvu se ne osjeća potreba usmjeravanja ljudskog potencijala, posebno intelektualaca, u stvaranju uvjeta u kojima će se sjećanje na strahotne dane stalno oživljavati, u kojima će se ukazivati i na izvore i na manifestacije i posljedice genocida nad Bošnjacima Srebrenice, u kojima će oni koji nastoje da se tragovi zločina zaborave biti spriječeni, u kojima će mladi utkati u sebe istinu o genocidu nad Bošnjacima. Riječi genocid i agresija bi morali naći mjesto u udžbenicima, u školama u kojima djeca spoznavaju istinu, u roditeljskim kućama, u

[10] L. T. Arcel, S. Popović, A. Kučukalić, A. Bravo-Mehmedbašić (urednici), TRETMAN PREŽIVJELIH TORTURE I TRAUME, Udruženje za rehabilitaciju žrtava torture – Centar za žrtve torture (CTV Sarajevo), Sarajevo, 2003.

prostorima slobodnog vremena, u medijima. *Djeci se ne smije uskratiti pravo na istinu. Skrivanje stvarnih činjenica o genocidu nad Bošnjacima, prešutkivanje onoga što se stvarno dogodilo u prvoj polovini posljednje decenije dvadesetog stoljeća, naglašavanje onoga što dolazi a ne i onoga što je bilo potisnut će u dušama dječijim ispoljavanja radoznalosti koja u njima postoji i koja se obično manifestira u zapitkivanju roditelja o ranijim okolnostima, posebno o okolnostima viđenih ili intimno doživljenih ratnih zločina.*

Mr. Sabahudin Šarić, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

ZLOČINI NAD ISLAMSKIM VJERSKIM SLUŽBENICIMA 1941

Zločini nad islamskim vjerskim službenicima u Drugom svjetskom ratu i njihovo adekvatno naučno tretiranje, bili su, kao i ostali zločini počinjeni nad muslimanima u tom periodu, dugi niz godina tabu tema koja nije ozbiljnije istraživana. Adekvatan pristup ovom pitanju, kao i uopće stradanju muslimana, zabilježen je tek krajem osamdesetih godina. Ozbiljnija naučna elaboracija stradanja islamskih vjerskih službenika izvršena je naučnim radovima objavljenim neposredno pred posljednju agresiju na Bosnu i Hercegovinu.

Naime, na naučnom kolokviju, održanom u Sarajevu novembra 1991, utvrđeno je da je jedan od vjerskih genocidnih činova u toku Drugog svjetskog rata pokolj preko 300 imama i vjeroučitelja samo u istočnoj i jugoistočnoj Bosni.

Tako se slobodno može reći da je, nažalost, jedna od specifičnosti genocida nad Bošnjacima, kako tokom posljednje agresije od 1991. do 1995. tako i tokom Drugog svjetskog rata, pored sistemskih i planiranih silovanja i rušenja vjerskih objekata, i sistematsko i plansko likvidiranje vjerskih dostojanstvenika, imama, hatiba, mualima i drugih vjerskih uglednika.

Rušenje vjerskih i drugih objekata civilnog karaktera, iako nije sankcionirano međunarodnim pravnim aktima kao dio genocida, u nauci se već odavno tretira pod nazivom urbicid. I zločini silovanja su, nakon posljednje agresije na Bosnu i Hercegovinu, okarakterizirani kao sredstvo rata i agresije i ratni zločin.

Zločin koji također nije posebno tretiran u Konvenciji o genocidu, pod koji možemo svrstati i sistematsko i ciljano likvidiranje vjerskih službenika, tretira se kao elitocid. Elitocid kao pojam postoji u naučnopravnoj teoriji, a posebno u teorijama koje se bave istraživanjem zločina genocida, gdje se spominje kao jedna od njegovih početnih faza.

U proljeće 1992. britanski TV-reporter Michael Nicholson (Majkl Nikolson) je prvi put upotrijebio termin elitocid kao zločin prema

bošnjačkim elitama u Bosni i Hercegovini. Koristeći termin elitocid, Nikolson je prvi objasnio sistematski progon, mučenje i ubijanje lidera bošnjačkih lokalnih zajednica na sjeveru, zapadu i istoku Bosne i Hercegovine. Naime, u razdoblju od samo nekoliko mjeseci srpske paravojne formacije na širem području gradova Bijeljina, Brčko, Višegrad, Zvornik, Bratunc, Prijedor i drugih, neutralizirali su utjecaj lokalnih nesrpskih elita (eliminacija, optužbe ili kazne zatvora, progoni), što je imalo za posljedicu uništenje i raspad lokalnog bošnjačkog civilnog stanovništva.
Dakle, u najkraćem, elitocid je sistematsko, planirano neutraliziranje utjecaja elitnih slojeva određene skupine. [1]

Nesumnjivo je da su vjerski službenici, posebno imami u pojedinim džematima u jednom društvu kakvo je bilo jugoslavensko i bosansko-hercegovačko 1941, bili među glavnim društvenim autoritetima. To su veoma dobro znali i znaju velikosrpski ideolozi i egzekutori tako da su u svojim krvavim pohodima posebnu pažnju usmjeravali na vjerske objekte i vjerske službenike i oni su im bili među prvim ciljevima za uništenje.

Zbog specifičnosti islama kao religije i uloge koju džamija i imam imaju u jednoj sredini i u društvenom životu muslimana, posebno u manjim sredinama, eliminacija imama i rušenje džamija na najsvirepije načine bili su jedno od glavnih sredstava zastrašivanja i obezglavljivanja muslimanskog stanovništva.

O značaju koji su vjerski dostojanstvenici imali među muslimanima 1941. možda najbolje govore muslimanske rezolucije i proglasi čiji su inicijatori bili upravo vjerski dostojanstvenici a čija je namjera bila osuda zločina protiv nevinog stanovništva svih vjera i nacija i zaštita muslimanskog stanovništva. Rezolucije su izdane u sljedećim gradovima: Sarajevo, Banja Luka, Mostar, Prijedor, Bijeljina i Tuzla, a postoje indikacije da su rezolucije donesene i u Bosanskoj Dubici, Visokom i još nekim mjestima. Začetak ovim rezolucijama može se smatrati skupštinski zaključak organizacije Ilmije od 14. augusta 1941.

I tada, 1941, četnički ideolozi su veoma dobro znali da će likvidacijom vjerskih dostojanstvenika u velikoj mjeri narušiti društvenu strukturu muslimanskog stanovništva, dezorijentirati ga, zaplašiti i pripremiti za lakšu likvidaciju. Bez autoriteta, posebno vjerskog, s kojim

[1] DANI, br. 523, Sarajevo, 13. juni 2007.

su se tadašnji muslimani najlakše identificirali kao potencijalne žrtve genocida, narušava se i normalno funkcioniranje kolektiva.
Sociologija genocida je već pokazala da se nasilnim prekidom postojećih društvenih odnosa unutar grupe, snažnim ometanjem normalnog društvenog života grupe i upotrebom nasilja, također u velikoj mjeri doprinosi samom uništenju grupe. Za ljude na koje se to odnosi, takve mjere, po pravilu, podrazumijevaju katastrofalna iskustva i veliko zlo. Onima koji prežive sve to obično je veoma teško ili gotovo nemoguće da se oporave.

Ovaj efekt posebno dobija na intenzitetu ako se zna da zločine nad muslimanima četničke snage nisu vršile, da tako kažemo, na uobičajen način. Oblici zločina i način izvršenja zločina koji su četnici koristili nad muslimanima u Drugom svjetskom ratu rijetko se mogu pronaći u historiji. Vršene su takve torture poznate možda samo srednjovjekovnoj inkviziciji. Posebno iživljavanje provođeno je upravo nad vjerskim službenicima. Gotovo da je teško među svjedočanstvima o zločinima nad vjerskim službenicima u Drugom svjetskom ratu naći primjer likvidacije vatrenim oružjem. Vjerski službenici su, bez izuzetka, mučeni, maltretirani i ubijani na najsvirepiji način.

Metodi i načini izvršenja zločina nad Muslimanima bili su različiti. Četnici su žrtve uglavnom klali, ubijali nožem, puškom, krampom, sjekirom i drugim predmetima, drali – zguljivali kožu sa živih ljudi, razapinjali i prikivali na stabla, u kućama ih spaljivali, vadili im grkljane, pekli na ražnju, rezali uši, nos, vadili oči, nabijali na kolac, potkivali konjskim grifovima i dr.

U svjedočanstvu Zufera Bešlića, džematskog imama iz Goražda 1942, između ostalog se kaže:

„Vjerski službenici bili su osobito traženi, mrcvareni i ubijani. Tako su u našim krajevima izginuli:

1. Šerif ef. Džaka, džematski imam iz Miljena, kotar Čajniče, zaklan je od četnika negdje u Metaljki dne 10. 12. 1941.

2. Muhamed ef. Pašić, kadija i predsjednik vakufa u Čajniču, prethodno je opljačkan, svučen sve do gaća i košulje, odveden na rižu u Čajniču, odakle se inače tjeraju balvani, te nakon pogibije 11. 12. 1941. bačen niz Drinu u provaliju.

3. Abdulah ef. Hubanić, 70-godišnji starac, imam, dne 12. 12. 1941. ubijen u štali kod kuće u Goraždu.

4. Ali ef. Kodžaga, 14. 12. 1941. zaklan iza velikih mučenja kao mualim u Zupčićima kod Goražda.

5. Na 16. 12. 1941. zaklan je na drinskom mostu u Goraždu i bačen u Drinu Adem Efendić, vrijedni slušatelj Više islamske šerijatske teološke škole. Zatim istog časa njegov otac Zaimbeg i malodobni brat Sulejman. Tako od cijele kuće su ostale tri ženske glave (majka i dvije sestre) bez igdje ikoga kao puke sirote.

6. Također na 16.12. 1941. na mostu je ubijen i bačen u Drinu Adil ef. Pleh mualim iz Žućala u cvijetu svoje mladosti.

7. Na prvi dan Kurban bajrama 28. 12. 1941. isprebijan i polumrtav starac Hadži Hamdi ef. Kauklija džematski imam u Mletkovićima, kotar Čajniče. Utjeran je s bodežima u zapaljenu svoju kuću sa još dva sina gdje je sagorio. Stariji od njegovih dvojice sinova također je bio slušatelj Više islamske šerijatsko – teološke škole Muhamed Kauklija.

Od cijele obitelji ovog vrijednog službenika samo je preostala živa njegova udova Džulsa s malodobnom ćerkom bez igdje ičega osim mirovine koja je u toku rješavanja.

8. Isto tako na prvi dan Kurban bajrama 28. 12. 1941. godine nakon velikih mučenja i iznakaženja zaklan je na drinskom mostu i bačen u Drinu Muhamed ef. Bjelan, muderis i džematski imam u Foči koji je bio melek u čovječijoj spodobi. Prije toga su ga potpuno opljačkali i njegova jadna žena uzalud ga je otkupljivala davši zlikovcima preko sto komada dukata.

9. Na 01.01.1942. poginuo je nakon totalnog pljačkanja i otkupa Jusuf Hadžić, ugledni trgovac, mutevelija i član Vakufskog odbora iz Goražda.

10. Na isti način u prosincu prošle godine poginuo je moj rođak, bivši gradonačelnik, vakufski odbornik i trgovac Salih Bešlija te medreselija inače općinski bilježnik Jakub Bešlija iz Goražda.“[2]

Patološka mržnja karakterizirala je zločince, koji su, čineći zločine, imali i druge namjere. Bestijalnim zločinima pokušavali su postići maksimalan efekt iznenađenja za svoja djela, onesposobiti žrtvu, pojačati njen osjećaj neizvjesnosti i nesigurnosti i na taj način ostvariti svoje ciljeve.

Naravno, kao i tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu od 1992. do 1995. nije se ni 1941. radilo ni o kakvim stihijskim i neplaniranim postupcima.

---

[2] S. Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Dokumenti, MAG- Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996, str. 229-233.

Četnički zločini genocida nad Muslimanima u Bosni i Hercegovini tokom Drugoga svjetskog rata (1941−1945) nisu bili slučajni, već su planirani i bili su sastavnim dijelom vojnih i političkih ciljeva četničkog pokreta. Oni imaju izvorište u shvaćanjima velikosrpskih nacionalista i ekspanzionista, gdje je četnički pokret tokom rata bio najekstremniji, najorganiziraniji i najoperativniji dio. Po njima su ne samo okolna nacionalna područja drugih naroda izvan Srbije srpska, jer u njima ima Srba, bez obzira na broj, nego i ona gdje ih nema, a Srbi ih iz geostrateških ili drugih razloga smatraju srpskima. Tako su Bosnu i Hercegovinu u cjelini i najveći dio današnje Republike Hrvatske smatrali srpskim i nastojali ih „očistiti" zločinima genocida i uključiti u srpsku etnički čistu državu „Veliku Srbiju".

Brojni zločini koje su četnici počinili tokom Drugog svjetskog rata počinjeni su direktno ili indirektno prema uputama dobivenim od vođe pokreta, Mihailovića. Podređeni zapovjednici redovito su Mihailoviću slali izvještaje o broju ubijenih muškaraca i žena, katoličkih svećenika, muslimanskih imama, srušenih i spaljenih crkava, džamija i sela. Ti zločini nisu bili stihijski i povremeni nego isplanirani s namjerom postizanja onih ciljeva koje je Draža Mihailović iznio u svojim "Instrukcijama". Većina tih zločina bila je dio provedbe genocida nad Muslimanima u Bosni i Hercegovini i u Sandžaku.

Kako se to prenosilo i obrazlagalo na terenu pokazuje i pismo zapovjednika Ozrenskog četničkog korpusa, upućeno 13. februara 1943. zapovjedniku Zeničkog vojno-četničkog odreda. Tu se, uz iznošenje ciljeva četničkog poretka prema Dražinoj Instrukciji, kaže i sljedeće:

„...Možda tebi i tvojim borcima izgledaju ovi ciljevi veliki i neizvedivi. Setite se velike borbe za oslobođenje pod vodstvom velikog vožda Karađorđa. Srbija je bila puna Turaka (muslimana). U Beogradu i ostalim srpskim varošima stršale su muslimanske munare, a pred džamijama su Turci vršili svoja smrdljiva pranja kao što i sada rade u srpskoj Bosni i Hercegovini. Na stotine hiljada muslimana bilo je tada preplavilo nasu otadžbinu. A pođite danas kroz Srbiju. Nigdje nećete naći niti jednoga Turčina (muslimana), nećete naći čak niti jednoga njihovog groba (mezara) ni jednog šiljka (nišana)...

Eto to su ciljevi naše velike borbe i kad dođe odsudan čas mi ćemo ih ostvariti. Mi smo ih već u nekim djelovima naše otadžbine i ostvarili..."[3]

Nesumnjivo je ovakva mržnja prema islamskim obilježjima, pored sakralnih objekata, posebno izražavana prema vjerskim službenicima koji su predstavljali živi simbol islama i muslimana.

Nažalost, stradanje islamskih vjerskih službenika je još jedna od naučno neistraženih tema o zločinima koji se kontinuirano već skoro dva stoljeća vrše nad muslimanima Balkana i posebno Bosne i Hercegovine. Stoga, ovo područje, također, treba biti predmet naučnih istraživanja i analiza.

[3] Z. Dizdar, ČETNIČKI ZLOČINI GENOCIDA NAD HRVATIMA I MUSLIMANIMA U BOSNI I HERCEGOVINI TIJEKOM DRUGOG SVJETSKOG RATA (1941-1945), Međunarodni znanstveni skup "JUGOISTOČNA EUROPA 1918.-1995", Nakladnik: Hrvatska matica iseljenika i Hrvatski informativni centar, Zagreb, 1995.

Rade Vukosav, Savez antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini

NACIONALIZAM JE NAJGORA SOLUCIJA...
Moralna je obaveza u ratovima štititi nedužne
BOSNA I HERCEGOVINA U DVJEMA NACISTIČKIM AGRESIJAMA

Bosna/Bosna i Hercegovina (BiH) kroz više od deset stoljeća postojanja za svoj se opstanak morala uzastopno braniti od osvajača: od Nemanjića, hungarsko-hrvatskih kraljeva, Venecije, od papskih prijetnji bosanskoj Bogumilskoj crkvi i Bosni, od Otomanske carevine, od Austro-Ugarske, od Hitlerove okupacije i njegovih pomagača, od najžešće i najkrvavije nedavne agresije, 1991−1995, vođene za bosanskohercegovačku teritoriju i za uništenje i podjelu Bosne i Hercegovine, o čemu ćemo kasnije govoriti. Osvrnimo se na prvu nacističko-fašističku agresiju koja je trajala od 1941. do 1945, dok je druga nacistička agresija na Bosnu i Hercegovinu 1991−1995. bila kataklizmičnija, najneljudskija i najsramotnija u njenoj povijesti. I to ne od stranoga agresora, nego od susjeda iz dotadašnjeg zajedništva.

Nacionalistička Hitlerova Njemačka i fašistička Musolinijeva Italija su, bez najave rata, aprila 1941. okupirale Kraljevinu Jugoslaviju. U Zagrebu su okupatori na vlast doveli i postavili ustaškog poglavnika Antu Pavelića, a za kralja Hrvatske pripremali italijanskog vojvodu od Spoleta, koji, zbog straha od partizana, nikad nije sjeo na hrvatsko prijestolje. Međimurje i Baranju su dali Hortijevoj Mađarskoj, većinu jadranskih otoka, dobar dio dalmatinske obale i Gradskog kotara dali su Italiji. Zadar, Rijeku, Istru i otoke Cres, Lošinj, Lastovo i druge već je odranije držala Italija. Paveliću su, za nadoknadu, dali Bosnu i Hercegovinu da u njoj krvari. Većina bosanskohercegovačkog stanovništva, osim manjeg broja saradnika okupatora, nikad nije priznala ni nacističku ni fašističku vlast za sve vrijeme trajanja Drugog svjetskog rata. Otpor je bio žestok. Pavelićeve ustaše su Srbe, Jevreje, Rome, komuniste, neposlušne Hrvate i muslimane odmah počeli ubijati, bacati u jame i trpati u logore. Bosansko-hercegovačke muslimane su, da bi ih makar privremeno pridobili dok traje

rat, nazvali „hrvatskim cvijećem“, što preko 90% muslimana nije prihvatilo. Bilo je među njima i nešto pristalica, pa i zločinaca kao i onih koji su od srpskih nacionalista u ranijim ratovima stradali. Muslimanima u Bosni i Hercegovini se prigovara Handžar divizija u Drugom svjetskom ratu. Jeste da je ta Handžar divizija, formirana nakon četničkih pokolja nad muslimanima Bošnjacima, činila zla kao i svaka druga vojna formacija na strani okupatora. Divizija je kratko trajala i brzo se raspala.

Komunistička partija Jugoslavije (KPJ), na čelu s Josipom Brozom Titom, pozvala je narode Jugoslavije na ustanak protiv okupatora i protiv svih onih koji mu služe. Već 27. jula 1941. narodi u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj su podigli ustanak. U Srbiji je ustanak počeo 7. jula, u Crnoj Gori 13. jula, te uz to i Sloveniji i Makedoniji. Od Triglava do Vardara ustaški odredi su se zvali partizanskim odredima, a borci partizanima. U Srbiji su Nijemci na vlast postavili svoga poslušnika Milana Nedića. Nedić je formirao srpsku stražu koja je Nijemcima potkazivala i zajedno s njima privodila nepodobne građane u logor smrti. Draža Mihailović je organizirao Jugoslavensku vojsku u otadžbini, koja je sebe nazivala četnicima, a koja je markirala i prividno glumila snage otpora – bez otpora. Istovremeno se broj partizanskih ustanika neprekidno povećavao i prerastao u Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije. Prvo odredi, pa brigade, divizije, korpusi i armije naoružani su oružjem otetim od okupatora i njegovih sluga. Narod je hranio svoju vojsku iako je i sam gladovao. Partizanska vojska se, takoreći, srasla s narodom. Na strani okupatora su naoružane bande, ustaše, četnici, muslimanska milicija, slovenačka bijela garda progonili, pljačkali i ubijali građane koji nisu bili njihove nacionalnosti i one koji im nisu bili podobni. U tome ih je okupator posebno podržavao kao svoje sluge u borbi protiv glavnog protivnika – partizana. Ovdje je od najveće važnosti ponovo navesti postupak tih oružanih formacija prema građanima. Ustaše su bile samo „hrvatska“ vojska, četnici samo „srpska“, muslimanska milicija samo „muslimanska“ i sl. Prema građanima koji nisu bili „njihove“ vjere i nacije odnosili su se odbojno, neprijateljski, kao prema suvišnim. Ustaše su teritorije na kojima su djelovali „čistili“ od nehrvata, četnici od nesrba... Već su ovdje navedeni ustaški pokolji. I četnici su ubijali, silovali, pljačkali i progonili nesrbe i one Srbe koji im nisu podobni, čak i one u Srbiji. Narod ih se bojao i sklanjao od njih. Od partizana su se sklanjali jedino zločinci, ubice, pljačkaši, siledžije. Tokom

Drugog svjetskog rata četnici su oružjem i obavještajnom službom u mnogim borbama od partizana branili Nijemce, Italijane i ustaše. Pjevali su pjesme protiv ustaša i psovali ih, ali nikad se s njima nisu oružano sukobili. Poznato je da su Dražini četnici vršili masovne pokolje muslimana u Sandžaku, istočnoj Bosni, Crnoj Gori, u Bosanskoj krajini... Ubijali su civilno stanovništvo, muško, žensko i djecu, palili sela, potpuno ih pljačkali... S partizanima su izbjegavali jače oružane sukobe - osim na Neretvi 1943, kada su katastrofalno poraženi - ali su klali bolesne i ranjene partizane, napadali nezaštićene bolnice... Nezaštićeni građani bili su radosni kada su im dolazili partizani. Osjećali su se sigurnima. Partizani su štitili nejač ma koje vjere i nacije. Dok su ustaše i četnici bili jednonacionalni, u partizanima su se zajedno borili svi pripadnici naših naroda pa i mnogobrojni stranci. **Komandni kadar partizana, posebno politički komesari, svojim borcima su nalagali: „Prolazit ćemo kroz čisto četnička ili ustaška sela. Žene, djecu i neborce niko ne smije maltretirati. Oni nisu krivi."** Pljačka, krađa, nasilje i slično u partizanskim jedinicama su kažnjavani strijeljanjem. Da se neki od partizanskih boraca i kamenom bacio na nečiju bogomolju, bio bi strijeljan. Komesari u jedinicama savjetovali su borce i razvijali ljubav prema narodu, ma koje vjere i nacionalnosti. A šta su u ovome ratu 1991-1995. nacisti učinili?! Ubijanja, masovne grobnice, pljačke, paljevine, silovanja, logori, razaranje sakralnih objekata, premlaćivanja učinili su svoje – masovne grobnice i „etnička čišćenja" na teritorijama dokle su dopirali. Izgovor je bio da „štite svoj narod", a ustvari je to bila borba za teritorije za proširenje granica Srbije i Hrvatske. Politika i rat krvi i tla. Da su Turci za 487 godina vladavine u Srbiji i 415 godina u Bosni i Hercegovini tako činili, za Srbe se ne bi ni znalo da su postojali. Ovo zlo je činjeno u ime sunarodnika, za što odgovorni zločinci trebaju biti kažnjeni, da bi se skinula kolektivna krivica sa ma kog našeg naroda. Zaboravili smo, pošto u udžbenicima i čitankama to ne piše, da su svi pravoslavni manastiri u Bosni i Hercegovini građeni u doba osmanske vladavine; da su katolički samostani Ahdnamom (Poveljom) sultana zaštićeni „i sve vjere u mom carstvu". Neko će mi zamjeriti da hvalim turska osvajanja. Ne može se hvaliti nijedna feudalna, militarna i osvajačka monarhija, čiji su vojnici u naletima vršili zulume, ali nakon zavođenja vlasti je to prestalo. Za osmanske ratne pohode je trebalo mnogo novca, pa su porezi bili veliki. Hrišćani/kršćani su plaćali veće poreze od muslimana, ali su zato muslimani

mobilizirani i slati na ratišta na kojima su morali ginuti za osmanska osvajanja, dok hrišćani/kršćani to nisu morali, ali su neki i od njih ratovali kao akindžije. Akindžije nisu bili plaćena vojska, ali su imali pravo pljačke i nasilja. Slati su u prve osvajačke nalete osmanske vojske. Kršćani/hrišćani su opstali, jer Turci nisu vršili etnočišćenja. Sačuvali su ime, jezik, pismo, religiju, kulturu i običaje. Nažalost, nasilnici ovoga rata 1992−1995, čineći zlo u naše ime, nisu to poštovali. Naprotiv, istrebljivali su Bošnjake, koji također nisu u potpunosti poštovali Ženevsku konvenciju.

U velikoj antifašističkoj borbi 1941−1945. Bosna je dala najviše svojih sinova i kćeri u borbi. Pored bosanskohercegovačkih, partizanskih brigada, divizija i korpusa, bosanska mladež je popunjavala i srbijanske, crnogorske, hrvatske i druge jedinice. Bosna i Hercegovina je za antifašističku borbu, pored svojih sinova i kćeri, dala sve resurse koje je imala i najviše stradala. Hranila je svoju vojsku iako je i sama gladovala. U Hitlerovoj „Evropskoj tvrđavi" Bosna je jedino imala, nakon pada Užičke republike, slobodne teritorije na kojima su boravile savezničke misije, pa i sin britanskog predsjednika vlade Winstona Churchilla, Randolph Churchill. U Bihaću, Jajcu i Mrkonjić-Gradu zasnovane su avnojevska Jugoslavija i Republika Bosna i Hercegovina, Hrvatska, Makedonija i Slovenija. Prvi put u historiji su naši narodi zajedničkom borbom izborili svoje državnosti u okviru zajedničke države Jugoslavije. Nakon oslobođenja 1945. uslijedio je veliki polet obnove zemlje, čime smo bili dostigli stupanj srednje razvijene zemlje. Kroz ludilo ovog rata sve to je upropašteno.

Na Bosnu i Hercegovinu je 1992. uslijedila oružana agresija Miloševićevih i Tuđmanovih generala, s do tada najvećim ubojnim arsenalom, za uništenje postrojenja Bosne i Hercegovine u cilju proširenja granica Srbije i Hrvatske. Poznate su dvije sulude strategije – Srbija do Karlobaga, Karlovca i Virovitice i Hrvatska do Drine i Zemuna, pripremljene su i početkom 90-ih godina XX stoljeća počela je njihova realizacija. Da bi se to ostvarilo, trebalo je u Bosni i Hercegovini stvoriti čisto srpske/hrvatske teritorije, „očišćene" od nesrba/nehrvata. Pošto se kasnije uvidjelo da se to u potpunosti ne može ostvariti, uslijedio je dogovor Miloševića i Tuđmana za podjelu Bosne i Hercegovine. Bosna i Hercegovina u povijesti, zbog vjekovnog zajedništva, nikad nije razgraničena po nacionalnostima. Zbog guste i izmiješane naseljenosti u vidu „leopardove kože", podjela

se na miran način nije mogla izvršiti, samo oružjem i „etnočišćenjem“, što je vršeno i dijelom izvršeno uz do tada neviđeno nasilje. **Narodni heroj general Jovo Kapičić u intervjuu nedjeljniku „Monitor“, Podgorica, povodom Dana pobjede 9. maja 1995 (dok je Bosna i Hercegovina još gorjela) rekao je: „Danas se vode krvave bitke u Bosni, koja je centralna oblast bivše Jugoslavije. U antifašističkoj borbi, kad pominjemo 9. maj, Bosna treba da izađe u ime svih jugoslovenskih naroda sa zastavom slave, jer je Bosna bila poprište na kojem se odlučivalo o biti ili ne biti u Drugom svjetskom ratu. Bosna je hranila naše borce, šumama ih štitila, ljudstvom je popunjavala proređene redove naših boraca... Bosna je dala krvavu Kozaru, Neretvu, gdje je bila očajnička veličanstvena bitka za ranjenike, Bosna je dala Sutjesku. Gdje je od cijelog sastava Jugoslovenske oslobodilačke vojske, pola ljudi poginulo u roku od tri dana u stravičnoj bitki sa Nijemcima. (Kapičić je pogriješio, na Sutjesci nije bila cijela ondašnja Jugoslovenska vojska, nego glavna – Udarna grupa Vrhovnog štaba, R.V.). Danas kad se slavi, Bosna, koja je zaslužila primarno mjesto slavljenika, postala je stradalnik, simbol krvoprolića i zločina, njena krv teče svakog časa, minuta i ulijeva se u rijeke i potoke; to je jedno zatamnjeno nebo, rasuti svijet van pojmova o pravu i nepravu, o slobodi, budućnosti i prošlosti, Bosna jedan svijet koji je stravičnim, suludim udarom potresen do krajnjih granica, a koji će naći svoje mjesto i izbavljenje uz svekoliku patnju i žrtve... Najvažnije rješenje koje za Bosnu vidim i koje ja lično želim i smatram pravednim i državno-pravno cjelishodnim jeste jedinstvena Bosna i Hercegovina...“**

U Srbiji je Milošević, 1988−1989. i 1990, prvo „antibirokratskom revolucijom“ i „događanjem naroda“, ukinuo autonomnost Vojvodini i Kosovu, a mitinzima raspalio do tada neviđenu euforiju, ustvari psihološku pripremu za rat. Srbi su preko mitinga i mas-medija zastrašivani „genocidnim Hrvatima“ i „fundamentalističkim Bošnjacima/muslimanima“, koji će ubijati Srbe. Euforija je prešla u ludilo, koje su Miloševićevi mitingaši prenijeli među Srbe u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Milošević je pridobio većinu generala (Generalštab i Ministarstvo za odbranu), čime je JNA prestala biti jugoslavenska i postala, ustvari, Miloševićeva. „Uvjerljivo“ je tvrđeno da Alija Izetbegović Bosnu priprema za „islamsku džamahiriju“. Nije objavljeno da je Alija, u prepirkama s Karadžićem i njegovim političarima,

uoči referenduma za suverenu Bosnu i Hercegovinu, ponudio referendumsko pitanje: **„Da li ste za suverenu i nezavisnu Bosnu i Hercegovinu otvorenu prema susjedima i svijetu?“ Opisao je kao zamišljenu nezavisnu državu BiH. „Trebalo bi da bude građanska republika ravnopravnih i slobodnih građana i naroda. Država u kojoj nema cenzure i političkih zatvorenika, u kojoj su nezavisni mediji, a granice bez pasoša i carina, odnosno s otvorenim granicama prema Srbiji i Hrvatskoj.“** Izetbegović je mogao izložiti bilo koju opciju, karadžićevci ne bi prihvatili, jer su već imali plan i projekt izdvajanja iz Bosne i Hercegovine i priključenja Srbiji. U javnim medijima je u Srbiji ovo prešućeno. Na referendum, održan 29. februara i 1. marta 1992, izašlo je 63,04% građana Bosne i Hercegovine, za čiju se suverenost izjasnilo 62,68% glasača. Bosnu i Hercegovinu je napala Miloševićeva armija. Pošto je karadžićevcima ta armija dala sav ubojni arsenal, koji je izvučen iznad gradova Bosne i Hercegovine, Bošnjacima su, većinom, oduzeta sredstva Teritorijalne odbrane. Lažna JNA je moćnim udarima Karadžiću pripremila teren za dalje operacije. Podrinje, Posavina i dobar dio srednje Bosne „očišćeni“ su od nesrba uz najsvirepiji način ubijanja, trpanjima u logore, pljačkom, silovanjima, rušenjima sakralnih objekata... U Srebrenici je izvršen prvi genocid u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Pripadnici Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) su, ispočetka, stajali u odbrani Bosne i Hercegovine, a poslije su i oni, poput karadžićevaca, uz iste metode, zaratili za „svoj“ dio. Zlodjela u ovom ratu su potresla svijet. Nažalost, kao što znamo, Bosna je ipak nepravedno podijeljena. Agresori su u Dejtonu nagrađeni. Oni koji su u Den Haagu i oni koji bi trebali tamo biti, nagrađeni su za prvi genocid u Evropi nakon Drugog svjetskog rata. Priznata im je pobjeda, pobjeda zla nad ljudima. Bosna i dalje pati. Antifašistička Bosna i Hercegovina je kažnjena revanširanjem onih koji su 1941−1945. bili na strani okupatora i izgubili rat. Dejton je upropastio Bosnu i Hercegovinu. Bosni se prijeti otcjepljenjem Republike Srpske (analogno i Herceg-Bosne). Dejtonskim mirom bosanski Srbi imaju specijalne i paralelne odnose s „duhovno srodnim narodom“ u Srbiji, a Hrvati u Hrvatskoj. Ko je, zaboga, ljudi, duhovno srodni narod Bošnjacima? Sve ovo uslovljava nezadovoljstvo Bošnjaka. Tjeraju Bošnjake, usljed nezadovoljstva i segregacije, u vehabije, da bi onda na njih upirali prstom: „Eto kakvi su!“ Vjerujemo da će Bošnjaci – umjereni muslimani suniti – sačuvati obraz, a time i Bosnu i Hercegovinu.

Diplomatski kor i predstavnici međunarodne zajednice na našim prostorima su od protivnika Bosne njenu historiju krivo učili. **Henry Kissinger, 1995, u berlinskom nedjeljniku *Die Welt am Sonntag*, izjednačava Bošnjake s Osmanlijama i daje karadžićevcima za pravo**! „Bosna nikada nije bila moderna država", prigovorio mi je Žan Pol Klajn, dok je još bio namjesnik Generalnog sekretara UN u Bosni i Hercegovini. „A koja je to moderna država bila na Balkanu", pitao sam ga. Nabio mi je na nos Handžar diviziju iako nisam musliman. Rečeno mu je „da je okupator u Drugom svjetskom ratu formirao zloglasnu Handžar diviziju nakon stradanja bosanskih muslimana od četnika. Da je rečena divizija vršila zločine. Da je kratko trajala i raspala se". No, to je već za njega bilo nevažno. On je sa sobom odnio krivu sliku Bosne.

Bosna je, kao jedna od država Južnih Slavena postojala i prije Kulina bana. Povelju Dubrovčanima je Kulin pisao 1189, narodnim jezikom, bosančicom – pismom nazvanim po Bosni u kojoj je i nastalo i kojim se služila ne samo Bosna nego i njeni susjedi. Bosančicom su pisane knjige a njome su se služili i ondašnji franjevci. Sve nam to svjedoči da je Bosna, makar i za dva stoljeća ranije, postojala prije Kulina. Kulin je bio sposoban državnik. Diplomatskim putem sarađivao je i trgovao sa susjedima pomoću pisama pisanim bosančicom. Sadašnje granice Bosne i Hercegovine najstarije su granice na Balkanu, za razliku od granica ostalih susjednih država. Bosna je vijekovni specifikum u svijetu po zajedničkom življenju, što je civilizacijsko bogatstvo. U njoj izmiješano, jedni do drugih i jedni s drugima, stoljećima žive pravoslavci, muslimani, katolici i drugi. To je, nažalost, silom oružja poremećeno. Bosna i Hercegovina nikad nije međunacionalnim granicama dijeljena, jer takve granice u njoj nije moguće nacrtati. Agresori su to znali, pa su preko moćnih mas-medija strašili „naše" od „njihovih", širili mržnju, provocirali sukobe i počeli rat. Agresivnim ratom izvršili su „etničko čišćenje" na najbrutalniji način, kakav u bosanskohercegovačkoj historiji nije zapamćen. Ekstremne nacionalne elite s istoka i sa zapada napale su susjednu Republiku Bosnu i Hercegovinu kako bi je podijelile. Rat su pravdali govoreći da „brane svoje sunarodnike", a ustvari su ratovali za teritorije, za nove granice. Tim prokleto gnusnim činom razvijeno je svjetsko bogatstvo zajedničkog življenja. Goražde i Goraždani žive u koridoru. Koridor u Evropi! Srebrenica poklonjena Mladiću! Brčko – Distrikt! Neoprostiva sramota za UN, US

i Evropu. To je međunarodno ugađanje nacističko-agresorskoj sujeti. Koja prava nakon rata imaju stotine hiljada oštećenih, pretežno Bošnjaka, koji su ostali bez ognjišta. I bez ičega. Od ekstremnih naci-političara nam dolazi samo prokletstvo. Zašto je to prokletstvo Dejtonom uvaženo i osnaženo? Za agresorsku stranu u Bosni i Hercegovini je Dejton samo prva faza. U drugoj fazi vrše pritisak za referendum kojim bi se Republika Srpska odvojila od Bosne. Treća faza bi bila priključenje Srbiji. Time bi Milošević posmrtno dobio ono za šta je zaratio. Borci Armije Bosne i Hercegovine su čovječnom borbom odbranili spoljne granice države. Sada granice i cjelovitost treba odbraniti mirnim putem. Ako ne mogne mirnim putem, branit ćemo ih opet, ako zatreba.

DOKLE I ZAŠTO !?

Ovo je pitanje koje će se postavljati još dugo i čekati odgovor mjerodavnih, koji se vjerovatno nikad neće dobiti, a iako se dobije, teško je vjerovati da će biti iskren. Ovo pitanje lebdi na ustima svakog običnog čovjeka, pritisnutog brigama koje mu je nametnulo ovo vrijeme i događaji koje je donijelo i ljudi koji upravljaju tim događajima.

Razdruživanjem jugoslavenske države u zemlji je nastao haos, konfuzija, metež i neizvjesnost protkana strahom koji se uvukao u duše običnih ljudi i koji se konstantno pothranjuje. Obični, pošteni i naivni građani pitali su šta se dogodilo. Doduše, bilo je i demagoga koji su razbijali državu, a da bi maskirali svoju zavjereničku djelatnost, postavljali su u komunikaciji s građanima isto ovo pitanje, praveći se kao da ne znaju šta se i zašto događalo. Ovo je pitanje svih pitanja i zato se upućuje pripadnicima svih nacionalnih elita, šovinistima sva tri konstitutivna naroda koji su, zaslijepljeni svojim nacionalističkim megalomanskim utopijama, u bezdan gurali zemlju i narode koji su ih ustoličili. Opijeni fašisoidnim vizijama budućnosti Bosne i Hercegovine ignorišu historijske činjenice, kao što su odluke Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća Narodnooslobodilačkog vijeća Jugoslavije (AVNOJ) i Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine (ZAVNOBIH).[1]

Danas kruže vrlo oprečne teorije u raznim dijelovima zemlje o razaranju Jugoslavije. Po jednoj verziji Jugoslaviju je razorila međunarodna zajednica, a po drugoj Jugoslavija se raspala, jer je vještačka tvorevina u kojoj narodi nisu sposobni za zajednički život, pa su 70 godina zajedničkog života bili nacionalno ugnjetavani. Razumije se da su obje ove tvrdnje gruba laž. Tragično je da nacionalne homogenizacije djeluju instrumentalizacijom genocida reprezentativne društvene i političke ustanove

[1] ZAVNOBiH je održan 25. i 26. novembra 1943. u Mrkonjić-Gradu (Varcar-Vakufu). Odlučeno je da će Bosna i Hercegovina ući u sastav buduće zajedničke države Jugoslavije kao Republika, ravnopravna ostalim republikama u Jugoslaviji.

kao što su Srpska akademija nauka i umetnosti (SANU) i nacionalna kulturna društva. Tako, naučnici na raznim naučnim skupovima svojim prilozima postaju inspiratori ratnih, međunacionalnih obračuna koje prate svakodnevne pojave genocida. Predstavnici društvenih nauka svrstali su se u nacionalne, bolje rečeno nacionalističke redove i naočigled javnosti iznevjeravaju poziv naučnika. Tako je nedavno lansirana insinuacija da genocid u našoj zemlji traje 300 godina, što je u funkciji mobilizacije za rat. U svakom slučaju, nemiroljubiva je to tvrdnja, koja je protiv multikulture i suživota. Džasper kaže da „težnja za slobodom stvara istoriju", a Žan Žak Rooso tvrdi da demokratija nije istinska sloboda, jer „od trenutka kada narod bira predstavnike on više nije slobodan". Iznenađenje je Njemačka kada je demokratski izabrala Hitlera, a on postao diktator, čime je potvrđena istina da u jednom velikom narodu, pored bogatstva duhovnog stvaralaštva, postoji i siromaštvo demokratske tradicije.

Narod je žrtva političkih špekulacija i nacionalističkih mahinacija. U Prvom i Drugom svjetskom ratu život je izgubilo oko jedan milion Bosanaca. Srpski, hrvatski i bosanski nacionalisti licitiraju s pitanjem koji je od naroda više stradao, da bi optuživali druga dva naroda i svome narodu pribavili moralno pravo na ime najveće žrtve. Kampanju licitiranja najveće žrtve vode političari, intelektualci, umjetnici, publicisti i novinari iz svake nacije. Moralni autoritet crkve stavljen je u funkciju velikodržavnih tendencija i velikodržavlja nacije. Vjerskodržavni krug bio je predvodnik u svakom boju koji se vodio pod nacionalnim zastavama i parolama za nacionalno jedinstvo u borbi za vodeće mjesto u Bosni i Hercegovini.

Nakon Drugog svjetskog rata sve tri nacionalne politike tvrdile su kako su njihovi narodi ugroženi: Srbi kako su u ratu za oslobođenje dali najviše žrtava, a muslimani i Hrvati su sarađivali s okupatorom, jer su pripadali ustaškom taboru, a u novoj državi vlast je bila u srpskim rukama, pa se tako produžava njihov status neravnopravnih naroda. Bošnjaci su tvrdili da ih nova vlast obespravljuje isto kao ona u Kraljevini Jugoslaviji i tzv. Nezavisnoj državi Hrvatskoj (NDH). Nacionalistima je pošlo za rukom da devedesetih godina XX stoljeća ratom uzdrmaju Bosnu i Hercegovinu i dovedu u pitanje njenu cjelovitost i državnost. Stvaranje paradržava Hrvatske zajednice Herceg-Bosna (HZHB) i Srpske republike Bosne i Hercegovine bilo je uvod u podjelu države Bosne i Hercegovine.

„Republika Srpska" je ime za zločin nad Bošnjacima i nesrbima u Bosni i Hercegovini. Ona je razbijački virus. Njenim formiranjem posijano

je sjeme straha i produbljenja međunacionalnog razdora u Bosni i Hercegovini, od čega običan građanin nema baš nikakve koristi. Velikosrpski i velikohrvatski nacionalisti su nastavili sa subverzivnim aktivnostima protiv države Bosne i Hercegovine. Aktuelni i uporni nosioci destruktivne politike u Bosni i Hercegovini su udružene velikosrpske i velikohrvatske stranke: Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD), s Miloradom Dodikom na čelu, Srpska demokratska stranka (SDS) s Mladenom Bosićem na čelu, Hrvatska demokratska zajednica BiH (HDZBiH) s Draganom Čovićem na čelu i Hrvatska demokratska zajednica 1990 (HDZ 1990) na čelu s Božom Ljubićem.[2]

Udruženo i koordinirano svjesno rade na destrukciji države s ciljem da prikažu da je ona nemoguća. Međutim, na njihovu žalost, država Bosna i Hercegovina ne samo da je moguća nego je i neophodna. Izlaz iz ove situacije realno postoji. Izlaz je u promjeni shvatanja i odnosa prema državnoj zajednici, iskren povratak odlukama ZAVNOBiH-a. Izlaz je u dijalogu, razumijevanju i uvažavanju, što vodi pomirenju i autonomiji kultura. Višestoljetno iskustvo i mudrost Bosne i Hercegovine je u oprostu i pomirenju i zajedništvu kao načinu opstanka Bosne i Hercegovine i u kontinuitetu njenih historijskih vrijednosti. Izlaz je također u oslobađanju od predrasuda i historijskih zabluda. Bosanstvo nije monizam, već pluralnost, tolerancija i koegzistencija duhovnih, vjerskih i narodnosnih i kulturoloških i drugih struktura.

Raspadom Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ) na političku scenu su se vratili nacionalisti najnegativnijih moralnih osobina i tendencija. U njihovim pobjedama na izborima 1990. nalazi se uzrok i početak destrukcije državnosti Bosne i Hercegovine. Hrvatsko-srpski nacionalisti (fašisti) trudili su se da ne zaostaju jedan za drugim u metodama razbijanja bosanskohercegovačke države i uništenja Bošnjaka kao naroda. Ti političari besramno priznaju svoju ulogu stranih marioneta. Bošnjačke stranke se bore za cjelovitost Bosne i Hercegovine, koje praktično više nema. Pravo je pitanje, njima, dokle više lagati o Dejtonu. Bošnjačka elita je aktivno učestvovala u podjeli države i svoje učešće

[2] HDZ 1990, koju vodi Božo Ljubić, okorjeli velikohrvatski nacionalista, Tuđmanov favorit. Iz revolta što ga je na stranačkim izborima pobijedio Jelavić,pod pritiskom generalske hunte, otcijepio se od HDZBiH i formirao HDZ 1990.

nastoji opravdati izmišljenim „zavrtanjem“ ruke. Istina je da nijedna nacionalna stranka sama ne može sačuvati cjelovitu Bosnu i Hercegovinu, jer je može sačuvati samo političko bosansko zajedništvo. Prema tome, nema političkog niti racionalnog razloga da se dignu ruke od države Bosne i Hercegovine. Opasnost za sudbinu Bosne i Hercegovine je u nesposobnim i neodgovornim političarima. Ti kvazipolitičari od radnika su napravili jadnike. Otvorena su vrata neodgovornosti, nemoralu, korupciji, samovolji, neradu, kriminalu, narkomaniji, prostituciji i drugim društveno devijantnim pojavama i rabotama.

Konfesije u Bosni i Hercegovini bore se za proširivanje svoje dominacije. Umjesto distanciranja, crkve su se duhovno i ideološki integrirale u aktuelne radikalne nacionalizme u njihove organizacione sheme i ostavile neizbrisive tragove u rušenju historijskih i arhitektonskih objekata (džamije Ferhadija u Banjoj Luci i Aladža u Foči i Stari most u Mostaru). Ni do danas nisu osudile vandalizam ljudi iz redova svojih vjernika. Naprotiv, staju u odbranu „svojih“ ratnih zločinaca, a zločine tretiraju kao „junaštvo i heroizam i vjerodostojno njegovanje slobodarskih tradicija“.

Opraštanje je vjerovatno jedna od najvećih ljudskih vrlina, svojstvo koje nema nacionalnog niti religioznog obilježja. Ova vrlina čovjeka ne pripada isključivo nijednoj vjeri, naciji ili narodu. Ona ima univerzalni karakter, što je bez sumnje velika sreća.

Stradalaštvo Bošnjaka u XX stoljeću

Dvadeseto stoljeće, između ostalog, bilo je stoljeće ratova. Dva svjetska i jedan lokalni, ili tačnije regionalni, tutnjali su na ovim našim prostorima. Uzroci svih ratova su ekonomske prirode, njihovi ciljevi su pljačke, otimači životnog prostora domicilnog naroda i prirodnih bogatstava. Povodi su izmišljotine, konstrukcije agresora napadača. Mnogo je među nama onih koji uzrok ratova ovdje svode na religije kao antagonističke, suprotstavljene faktore, što je apsolutno zabluda. Devetnaesto stoljeće bilo je fatalno za muslimane Beogradskog pašaluka, južnog pomoravlja, Mačve i užičkog kraja, kada su protjerani sa svojih imanja koja su im oteli Srbi. Nakon Prvog svjetskog rata u drugoj deceniji XX stoljeća oteta je zemlja (imanja) bogatih Bošnjaka u bivšoj Kraljevini Jugoslaviji. Ovo su

genocidni postupci prema ovome narodu, iako se ne uklapaju u definiciju genocida, koja genocid definira samo kao ubijanje i uništenje vjerske ili nacionalne grupe. Ekonomsko razvlašćivanje i progone treba uvrstiti u ovu definiciju. Otimanje i uništavanje imovine ljudi je njihovo ekonomsko ubijanje i svođenje na bijedu. Dvadeseto stoljeće, naročito u prvoj polovini pedesetih i devedesetih godina, bilo je fatalno tragično za bošnjački narod Podrinja. Ovdje ću iznijeti podatke o ubijenim Bošnjacima u Gornjem Podrinju u periodu 1941/1945. za općine: Foča između 6500 i 8000 ubijenih; Goražde 1.370; Čajniče 1115; Rudo 400; Višegrad 3213, od čega 1010 djece do 15 godina; Rogatica 2.500; Pljevlja, Čajniče, Prijepolje oko 8000 ubijenih osoba. Ukupno oko 23000 života. Pored toga, u fočanskom kraju je devedesetih godina ubijeno oko 2600 Bošnjaka, a grad i naselja na desnoj obali Drine 100% su „očišćeni" od ovoga naroda. Bošnjačkog većinskog stanovništva bilo je 20.790 (51%), od čega je u gradu bilo 5526. Sve gradsko stanovništvo je protjerano i u grad se vratilo 29 Bošnjaka, a u naselja na desnoj obali Drine vratilo se oko 5-6% ovoga svijeta, što znači zanemarljiv broj, bez utjecaja na politiku i svoj položaj u društvu. Na fočanskom prostoru uoči Drugog svjetskog rata bile su 32 džamije /17 u gradu i 15 u seoskim naseljima/. U Drugom svjetskom ratu porušena je 21 džamija (šest u gradu i 15 u selima), 12 džamija nije nikada obnovljeno, šest u gradu, šest u selima. Ratni zločinci Biljana Plavšić i Vojo Maksimović sa SDS svitom su se pobrinuli da se na fočanskom prostoru poruše listom sve džamije, uključujući arhitektonski biser Aladža džamiju. Za ove vandale ne postoji svetinja dostojna poštovanja. Dokazivali su se neobrazovanim ili poluobrazovanim primitivcima i osvajali njihove simpatije.[3]

Fašističke snage Trojnog pakta izvršile su napad na Jugoslaviju 6. aprila 1941, a general Kalafetić je potpisao kapitulaciju 18. aprila, 12 dana nakon početka agresije. Okupacione snage raskomadale su državno tkivo Jugoslavije između Njemačke, Italije, Mađarske i Bugarske. Stvorene su i kvislinške tvorevine 10. aprila 1941. Slavko Kvaternik je u Zagrebu proglasio kolaboracionističku tvorevinu NDH, u koju je uključena i

[3] M. Kafedžić, PODRINJE ISTOČNA KAPIJA BOSNE I HERCEGOVINE, Sarajevo 2005. str. 80-92.
Vidjeti u: M. Kafedžić, FOČA ŽRTVA GENOCIDA XX VIJEKA, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 265-274.

Bosna i Hercegovina. Pri podjeli okupacionih zona između Njemačke i Italije, Foča, Goražde, Čajniče i Rudo su pripali italijanskoj okupacionoj zoni. Početkom aprila 1941. u Foču je predislocirana Vojna akademija (VA) iz Beograda i stacionirana na Gornjem polju u kasarni Čečovina. Prva njemačka jedinica stigla je u Foču 16. aprila i načelnik VA je postrojio oficire i pitomce i predao ih Nijemcima. Nekoliko grupa pitomaca uspjelo je pobjeći u Crnu Goru i Hercegovinu. Sve naoružanje i oprema koji su se nalazili u skladištima predato je Nijemcima. Nijemci su zaplijenjena sredstva odmah ekspedovali iz Foče, a grad su 18. aprila predali Italijanima koji su stigli iz Gacka. Demarkaciona linija između njemačke i italijanske okupacione zone išla je južno od Sarajeva preko planina Bjelašnice, Jahorine, Ustipače i Rudog. Ustaška vlast u Foči formirana je tek u junu 1941. Italijani su nagovarali Srbe iz Foče da pišu italijanskom guverneru za Crnu Goru memorandum sa zahtjevom da se Foča izdvoji iz NDH i pripoji Crnoj Gori. O nastojanju Italijana da se čitava bivša Zetska banovina priključi Crnoj Gori saznali su Srbi iz Miljevine i radovali se da će se na taj način spasiti od ustaškog terora, a Bošnjaci su se plašili da će ih takvo rješenje dovesti u još teži položaj. Ni Nijemci nisu bili nezainteresirani za prirodna bogatstva ovog kraja, pa je u ljeto i jesen 1941. u Foči boravila grupa njemačkih stručnjaka koja je istraživala rudna nalazišta.

Pavelić je za Bosnu i Hercegovinu imenovao svoje povjerenike, Božidara Bralu, Hakiju Hadžića i Juru Francetića, a oni su tražili proustaške ličnosti da imenuju povjerenike po srezovima. Za srez Foču imenovani su povjerenici: Hamid Muftić, sajadžija, Stjepan Brale, advokat, i Redžep Hajrović, dotadašnji predsjednik sreskog suda. Za ustaškog logornika postavljen je Alija Gogalija, fočanski skeledžija. Fočanski srez je po administrativno-upravnoj podjeli prostora pripao Velikoj župi Vrhbosna u Sarajevu. Po vojno-teritorijalnoj podjeli Fočanski srez je pripao Vojnoj krajini u Sarajevu. Vojna krajina je pokrivala područje južno od Save, omeđeno rijekama Bosnom i Neretvom do Jadranskog mora i državnom granicom prema Srbiji i Crnoj Gori. Drugi bataljon Vojne krajine dislociran je u Goražde i pokrivao je Fočanski srez, Višegrad i dio Čajničkog sreza, koji se nije nalazio pod upravom italijanske vojske. Po etabliranju ustaške vlasti, odmah je počeo progon Srba, Cigana i Jevreja u skladu s Pavelićevom Uredbom o arijevskoj rasi u koju su svrstavani Hrvati i Bošnjaci kao najčistiji arijevci „hrvatsko cvijeće“. Nijemci su podržavali ustaše, a Italijani četnike.

Ta dvojnost vlasti utjecala je na ponašanje kolaboracionističke vlasti prema narodu. NDH vlasti su uputile jedan vod domobrana iz Goražda u Foču da kao posada s Italijanima održava red, prikuplja vojni materijal i razoružava stanovništvo, ali Italijani nisu dozvolili domobranima ulaz u grad, jer su se nadali da bi Foča mogla pripasti Crnoj Gori. Ipak, krajem maja dozvolili su ulaz u grad domobranskoj jedinici koja će ostati do decembra, do dolaska četnika. Srbi i Crnogorci su sredinom maja otpušteni iz svih službi. Žandarmi Srbi i Crnogorci su razoružani i otpušteni, a žandarmerijske stanice su popunjene Bošnjacima i Hrvatima. Prvih mjeseci ustaške vlasti u Fočanskom srezu je bilo oko 120 žandarma. Organizirane su žandarmerijske stanice u Kalinoviku, Jeleču, Ljubini, Popovom Mostu, Bastasima, Čelebićima, Vikoču, Ifsaru, Previli i Ustikolini. Početkom juna završena je organizacija ustaške vlasti u srezu. Imenovani su načelnici općina. Mali broj neuglednih ljudi podržavao je ustašku vlast. Ustaška propaganda je vješto koristila podvojenost između Srba i muslimana. Naročito je korištena ustaška platforma po kojoj je Bosna hrvatska zemlja i koja nije trpjela Srbe ni druge narode na teritoriji NDH. Ustaški doglavnik Mile Budak na ustaškom skupu u Gospiću govorio je o planovima za Srbe: "Jedan dio Srba ćemo pobiti, drugi raseliti, a ostale ćemo prevesti u katoličku vjeru i tako ih pretvoriti u Hrvate." Time je podsticao zločine protiv Srba. Istakao je i parole „Srbe na vrbe" i „goni psine preko Drine". Ustaški povjerenik Redžep Hajrović na zboru u Ocrkavlju je završio govor, pozivom za progon Srba: "Dosta je bilo srpskog jarma koji su nosili Hrvati i Muslimani 20 godina."[4] Ustaški povjerenik za Bosnu i Hercegovinu Hakija Hadžić u julu 1941. dostavio je vladi NDH informaciju u kojoj je tražio da muslimani dobiju natrag oduzetu zemlju. U Foču su pristizale vijesti o masovnim pokoljima Srba u Hercegovini i istočnoj Bosni, zbog čega je nastao nemir posebno kod srpskog **stanovništva. Grupa seljaka iz čelebićkih sela i Meljaka, Pljevaljski srez, 29. maja 1941.** razoružala je žandarmerijsku stanicu u Čelebićima, a žandarme predala italijanskoj komandi u Pljevljima. Intervencijom snaga iz Foče, žandarmerijska stanica je oslobođena i ponovo uspostavljena, da bi u junu Komanda Vojne krajine

[4] L. Božović, FOČANSKA PARTIZANSKA REPUBLIKA, Muzej fočanskog perioda NOB-a Foča, Svjetlost, Kragujevac, Muzej revolucije Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1982, str. 27- 29.

prebacila oružničku školu iz Sarajeva u Foču (120 žandarma). Srušen je drveni most preko Tare na Uzlupu da bi se onemogućio prelazak ustanika iz Crne Gore. Ustaničke akcije su se pojavile oko Kalinovika, Jahorine, u Hercegovini. Ustaške vlasti organizirale su seosku muslimansku miliciju u selima ustikolinske, miljevinske i zakmurske općine u dolini Sutjeske, dakle u područjima koja graniče s pobunjeničkim rejonima. Ovdje treba podvući da se muslimansko stanovništvo, naročito seosko, nije radovalo politici ustaških vlasti. Naprotiv, nije odobravalo njihovu rasističku politiku ni progon srpskog življa. Vrlo mali broj se dobrovoljno javio u ustaše, koji su pribjegli mobilizaciji momaka i uputili ih na istočni front. Seoskim milicijama je zlonamjerno prilijepljena etiketa ustaške, jer najvećim dijelom one to nisu bile, iako je, istina, u nekim slučajevima ta milicija bila ekstremna.

Njemački okupator je raseljavao Slovence. Fočanskoj vlasti je bilo naređeno da primi i smjesti 2.500 Slovenaca. Srez je utvrdio koje sve srpske porodice mogu primiti Slovence. Predstojnik Kotarske oblasti izvještavao je da će Hrvati rađe trpjeti Slovence nego Srbe. Međutim, nešto kasnije je ustaški kotarski povjerenik uputio molbu ustaškom povjereniku za Bosnu i Hercegovinu, Hadžiću, da ne šalje Slovence jer je Fočanski srez siromašan i pregusto naseljen i nepovoljan za naseljavanje Slovenaca. Ustaše i četnici vodili su ne samo rasnu već i žestoku antikomunističku politiku i kampanju, pa su iz Foče uputili u jasenovački logor smrti 51 lice - 27 Srba i 24 muslimana. Sljedeća mjera ustaške vlasti bila je zabrana ćirilice i svih srpskih udruženja i organizacija („Prosvjeta“, “Soko“, „Kolo srpskih sestara“, “Gajret“ itd). Prvi progon Srba izvršen je u selima Čelebići, Ustikolina, Miljevina, Dragočava i u Foči. Ustaški logornik Alija Gogalija, od 22 Srbina koja je uhapsio tabor u Ustikolini, uz bogatu naplatu od rodbine i prijatelja, oslobodio je 12 zatvorenika, a deset je upućeno u zatvor gdje su ubijeni. U Miljevini je uhapšeno 15 seljaka, smještenih u improviziran zatvor, neki podrum, i natjerani su da sruše bistu kralja Petra Karađorđevića I i da je smjeste u taj podrum. Od ovih uznika četiri su ubijena, a ostale je oslobodio Gogalija uz naplatu. U gradu je uhapšeno 15 Srba koji su upućeni u logor u Gospić i tamo ubijeni. Između ostalih, među uhapšenim bili su studenti: Živojin Hadživuković, Živko Kučić i Predrag Skokić, službenici Dimitrije Tomašević, Slobodan Hadživuković i Mišo Smrekić, zanatlije Vasilije i Kosta Sokolović i profesor-književnik Branko

Zagorac. Prilikom transporta Srba zatvorenika iz Foče za Sarajevo, zatvorenici su kod Stambolčića ubili dva sprovodnika i jednog ranili i pobjegli prema Jabuci, gdje ih je uhvatila milicija i predala ustašama, koji su ih, prema nalazima Komisije za utvrđivanje ratnih zločina, pobili. Do 5. decembra 1941. ustaše su u Foči i okolini ubili 69 Srba među kojima dvoje djece ispod 10 godina, šest muslimana i četiri Hrvata, a italijanski fašisti su ubili pet Srba i dva muslimana. U toku ljeta 1941. na Vučevo je došao Vojislav Đokić, major Jugoslavenske vojske, koji se smjestio kod Radoja Žarkovića u selu Kruševo i povezao se s narodnooslobodilačkim pokretom Piva. On je pokušao organizirati zajedničku borbu Srba, Crnogoraca i muslimana protiv okupatora. Povezao se s uglednim domaćinima muslimanima u dolini Sutjeske i naprednim omladincima iz Foče, preko Alije Šoševića, općinskog **pisara iz Zakmura. Sa svojom jedinicom je u oktobru upao u Ćurevo, a ona se ponašala kao banda, što je uznemirilo bošnjački živalj. Đokić se povukao s tih prostora u oktobru (10. oktobra 1941), pošto nije uspio** organizirati zajedničku jedinicu, jer su pivljanski pljačkaši bili protiv toga.

Italijani su pokušali smiriti situaciju na pobunjenom prostoru. Smatrali su da treba posjesti drugu demilitariziranu i treću okupacionu zonu i s njih odstraniti ustaše da bi se dodvorili Srbima. Reokupacijom prostora trebalo je steći naklonost Srba, iako se NDH nije slagala. Po tom sporazumu u Foču je došla jedna četa iz divizije Pusteria, što nije bitnije promijenilo situaciju. Kod srpskog stanovništva raslo je raspoloženje za borbu, a kod bošnjačkog zbunjenost, nesigurnost i kolebljivost. Ustaške vlasti nisu uspjele formirati miliciju u gradu. "U oktobru 1941. iz partizanskih jedinica iz zapadne Srbije došla su trojica Fočaka, članova KPJ: Muhamed Mašo Hanjalić, Momčilo Kočović i Rade Stevanović. Prvih dana novembra 1941. došli su u selo Budanj kod Miljevine, po zadatku Pračanskog bataljona, da pomognu pokretanje akcija oko Foče, Miljevine i Ustikoline. Desetog novembra održali su sastanak s viđenijim seljacima iz okolnih sela. Sutradan, 11. novembra, stiglo je oko 100 boraca iz okolnih sela, uglavnom Srba i **formirana je Fočanska partizanska četa**, koja je za nekoliko dana narasla na 120 boraca. Za komandira je imenovan Rade Stevanović, za komesara Momčilo Kočović, a za člana komande Mašo Hanjalić" (L. Božović). Grupa uglednih domaćina Bošnjaka odlučila je da se uključi u četu. Ustaše u Foči su vjerovatno saznale za formiranje čete, pa su 17.

novembra angažirali žandarme i miliciju protiv ove čete da bi oslobodili komunikaciju Foča − Kalinovik. Četa se povukla u Zelengoru, a odatle preko sela Borija i Šivolja u Trnovo. Bošnjaci su ponovno pozvani da se uključe u četu. Grupa naprednih omladinaca iz Foče izašla je 28. novembra 1941. i stupila u četu. Za nekoliko dana iz grada je izišla i druga grupa omladinaca i također se uključila u četu. Međutim, upad četnika iz Srbije i istočne Bosne u Foču i u ove krajeve izazvao je kolebanje i osipanje partizanskih jedinica. Zaprijetila je opasnost Bošnjacima-partizanima, pa je komanda čete u dva navrata uputila 14 omladinaca Bošnjaka i jednu četu u muslimanski bataljon Romanijskog narodnooslobodilačkog pokreta. Njima se priključio i Esad Čengić koji je došao iz Sarajeva. Tako se u muslimanskom bataljonu našlo 18 boraca iz Foče. Evo njihovih imena: Alija i Mustafa Alajbegović, Osman Berbić, Kasim i Remzija Ćorić, Ahmet Đonlagić, Džemal, Mustafa i Jusuf Fejzo, Arslan Gotovušić, Esad Hadžimusić, Mahmut Hanjalić Mašo,Vencel Opat Veno, Alija Šošević i Adil Zulfikarpašić. U četi su ostali: Milan i Strahinja Babić, Mišo Blagojević (kasnije otišao u četnike), Svetozar Čubrić, Bož Hadživuković, Petar Pero Kujundžić, Ratko Mazepa, Vaso Starović i Aleksandar Aco Visocki.[5]

Centralni komitet komunističke partije Jugoslavije (CKKPJ) 4. jula 1941. donio je odluku o dizanju ustanka naroda Jugoslavije protiv okupatora i domaćih izdajnika. Paralelno s tim, pukovnik jugoslavenske vojske Draža Mihailović s 30 oficira i žandarma, fingirao je akciju dizanja srpskog naroda na ustanak u ime kraljevske vlade. Draža je okupljenim sljedbenicima na Ravnoj gori tvrdio kako još nije sazrelo vrijeme za oružanu borbu, što je bio stav i vlade u Londonu. Partizanski odredi koje je formirala KPJ prešli su odmah u oružane akcije. U skladu sa svojom politikom čekanja, Draža je u Bosnu uputio grupu oficira da spriječi rast otpora okupatoru i snaženje NOP-a, da preuzme komande u jedinicama i da razbije jedinstvo i organizacionu čvrstinu partizanskih jedinica. U toj grupi su, pored ostalih, bili majori Boško Todorović i Jezdimir Dangić, kapetan Sergije Mihajlović i Zaharije Ostojić. Oni su 17. novembra u Vlasenici ukinuli zajednički štab i formirali Upravu I. Uskoro su sklopili ugovor s Italijanima o saradnji protiv partizana. Italijani su im kao protivuslugu ustupili Goražde, Čajniče i Foču. Četnička politika čekanja imala je uspjeha u zaostalim

[5] Isto, str. 27-29.

sredinama, pa se znatan broj jedinica osuo, jer su ljudi prešli u četnike. Draža Mihailović, zakleti antikomunista, rojalista i kvisling, nije prihvatio četništvo Koste Pećanca ni Dimitrija Ljotića. On je formirao svoju vojnočetničku formaciju. Istovremeno, četnički zločini protiv bošnjačkog stanovništva ometali su i usporavali proces prelaženja muslimana u partizane, a mnoga muslimanska naselja stvorila su vlastitu vojnu zaštitu od četničkog terora. Boško Todorović je s italijanskim komandantom puka u Višegradu, **pukovnikom Pierom Castagnerom, 11. novembra sklopio sporazum o nenapadanju i zajedničkoj borbi protiv** komunista, precizirajući da će četnici omogućiti komunikacije oko Višegrada. Italijanski garnizon u Pljevljima bio je u strahu od naraslih snaga NOP Crne Gore i Sandžaka, pa je povukao posade iz Foče, Goražda **i Čajniča, čime je omogućeno četnicima da posjednu Gornje Podrinje. U Goraždu je 30. novembra 1941. zaključen sporazum da četnici uđu u Goražde i omoguće komunikaciju i mirnu evakuaciju italijanskim** jedinicama, drumom i željeznicom na relaciji Foča – Goražde. Sporazumom je bila predviđena slobodna akcija, po završenoj evakuaciji Italijana. Ustaško-domobranske snage **organizirale su odbranu Goražda koju su činili 2. bataljon Vojne krajine, oružničko krilo sa 109 žandara i pod njihovom komandom 300 milicionera, među kojima 80 Goraždana. Jače četničke snage su se približavale** Goraždu. Odbrambenu liniju Ustiprača – Bare četnici su probili na Jabučkom sedlu. Nakon gubitaka ljudstva i otpornih tačaka i pasivnog držanja Italijana kod domobrana i milicije zavladao je defetizam, a vrhunac je nastupio kada su Italijani počeli prebacivati svoju opremu na desnu obalu Drine. Komandant odbrane grada, komandant 2. bataljona Alija Džemidžić s gradonačelnikom Goražda je posjetio italijanskog komandanta i pismeno ponudio predaju vojne i civilne vlasti Italijanima. U toj ponudi bila je konstatacija da se četnici već nalaze u Goraždu na desnoj obali Drine, ali je izbrisana iz teksta po diktatu Italijana, nakon čega je on prihvatio preuzimanje cjelokupne vlasti. Komandant odbrane Goražda, potpukovnik A. Džemidžić, naredio je da se Goražde evakuira i da se posada povuče prema Foči, gdje je stigla 1. decembra. Procijenivši da je teško održiva odbrana Foče i Goražda, Džemidžić je naredio natporučniku Fadilu Hajroviću, komandiru 1. čete svoga bataljona, koji je bio komandant ustaško-domobranske posade u Foči, da raspoloživim snagama domobrana, žandarma i milicije zauzme put Foča – Kalinovik, kako bi osigurao dolazak pomoći u

Foču i sigurno povlačenje snaga po potrebi. Ova akcija nije uspjela zbog demoralizacije i neborbenosti domobrana i milicije. Komandant operacije objašnjavao je neuspjeh time što je „milicija demoralisana, siromašna, gola i bosa“ i što su u miliciji većinom siromašni ljudi, a imućni ostaju posmatrači sa strane.

Drugog decembra 1941. na željezničku stanicu u Foči stigle su prve četničke jedinice. Trećeg decembra, četverica četničkih oficira posjetili su italijanskog komandanta u Foči i dogovorili se o povlačenju Italijana i ulasku četnika u grad. Saznavši za dolazak četničke delegacije u Foču, predstavnici vlasti u Foči i nekoliko građana posjetili su komandanta posade, Italijana, i ponudili mu da naoružaju 3000 ljudi, obučenih za rukovanje oružjem i da se pod njegovom komandom bore protiv četnika. Ovaj Italijan je to odbio, govoreći da nema potrebe jer je Foča „pod zaštitom moćne carevine i kraljevine Italije“ i da će njegovi vojnici braniti stanovnike grada. Koliko je bio nemoralan, da se zaključiti iz činjenice da je prije ovog razgovora već potpukovniku Džemidžiću naredio da evakuira Foču. Domobransko-ustaške i milicijske snage povukle su se iz Foče dolinom Sutjeske u Borač.

Meho Salčin, komandant boračke milicije, predlagao je žandarmerijskom potpukovniku A. Džemidžiću da izvrše napad na Foču i da se četnici protjeraju snagama koje su se povukle iz Foče i Goražda, njih oko 400, pa pošto je ovaj to odbio, milicija je većinu razoružala. Petog decembra četnici su ušli u Foču. Prvi su došli dijelovi rogatičkog četničkog odreda, kojim je komandovao Sergije Mihajlović. Nešto kasnije stigle su i jedinice iz Srbije, Zlatiborski četnički odred pod komandom vojvode Radomira Đekića (vratio se u Užice i Gestapo ga uhvatio i strijeljao 1943). Po naređenju italijanskog komandanta, hrvatske jedinice su ostavile u Foči oko 3000 pušaka, dva topa 65 mm, dva minobacača, preko 60.000 metaka, 400 garnitura uniformi, dosta hrane i druge opreme. Italijani su to sve predali četnicima, kao i 83 domobrana i civila u zatvoru. Četnicima su pomogli pročetnički elementi u organizaciji vlasti i jedinica. Za predsjednika četničkog odbora imenovan je sveštenik Vasilije Jovičić, za predsjednika općine Vlado Hadživuković, a za komandanta mjesta Milenko Kekić iz Gacka. Putem telala građani su 5. decembra pozvani na zbor, na kome je o platformi četničkog pokreta govorio Sergije Mihajlović, naglasivši da su četnici „osvetnička vojska“ koja se bori protiv komunista i muslimana.

Naređeno je da muslimani predaju ključeve od radnji i da im kuće budu otvorene da bi razbojnici i rulja pljačkaša mogli bez problema odrađivati svoje kriminalno zločinačke poslove. Svi muškarci od 16 do 60 godina **moraju se javiti u komandu mjesta, a žene se ne smiju pokrivati na ulici. Četnici su 6. decembra formirali četnički odred od 350 pripadnika, koji je sukcesivno popunjavan pretežno** mobilizacijom seljaka. Od zatvorenika su izdvojili šest vozača motornih vozila, a ostale su poklali, uključujući i one koji su se našli u bolnici. Poslije njih na red su došli muslimani izbjeglice iz Rogatice, Višegrada i Goražda, koje su u grupama 15 do 20 vezali žicom i odvodili na obale Drine i Ćehotine i na mostove gdje su ih ubijali pucnjem u potiljak ili najčešće su ih klali. Zajedno s njima i poslije njih došli su na red fočanski muslimani. Četničke patrole mučile su ljude u kućama, naočigled žena i djece, i na ulicama do stratišta. Posebne mjere preduzeli su protiv potpisnika pozdravnog telegrama Paveliću povodom osnivanja NDH. Od njih su 10. decembra zahtijevali da u roku od tri dana plate „političku globu" od 1000 do 100.000 kuna. I seosko muslimansko stanovništvo bilo je žrtva zločinačkog terora četnika, među kojima su se naročito isticali rogatički četnici koje je vodio zločinac Sergije Mihajlović, a kasnije Radivoje Kosorić. Četnicima je pošlo za rukom da u zločine uvuku i dio domicilnih Srba, među kojima su se naročito istakli Boro Blagojević iz Foče, koji se javno hvalio da je zaklao 27 muslimana u Slatini, i Spasoje Dakić iz Pive, koji je u jednu kuću zatvorio 52 čeljadi, žena djece i muškaraca i žive ih zapalio.[6]

Po mom mišljenju genocid se izvodi etapno, u skladu s formulacijom Načrtanija, "kad se stvore uslovi", a u okviru etapa može se razmatrati po fazama. Genocid 1941/1945. ima tri faze, i to: prva faza od decembra 1941. do 20. januara 1942 (prvo oslobođenje Foče), druga faza od 19. augusta 1942. nakon ponovnog zauzimanja Foče od četnika pa do februara 1943. i treća faza od februara 1943. kada su Đurišićeve horde likvidirale seosku miliciju u Pljevaljskom sandžaku kada su stradala prigranična sela s Pljevaljskim srezom Slatina, Vikoč, Čelebići i uz desnu obalu rijeke Tare, kada su učinili stravična zvjerstva nad nejačima i potpuno opustošili oko

[6] O četničkim zločinima nad Bošnjacima fočanskog kraja detaljno vidi u knjizi: M. Kafedžić, PODRINJE ISTOČNA KAPIJA BIH, str. 80-92, i FOČA STRADALNIK RATOVA XX VIJEKA.

20 sela. Sljedeća etapa genocida nad Bošnjacima fočanskog kraja i čitavog Podrinja je agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. do 1995. U tom genocidu ubijeno je oko 2600 Bošnjaka i raseljeno oko 16.000 Bošnjaka, tako da je oko 70% toga prostora potpuno „očišćeno" od Bošnjaka, etnicizirano i pretvoreno u srpski ekskluzivitet. I ova etapa genocida ima dvije faze, ratnu (ubijanje, progon i raseljavanje) i postratnu fazu (opstrukcija povratka), tako da je odredba Dejtonskog sporazuma iz Aneksa VII izigrana. Ono 5-6 % Bošnjaka što se vratilo sačinjavaju iznemogli starci. Na tim prostorima nije rođeno bošnjačko dijete posljednjih 20 godina, što je znak da Bošnjaci tamo definitivno nestaju.

Kada govorimo o genocidu, ozbiljno se postavlja piatanje **motiva** organizatorima i izvršiocima ovoga zlodjela. Oni su na djelu manifestirali neobjašnjivu atavističku mržnju prema nevinim ljudima. Korijeni te mržnje potječu iz optužbi Bošnjaka za „izdaju pradjedovske vjere", zbog čega ih srpski šovinisti nazivaju pogrdnim imenom „poturice", „poturčenjaci", „izjelice" itd. Tradicija utkana u narodno pjesništvo, mitomanija, publicistika i novelistika u XIX stoljeću, nastala uglavnom kao produženje narodne poezije, kipi od mržnje protiv Turaka. Dokle je ta mržnja išla najbolje pokazuju „Smrt Smailage Čengića" i „Gorski vijenac" i njhova glorifikacija grupnih ubistava. Hrvatska novelistika pisala je samo o Turcima u Slavoniji, Srbiji, Bosni i Kordunu, ne kao ljudima, već kao zulumćarima. Hajdučko-turska novelistika se završavala zahtjevima o istrebljenju Turaka. Guslarske pjesme i paralelna historija su napajale duhom mržnje posebno djecu i omladinu. Hrvatska i srpska historiografija, temeljene na lažima i falsifikatima, vrve od neistina i slapova mržnje protiv islama i Bošnjaka. Govorancije političara i njihovo nacionalističko-šovinističko karikiranje Bošnjaka snažan su izvor mržnje. Gorka je spoznaja Bošnjaka o ovim istinama i pregolem psihološki teret na njihovim plećima. Opravdano je pitanje dokle misle nacional-šovinisti ugoniti strah u kosti bošnjačkom narodu. Dokle i zašto bezumlje i ubijanje svega što je ljudsko u međuljudskim odnosima i dokle će se ignorirati nasušna potreba osvješćenja i katarze?

Prvo oslobođenje Foče 20. januara 1942

Jedan od slavnih dana u historiji Foče je 20. januar 1941. Toga dana Foču je **oslobodio bataljon Vojvoda Momčilo iz Durmitorskog parti-**

zanskog odreda. Komandu bataljona sačinjavali su Đoko Novosel, komandant, i Vojin Jauković, politički komesar. Bataljon je ušao u grad u 15.00 sati bez borbe. S bataljonom su bili i fočanski omladinci koji su u Crnoj Gori stupili u partizane, kao i komandir fočanske partizanske čete Rade Stevanović i **politički komesar Momčilo Kočović. Na Musali je partizane dočekala delegacija građana-Srba, pozdravila oslobodioce i izjavila da većina Srba nije podržavala četnike i njihova** zvjerstva nad muslimanima, što nije bila istina. Izmučeno i poniženo muslimansko stanovništvo Foče sa suzama u očima je pozdravljalo partizanske borce. Bataljon je razoružao stotinjak četnika, dok su se ostali razbježali. Zavedeni i mobilizirani seljaci pušteni su kućama. **Obrad Cicmil, komandant Durmitorskog odreda, došao je u Foču s bataljonom „Bajo Pivljanin", 23. januara, i na narodnom zboru govorio o ciljevima NOB-a, o zaustavljanju bratoubilačkih** razračunavanja, o neophodnosti borbe protiv zajedničkog neprijatelja i o potrebi razvijanja bratstva i jedinstva. Bataljon „Bajo Pivljanin" krenuo je prema Goraždu i s četom 1. proleterske brigade 26. januara oslobodio Goražde, a Pljevaljski bataljon s Drobnjačkom četom je oslobodio Čajniče gdje su bili koncentrirani četnici Sergeja **Mihajlovića. U Foču je 24. januara stigao i Beogradski bataljon 1. proleterske brigade, a 25. januara stigao i Josip Broz Tito s Vrhovnim štabom i dijelom CKKPJ. Tako je Foča postala** centar velike slobodne teritorije. U Foču je došla engleska misija s majorom Atertonom i generalom jugoslavenske vojske Ljubom Novakovićem. O sudbini ove misije, koja se željela povezati s četnicima i u Foči razviti subvezivnu aktivnost, postoje dvije kontroverzne priče. Po jednoj je 15/16. aprila napustila Foču ilegalno i Engleze je pobio Spasoje Dakić u rejonu sela Tatarovine, a general je zaglavio negdje u Hercegovini. Prema zvaničnim podacima organa sigurnosti, Englezi su s četnikom Jojićem, nakon što je otkrivena njihova pročetnička aktivnost, likvidirani u Foči. Novaković je uspio pobjeći. Foča je u to vrijeme bila centar revolucije. U Foči su donijeti historijski fočanski propisi o organizaciji i zadacima organa vlasti, statut proleterskih brigada, održana sjednica CKKPJ-a, doneseni propisi o vojnim zastavama i dodijeljene prve zastave, odluka o formiranju dobrovoljačkih jedinica, održana partizanska olimpijada itd. Ovdje nećemo šire govoriti o tim aktivnostima jer to nije zadatak ovog priloga. Jedino ćemo detaljnije analizirati dobrovoljačke jedinice.

U toku neprijateljske ofanzive na Jahorinu u januaru 1942. većina četničkih komandanata sklopila je sporazume s njemačkim štabovima da se

četnici neće boriti protiv njihovih jedinica. Njemačke i ustaško-domobranske snage na pravcima nastupanja ubijale su srpsko stanovništvo i spaljivale sela. Četnici im nisu pružali otpor, dok su partizanske jedinice to činile. Tito i VŠ s Prvom proleterskom brigadom nalazili su se na Jahorini. Neke četničke grupe su se prijavile Titu, stavljajući mu se na raspolaganje za borbu s Nijemcima na jahorinskom frontu u sadejstvu s proleterima. Zaključeno je da se preduzmu mjere i da se pridobiju ovi ljudi da stupe u partizanske jedinice. Tito je donio odluku da se svi četnici koji su raspoloženi za borbu, a nisu spremni da stupe u partizanske jedinice, prihvate i organiziraju u posebne dobrovoljačke jedinice. Donesena je odluka da se na teritoriji Bosne i Hercegovine formiraju dobrovoljački odredi od ljudi spremnih da se bore protiv fašističkog okupatora a nisu voljni stupiti ni u partizanske ni četničke jedinice. Dobrovoljački odredi su se nalazili pod komandom Vrhovnog štaba, a na kapama umjesto zvijezda petokraka nosili su zastave, trobojnice. Odluka VŠ o formiranju dobrovoljačkih jedinica stvorila je uslove za mobilizaciju širih slojeva seljaštva u NOB. Rodoljubivim slojevima, koji su još uvijek gledali na NOB s nepovjerenjem i nisu bili spremni da se uključe u partizanske jedinice, omogućeno je da se na ovaj način uključe u NOB. Prve dobrovoljačke jedinice formirane su 21. januara na Jahorini. U ovim jedinicama se osjećao pročetnički utjecaj koji se ispoljavao u kolebljivosti grupa i pojedinaca. Svi nivoi komandovanja morali su razotkrivati nosioce neprijateljske propagande i preduzimati mjere na njenom suzbijanju. Problem je bio u tome što je većina boraca bila nepismena, pa je teško bilo pronaći nekoga koji nešto više zna od ostalih, pa su komesari iz partizanskih jedinica držali politička predavanja. Prva proleterska brigada bila je dislocirana po fočanskim selima, gdje su organizirali predavanja, razgovore po kućama, ali sve to nije davalo značajnije rezultate, jer je četnička propaganda protiv partizana imala jači utjecaj. Vrhovni štab je krajem januara izdao proglas „Srbima Sreza fočanskog“ u kome je stajalo: “U selima Fočanskog sreza nalaze se mnogi naoružani ljudi koji su do sada pripadali četničkim jedinicama, a koji sada sjede kod kuće i ne pridružuju se ni jednoj boračkoj jedinici.“ VŠ je pozvao naoružane seljake da se do 5. februara prijave komandi mjesta Foča, radi uključivanja u partizanske ili dobrovoljačke jedinice. U Foči su, krajem januara, formirana dva bataljona dobrovoljačke naroodnooslobodilačke vojske. I pored svih tih mjera znatan broj seljaka nije htio stupiti u dobrovoljačke bataljone, što je dokaz snažne velikosrpske indoktrinacije toga **svijeta. Vrhovni štab je 3. februara izdao naredbu**

za mobilizaciju muškaraca od 18 do 45 godina u Fočanskom, Čajničkom i Pljevaljskom srezu. U posebne spiskove su upisivani mlađi od 18 i stariji od 45 radi angažiranja u seoskim stražama. U dolinu Sutjeske su, 22. februara 1942, **prodrli Borčani i protjerali zakmursku četu, osvojivši prostor do sela Prijeđela, popalili 20** srpskih kuća, ubili nekoliko seljaka i četiri Crnogorke. Ovaj prepad na srpska sela bio je sračunat i na to da se spriječi odlazak Bošnjaka u NOV. Ova akcija boračke milicije izazvala je strah i pometnju kod srpskog naroda, koji je bježao prema Brodu i Foči. VŠ je naredio narodnooslobodilačkim odborima (NOO) općina Slatina i Dragočava i posebno seoskim narodnim odborima (NO) Bunovi i Biokovi da sve mobiliziraju i pošalju u Foču radi upućivanja u dobrovoljačke jedinice za odbranu od napada Borčana. Ove dvije naredbe su bile posljedica izuzetnih okolnosti. Prva je naredba srezovima, s ciljem bržeg okupljanja naoružanih ljudi iz razbijenih četničkih jedinica, kako bi ih otrgli od četničke propagande. Druga mobilizacija imala je zadatak što brže ojačati jedinice koje su angažirane u borbi u Sutjesci protiv Borčana. **24. februara 1942. formiran je Fočanski narodnooslobodilački pokret i Dobrovoljački odred, u koji su ušla dva ranije formirana bataljona sljedeće jačine: 1. bataljon 185 boraca sa 154 puške i 2. bataljon 290 boraca sa 175 pušaka. Za komandanta odreda imenovan je Strahinja Kočović, četnički komandant,** za zamjenika Momčilo Kočović, za komesara Stevan Marković i za političkog instruktora Dobrivoje Vidić. Popuna jedinica ljudstvom regulirana je za čete i bataljone iz grupa sela, gdje su ulazili ljudi rodbinski povezani, imućniji i ugledniji seljaci, koji su bili duhovno vezani s četničkim idejama i propagirali protiv NOP-a. Odvraćali su ljude od polaganja zakletvi (2. četa Miljevina) jer će ih uputiti u borbu da ubijaju Srbe. Pripadnici Dobrovoljačke vojske zadržali su četničku ideologiju, ubijali i pljačkali su Bošnjske, noseći ambleme Dobrovoljačke vojske (DV). Jedan Bošnjak iz Jeleča je pisao Vrhovnom štabu: "Patrole su samovoljno ulazile u bošnjačke kuće, vršile pretres, pljačkale hranu i prijetile narodu. Dok pripadnici čete sjede i kartaju, bošnjački seljaci moraju da sijeku i dovlače drva njihovim kućama i dogone sijeno, tako da Bošnjaci nemaju vremena da opskrbe svoje porodice. Nas vrijeđa što nas zovu ustašama a mi bi htjeli da uvijek budemo uz partizane, ali one prave što se nisu premetali u četnike. Želimo da u Jeleč dođe neka jedinica iz Srbije ili Crne Gore." Kao zakleti muslimanomrsci Srbi nisu prihvatali saradnju s bošnjačkim stanovništvom, nisu se odricali klanja, pljačke i silovanja pripadnika ovoga naroda. Pružali su otpor dolasku ljudi sa strane na rukovodeće položaje u komande njihovih

jedinica. Takav je slučaj bio u Miljevini, gdje su odbijali prihvatiti komesara čete. Iz Jeleča su pokupili 23 Bošnjaka i odveli ih u kalinovičko selo Borija i tamo ih pobili pod firmom da su to uradili partizani, tako da je neinformiran narod prihvatio ovu laž, koja i danas živi u glavama nekih nepismenih ljudi. Ostrašćeni ratni zločinci nisu se mogli pomiriti s vojničkim redom i disciplinom niti sa životom bez pljačke Bošnjaka. U Zakmurskom bataljonu komandant jedne čete bio je Vasilij Bodiroga. On je organizirao konspirativne pripreme za iznenadan i brutalan napad na vojno rukovodstvo štaba, odreda i bataljona. On je 18. maja, s grupom od 20 četnika, u 3,00 sata ubio komesara odreda Stevu Markovića, a komesar bataljona Budo Popović je ranjen u bijegu, dok se S. Kočović survao niz neku stijenu i nađen je u nesvijesti. Štab Fočanskog dobrovoljačkog odreda bio je planirao da u selu Popi formira udarnu četu od posebno odabranih momaka. U selu Vrbnica zarobili su zamjenika komandanta odreda Momčila Kočovića, Svetozara Gagovića i grupu skojevaca i članova Partije, a Kočovića su ubili u selu Grandići. Bataljon se više nikada nije mogao reaktivirati. Dijelovi Fočanskog dobrovoljačkog odreda (DO) su 18. aprila 1942. učestvovali u napadu na Borač, miljevinski i zakmurski bataljoni i biokovska i bunovska četa. Akcijom je rukovodio Kalinovački štab NOP, kojim je rukovodio Rade Hamović. Luka Božović u *Partizanskoj fočanskoj republici* piše: „U napadu na Borač dvije miljevinske čete i obaljski bataljon, napustile su svoj dio fronta i nisu izvršile zadatak te su ustaše i milicija prošli preko njihovih položaja prema Ulogu i Bjelimićima. Utvrđeno je da su se komandir i borci ovih dviju četa suprotstavili naređenjima Operativnog štaba, pa su prema njima preduzete najoštrije mjere. Strijeljano je njih 15.“ Ovo je slika psihologije i mentaliteta ubica fočanskih Bošnjaka. To su tvorci haosa i anarhije, samovolje i bezvlašća, posebno pljačkaških i krvoločnih orgija. Dolazak partizana u Foču prekinuo je četničke zločinačke orgije od 20. januara do 10. maja 1942. Četničko divljaštvo u Foči ogleda se u samovlašću, drskom ponižavanju i ubijanju bošnjačkog naroda oba spola i svih uzrasta i nivoa obrazovanja.

U Foči se vlast smjenjivala 43 puta u četverogodišnjem ratnom periodu. Kada su četnici došli u Foču, KPJ nije imao skoro nikakva utjecaja. Narod je bio kulturno i politički zaostao. Kada su je partizani oslobodili, po selima se pričalo da je došla neka vojska koja neće nikome ništa, nema kokardi, ali ima nekakvu crvenu krpu na kapama. Mase nisu znale ni šta je crvena zvijezda petokraka. Dražini majori Jezdimir Dangić i Boško Todorović razvili su intenzivan političko-propagandni rad na terenu,

predstavljajući se kao borci protiv fašizma i okupatora, za kralja i otadžbinu, za spas srpstva, zavodeći mladiće da se dobrovoljno uključuju u četničke redove.

Saznavši o nedisciplini i pobuni pripadnika Dobrovoljačke vojske, kao i vojnom udaru protiv komande odreda i zločinima prema Bošnjacima, Tito je 25. maja 1942. donio odluku o rasformiranju Dobrovoljačkog odreda Foča. Ljudstvo se razišlo kućama s oružjem i nastavilo svoju četničku rabotu. Goraždanski rejon pokrio je Gojko Krezović, koji je nastavio glumiti dobrovoljca i nemilosrdno masovno ubijati Bošnjake, dok je istu ulogu na Romaniji i Rogatici vršio Radivoje Kosorić. U Foči su tu ulogu igrali Vasilije Bodiroga, Spasoje Dakić i Strajo Kočović. Kratku pripadnost Dobrovoljačkom odredu mnogi su zloupotrijebili nakon rata i ostvarili značajne materijalne beneficije. Treba naglasiti da je u ovom odredu bio i Rajko Gagović, kao komesar čete u Čelebićima s ratnim zločincem Spasojem Dakićem. Ovaj čovjek je poslije rata vedrio i oblačio u Foči. Njegovi savremenici ga sumnjiče da je bio velikosrpski nacionalista, intervenirao u korist zaštite ratnih zločinaca i na rad sreske komisije za utvrđivanje ratnih zločina, kao i broja bošnjačkih žrtava. Ratne zločince je nagovarao da idu kod muslimanki koje su izgubile supruge, očeve, braću ili djecu i da im ponude nešto novca i priprijete ubistvom ukoliko budu svjedočile protiv njih. Na taj način su brojni ratni zločinci izbjegli zakonsku - krivičnu odgovornost.

U partizanskim jedinicama u julu 1942. bilo je oko 170 Fočaka. Iz naprijed rečenog vidi se da je nepovjerenje među ljudima različitih nacija i vjera stalna konstanta i da je u tome izvor vječitih sumnji, optuživanja i sukoba svih vrsta. To je trajna komponenta sukoba. To se može liječiti samo organiziranim radom na preodgoju i čišćenjem mozgova od šovinističkih natruha. Zajedničke akcije na poslovima mjesnih zajednica, sportska i kulturno-umjetnička društva doprinose boljem međusobnom upoznavanju i zbližavanju, kao i izgradnji povjerenja. Dok se to ne ostvari, nema sigurnog i stabilnog mira ni napretka ni naroda ni zemlje.

Nikola Janjić, Savez antifašista i boraca Narodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini

RIJEČ SVJEDOKA GENOCIDA

Kod svakog čovjeka postoji sjećanje i pamćenje. Ponekad se nečega sjetimo, ali u svakom od nas ima ono što pamtimo. Ja pamtim jedan događaj i pamtit ću ga dok sam živ. Pamtim ga zato što je izuzetan, rekao bih čudan prst sudbine da se pamti, ali i zato što mi je životna želja da saznam i kraj jedne neobične ljudske sudbine. Možda će mi današnje obilježavanje tih događaja - kojih se ne trebamo samo prigodno sjetiti, već ih moramo pamtiti - pomoći da saznam i kraj jedne čudne životne priče.

Godina je 1941, negdje mjesec decembar. Rogatica. U partizanskim je rukama – slobodna. Po odluci komandanta mjesta, Slavko Gluhović i ja krećemo, kao obični civili, s dobro falcificiranim dokumentima u Goražde, gdje je situacija veoma teška. U rukama je četnika. Moramo organizirati prebacivanje nekih tridesetak momaka u partizane. Bez nekih poteškoća stižemo u to mjesto. Situacija mučna. Slavko odlazi na dogovore o organizaciji prebacivanja momaka u partizane, a ja obilazim mjesto radi izviđanja opće situacije. Tu je još jedan most na Drini, a prolazeći mještani šapuću o strašnim četničkim orgijama koje se svake noći događaju na tom mostu – vode Drine mogu teći kao suze nad svakim lešom nevino masakriranih i nedužno ubijenih ljudi. Kafana kraj samog mosta, nekad svratište putnika namjernika i mještana, sada zatvor. Zadnje mjesto tu zatočenih nevinih ljudi, mahom muslimana, gdje mogu možda zadnji put međusobno razgovarati, pogledati kroz prljave prozore u zatamnjeno nebo i čuti zvuk zahuktale Drine. Znaju, mada neće da vjeruju i gaje ispraznu nadu, da ih bez sumnje čeka most i strašna sudbina.

Odlazim s mučninom u stomaku na dogovor. Sve smo dobro organizirali i momci su po manjim grupicama izašli iz grada, bez incidenta stigli na odredište i raspoređeni u jedinice. I sad slijedi sadržaj ove moje priče, mog pamćenja.

Ko zna kako i zašto sam stupio u razgovor s jednim mladićem, koji je nekoliko dana ranije doživio čudnu sudbinu na mostu. Imao je zavoje na sebi. Mislio sam da je bio ranjen u nekoj borbi. I danas žalim što nisam

zapamtio njegovo ime. Spontano mi je ispričao svoju priču. Gotovo nevjerovatnu priču. Dok je pričao, pokazivao mi je na svom tijelu još svježe rane, s mosta. Priča da su prije nekoliko dana u njegovu kuću upali četnici. Svezali njega i daidžu, jedine muške glave, i odveli ih u onu kafanu. Sljedeće noći su ih zajedno vezane odveli na most. Drina huči i kao da mu i sada u ušima zvuči glas „pucajte u glavu". Metak je pogodio daidžu, a drugi prošao pored mladićeve glave. Mrtvi daidža povukao je mladića i obojica su pali na tlo. Pada i druga komanda. „Provjerite da li su mrtvi – pucajte u glavu." Daidža primi i drugi metak, a mladića okrznu metak i otkide mu samo komad uha. Ču se i treća komanda: „Bodi i kolji i bacaj u rijeku." Mladića pogodi vrh bajonete neposredno pored kičme. Okrznu se o kost. Još je živ! „Bacaj", odjeknu i zadnja komanda. Padaju s mosta i daidža pada na stopu stupa mosta, a mladić u hladnu rijeku što mu ponovo spašava život. Vraća mu se svijest. Voda ih nosi, ali mladić uspijeva da se oslobodi žice kojom je bio vezan za daidžu. Rijeka ga nosi možda nekih kilometar nizvodno od mosta. Nekako se otima iz matice nabujale rijeke i polumrtav se izvlači na obalu. Peti put spašen mu je život. I opet čudo. Na obali se nalazi s onom skupinom mladića koju smo izvukli iz Goražda. S njom dospijeva u Rogaticu, gdje sam i čuo ovu dramatičnu životnu priču.

Godine 1942. u januaru otišao je sa svojom jedinicom u borbu za slobodu. Nikad ga više nisam ni vidio ni čuo. Pet puta izbjegao je smrt. Neko je pričao da je negdje tog mladića poslije rata pogodio neki zalutali metak. Volio bih da je to samo lažna priča. Možda je ipak još negdje živ, što od srca želim. Možda se ipak još jednom sretnemo.

Mr. Husejin Omerović, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu

ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA NA PODRUČJU OPĆINE VLASENICA ZA VRIJEME DRUGOG SVJETSKOG RATA I TOKOM AGRESIJE NA BOSNU I HERCEGOVINU 1992−1995

Uvod

Historijski gledano, područje Vlasenice, kao sastavni dio Srednjeg Podrinja, u kontinuitetu je bilo meta velikosrpske politike, čiji su protagonisti uporno pokušavali širi pojas oko rijeke Drine priključiti Srbiji.
Poznat je stav Jovana Cvijića, odnosno uvjet Srbije Austro-Ugarskoj za aneksiju Bosne i Hercegovine, a to je da Srbiji treba iz "prometnih razloga" predati Podrinje[1], a to je pojas od pedeset kilometara zapadno od Drine u kojem se nalazi i Vlasenica.

Ideolozi velikosrpskog projekta planirali su da na području 50 km zapadno od Drine sve bude "srpsko, čisto srpsko" i pored činjenice da je na tom području apsolutnu većinu činilo muslimansko stanovništvo.[2]

Kontinuitet takve politike potvrđuje i činjenica da su srpska strana u Bosni i Hercegovini, Predsjedništvo, Vlada, Savjet za nacionalnu sigurnost, na 16. sjednici Skupšine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održanoj 12. maja 1992. u Banjoj Luci, usvojili šest strateških prioriteta srpskog naroda, odnosno strateških ciljeva srpskog naroda, od kojih treći predviđa uspostavljanje koridora u dolini rijeke Drine, koji, kako su predvidjeli, mora pripasti, tada zvanoj, Srpskoj Bosni i Hercegovini.[3]

---

[1] SRPSKI PISCI I NAUČNICI O BOSNI I HERCEGOVINI, Službeni list SRJ, Beograd, 1995. Posebno J. Cvijić, ANEKSIJA BOSNE I HERCEGOVINE I SRPSKI PROBLEM, str. 41-73.

[2] ICTY, http://www.icty.org/case/slobodan_milosevic/4, Izjava svjedoka: Miroslav Deronjić, paragraf 17 .

[3] Zapisnik sa 16. sjednice Skupšine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, održane 12. maja 1992. u Banjoj Luci, vidi u: JA SAM ZA RATNU OPCIJU, Tuzla: Fondacija Istina Pravda Pomirenje, 2007, str. 30.

Rad je podijeljen na nekoliko tematskih cjelina koje govore o stradanju muslimana – Bošnjaka Vlasenice za vrijeme Drugog svjetskog rata i tokom agresije na Bosnu i Hercegovinu od Srbije i Crne Gore, odnosno okupacije općine Vlasenica u periodu 1992–1995.

U prvom dijelu rada obrađeni su zločini četničkih formacija nad muslimanima-Bošnjacima Vlaseničkog sreza u toku Drugog svjetskog rata. U drugom dijelu obrađeni su zločini nad Bošnjacima Vlasenice u periodu od 1992. do 1995. koje su počinili pripadnici Jugoslavenske narodne armije (JNA), pripadnici MUP-a Srbije, paravojne formacije iz Srbije i kolaboracionističke srpske snage iz Republike Srpske. U posebnom poglavlju obrađeni su zločini nad zaštićenim ciljevima - civilima Bošnjacima u okupiranim naseljima. U završnom dijelu izneseni su relevantni podaci i činjenice o obimu zločina, počiniocima zločina i odgovornosti za počinjene zločine.

Zločini nad muslimanima-Bošnjacima Vlaseničkog sreza u toku Drugog svjetskog rata

Poznata je činjenica da su ideolozi velikosrpske politike putem svojih egzekutora i u Drugom svjetskom ratu izvršili brojne zločine nad nesrbima, a naročito nad muslimanima u Bosni i Herecgovini. Istočna Bosna, odnosno, gradovi i sela uz i blizu rijeke Drine bili su prve mete u ostvarenju etnički čistog prostora za srpski narod. Vlasenica, nezaobilazna geostrateška tačka, bila je na udaru četničkih osvajačkih snaga i u njoj su ubijani i mučeni mnogi muslimani.

Vlaseničkи srez koji je obuhvatao općine Vlasenicu, Han-Pijesak i Šekoviće je područje na kojem su prvo ustanici (zajedničko partizansko-četničke snage), a kasnije samo četnici od početka rata vršili najmonstruoznije zločine nad muslimanskim stanovništvom. Različitim metodama (pokolji, spaljivanje, progonstvo) ubijali su, odnosno, eliminirali muslimane s njihovih imanja. U Drugom svjetskom ratu ubijeno je ili protjerano skoro 70 % pripadnika muslimanske nacionalnosti na području Vlaseničkog sreza.[4]

[4] Š. Tucaković, SRPSKI ZLOČINI NAD BOŠNJACIMA-MUSLIMANIMA 1941.-1945, El-Kalem i OKO, Sarajevo, 1995, str. 507.

Isti izvor navodi da je pred Drugi svjetski rat u spomenute tri općine živjelo nešto više od 14 hiljada, a prilikom popisa 1948. samo 4.014. "Čišćenje" ovih prostora od nesrba "ustanici" su aktivirali polovinom augusta 1941. i to u vrijeme najintenzivnije saradnje četnika i partizana. Značajno je istaći da su u vrijeme pokolja muslimana vođeni intenzivni razgovori između Glavnog štaba NOP-odreda za Bosnu i Hercegovinu i četničkih komandi. Tek nakon upozorenja Josipa Broza Tita, i to krajem 1941, partizanska rukovodsta su kontrolirano sprečavala svoje pripadnike od vršenja zločina nad muslimanima. Četnici, odnosno Jugoslavenska vojska u otadžbini, kako navodi profesor Šemso Tucaković, nastavili su s provođenjem svog plana o likvidaciji "nenacionalnih elemenata" (muslimana), kako su ih zvali ideolozi velikosrpske politike.

Četnici su i u Drugom svjetskom ratu imali razrađenu tehniku ubijanja muslimana, koju su primjenjivali i u posljednjoj agresiji 1992−1995. Prvo bi tražili da Bošnjaci predaju oružje, dajući im usmenu garanciju da će ih štititi vojska kralja Petra Drugog. Kada bi dobili traženo naoružanje i uvjerili se da su Bošnjaci bezopasni, slijedio bi pokolj svega što bi zatekli u selu ili naselju. U nekim mjestima su odrasle i sposobne muškarce koristili da im obrađuju imanja, a nakon toga su i njih ubijali. Zatrovani patološkom mržnjom prema muslimanima, poistovjećujući ih s Turcima, ubijali su ih povodom određenih praznika. Tako su na Badnji dan, 6. januara 1942, pohvatali sve muškarce, žene i djecu iz sela Donje Vrsinje (Zilići) i žive ih spalili. Šećana Ramića su nabili na kolac, a potom ispekli na ražnju.[5]

Likvidaciju muslimana Vlasenice vršili su na različite načine, a najviše su primjenjivali metodu spaljivanja živih ljudi. To su osmislili i naredili komandanti i ideolozi Jugoslavenske vojske u otadžbini, kako navodi profesor Tucaković, iz praktičnih razloga kao što su izbjegavanje obaveze kopanja i saniranja grobnica i uznemiravanje srpskog stanovništva s jezivim prizorima. Samo na prelazu između 1941. i 1942. spaljeno je 309 žena i 64 djece u Pomolu, 177 u Gornjem Vrsinju i 66 u Donjem Vrsinju, a jedan broj njih u drugim selima.[6] Ubice ovih nevinih ljudi su, uglavnom, bili domaći Srbi koji su poznavali svoje žrtve jer su živjeli s njima u bližem i daljem susjedstvu.

---

[5] Isto, str. 508.

[6] Isto, str. 508.

Silovanje muslimanskih žena i djevojaka bila je smišljena taktika i za vrijeme Drugog svjetskog rata. Tako su četnici muslimanske djevojke i žene vodili sa sobom "radi provoda". Rejhu Ademović, seosku ljepoticu, silovalo je 18 četnika. Hatidžu Dikanović, trudnu ženu, usmrtili su tako da su igrali na njenom stomaku. Prethodno su na njene oči ubili joj muža. Djevojke Hadžiru Jašarević i Ajkunu Handžić svezane su vodili gole, pjevajući: "Hej, hej, srpskije svatova, Turkinje djevojke." Nijednoj se ne zna za grob. Sinan Tabaković usmrćen je tako što je naočigled žene i djece pržen glavnjama. U selu Đile klali su muslimansku djecu, a zatim ih slagali kao drva.[7]

Nažalost, mnoga ubistva muslimana sreza, odnosno, općine Vlasenica ostala su tajna i za njih se nikada neće znati, posebno zbog činjenice da su starije generacije, koje pamte zločine, gotovo pomrle, a malo je pisanih tragova o tome.

Značajno je naglasiti da su vlasti u bivšoj Jugoslaviji vješto i svjesno radile na prikrivanju genocida i to, kako prenosi profesor Tucaković, na tri načina: 1. ušutkivanjem svjedoka, 2. uništavanjem pisanih tragova i 3. zabranom gradnje spomen-obilježja na stratištima muslimana.

Profesor Tucaković navodi da je u predratnom srezu Vlasenica četnički genocid preživjelo tek 27 % Bošnjaka. Na ovom području 1931. ih je živjelo 11.881, deset godina kasnije oko 15.000, a nakon svih "ofanziva" na nevini bošnjački živalj ostalo ih je oko 4.000.

U tri spomenute općine popis iz 1948. evidentirao je samo 4.537 lica bošnjačke nacionalnosti. U samoj Vlasenici prije okupacije živjelo je 2.600 Bošnjaka, a 1948. samo 955.[8] Tucaković dalje tvrdi da su sličnu sudbinu doživjeli Bošnjaci Han-Pijeska, Knežine, Zalukovika i Cerske.

Profesor Smail Čekić u svojoj knjizi *Genocid nad Bošnjacima u Drugom svjetskom ratu* navodi da su četnici pod komandom Račića i braće Čelonja koncem 1941. strijeljanjem i klanjem lišili života 165 lica u selima tadašnje općine Cerske i 100 lica u selima općine Milići. Također, profesor Čekić navodi da su četnici pod komandom Račića, Dangića, Babića, Čukovića i braće Čelonja, koncem 1941. strijeljanjem i klanjem lišili života 200 lica u Vlasenici i obližnjim selima na licu mjesta bez

[7] Isto, str. 508.

[8] Isto, str. 171.

osude, kao i u selima tadašnje općine Derventa 300 lica pod komandom Račića, Aćima Babića i Dangića te braće Čelonja.[9]

Profesor Ibrahim Džananović je u svom tekstu, objavljenom u islamskoj reviji "Muallim", prvi progovorio o strahovitom stradanju muslimana iz vlaseničkih sela Zilići i Vrsinje. Napisao je: "U rano jutro, posljednjeg četvrtka mjeseca marta 1942. godine, četnici su ušli u selo, pokupili sve koje su našli, natjerali u mesdžid koji se nalazi u sredini sela i zapalili. Tog jutra, u Vrsinju, izgorelo je 183 živa Allahova ljudska stvorenja. Među ovih, stotinu osamdeset i tri šehida, nalazio se i mjesni mualim, Husejn-efendija Talović i sva njegova porodica: žena, četiri sina i kćerka. Nekoliko porodica je potpuno nestalo, nije im preživio niko."[10] Preživjeli svjedok ovog zločina Salim Pezić potvrdio je da je Rajko Čelonja, njihov komšija, bio jedan od glavnih organizatora klanja i paljenja Bošnjaka u selu Vrsinje.

Prema riječima Ibrahima Kasumovića u selu Zilići, u Drugom svjetskom ratu, muslimani su satjerani u kuću, koja je privremeno služila kao mekteb, i tamo spaljeni.[11] Prema istom izvoru u selu Pomol je zapaljena džamija, u selu Neđeljišta zapaljen je mekteb i cijelo selo, a u selu Gerovi zapaljen je, također, mesdžid.

Muhamed Hurić iz sela Šadića izjavio je da je, u Drugom svjetskom ratu, u selu Torine pobijeno i poklano jedanaest ljudi, a da su muslimani iz sela Durići otjerani kod crkve u selu Cikote i tamo pobijeni. Njegov otac, od masakriranja nožem, umro je u Vlasenici, a majka i brat su ubijeni na drumskom putu.

Jedan od preživjelih muslimana Vlasenice iz Drugog svjetskog rata, N.N., rođen 1926. u Vlasenici, dao je izjavu 24. septembra 1992. nadležnom organu u Tuzli o zločinima počinjenim nad Bošnjacima Vlasenice, prilikom njene okupacije u posljednjoj agresiji Srbije i Crne Gore nad Bosnom i Hercegovinom. Tom prilikom je potvrdio da su ga

---

[9] S. Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, MAG – Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996, str. 461-462.

[10] I. Džananović, DŽAMIJE NISU SAMO GRAĐENE, Islamska revija Muallim, br. 1, Sarajevo, oktobar 1990, str. 14.

[11] A. Mehmedović, BIĆE KAKO ALLAH ODREDI, Islamska revija Muallim br. 4, Sarajevo, januar 1991, str. 29.

u januaru 1942. maltretirali četnici Nedeljka Spasojevića, Rajka i Stanka Stanišića iz sela Bakića koji su došli i obratili se njegovom ocu, govoreći mu da „pođe s njima". „Kako smo mi djeca vrištali, oni su mene zgrabili i nožem pozadi iza vrata pokušali zaklati. Nisu me zaklali, ali su ipak nožem parnuli po mojoj koži što se i sada vidi na mom tijelu. Ovo sada ističem iz razloga što su u ovom masovnom ubijanju 10. maja 1992. godine učestvovali i sinovi Nedeljka Spasojevića, Miloš i Drago, i na sličan način kao i njihov otac, vršili teror nad muslimanskim življem."

Kada su u pitanju zločini nad Bošnjacima u selu Zaklopača, raspoloživi podaci ukazuju da su četnici i u Drugom svjetskom ratu izvršili genocid nad muslimanima ovog kraja u približnom obimu. Naime, u jesen 1941. četnici su pod komandom fašističkog kolaboracioniste Jezdimira Dangića u zaklopačkom mektebu zatvorili osamdeset i jednu osobu bošnjačke nacionalnosti, koje su sakupili iz tog mjesta i iz okolnih sela, među kojima je bilo i djece u naručju majci. Četnici su mekteb polili benzinom i zapalili.[12]

U selu Skugrići četnici iz Šekovića u Drugom svjetskom ratu ubili su braću Jusupa Nukića. Da apsurd bude veći, ovi zločinci iz Šekovića su kasnije proglašeni partizanskim prvoborcima.[13]

Zločini nad Bošnjacima Vlasenice 1992–1995

Opće i političke prilike uoči agresije

Osnivanjem Srpskih autonomnih oblasti (SAO) u Bosni i Hercegovini, u kojima će Srbi biti većinski dio stanovništva, kako bi imali dovoljnu političku podršku prilikom donošenja planiranih odluka, srpsko rukovodstvo u Bosni i Hercegovini intenzivira pripreme za formiranje nacionalnih institucija koje će biti garant funkcioniranja takve politike. Na drugom zasjedanju Skupštine srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, 21. novembra

[12] ZLOČINCI I ŽRTVE, Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima – općinska komisija Živinice, Živinice, 1995, str. 54.

[13] Š. Salihović Šemso, NIKAD NE ZABORAVI CERSKU, izdanje autora, Sarajevo, 2008, str. 44.

1991, donesena je odluka o verifikaciji proglašenih Srpskih autonomnih oblasti u Bosni i Hercegovini. Prema toj odluci, Romanijsko-birčanskoj Srpskoj autonomnoj oblasti pripali su: Vlasenica, Han-Pijesak, Pale, Sokolac, Olovo i Šekovići, te dijelovi općine Rogatica i drugih općina s većinskim srpskim narodom sa sjedištem u Sarajevu. Međutim, SAO Romanija -Birač u praksi nikada nisu postojale, nego su djelovale kao zasebne regije: SAO Romanija i SAO Birač.[14]

Autonomna regija Birač osnovana je 8. januara 1992, u čiji sastav je ušao cjelokupni teritorij općina Vlasenica i Šekovići, te dijelovi općina Kalesija, Živinice, Kladanj, Zvornik, Olovo, Bratunac i Srebrenica. Bitno je naglasiti da je nacionalna struktura ove regije bila isplanirano regulirana da srpsko stanovništvo bude u većini, a kompletna struktura je zaokružena na sljedeći način: (Srba 53,9%, Muslimana 43,8%, Hrvata 0,1% i Ostalih 2,2%)[15]. Ovakvi rezultati demografske strukture Autonomne regije Birač upućuju na zaključak da je cilj formiranja Srpskih autonomnih regija bio stvoriti vještačku većinu srpskog stanovništva u njima, te se domoći svih važnijih bazno-sirovinskih kapaciteta u Bosni i Hercegovini raspoređenih „uglavnom na područjima sa većinskim ili pretežno muslimanskim stanovništvom“.[16]

Kada je u pitanju Vlasenica i sudbina nesrpskog stanovništva, neizostavno se nameće potreba za elaboriranjem prvih višestranačkih izbora i njihovim utjecajem na daljnji razvoj događaja. Naime, na ovim izborima (1990) SDA i SDS su dobile po 27 odborničkih mjesta, a ostale stranke sedam (7). Prevagu u srpsku korist odnijela je Stranka reformskih snaga Ante Markovića u koaliciji sa Savezom komunista, pod nazivom Socijaldemokratska partija (SDP) i tzv. SKJ – Pokret za Jugoslaviju. Srbi su, kako se ispostavilo, glasali za SDS, a Muslimani su svoje glasove razdijelili između SDA i stranaka koalicije. Ista koalicija je tri odbornička

---

[14] P. J. Treanor, LIDERI SRPSKE DEMOKRATSKE STRANKE, RUKOVODSTVO BOSANSKIH SRBA 1990-1992, u: Zbornik radova: Bosna i Hercegovina – jezgro velikosrpskog projekta, Zbornik radova, (Ur. Sonja Biserko), Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006, str. 291.

[15] ICTY, dok. br. SA042132, REGIONALIZACIJA-DEMOGRAFSKO-EKONOMSKI I DRUGI BITNI ASPEKTI, Sarajevo, januar 1992, str. 52.

[16] Isto, str. 17.

mjesta dala predstavnicima iz reda bošnjačkog naroda, a četiri Srbima. Koliko je politika predstavnika srpskog naroda bila usaglašena i prije izbora, potvrđuje činjenica da su na prvom zasjedanju nove općinske skupštine četverica Srba iz reda koalicije, inače deklarisani "reformisti-komunisti", prešli na stranu SDS-a i prema unaprijed dogovorenom planu omogućili preglasavanje svih političkih odluka, a posebno onih koje se tiču vitalnih nacionalnih interesa. Tako je, između ostalog, izglasana i **podjela općine Vlasenica u aprilu 1992,** čime su Bošnjaci dovedeni iz apsolutne glasačke većine u apsolutnu manjinu, na način da su planirano muslimanska sela "dodijeljena" općinama Vlasenica i Milići, u procentima kako ne bi mogli ugroziti donošenje "važnih odluka" za ostvarenje srpskih ciljeva.

SDS, zajedno sa JNA i drugim četničkim formacijama, preduzima razne mjere i aktivnosti kako bi srpski narod "pripremili" za istrebljenje nesrba, a posebno Bošnjaka, kao najbrojnijeg naroda i na području općine Vlasenica. U tom kontekstu permanentno su održavani tajni sastanci po direktivi SDS-a na lokalnim podružnicama cijele općine. Dovođeni su lideri nacionalističkih i najradikalnijih stranaka i grupacija sa zadatkom da dodatno radikaliziraju srpsko stanovništvo. Primjera radi, u selo Raševo, u kojem su živjeli Bošnjaci i Srbi, doveli su Vojislava Šešelja u cilju podsticanja Srba na nacionalizam i zastrašivanje komšija Bošnjaka.[17]

Formiranjem „kriznih štabova" srpskog naroda otpočele su aktivnosti pripreme za okupaciju, odnosno, protjerivanje nesrpskog stanovništva iz njihovih domova. Naime, kao najveći organi u funkciji srpske okupacione vlasti, krizni štabovi su donosili ključne odluke vezane za stvaranje etnički čistih prostora na kojima će ostati samo Srbi.

Tako je Krizni štab Vlasenice, čiji su članovi bili visokopozicionirani pripadnici SDS-a, preuzeo kontrolu u općini Vlasenica tokom njenog osvajanja (21. aprila 1992) od JNA, specijalnih jedinica MUP-a Srbije, srpskih paravojnih oružanih formacija i kolaboracionističkih snaga iz Republike Srpske.[18]

---

[17] Š. Salihović Šemso, nav. dj., str. 83.

[18] S. Čekić, AGRESIJA NA REPUBLIKU BOSNU I HERCEGOVINU, knjiga I, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2004, str. 535-536.

Zločini nad civilima na području općine Vlasenica

Dana 21. aprila 1992. paravojne četničke formacije, predvođene srpskom gardom, a potpomognute pripadnicima regularne vojske bivše Jugoslavenske narodne armije (JNA), Novosadskim korpusom, ulaze u grad i zauzimaju sve važnije privredne i društvene objekte u gradu Vlasenici.[19] Odmah nakon što su Srbi preuzeli kontrolu nad gradom Vlasenicom, Krizni štab ove općine preuzeo je upravljanje gradom i na sve zvanične funkcije imenovao Srbe. Mobilizirani su mještani Srbi, koji su preuzeli vojne dužnosti od snaga JNA. Njihove dužnosti obuhvatale su čuvanje važnih objekata i traženje naoružanih muslimana po okolnim šumama.[20] Iako su mnogi "utjecajni" Bošnjaci uspjeli napustiti Vlasenicu prije okupacije, prva akcija srpske politike i snaga je, upravo, bila traženje političkih i vjerskih predstavnika, kako bi lakše i brže realizirali plan eliminacije najbrojnijeg dijela stanovnika, Bošnjaka, s njihovih posjeda. Nakon toga Bošnjacima se oduzima njihovo osnovno prava, a to je pravo na život, kada je uslijedila akcija hapšenja i zatvaranja svih zatečenih Bošnjaka u gradu.

Zlostavljanje i ubistva Bošnjaka, prvih dana nakon okupacije, vršena su u zatvoru zgrade MUP-a Vlasenica, a zatim u zloglasnom logoru Sušica.[21] Mnogi Bošnjaci su od posljedica mučenja podlegli prvih dana nakon okupacije grada, a torture i ubistva nastavljeni su u logoru Sušica. Ibro Osmanović iz Vlasenice, koji je 1992. prošao kroz četiri zatvora i logora, navodi da je u Vlasenici nestalo 1.360 osoba[22], uglavnom se radi o Bošnjacima.

---

[19] ZLOČINCI I ŽRTVE, Isto, str. 29. Vidi u: Faid Hećo, ULOGA JUGOSLOVENSKE NARODNE ARMIJE U AGRESIJI NA BOSNU i HERCEGOVINU, Sarajevo, 2005. str. 176.

[20] **ICTY,** Predmet br. IT-94-2-S, par. 40.

[21] Logor „Sušica" – vlasenički logor smrti, u kojem je na najmonstruozniji način ubijeno preko 3.000 lica, muslimana-Bošnjaka, među kojima mnogo djece, žena i nemoćnih osoba. (**ZLOČINCI I ŽRTVE**, Isto, str. 60).

[22] OSLOBOĐENJE, dnevni list Sarajevo, 3. 9. 2004.

Okupacija sela na području općine Vlasenica

Nakon okupacije grada Vlasenice, agresorske i kolaboracionističke srpske snage su nastavile okupaciju sela s bošnjačkim stanovništvom. Stavljajući pod kontrolu prigradska bošnjačka sela, oduzimanjem oružja njihovim stanovništvom, planski su napali bošnjačka sela na području novoformirane općine Milići. Okupirali su sva sela ove općine u periodu od 1. do 5. maja 1992, osim sela Nurići, čiji su mještani pružali otpor do početka septembra iste godine. Pod udarom žestoke artiljerije i jakih pješadijskih napada neprijatelja povukli su se prema selu Sućeska, koje pripada općini Srebrenica i koje je ostalo pod kontrolom mještana sve do 1995.

Agresorske snage su **8. maja 1992.** okupirale vlasenička sela Pijuke, Duriće, Šadiće, Peševinu, Hodžiće, Jarovlje i Kuljančiće. U Pijucima su ubili četrnaest civila Bošnjaka.[23]

Dok su stanovnici-muslimani sela Pijuci padali u ruke srpskim zločincima i stradali, muslimani iz sela Durići su, u najvećem broju, uspjeli spasiti živu glavu. Nažalost, jedan od stanovnika ovog sela je ubijen prilikom okupacije sela.[24]

Iz sela Šadići za vrijeme napada ubijeni su: **Hasan Hurić, Zuhdija Hurić (brat Hasanov), Ćamil Hurić (invalid – nepokretan), Rašid Hurić (tek operisan starac), Nusret Hurić, Omer Šahbazović** i **Hasib Musić, Medo Hurić, Alija Hurić i njegova žena, petnaestogodišnji i četrnaestogodišnji sinovi Sejdalije Hurića, Suljo Hurić (75 godina), njegova slijepa žena koju su ubili sjekirom i Bego Hurić.**

Svjedok Redžo Hurić naglašava da se sjeća da su napadačke grupe predvodili mještani – komšije Srbi: Savo Bačić i Radomir Pantić, napad na selo Peševine Miladin Rebić i Ilija Ravnjak, napad na selo Durići, Jarovlje i Kuljančiće Radislav Pajić. [25]

---

[23] Šire o ovome: N. Orić, SREBRENICA SVJEDOČI I OPTUŽUJE, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U ISTOČNOJ BOSNI (SREDNJE PODRINJE), april 1992 – septembar 1994, CIP.- Narodna i univerzitetska knjižnica – Ljubljana, Srebrenica – općina 1995.

[24] Isto, str. 54.

[25] Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, dokument br. 3271. Izjava Hurić /Nezir/ Redžo od 28. 12. 1992.

Prilikom napada na selo Peševina i Hodžiće ubijeni su: **Sejdalija Hodžić, Ševko Rizvanović** i **Osman Rizvanović.** Njih je, prema riječima Redže Hurića, ubio **Brano Samardžić**, a podatke o njihovom ubistvu dobio je od brata Ševke Rizvanovića. Pored navedenih, prema riječima Šemse Rizvanović, nekoliko mještana, prilikom pokušaja da pobjegnu iz kolone koju su četnici bili zarobili u potoku zvanom Cikotska rijeka, ubijeno je i to kako slijedi: **Alija Hurić, njegova žena Fata, Tifa Hurić, Suljo Hurić, Husejn Hurić i njegovo troje djece, kao i još neki mještani.** Među ubicama, prema ovom svjedoku, bili su Brano Samardžić i Vidosav iz sela Peševina, Radivoje Stevanović iz sela Lukića, a među njima je bilo i Rumuna, odnosno Karavlaha iz Tišče.

Nakon masakra u gore navedenim selima, sljedeća meta srpskih snaga bilo je selo Zaklopača, smješteno na magistralnom putu Zvornik – Sarajevo, udaljeno 6 km od Milića. U selo je 16. maja 1992. oko 17.00 sati iz pravca Milića došlo četiri-pet vojnih i jedno policijsko vozilo.[26] U jednom od njih bile su i „komšije iz sela Zagrađe“. Mještanin iz Zaklopače je među tim komšijama „prepoznao Ćalmić Marka, sina Relje, Bjelanović Bucka, sina Đorđe. U pratnji ovog vozila kretalo se vozilo milicije“ u kojem su mještani prepoznali „Bjelanović Radu, sina Rajka, načelnika SUP-a i druge“.[27]

Drugi svjedok iz ovog sela navodi da je u selo ukupno, što vojnih, policijskih i civilnih, ušlo **deset vozila** u kojima je, pored navedenih, prepoznao „domaće četnike“: Tomislava Savkića, predsjednika SDS-a u Milićima, inače predratnog profesora u Srednjoškolskom centru Vlasenica, Nenada Vukotića, sina Marka, Dragana Bojanića, sina Radomira, Trišu Trišića zvanog Trile, Peru Vasiljevića, sina Save, Milenka Zekanovića, sina Radovana, Boru i Raju Petrovića, sinove Nikole, Novicu Gojgolovića, sina Cvike, Nikolu Lošića, sina Mirka, Duška Slijepčevića, sina Cvijetina, i druge.[28]

Isti svjedok, također, navodi da je istog dana (16. maja 1992) nekoliko muslimana iz porodica Hodžić, Salihović i Hamidović radilo (na dnevnicu) kod Milenka Đurića zvanog Gorčin, šo je bio slučaj i

---

[26] Isto.

[27] RATNI ZLOČIN NA TUZLANSKOM OKRUGU..., str. 137.

[28] Svjedok N.N. iz Zaklopače, izjavu dao dana 10. marta 1993. (10193).

ranijih godina. Oko dvanaest sati, ističe svjedok, Milenko je obilazio radnike, vjerovatno provjeravajući kako obavljaju poslove i jesu li prisutni na njegovom imanju.

„Ljudi iz vozila opkolili su selo i zatvorili sve izlaze."[29] Oko 17.00 sati došlo je do pucnjave, koja je, bez prekida trajala petnaestak minuta.[30]

Jasmina Hodžić, koja je zajedno sa Sadinom Hodžić, Senom Hodžić i Ajkom Hodžić, krajem maja 1992. sa pedesetak žena i djece stigla u Zagreb, dala je medijima izjavu, prema kojoj su 16. maja u selu Zaklopača lokalni – domaći četnici, pod komandom Duška Đurića, **ubili 86 Bošnjaka**, među kojima je bilo petnaestero djece.

Ajka Hodžić je prepoznala nekoliko četnika, počinitelja masakra u Zaklopači. Među njima su: **Milimir Milošević,** aktivni policajac iz Milića, **Ilija Janković, Nikola Lošić, Mirko Lošić,** čovjek po imenu Nešo, Brane i jedan kojeg su zvali Jolcan.

Ajka je, također, rekla da ih je, nekoliko dana prije nego što je došlo do ovog masakra (genocida) u selu Zaklopača, posjetilo nekoliko ljudi iz TV-agencije SRNA, na čelu sa Zoranom Jovanovićem, profesorom iz Vlasenice, i oni su napravili priču o selu. Na beogradskoj televiziji selo Zaklopača je opisano kao sigurno mjesto. Razgovarali su o dobrim odnosima Srba i susjeda Bošnjaka. Ta je priča emitirana nakon što je užasni zločin počinjen.[31] Spomenuti zločinac Zoran Jovanović je po istom scenariju, a po nalogu ideoloških naredbodavaca, snimao lokacije, odnosno naselja i objekte prije njihovog uništenja kako bi lansirao lažnu i perfidnu priču svijetu da Srbi nisu zločinci i da muslimani sami sebe ubijaju.

Apsurdna je činjenica da je, pored navedenih primarnih izvora o zločinima u selu Zaklopača, Pretresno vijeće u predmetu *Slobodan Milošević*, usvojilo prijedlog **amici curiae** (prijatelji suda) da „nema dokaza" koji potkrepljuju navod o zločinu u selu Zaklopača.[32]

---

[29] RATNI ZLOČINI U BOSNI I HERCEGOVINI: Izvještaj Amnesty Internationala i Helsinki Watcha od početka rata u BiH do rujna 1993. (uredili: Milena Beader, Edin Tuzlak), Zagreb: Antiratna kampanja Hrvatska, Centar za mir, nenasilje i ljudska prava Zagreb, 1993, str. 220.

[30] ICTY, No, 02633392, Svjedok Saim-Hodžić Mersudina.

[31] Izjava Ajke Hodžić od 17. 6. 1993, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, dokument br. 3266.

[32] MILOŠEVIĆU DOKAZAN GENOCID U BOSNI – MEĐUNARODNI HAŠKI TRIBUNAL OD 16. JUNA 2004, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, Sarajevo, 2007, str. 181.

Piskavice i Džamdžići, vlasenička sela, udaljena od centra grada 2 km, **okupirana su 18. maja 1992.** Domaći četnici (iz Vlasenice i komšiluka) s dva transportera i pješadijskim formacijama ušli su u selo Džamdžiće i zapalili sve postojeće objekte (kuće, štale, šupe i dr.). Tom prilikom, prema izjavi svjedoka Miralema Džamdžića, lokalni Srbi – komšije ubili su šest muslimana – civila iz sela Džamdžići. Ubijeni su: **Haso** /Meho/ **Džamdžić,** rođen 1930, **Amir** /Haso/ **Džamdžić,** rođen 1956, **Alija Šahinpašić**, rođen 1933, **Fehma Šahinpašić**, supruga Alijina, rođena 1933, **Muhamed** /Huska/ **Pašić,** rođen 1977. i **Šaban Hurić**, rođen 1925.[33] Prema izjavama svjedoka Miralema Džamdžića i Ibrana Kuljančića u zločinu nad Bošnjacima sela Džamdžići učestvovali su: **Nikola** /Paisije/ **Petrović, Simo** /Jakov/ **Stupar, Duško** /Jakov/ **Stupar, Zoran** /Petar/ **Stupar, Dragan** /Petar/ **Stupar, Vojislav** /Branko/ **Obrenović, Zoran** /Vojislav/ **Obrenović, Miroljub** /Živko/ **Drašković, Mirko Majstorović** (svi iz sela Piskavice), **Mitar Klještan,** geometar iz Vlasenice, **Stanimir Majstorović,** zvani **Lega,** došao na transporteru iz Vlasenice, **kao i Saša** /Marko/ **Tešić.**[34] Da su gore navedeni direktno učestvovali u ubistvima spomenutih Bošnjaka, potvrđuje i izjava Miralema Džamdžića, koji navodi da su mu se Simo i Zoran Stupar, kada su prolazili pored njegove kuće koja se nalazila u neposrednoj blizini hotela "Panorama", pravdali zašto su mu ubili amidžu Hasu i sina Amira. Pravdali su se da su to morali učiniti jer su, navodno, toga dana bili obaviješteni da se u zaseoku Džamdžići nalaze Zelene beretke i da su to morali učiniti. Miralem tvrdi da su Zelene beretke samo lažni izgovor i povod za napad na selo, a da je jedina istina da su njegov amidža Haso i sin mu Amir tog dana kopali žito, gdje su i ubijeni pored kuće, podignutih ruku.

Važno je istaći da je Zoran Obrenović po nadimku Maljić, kao pripadnik 10. diverzantskog odreda, direktno učestvovao u ubijanju (strijeljanju) Bošnjaka, koji su zarobljeni nakon okupacije Srebrenice.[35]

U Novoj Kasabi srpske snage su počinile masovni zločin nad civilima s općine Bratunac 21. maja 1992. Naime, tog dana jedan autobus je došao iz pravca Vlasenice i zaustavio se na ovoj lokaciji. Naoružani srpski vojnici

---

[33] ZLOČINI I ŽRTVE..., Isto, str. 55-56.

[34] Isto, str. 55-56.

[35] Emisija „60 minuta", FTV - snimci emitirani u ovoj emisiji 1. marta 2010, materijal pripremio novinar Avdo Avdić.

izvodili su iz autobusa grupe civila od pet-šest, upućivali ih preko jarka u spomenutu njivu, a potom ih ubijali iz pješadijskog naoružanja. Tom prilikom su strijeljana 32 Bošnjaka, od čega je 29 ostalo mrtvih, a trojica su preživjela usljed ranjavanja.[36] Među preživjelim je bio Safet, kojem je, zajedno s ostalom dvojicom preživjelih, pružena ljekarska pomoć u ambulanti u selu Burnice. Mještani Bošnjaci su tokom noći, organiziranom akcijom, uspjeli izvući dvanaest tijela ubijenih Bošnjaka i sahraniti ih na lokaciji Mravinci, a preostalih 17 četnici su izvukli na mjesto Jatarišta, nedaleko od Nove Kasabe, gdje su ih zakopali u jednu zajedničku jamu.

Drugog juna, prema riječima N.N. svjedokinje, u naselju Drum ušle su srpske snage s dva ili tri transportera, od kojih jedan ili dva iz pravca Vlasenice, a treći iz pravca Piskavica. Na jednom transporteru nalazila se Dostana Drmonjić zvana Dosta, koju je svjedokinja lično poznavala. Ulaskom u naselje ona je iz transportera rafalno pucala po kućama s lijeve i desne strane, te su mještani bili prisiljeni, kako bi se zaštitili, leći pod prozore. Tom prilikom ubijeno je više muškaraca, žena i djece. Odmah iza transportera išli su Srbi u tzv. streljačkom stroju. Ulazili su u kuće iz kojih su izvodili muškarce i žene s djecom. Svjedokinja je među napadačima prepoznala Reljića zvanog Krune i brata mu zvanog Ćane, Simu Stupara i Zorana Stupara, inače, do tada, najboljih prijatelja njenog muža, Zorana Obrenovića, Miru Draškovića, Zorana Reljića, Simu Maksimovića, sina Anđelka, nekog Radića, Vericu /Miloša/ Matić, zatim jednu ženu čijeg se imena ne sjeća, a radila je u RO „Elastik“ u Vlasenici. Svi naprijed pobrojani su pucali i ubijali mještane naselja Drum. Svjedokinja dalje navodi da su u njenu kuću došli Bogdan Janjušević, Predrag Lazić, sin Uglješe, i neki po nadimku Crni iz okoline Milića. Oni su odmah, nastavlja svjedokinja, izveli sve, a potom odvojili muškarce na desnu stranu puta i na licu mjesta ih ubili iz automatskih pušaka. Tom prilikom je Predrag Lazić legao na asfalt i iz automata pucao u muškarce. To su učinili i spomenuti Bogdan i Crni. U tom momentu je Selver jaukao, a Crni je ostaloj dvojici naredio da ponovo otvore vatru, što su oni i učinili i tako su i Selvera ubili. Svjedokinja je, u prolazu dok je zajedno s ostalim ženama i djecom transportovana u logor

[36] DRŽAVNA KOMISIJA ZA PRIKUPLJANJE ČINJENICA O RATNIM ZLOČINIMA–TUZLA. Izjava Džekić /Huso/ Ibro od 10. augusta 1993.

Sušica, **vidjela ubijenog Omera Šahmanovića, kojeg je, prema njenim riječima, ubila Dostana Drmonjić zvana Dosta**.[37]

Prema riječima Ibre Osmanovića, posmrtni ostaci ubijenih civila su ostali u naselju, te je njemu, zatočeniku u općinskom zatvoru, bilo naređeno da pokopa tijela. Osmanović je tijela traktorom prevezao do muslimanskog mezarja koje se nalazilo pored stadiona Boksit. Sva tijela su zajedno položili u rupu koja je već bila iskopana rovokopačem. Tada su pokopana tijela 22 civila, odrasla muškarca, koja su, osim jednog, imala prostrelnu ranu između očiju, na osnovu čega možemo pretpostaviti da su gađani iz neposredne blizine. Samo je jedan od njih, Osmo Hodžić, bio pogođen u grudi.[38]

Nakon okupacije navedenih vlaseničkih sela, mještani naselja Skugrići i Cerska, uz pomoć mnogih Bošnjaka koji su uspjeli naći spas u ovim naseljima, pružali su čvrst otpor neprijatelju do februara, odnosno marta 1993.

Važno je istaći činjenicu da se u Cerskoj nalazilo nekoliko hiljada civila čiji broj obuhvata "domicilno" stanovništvo i veliki broj izbjeglih civila iz mnogobrojnih okupiranih vlaseničkih sela, koji su spas bili našli upravo u Cerskoj. To je agresor dobro znao, ali je svjesno, planski i sistematski izvršio masovna ubistva nezaštićenog civilnog stanovništva, što je zabranjeno mnogobrojnim međunarodnim dokumentima,[39] čineći time najteži međunarodni zločin – zločin genocida.

Okupacija Cerske ujedno je značila i pad posljednjeg slobodnog naselja u kojem su živjeli Bošnjaci na području vlaseničke općine. Pored masovnih ubistava u navedenim selima okupiranim netom po zauzimanju grada Vlasenice, u Cerskoj su, također, izvršena masovna ubistva civila Bošnjaka. Prema autoru knjige *Nikad ne zaboravi Cersku*, Šemsudinu Salihoviću, u Cerskoj je izmasakrirano (ubijeno) oko 300 Bošnjaka – civila, a na Rogosiji, planini između Cerske i Vlasenice, ubijeno je između 150 i 200 Bošnjaka.[40]

---

[37] Svjedok N.N., rođena 1967. u Vlasenici, izjavu dala ovlaštenim licima 24. januara 1995. (0195).

[38] ICTY, No. 00685747, Izjava svjedoka Ibre Osmanovića.

[39] KONVENCIJA O SPREČAVANJU I KAŽNJAVANJU ZLOČINA GENOCIDA IZ 1948; IV Ženevska konvencija iz 1949. i Dva dodatna protokola iz 1977.

[40] Š. Salihović Šemso, nav. dj., str. 195.

Pored ubijanja civila Bošnjaka na području općine Vlasenica, srpske snage su porušile svih **dvadeset pet (25) vjerskih objekata** koji su svjedočili duhovnu supstancu muslimana ovoga kraja (džamije, mektebi, gasulhane, imamske kuće, mezaristani i dr.).

Osim toga, Srbi su izvršili i brojna silovanja Bošnjakinja. Do tačnog broja silovanih žena teško je doći zbog, prije svega, činjenice što mnoge žrtve silovanja zbog ličnog dostojanstva nisu spremne objelodaniti zločin koji je nad njima izvršen. Anes Džunuzović u svojoj knjizi *Zločin nad Bošnjacima istočne Bosne* navodi da je 700 žena iz Vlasenice prošlo kroz četničku torturu, a veliki broj njih je silovan.

Odgovornost za zločine nad Bošnjacima općine Vlasenica 1992−1995

Slobodan Milošević i Radovan Karadžić, Prvobitnom optužnicom iz jula 1995, optuženi su, između ostalog, za uništenje vlaseničkih sela: Piskavice (22. aprila 1992), Gobelje (28. aprila 1992), Turalići (28. aprila 1992), Đile (1-3. maja 1992), Pomol (1. maja 1992), Gaj (1. maja 1992), Bešići (1. maja 1992), Nurići (1. maja 1992), Vrsinje (1. maja 1992), Džamdžići (8. maja 1992) i Pivići (11. maja 1992).[41]

Za mnoge počinjene zločine nad Bošnjacima ove općine osumnjičeni, optuženi, odnosno osuđeni su: Slobodan Milošević, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Momčilo Krajišnik, Biljana Plavšić, Dragan Nikolić Jenki, Predrag Bastah, Goran Višković, Veljko Bašić i Tešo Tešić.

Slobodan Milošević je bio optužen za genocid, zločine protiv čovječnosti, teške povrede ženevskih konvencija i kršenje zakona i običaja ratovanja. Kada je u pitanju općina Vlasenica, Milošević je optužen za masovna ubistva u vlaseničkim selima: Drum i Zaklopača, za ubistva "najmanje 6 muškaraca nesrba" u logoru Sušica, u periodu od 21. do 23. juna 1992, za osnivanje objekta logora "Objekat Teritorijalne odbrane u Sušici" te za prisilno premještanje nesrpskog stanovništva iz Vlasenice.[42]

---

[41] ICTY, Tužilac suda protiv Radovana Karadžića, Ratka Mladića. Optužnica, juli 1995, paragraf 29.

[42] ICTY, Predmet Milošević IT-02-54, Izmijenjena optužnica – BiH.

Sudski postupak protiv Slobodana Miloševića nije okončan pravosnažnom presudom, nego je obustavljen zbog smrti optuženika 11. marta 2006.

Radovan Karadžić je optužen za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja. Direktna odgovornost mu se stavlja na teret da je naredio odmazdu protiv zatočenih svih preostalih civila Bošnjaka u logoru Sušica nakon što je krajem septembra 1992. poginulo više od 28 srpskih boraca u borbama s pripadnicima ARBiH na području lokaliteta Rogosija. Naime, na javnoj sahrani poginulih srpskih vojnika 30. septembra 1992, Radovan Karadžić je rekao: "… mi nećemo i ne smijemo nikad zaboraviti njihovim dželatima i napadačima. Ne znam da li ja smijem da kažem da ne smijemo ni oprostiti."[43] Iste noći u logor su autobusom došla tri oficira MUP-a i u četiri navrata odvezla svih 140-150 zatočenika i ubila ih.[44] Po Trećoj izmijenjenoj optužnici,[45] kada su u pitanju zločini u Vlasenici, Karadžić je optužen za zločine u selima Drum, Zaklopača, logoru Sušica,[46] zgradi SJB-a Vlasenica, ubistva 29 muškaraca kod Nove Kasabe 21. maja 1992, koji su bili zatočeni u policijskoj stanici u Vlasenici, a autobusom prevezeni do mjesta egzekucije, kao i za zločine u zatvoru pored zgrade SUP-a. Radovan Karadžić je uhapšen 21. jula 2008. i u toku je postupak suđenja u ICTY-u.

Ratko Mladić, u zajedničkoj optužnici s **Radovanom Karadžićem,** optužen je za genocid, zločin protiv čovječnosti… Što se tiče općine Vlasenica, obojica su osumnjičeni za zločine u logoru Sušica, kao i za uništenje sela: Piskavice (22. aprila 1992), Gobelje (28. aprila 1992), Turalići

---

[43] ICTY, Predmet: IT-00-39-T, Momčilo Krajišnik, Pred Pretresnim vijećem, paragraf 304.

[44] Isto, paragraf 357.

[45] ICTY, Predmet br. IT-95-5/18-PT, Tužilac Međunarodnog suda protiv Radovana Karadžića. Treća izmijenjena optužnica, od 27. februara 2009.

[46] U Prvobitnoj optužnici (juli 1995), te u Izmijenjenoj i dopunjenoj optužnici spominju se zločini u logoru Sušica u toku septembra 1992, kada je ubijeno 140-150 zatočenika, u Drugoj optužnici taj slučaj je izostavljen, te je naveden samo slučaj „ubistvo otprilike 9 muškaraca iz logora Sušica", u periodu od juna do augusta 1992. Na mjestu gdje je trebala stajati tačka o ubistvu 140-150 zatočenika u logoru navedeno je: „Incident je izbrisan u skladu s Odlukom po zahtjevu tužioca za izmijenu Prve izmijenjene optužnice, koju je Pretresno vijeće donijelo 16. februara 2009. **Ipak, u Trećoj izmijenjenoj optužnici Karadžić je optužen i za ubistvo „najviše 140 zatočenika u logoru Sušica" od 30. septembra 1992.**

(28. aprila 1992), Đile (1-3. maja 1992), Pomol (1. maja 1992), Gaj (1. maja 1992), Bešići (1. maja 1992), Nurići (1. maja 1992), Vrsinje (1. maja 1992), Džamdžići (8. maja 1992), Pivići (11. maja 1992).[47]

Momčilo Krajišnik i Biljana Plavšić optuženi su za genocid, zločine protiv čovječnosti i kršenje zakona i običaja ratovanja. I oni su, pored ostalog, optuženi za zločine u selima: Drum i Zaklopača, za ubistvo više nesrba koji su izvedeni iz skladišta i ubijeni kod jame ili na putu za Novu Kasabu 1. juna 1992, kao i ubistvo više muslimana u logoru Sušica tokom mjeseca juna i jula. Pored toga, osumnjičeni su i za zločine nad nesrbima (uglavnom Bošnjacima) u zatočeničkim centrima u Vlasenici: Policijska stanica, SUP, zatvor, srednja škola, stadion, logor Sušica, igralište u Novoj Kasabi, pilana Milići, osnovna škola, Zadružne štale u Piskavicama, srednjoškolski centar u Vlasenici, hotel Panorama, srednjoškolska sala, vojnička sportska dvorana, Dom kulture Milići, logor Luka, peradarska farma Šošari te za uništenje gradske džamije u Vlasenici.[48] Treba istaći je da je Presudom Pretresnog vijeća Momčilo Krajišnik oslobođen optužbe za genocid i saučesništvo u genocidu, a osuđen je za zločine protiv čovječnosti (progon, istrebljenje, ubistvo, deportacija, nehumana djela - prisilno premještanje) na 27 godina zatvora.[49] Presudom Žalbenog vijeća kazna mu je preinačena i smanjena na 20 godina zatvora.[50] Biljana Plavšić se izjasnila krivom po tački 3 Optužnice – progoni, zločin protiv čovječnosti, te sporazumno priznavši krivnju, osuđena je na 11 godina zatvora.[51] Nakon izdržane dvotrećinske kazne puštena je na slobodu 27. oktobra 2009.

Do sada je za zločine počinjene u Vlasenici, i to za zločine protiv čovječnosti i kršenje ženevskih konvencija, pred Međunarodnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju procesuiran samo **Dragan Nikolić Jenki**, koji je osuđen na dvadeset godina zatvora.

Sud Bosne i Hercegovine je 5. februara 2010, nakon javno održanog glavnog pretresa, izrekao prvostepenu presudu kojom je proglasio krivim optužene **Predraga Bastaha i Gorana Viškovića iz Vlasenice** za krivično

---

[47] ICTY, Tužilac suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića, Optužnica, juli 1995.

[48] ICTY, Predmet *Krajišnik i Plavšić* IT 0039-40; Izmijenjena konsolidovana optužnica.

[49] ICTY, Predmet *Krajišnik,* Pred Pretresnim vijećem, Dispozitiv Presude.

[50] ICTY, Predmet *Krajišnik,* In the Appeals Chamber, VI Disposition.

[51] ICTY, Predmet *Plavšić,* pred Pretresnim vijećem, Dispozitiv, paragraf 5, 34.

djelo zločin protiv čovječnosti u logoru Sušica i za ubistva Bošnjaka na području općine Vlasenica. Tom prilikom je optuženom Predragu Bastahu Sud izrekao kaznu zatvora u trajanju od 22, a optuženom Goranu Viškoviću 8 godina.

Neprocesuirani počinioci zločina na području Vlasenice

Pored navedenih imena, svjedoci tvrde da su u zločinima nad Bošnjacima učestvovali i sljedeći Srbi s područja Vlasenice: Zvonko Bajagić, Mišo Bajagić, Veljko Bašić, Nenad Bastah, Bucko Bjelanović, Rade Bjelanović, Dragan Bojanić, Dragiša Borovina, Milan Božić, Ljubiša Burlica, Siniša Burlica, Marko Ćalmić, Mišo Četković, Slobodan Đerić, Ljubiša Došić, Saša Došić zvani Kobac, Miro Drašković, Mira Drašković, Dostana Drmonjić zvana Dosta, Bogoljub Đurić, Cane Dubočanin i njegov brat iz sela Rašića Gaj, Miloš Đurić, Pero Đurić sa sinovima Elvisom i Acom (majka im je Bošnjakinja), Dragica i Boro Gavrilović, Novica Gojgolović, Milanko Golijan, Mile Ilić, Đorđe Ilić, Bogdan Janjušević, Mlađo Jokić, Pero Klještan, Branko Kovačević, Cvjetin Kovačević, Goran Kovačević, Radenko Krstić, Bato Krstić, Milan Lakić, Sreto Lakić, Predrag Lazić, Crni iz Milića, Dragan Lošić, Nešo Lošić, Nikola Lošić, Rajo Lošić, Ljubomir Lovren, Drago Lukić, Milorad Lukić, Jakov Majstorović, Mirko Majstorović, Milenko Majstorović, Vlado Majstorović, Milka Majstorović, Mišo i Milomir Maksimović, Anđelko Maksimović, Simo Maksimović, Nebojša Matić, Verica Matić, Zorica Matić, Dušan Miljanić, Nikola Miljanić, Mile Mišić, Janko Mitrović, Slobodan Mitrović i sin Rašo, Stevan Mumović, Zarija, Slobodan i Mićo Nikolić, Zoran Obrenović, Simo Obrenović, Dejan Ostojić, Nikica Ostojić, Vladan Ostojić, Goran Pajić, Vujadin Pajić, Miro Pavlović, Nikola Petrović, Boro i Rajo Petrović, Marko Radić, Marko Radivojević, Dragan Ravnjak, Reljić zvani Krune i brat mu Ćane, Zoran Reljić, Dragan Rikanović, Zoran Rikanović, Milutin Rikanović, Vidosav Rikanović, Vujadin Rikanović i njegovi sinovi Zoran i Goran, Branko Rončević, Dušan Samardžić, Vujadin Savić, Tomislav Savkić, Slaviša i Ljubiša Sekulić, Ilija Seratlić, Duško Slijepčević, Miloš i Drago Spasojević, Radenko Stanić, Ilija Stojšić, Vida Stojšić, Simo i Duško Stupar, Zoran Stupar i supruga Staka, Milanko Šargić, Gajan Tešić, Ilija Tijanić i sin Predrag, Trišo Trišić zvani Trile, Petar

Vasiljević, Mile Vitorović, Nemanja Vitorović, Rade Vitorović i sin iz Zalokovlja, Čedo Vržina i sin Milomir, Nenad Vukotić, Velibor Vuković, Milenko Zekanović i Radenko Zekić.

Razmjere zločina nad Bošnjacima na području općine Vlasenica

Na području Vlaseničkog sreza, tokom Drugog svjetskog rata, četničke i ustaničke snage su izvršile stravične zločine nad muslimanima, kako grada Vlasenice tako i pripadajućih mu naselja. Dimenzije zločina bile su slične najnovijem genocidu iz perioda 1992–1995. s razlikom što su žrtve (muslimani) u Drugom svjetskom ratu, u najviše slučajeva, kolektivno žive spaljivane ili lišavane života klanjem, dok su u najnovijoj agresiji na Bosnu i Hercegovinu, uglavnom, žrtve ubijane iz vatrenog oružja.

Na području općine Vlasenica, u periodu od 21. aprila do 13. marta 1992, kada je okupirano posljednje bošnjačko naselje Cerska, ubijeno je oko 2.600 Bošnjaka.

Od tog broja, u Srebrenici, nakon okupacije i genocida nad Bošnjacima 11. jula 1995, ubijeno je, prema podacima Međunarodnog komiteta crvenog krsta (MKCK), preko 1000 Bošnjaka Vlasenice, koji su našli utočište u toj sigurnosnoj zoni UN-a. Kroz logor Sušica u Vlasenici, prema relevantnim izvorima, prošlo je oko 8.000 Bošnjaka. Kroz četničku torturu prošlo je oko 700 žena iz Vlasenice, a veliki broj njih je silovan. Na području općine Vlasenica porušeni su svi vjerski objekti koji simboliziraju duhovnu supstancu muslimana-Bošnjaka.

Kasim Čeljo, Savez antifašista i boraca naroodnooslobodilačkog rata u Bosni i Hercegovini

ISPRIČANE, ALI NAUČNO NEISTRAŽENE PRIČE O POSTOJANJU SUODGOVORNOSTI BOŠNJAKA ZA MASOVNO STRADANJE VLASTITOG NARODA U GORNJEM PODRINJU 1941−1945. I 1992−1995

Postoje ispričane, ali naučno neistražene priče, naše istine, o postojanju suodgovornosti kod bošnjačkih političkih, vjerskih i kulturnih predstavnika za stradanje Bošnjaka od srpske fašističke vojske u Gornjem Podrinju u Drugom svjetskom i prošlom ratu. Kako onda za našu budućnost izvući poruke da nam se to ne ponavlja?

Bošnjačka intelektualna elita stalno kod drugih traži odgovornost za bošnjačke ratne žrtve (koje su evidentne), a u isto vrijeme stalno izbjegava da naučno istraži ispričane i neispričane priče i osvijetli istinu o postojanju i stepenu suodgovornosti bošnjačkih političkih, vjerskih i kulturnih predstavnika za nepotrebno nastale ratne žrtve kod Bošnjaka.

Postavlja se pitanje zašto je to tako.

Intelektualna bošnjačka elita historijski trpi od manjka unutarnje slobode, hrabrosti i vjernosti savjesti i istodobno tolerira višak stranačke poslušnosti i moralno političke podobnosti, što je onemogućava da naučno istraži ispričane i neispričane priče o postojanju suodgovornosti za nepotrebno nastale ratne žrtve Bošnjaka u Gornjem Podrinju 1941−1945. i 1992−1995.

Takav ponižavajući odnos intelektualne bošnjačke elite prema masovnom ratnom stradanju vlastitog naroda nalazi se u vladajućem političkom sistemu, koji u samom startu uzima moralnu bošnjačku intelektualnu elitu za svoje protivnike (neprijatelje), a nemoralnu bošnjačku elitu za svoje poslušnike, saveznike, puke izvršitelje, mašineriju za čuvanje političkih i drugih pozicija vladajuće elite u Bosni i Hercegovini, koja zasigurno ima visok stepen suodgovornosti za ispričane i neispričane priče o njihovom značajnom doprinosu u ratnom stradanju Bošnjaka i gubljenju njihovog životnog prostora u Gornjem Podrinju.

Prema statističkim podacima iz 1931. u Kraljevini Jugoslaviji u četiri nekadašnja sreza (Foča, Rogatica, Čajniče i Višegrad) živjelo je 141.869

stanovnika. Od toga broja bilo je 56% ili 79.738 muslimana i 42% ili 59.939 pravoslavnih žitelja, što znači da je na početku rata, 1941, na tom prostoru živjelo 19.799 muslimana više od pravoslavnih.

Prema statističkim podacima iz 1991. na istom prostoru u Gornjem Podrinju živjelo je 161.340 stanovnika, od čega 87.129 muslimana i 69.172 Srba. To znači da je na početku rata 1992. na tom prostoru živjelo 17.957 Bošnjaka više nego Srba.

Pored navedenih statističkih podataka muslimani i pravoslavci u Kraljevini Jugoslaviji 1941. i u RBiH 1992. imali su svoju intelektualnu elitu, nacionalne političke stranke, vjerske i kulturne institucije i privrednike.

I pored prednosti i brojnosti Bošnjaka-muslimana u odnosu na Srbe-pravoslavce, u Gornjem Podrinju 1941. i 1992, izneseni naučni podaci o razmjerama ratnog stradanja bošnjačkog naroda pokazuju da je stradao od brojčano manjeg naroda. To se prema ispričanim pričama dogodilo radi neopravdanog ponašanja bošnjačkih političkih, vjerskih, kulturnih i privrednih predstavnika prema svom narodu u Gornjem Podrinju i BiH.

Nakon šokantnih podataka iznesenih na ovom naučnom skupu nameće se potreba za istraživanje ispričanih i neispričanih ratnih priča o postojanju suodgovornosti bošnjačkih političkih, vjerskih i kulturnih predstavnika za bošnjačke ratne žrtve nastale 1941−1945. i 1992−1995. koje će dovesti i do popisa imena bošnjačkih saradnika tajnih obavještajnih službi nacionalističke srpsko-hrvatske koalicije, utkane u mrežu politike i organiziranog kriminala.

1. Ko je od Bošnjaka u srezu Foča, Rogatica, Čajniče i Višegrad i njihovim općinama 1941. bio u rukovodstvu JMO, četničkoj i ustaškoj fašističkoj vojnoj organizaciji, IVZ, n a c i o n a l n i m kulturnim institucijama Bošnjaka i na drugim važnim privrednim dužnostima, ali ne i u službi svog naroda kojeg su predstavljali?
2. Ko je od bošnjačkih političkih i vjerskih predstavnika predložio rezervistima vojske Kraljevine Jugoslavije da, nakon kapitulacije i povratka sa skadarskog fronta, osobno naoružanje predaju italijanskoj okupacijskoj vojsci, a koje su krajem novembra 1941. nakon povlačenja Italijana iz Goražda i Foče preuzeli četnici i upotrijebili za masovno uništavanje bošnjačkog civilnog stanovništva?

3. Ko je sve od uglednih Bošnjaka 1941. s italijanskim okupacijskim vlastima i srpskim političarima učestvovao u podjeli Foče s 2000 cijevi u vojnom magacinu, koje su oni nakon toga upotrijebili za masovno uništenje Bošnjaka?

4. Ko je od uglednih Bošnjaka 1941. napustio Goražde i Čajniče i otišao s Italijanima u izbjeglištvo, a da iz vojnog magacina u Rasadniku nisu preuzeli 1.200 pušaka, ostavljenih od Italijana, i tako organizirali odbranu grada Goražda i njegovog stanovništva?

5. Ko je od Bošnjaka na linijama odbrane Goražda 1941. tajno proveo četnike kroz linije odbrane, koji su potom izvršili masovne pokolje bošnjačkog civilnog stanovništva i za te zasluge neki od njih bili i činovani od četničke komande?

6. Ko je od Bošnjaka na linijama odbrane Goražda 1941. dobrovoljno stupio u četničke i ustaške fašističke vojne formacije u Gornjem Podrinju i tako učestvovao u masovnoj likvidaciji vlastitog naroda?

7. Koji bošnjački vjerski i politički predstavnici u Pljevljima nisu ništa poduzeli 1943, iako su bili na vrijeme obaviješteni, da se od četničkog planiranog uništenja spasi bošnjačko civilno stanovništvo u selima srezova Pljevlja i Priboj, radi čega je u selima Pljevaljskog sreza ubijeno više od 1.500 bošnjačkih civila, a u selima Pribojskog sreza ubijeno ih više od 1.700?

8. Ko je od bošnjačkih političara 1992. bio zadužen da organizira odbranu bošnjačkog civilnog stanovništva i životnog prostora u Gornjem Podrinju, Foči, Goraždu, Rogatici, Čajniču, Višegradu, Rudom i Prači?

9. Ko je od političkih predstavnika vladajuće SDA u Foči i Goraždu 1992. bio zadužen da na Ustikolini preuzme robne rezerve brašna i žita cca 8.000 tona i naoružanje cca 6.000 cijevi, vlasništvo TORBiH, namijenjeno za preživljavanje i odbranu civilnog stanovništva regije Goražde? Oni su svojom izdajom omogućili SDS-u da sve to preuzme i da bošnjačko stanovništvo u Gornjem Podrinju dovede u bezizlaznu ratnu poziciju, zbog čega su nastale ogromne nepotrebne ljudske žrtve i patnje i gubljenje životnog prostora.

10. Ko je od predstavnika vladajuće SDA u Gornjem Podrinju, nakon prvog napada paravojnih snaga SDS-a 1992, na benzinskoj pumpi u Goraždu zaustavio provođenje Odluke Predsjedništva RBiH o proglašavanju ratnog stanja na prostoru općine Goražde, mobilizaciji jedinica TO i njihovog naoružanja iz magacina TO u Ustikolini, čime je Gornje Podrinje dovedeno u bezizlaznu vojnu poziciju, s poznatim ratnim posljedicama po bošnjačko civilno stanovništvo i životni prostor?

11. S čijim je znanjem i odobrenjem, bez zakonskih posljedica, predsjednik SDA općine Čajniče dr. Alija Moćević 1992. potpisao zvanični akt o predaji- kapitulaciji teritorije općine Čajniče i bošnjačkog stanovništva, Republici Srpskoj, nakon čega su paravojne snage SDS-a izvršile masovni ratni zločin nad bošnjačkim civilnim stanovništvom?

12. Ko je od predstavnika tadašnje aktuelne vlasti i drugih nevladinih organizacija iz Goražda i Višegrada 1992. učestvovao u organiziranom vraćanju višegradskih izbjeglica iz Goražda u Višegrad, koje su nakon povratka likvidirale SDS paravojne formacije?

13. Ko je od zvaničnih političkih i vojnih predstavnika Goražda 1992/1993. učestvovao u prodaji više hiljada potvrda vojnim obaveznicima iz Gornjeg Podrinja da mogu napustiti (ratno područje) i otići u inostranstvo, čime su svjesno oslabili odbranu Gornjeg Podrinja s poznatim teškim ratnim posljedicama?

14. Ko je u ratu 1992. na ključne pozicije odbrane i sigurnosti ARBiH angažirao bivše visoke dužnosnike KOS-a i koliki je bio njihov doprinos u stradanju i izdaji nacionalnih interesa Bošnjaka u Gornjem Podrinju i Republici Bosni i Hercegovini?

15. Ko je od zvaničnih predstavnika civilne i vojne vlasti Okruga Goražde, u ime 79.738 bošnjačkih stanovnika iz Gornjeg Podrinja, dao pismenu saglasnost predstavnicima vlasti Republike Bosne i Hercegovine, da mogu, i pored održanog Referenduma građana 1992, na mirovnim pregovorima u Dejtonu predati Gornje Podrinje samoproglašenoj Republici Srpskoj?

16. Ko je od predstavnika aktuelne vlasti u BPK-Goražde pomogao Ravnogorskom četničkom pokretu da u Dobrunu podigne spomenik ratnom zločincu đeneralu Draži Mihailoviću (čija je vojska u Gornjem Podrinju u Drugom svjetskom ratu ubila više od 20.000 bošnjačkih civila), zatim da sve bošnjačke žrtve iz Drugog svjetskog rata, iz Gornjeg Podrinja, stavi na spiskove jasenovačkih-ustaških žrtava, iako je poznato da su sve to žrtve srpske fašističke vojske đenerala Draže Mihailovića i na kraju da most – mjesto masovnog ratnog zločina počinjenog nad 1.400 zaklanih Bošnjaka - pokriju imenom most „Alija Izetbegović“?

PRILOZI

Br. 1

REALIZACIJA "HOMOGENE SRBIJE" - INSTRUKCIJA DRAŽE MIHAILOVIĆA, 20. DECEMBAR 1941.

Komanda četničkih odreda
Jugoslovenske vojske
Gorski štab
Str. Pov. Đ. Br. 370
20. decembra 1941. god.
Položaj

ĐENERALŠTABNOM MAJORU G. ĐORĐU LAŠIĆU – KOMANDANTU ČETNIČKIH ODREDA JUGOSLOVENSKE VOJSKE U CRNOJ GORI I KAPETANU G. PAVLU ĐURIŠIĆU, KOMANDANTU LIMSKIH ČETNIČKIH ODREDA JUGOSLOVENSKE VOJSKE

Instrukcija: .....

Ciljevi naših odreda jesu:

1) **Borba za slobodu celokupnog našeg naroda pod skiptrom Njegovog Veličanstva Kralja Petra II.**

2) **Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju etnički čistu u granicama Srbije-Crne Gore-Bosne i Hercegovine-Srema-Banata i Bačke**.

3) **Borba za uključenje u naš državni život i svih još neoslobođenih slovenačkih teritorija pod Italijanima i Nemcima (Trst-Gorica -Istra i Koruška) kao i Bugarske, severne Albanije sa Skadrom**.

4) **Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i nenacionalnih elemenata**.

5) **Stvoriti neposredne – zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog življa i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog življa**.

Sa komunistima – partizanima ne može biti nikakove saradnje jer se oni bore protiv dinastije i za ostvarenje socijalne revolucije, što nikada nesme biti naš cilj, jer smo mi jedino i isključivo samo vojnici i borci za Kralja, Otadžbinu i slobodan narod. Upotreba četničkog odreda u Crnoj Gori; u danom trenutku;

1) Jednim delom snaga dejstvovati iz doline Lima pravcem: Bijelo Polje-Sjenica sa **zadatkom očistiti Pešter od Muslimanskog i Arnautskog življa**.

Ove snage moraju tesno sarađivati sa odredima Javorskim i Golskim.

2) Delom snage dejstvovati pravcem preko Čakora ka Metohiji sa zadatkom da se na tome pravcu očisti teritorija od Arnauta, kao i da se presretnu oni koji će biti gonjeni iz Peštera – Sandžaka.

Ove snage moraju sarađivati sa snagama pod jedan i Kopaoničkim odredima .....

4) Delom snaga dejstvovati ka Jugu u **cilju zauzimanja Skadra** (podvukao: S. Č.).

U svakom slučaju obezbediti Crnu Goru od upada Arnautskih elemenata iz Albanije ..

Organizacija:

Za celu oblast Crne Gore postavljam za komandanta svih četničkih odreda Jugoslovenske vojske đeneralštabnog majora g. Đorđa Lašića. Sastav štaba ostavlja se slobodnom nahođenju samom komandantu. Važno je da štab ima operativno, obaveštajno, propagandno i ekonomsko odelenje ...

Za komandanta Limskih Četničkih odreda u oblasti Sreza Andrijevačkog, Beranskog, Bijelo Poljskog, Prijepoljskog, Plevaljskog i Kolašinskog postavljam pešadiskog kapetana I klase g. Pavla Đurišića. Sve ostale komandante postaviće sam komandant za Crnu Goru, odnosno komandant Limskih odreda za svoj reon ....

Organizaciju izvoditi prema priloženim uputima, datim usmenim instrukcijama kapetanu g. Đurišiću i obzirom na lokalne prilike ....

Poznato je da u Crnoj Gori vlada velika oskudica životnih namirnica zato pripremite Aerodrom barem za spuštanje padobranima čime ćete omogućiti da se šalje brza i efikasna pomoć narodu u Crnoj Gori. Tačno

mesto sa geografskim koordinatama što pre saopštiti ovome štabu. Aerodrom mora da bude pripremljen za noćni prijem zbog čega treba na njemu da postoji jedna Vazduhoplovna grupa koja će isti umeti osvetliti kada se bude najavio dolazak avijona.

Neophodno je potrebno obezbediti jedan siguran kanal sa morske obale u unutrašnjost jer postoji verovatnoća da će pomoć stizati i morskim putem.

Vezu sa Dangićem u Bosni održavati preko Gacka na Bileće i preko Foče na Kalinovik. Vezu sa Srbijanskim odredima održavati preko Limskog odreda ....

Što se situacije u državi tiče ista je izložena kapetanu g. Đurišiću.

U vašem radu rukovodite se napred iznetim, datim instrukcijama kapetanu g. Đurišiću i obzirom na lokalne prilike. Važno je da se našim akcijama ne izazivaju uzaludne žrtve, već da se pridržavamo našeg načela. Postići cilj sa što manje žrtava.

Šaljem svoj komandantski pozdrav svima nacionalistima u Crnoj Gori.

Da živi Njegovo Veličanstvo Kralj Petar II!

Da živi ceo naš narod

Komandant:
Đeneralštabni đeneral,
Drag. M. Mihailović, s.r.

Pečat:
Komanda četničkih odreda
Jugoslovenske vojske – Gorski štab

Str. pov. br. 10

Pečat:
Komanda čet. odreda
Jug. vojske – GŠ 15.

Primljeno k znanju. Raspis upućen radi instrukcije sreskim komandantima, u akta.

Komandant,
pešad. kap. I kl.
(Potpis nečitak)

(S. Čekić, GENOCID NAD BOŠNJACIMA U DRUGOM SVJETSKOM RATU, Dokumenti, Udruženje Muslimana za antigenocidne aktivnosti, Sarajevo, 1996, str. 62 - 65)

Br. 2

ZLOČINI U GORAŽDU - KAZIVANJE VLADE MILANOVIĆA, SARAJEVO, 26. JANUAR 1942.

"Dok sam čuvao stražu na mostu, vidio sam **često puta po noći, kada se malo smrklo, kako četnici dovode građane i seljake, muslimane iz Goražda i okolice, te ih na mostu kolju i ubijaju i bacaju u Drinu. Tom se prilikom znao čuti vrisak, očajni krik, plač i molbe ubijanih** (podvukao: S. Č.). Malo sam poznavao svieta u Goražda, pa ne znam sve reći, tko je ubijen, ali mislim, da će od mene više znati moj brat Relja. Četnici su podpuno opljačkali muslimanske trgovine. Dosta je četnika bilo, koji su na šubarama imali mrtvačke glave. Kada smo pošli na položaj, išli smo pod četničkom i srbskom zastavom".

(S. Čekić, nav. dj., str. 78)

Br. 3

MJERE VRHOVNOG ŠTABA NOPOJ ZA ZAŠTITU BOŠNJAKA OD ČETNIČKOG ZLOČINA - PISMO JOSIPA BROZA TITA, KOMANDANTA NOP I DVJ, ŠTABU CRNOGORSKO-SANDŽAČKOG, NARODNOOSLOBODILAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA, 27. JANUAR 1942.

27. januar 1942.

Proleterska brigada naše vojske prešavši u Bosnu izvela je niz manjih akcija oko Vareša pripremajući napad na ovo mjesto. Baš u to vrijeme Nijemci, ustaše i hrvatska vojska otpočeli su ofanzivu u pravcu slobodne teritorije istočne Bosne. Tom prilikom četnički vođi, koji su ranijom razornom akcijom bili pokolebali jedan dio partizanskih jedinica u istočnoj Bosni, odigrali su sramnu ulogu. Oni su izdali naređenja da se ne puca na Nijemce i tako su im otvorili slobodan put, a oni se nadali u bjekstvo. Tako je nastala panika među borcima, koji su bježali i ostavljali svoje porodice i domove da na njima ustaše iskale sav bijes. Zvjerstva ustaša ne dadu se opisati.

U ovakvoj situaciji naša brigada se našla ugrožena sa svih strana. Trebalo je jedinice grupisane na relativno uskom prostoru izvući i zaštititi stanovništvo od ovih nasilja i zuluma. Forsiranim danonoćnim marševima, po najvećoj hladnoći, uputili smo naše jedinice u određene pravce. I mi smo stigli. Zaustavili smo prodiranje ustaša južno od doline r. Prače, a zatim očistili, uz pomoć Durmitorskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, četnička gnijezda Foču i Goražde. Naš ugled je nevjerovatno porastao. Narod je uvidio da smo mi pravi narodni borci. Svugdje nas s oduševljenjem dočekuju. **A muslimanski živalj gleda u nama spasioce**. Četničke bande i njihove vođe razbijene su u paramparčad. **Zvjerstva koja su oni počinili nadmašuju ona ustaška**. Sve bivše četničke jedinice prešle su u partizanske ili dobrovoljačke jedinice, koje stoje pod našom komandom.

Dakle, na čitavom toku Drine nalazimo se u susjedstvu (Napominjemo da se dobar dio Proleterske brigade nalazi sjeverno od r. Prače, na prostoru Romanija-Vareš-Han-Pijesak-Rogatica).

Situaciju kod vas ne znamo podrobno. Čuli smo da ste energično razjurili te pljačkaške bande na vašoj teritoriji. Mi se nadamo da će vam rad biti sada uveliko olakšan. Kod ovakvog stanja nameće se prijeka potreba da izvjesne svoje jedinice prebacite u Čajniče i tu stvorite solidnu i čvrstu bazu. **Taj dio Sandžaka do sada je bio zanemaren i pušten na nemilost četnicima** (podvukao: S. Č.). Iz ovog mjesta može se osjetiti vaš politički rad i na zapadnu polovinu Sandžaka. A vi sada treba da radite politički, jer su uslovi vrlo povoljni. Držanjem Čajniča Talijanima još ostaje slobodan put k Prijepolju. No zasjedama na tome putu morate im nanijeti velike gubitke. Put temeljito porušite, to će reći na velikoj dužini. Radite noću, iako je hladno. Nije svejedno da li se neprijatelj snabdijeva automobilima ili pomoću tovarnih grla. Te karavane možete uspješnije napadati. Najzad, ne treba dozvoljavati da neprijatelj ispada iz varoši i pali okolna sela. Čujemo da imate masu jedinica. Pokrenite ih u akcije. Nije dovoljno da one čuvaju samo svoja sela. Dakle, oko Pljevalja ređajte jedinice na smjenu. Čuli smo da namjeravate odrediti snage za blokadu Bijelog Polja. Ta blokada može uspjeti ako ste stupili u kontakt s Turcima Komarancima, kao i onima na onoj strani Lima. S padom Bijelog Polja neprijatelj bi se našao vrlo ugrožen. Ali biće štetno ako vam to mjesto nekorisno veže vaše snage. Za sada je za vas vrlo važno da u Čajniču stvorite čvrstu bazu, pa tome morate posvetiti veliku pažnju.

Izvjestite nas detaljno o situaciji: o akcijama, uglavnom otkako je formiran odred; o jačini odreda; veze sa susjedima kakve su; pružite im kakve sugestije, prijedloge itd. Izvještaj nam hitno dostavite.

Duvana ćemo još dati, samo obezbijedite transport. Upravo daćemo vam toliko koliko možete prenijeti. Prema tome se i upravljajte.

Primite naše drugarske pozdrave.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu !

Komandant
Narodnooslobodilačke
partizanske i
dobrovoljačke vojske
Jugoslavije
Tito

P.S. Šaljemo vam primjerke za politički rad. Sve to umnožite i rasturite ne samo po jedinicama nego i naročito po svim selima. Ako ste vi formirali samo partizanske jedinice, onda ne morate prelaziti na dobrovoljačke formacije.

Ostali materijal dostavite kome treba.

S nama uspostavite stalnu kurirsku vezu. Ovo je potrebno radi saglasnosti u radu.

(S. Čekić, nav. dj., str. 79 - 81)

Br. 4

ZLOČINI NA DRINSKOM MOSTU U GORAŽDU - SVJEDOČENJE BEĆIRA KOŽE IZ GORAŽDA, JANUAR 1942.

Nas sedamnaest svezali su četnici-komunisti žicom i odveli na drinski most. Tu su nas klali i bacali u Drinu. Ja sami bio sedmi po redu. Mene su povalili na most gola i onda me jedan četnik-komunista udario nožem u vrat i četiri puta po tijelu. Tada su me bacili s mosta u Drinu. Žica na ruci mi je pukla i ja sam se zaustavio na mostu na gvožđu u vodi. Imao sam snage da sam se zavukao pod most i skrio, dok su sve ostale poklali i pobacali u Drinu i otišli s mosta. Bilo je to u noći po prilici tri sata po akšamu. Ja sam se vukao ispod mosta sve do zadnje kule, gdje sam skočio na suho i otišao ispod istočne tržnice kroz groblje i preko polja kući (podvukao: S. Č.). Na pol puta samo pao i ostao ležati, jer sam bio nemoćan i ranjen. Nekoliko puta sam padao po sniegu, dok sam došao do kuće. Tu me je brat previo. Ja sam se skrivao. Kasnije su dolazili Luka Vrečo iz Bara i Bogdan Knezović, četnici-komunisti da me ponovo kolju, ali su u tome bili spriječeni.

(S. Čekić, nav. dj., str. 97)

Br. 5

ZLOČINI U GORAŽDU - IZVJEŠTAJ MINISTARSTVA DOMOBRANSTVA NDH, ZAGREB, 19. FEBRUAR 1942.

MINISTARSTVO HRVATSKOG DOMOBRANSTVA
GLAVNI STOŽER
Očev. broj 576/Tajno 1942.
u Zagrebu, dne 19. II. 1942.

PREDMET: Preslušanje zarobljenih Domobrana

Veza: Vaš broj 113/Taj od 6.XI. 41.

MINISTARSTVU VANJSKIH POSLOVA
ZAGREB

Zapovjedničtvo Vojne Krajine dostavilo je preslušanja zarobljenih domobrana, između kojih jedan od njih navađa sliedeće o nedjelima četničko -komunističkih banda:

"Čuo sam da su **četnici opljačkali sve muslimanske kuće poubijali sve muslimane i katolike, te obezčastili i poklali sve ljepše muslimanke i katoličke ženske**. U bolnici je Koraman Tomo koji je **poklao 250 muslimana** i koji je radi tog postavljen za četovođu. Takođe se priča za četovođu četvrte čete Pljevačić Spasoje da je **i on pobio silne muslimane** (podvukao: S. Č.). Ni ostale Krezićeve četovođe nisu u tom klanju mnogo zaostali za ovom dvojicom.

Čuo sam od četnika kako pričaju između sebe kako su one častne sestre, koje su pred sam Božić dovele od Pala u Goražde htjeli silovati, pa kad im se one nisu htjele dopustiti da su rađe sa drugog sprata skočile kroz prozor od kojih je jedna pala u nesvijest, a druge tri da su htjele bježati, pa da ih je četnička straža uhvatila i zatvorila u zatvor iza čega su nad njima izvršili silovanje svi četnici koji su htjeli, a poslije da su ih poklali

i bacili u Drinu. To su četnici načinili iz častnih sestara odmah prve noći. Ja sam ih vidio kada su dovedene i pospremao sobu za njih te im ložio vatru". Ostalo ispušteno.

P.n. Glavara,
u.z. pročelnika pukovnik
Verić v.r.

(S. Čekić, nav. dj., str. 106 - 107)

Br. 6

ZLOČINI U GORAŽDU - IZVJEŠTAJ KOTARSKE ISPOSTAVE GORAŽDE, GORAŽDE, 16. MAJ 1942.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA

KOTARSKA ISPOSTAVA GORAŽDE

Taj. broj 1/42

Goražde, 18. svibnja 1942. godine

Predmet: Obće izvješće o stanju
u Goraždu.

Riješenjem Gospodina opunomoćenika Ministra Unutarnjih poslova za Velike Župe Vrhbosna, Hum, Usora Soli u Sarajevu broj 124/42 O.M. od 8-V-1942 godine postavljen sam za upravitelja Kotarske ispostave u Goražde. Po prijemu dekreta uputio sam se 9-V-1942 na povjerenu mi dužnost koju sam preuzeo 10-V-1942. godine.

U vezi sa prednjim prilažem prednje izvješće o stanju kakvog sam zatekao, kao i posljedice koje su proistekle iz šestomjesečne krvave vladavine u tome kraju četničke komunističke bande.

Po dolasku u Goražde potražio sam zgradu Kotarske Ispostave odnosno Kotarske Oblasti, jer u zadnje vrijeme prije najezde spomenutih bandi bila je ispostava pretvorena u katar. Kada sam našao tu zgradu i došao do nje vido sam da tamo nema što da tražim, jer je tamo bila odme-tnička radiona. Od spisa i inventara i svega drugog nema ni traga. Sama unutrašnjost zgrade je jako runirana, tako da se bez opravke ne bi mogla upotrebljavati za kancelariju. Radi toga sam privremeno počeo rad u jednoj sobi privremene Gradske obćine. Nakon odlaska Komande njemačke mjesta, koja je bila smještena u zgradi zvanoj "Stara Pošta" uselio sam ili bolje reći uspio sam bar donekle da organiziram povjereni mi ured, tako sam morao tražiti po gradu sto po sto i stolicu po stolicu, kao i sve ostalo što je potrebno za ured.

Od činovništva raspolažem sa jednim manipulativnim vježbenikom i jednim dočinovnikom, koji je u administraciji početnik, i sa dva podvornika. Na licu mjesta nisam naišao ni na jednog službenika koji pripada ovoj ispostavi, osim kotarskog veterinara Dr. Balde Zunića.

Nakon par dana dobio sam pismeni upit sa strane Aleksandra Petrović, činovnika ove Kotarske Ispostave, koji se nalazi na drugoj strani Drine, t.j. u talijanskoj zoni, da nije mogao lično doći, da li će preći na drugu stranu da nastupi dužnost, t.j. da se još uvijek tretira državnim činovnikom. Na ovaj upit nisam još do danas odgovorio dok ne dobijem uputu u tome pogledu, od nadležnih predpostavljenih. U međuvremenu sam iskoristio priliku, pa sam preko građana koji su preživili pokupio informacije iz kojih sam ustanovio da se Aleksandar Petrović činovnik Ispostave, nije za vrijeme krvave vladavine na četničke zvjerske horde ogriješio o interese hrvatskog življa nego naprotiv da je svakom zgodom zaštićivao koga je mogao da zaštiti, ali nije imao mnogo moći, pošto je i sam bio progonjen jer je položio zakletvu Poglavniku, što su mu oni zamjerili i zbog toga ga nisu trpjeli, da bi ga izolovali od svakog uticaja t.j. da ne bi imao mogućnosti da pomaže naš živalj. Dali su ga na rad u bolnicu u neki magazin gdje su mu stavili u dužnost da bude ekonom toga magazina, a ovo važi naročito za onda kada su Goražde preuzeli partizani, kada je isti bio više puta progonjen i zatvaran na razne načine.

Iz svega gore izloženog, a pošto je Petrović dobar i jako sposoban činovnik mišljenja sam da bi ga bilo potrebno ostaviti na službi. U tome slučaju, te ako bi mi se dodjelio još jedan vježbenik koji je dobro upućen u administraciju i jedna dobra strojotipkačica biti ću u mogućnosti da ured potpuno uspostavim i dovedem u potpuni red.

Iz gore navedenog se vidilo da se sa uredom mora početi nanovo sasvim, jer je sve upropašteno.

Ako se prednje ne bi uvažilo i ako ne bi dobio potrebne navjere koje su mu potrebne za to i pored cijeloga truda i najbolje volje neću biti u mogućnosti da taj tako ogromni i teški posao privedem uspješno kraju.

Sada ću preći na izvješće, što se je zbilo u Goraždu i okolici za vrijeme nečuvene i krvave strahovlade četnika i komunista u koliko sam bio u stanju da prikupim podatke, te o posljedicama toga, te napokon o stanju kako vlada.

KRVAVA VLADA ČETNIKA. Dne 30. studenog 1941. godine naše vlasti i talijanska vojska napustile su Goražde, te su na 1. prosinca unišli

u Goražde krvavi odredi četničkih zlikovaca. Na samome mjestu u Goraždu sačekali su četnike mnogi građani Goražda neki iz straha, a neki iz zadovoljstva. Na čelu ostalih četnika je dočekao na mostu zloglasni Mitar Traparić sa srpskom zastavom. Prije samoga nastupa četnika, sam svrstao građane tako da su na desnoj strani bili postojeni Srbi, a na lijevoj muslimani i katolici. U to je naišao krvavi major Dangić i nazvao Boga, na što je vodstvo te povorke odgovorilo sa "Živjela velika Srbija i živjeli četnici". Na to je zloglasni major održao govor u kome je između ostalog rekao: "Mi smo se digli Srbi sa motikom i vilama u ruci, šta je ko imao protiv Hrvata i Muslimana". Na to je zloglasni Traparić dignute glave plačući odgovorio, "Hvala Vam braćo četnici što ste nas oslobodili Hrvatske i turskoga zuluma. Mi smo svi unuci Nemanjića i svi četnici. Pod ovo malo vladavine Hrvatske, a nama sto godina pod njihovim terorom smo živjeli, ipak smo svi radili koji se osjećamo Srbi i pomagali četničku organizaciju". Na te i druge riječi odgovorio je Dangić: "Nema više Hrvata nema više Turaka, sada je velika Srbija". Iza toga se Dangić okrenuo Hrvatima i Muslimanima koji su bili zarobljeni i okupljeni tu i rekao oštrim tonom: "Niste nam mogli umaći ni pobjeći", pa se okrene četnicima i rekne: "'Draga braćo četnici nećemo više zajedno mi i balije". **Tu veče je odpoćelo krvavo klanje i pljačkanje. Četnici su se podjelili u razne formacije, te se razišli na razne strane i počeli su u masama dovoditi nesretne hapšenike, čija je sudbina bila da na najgro-zniji način završe svoje živote na krvavom mostu. Tako su dovodili iz Čajniča, Rogatice, okolice Foče, Višegrada, kao i svih bližnjih Kotareva iz okolice Goražda i teritorija ispostave koga su god uhvatili i znali za njega. Čak šta više su za pojedincima pravili potjeru, ako su recimo saznali da je nekuda otišao, da spase goli život. Na most su dovodili cijele grupe ljudi od 50 do 300, pa i više. Tada bi na jednu stranu mosta donijeli harmoniku i svirali, a na drugu bi stranu postavili samovoz, te bi upalili motor i dali sav gas tako da bi rad motora, a sviranje motora sa druge strane eliminiralo vrisak nesretnih žrtava koje bi u to vrijeme klali na najgori način patili. Časne sestre koje su odvedene sa Pala pošto je nad njima po svoj prilici najprije izvršeno nasilje po ovim zlikovcima zaklane na kamenom mostu. Cijela sela i okolice samoga Goražda ostale su bez kuće a često i bez jedne muške glave. Tako na primjer na Odžaku povrh Goražda odakle su potekli svi Sijerčići, a koje je naselje staro 5 do 6 stoljeća gdje je bilo preko 40 domova i obitelji danas su ostala samo četiri muškarca odrasla, koji**

su bili na vrijeme umakli, a kuća više ni jedna ne postoji. Ostalo je samo zgarište. Tako isto, pa još i gore (jer je bilo veće) selo Dešava gdje su popaljeni svi domovi, a po pričanju očevidaca, tamo nije ostalo ni jedno odraslo muško lice.

Tako i slično su prošla i druga sela ove ispostave. **Grad je imao 75 žrtava koji su poklani. Mnogi koji su ostali su isprebijani i prestrašeni da više ne liče na normalne ljude. Na tri mosta u Goraždu poklano je oko 7.000 ljudi a u relaciji od Foče do Ustipraće Drina je progutala oko 20.000 ljudi** (podvukao: S.Č.). Da su preživjeli građani Goražda spasili bar gole živote može se zahvaliti čestitim i poštenim nekim građanima pravoslavne vjere kao i to da sam grad Goražde sa ovu stranu Drine nije do temelja izgorio. Za ovo potonje je zasluga Steve Halete koji se je i inače pokazao zaštitnikom našega življa. Njemu su partizani pod prijetnjom strijeljanja zaprijetili da zapali cijeli grad, pa su bili donijeli i slamu u razne i to najbolje zgrade Goražda. U zaštićivanju naših građana su se isticali slijedeći građani pravoslavne vjere: obitelj Šekara svi koliko ih je bilo, a među njima je prednjačio Marko Šekara bivši oružnički narednik. On je svojoj braći i rođacima davao upute kako i na koji način da spasu pojedine građane, čak su neki od njih išli i u Foču i pomagali i zaštićivali naš svijet koliko su mogli. Ni drugi pojedinci nisu zaostajali za njima. Tako se neki seljak Milan Bosnić iz obližnjeg sela iz Goražda ljude prevodio preko njihovih teritorija i davo upute kako će pobjeći a pojedinci koji nisu uspjeli pobjeći, u noći, isti je ih je obilazio da ih ne bi niko napao ili uznemiravao. To su isto činili Dušan Raca bivši blagajnik Ekspoziture radničkog osiguranja koji je za vrijeme naše vlasti, prije najezde četnika bio otpušten, njegov pastorak Rajko Srndović. On je ispod noža u žicu već zavezane i na most dovedene naše građane u posljednji čas spasavao. To isto su činili obitelji Vase Droce, Vida Perendije, onda obitelji Vitorović, te većina Tanaskovića.

(S. Čekić, nav. dj., str. 132 - 135)

Br. 7

SVJEDOČENJE AZIZA SARVANA, ŠERIATSKOG SUCA, O STANJU U GORNJEM PODRINJU - SARAJEVO, 28. MAJ 1942.

MOJ ŽIVOT POD ČETNICIMA

Tražeći preuzeće u službu N.D.H. bio sam u Zenici na privremenom radu kod Kotarskog suda, jer nisam mogao proći za Goražde usljed prekinuća saobraćaja od strane četnika. Familija mi je bila u selu Strgačini na devetom kilometru uz Lim od Drine.

U mjesecu lipnju 1941. g. naši Srbi mladići iz sela Dubca i Šahdana kao i Trbosilja, prebacili su se preko Lima i sastali sa četama, koje su otpočele borbu na Višegradu. Uoči ramazana okolo 21 rujna iz Višegrada, Drinska, Šipa, Blaža i Strmica sav narod prebacio se je preko Lima u čajnički kotor sa svim koliko je mogao šta ponijeti i zastao po selima gdje se je nalazila i moja familija.

Kada sam došao iz Zenice preko Mostara, Nevesinja, Kalinovika i Foče kući, zatekao sam muhadžire u svom selu bijedne i gladne, a četnici su preko Lima u selima kotara višegradskog popalili i ubili koga su stigli, tako da su firme Nanić zapalili most i dva koja su se nalazila na postaji Strmici.

Poveo sam familiju istim putem za Zenicu, ali kako je hladno odveć bilo sa snijegom nisam je mogao povesti, te računajući da četnici neće preći Lima u čajnički kotar, iz razloga što je taj kotar bio pod okupacijom Italijana i što se Srbima gore navedenih sela od kako su postali nikada nije ništa desilo pa pogotovu osnivanjem N.D.H. i što su se muslimani za njih zalagali, pa šta više nije im niko oduzeo ni vojničke stvari, računao sam da ni domaći Srbi neće ništa učiniti, nego ako bi stranci navalili mislili smo da će oni uzeti u zaštitu naše selo Strgačinu.

Desilo se je posve obratno kako dolje slijedi:

Naime, Srbi mladići iz gore navedenih sela, koji su prebjegli u četnike preko Lima **uništili su kotar Višegrad,** a kada su italijanske trupe zauzele

Višegrad 8. studenog, onda su oni prešli preko Drine u rogatički kotar uz Drinu na sela Međeđu, Ustipraču i stupili u borbu sa Hrvatima na rijeci Prači putem i prugom, koja vodi preko Kopača za Goražde. Da je tako, vidio sam svojim očima kada su se pod selom Seocima prebacili Srbi mladići peko Drine u rogatički kotar, a svoje drugove poslali su za Goražde da prošpijuniraju stanje Hrvata u Goraždu. Toga vremena Italijani su zaposjeli Goražde varoš i napravili svoja mitraljeska gnijezda okolo varoši, dok na putu koji vodi preko Jabuke bio je i bacač mina, a vizavi toga s onu stranu Drine bio bacač mina više rasadne stanice.

Postupak Italijana na mostu u Goraždu bio je smiješan, tako da je mogao Srbin proći bez zustavljanja, a musliman nije mogao, da je tako ja sam prošao sa Srbinom iz Trbosilja zvanim Lasicom. Mene je zaustavio dok moga komšiju nije iako je Srbin išao po moje stvari. Prolazeći pokraj kuće Danila Lasice u Šahdanima njegova djevojčica pjeva: "Ne bojmo se mi Hrvata, dok je nama Talijana".

U Goraždu sam bio sedam dana i u subotu kada je napad izvršen na Goražde, pričali su mi ljudi zvani Forte, da su njihovi Srbi iz Rijeke otišli svi jedne večeri preko brda ka Prači, pa se u čudu čude šta će biti. I toga dana **zaplamtiše sela s ovu stranu Drine okolo Goražda** i to prije nego četnici preko Mramora i ostalih sela stigoše. **Narod je počeo da bježi s onu stranu preko Drine, a već domaći Srbi, presretali su muslimane i otimali stvari i novac, jer je prolaz preko željezničkog mosta u Kopačima spriječen od strane Italijana i zatim dolaskom četnika.**

Oni muslimani, koji su svoje pokućstvo i čeljad pripremili u Kopačima na stanici u vagone da prevezu u onu stranu Italijanima, nisu mogli, pa su nagrnuli na Drinu ispod mosta kopačkog tako da su ljudi plivali i žene, ko je mogao izmaći, a koga su stigli, taj je platio životom. Poslije moga prolaska niz Drinu s onu stranu, treći dan **vidio sam po kopačkom polju okolo stanice i pored Drine da ljudi leže po polju onako kao snoplje žita po polju,** dok stvari i žito to se ne može ni opisati. Italijani su imali na mostu 38 zaklanih kokoša i jednu poveću količinu živih. **U selu Zidinama vidi se zgarište gdje su u jednu kafanu zatvorili okolo 50 muslimana i spalili.**

U subotu rano napad je počeo na Goražde preko Mramora. **I tuda sam gledao ranjene žene prolaze krvave na most, koji spaja Goražde i stanicu, ali niko nije uspio preći, jer Italijani nisu dali.** Kad su zapucali ba-

cači mina-topovi pošao sam i ja na most. Uzalud su bila moja pokušavanja da prođem iako sam imao tri dozvole prolaza italijanske i hrvatske i tek kada je narod toliko se prikupio kod mosta i izrazio da će plivati preko Drine onda su Talijani pustili prvo djecu sa ženama, a kasnije ljude.

Mene su vraćali tri puta i jedan financ bivše Jugoslavije veli: "Kada si u Hrvatskoj bio sudac idi sada neka te Hrvatska brani". Prešao sam preko mosta **i gledam kako sela gore, a bacači mina italijanski pucaju,** ali tamo gdje pada ne eksplodira. Akšam je pao i ja sam noćio na štali, a ostali svijet po ravni, po jarkovima iako je zima takva da se voda potpuno smrzla. Čekao sam preko Drine tri dana. U nedelju su unišli četnici u Goražde, a u susret njima došli su Srbi iz Čajniča i odmah prešli u Goražde na veselje. Vratili su se natrag, a za njima naši Srbi koji su bili sa četnicima, vraćaju se kućama na viđenje. Još u subotu došli su terezinom četnici u 4 sata popodne na stanicu pod oružjem do Italijanskog komandanta i tražili pregovore, a zatim tjerali pjesme. Drugi dan odnosi sa Italijanima su se izmijenili i Italijani pošli su, prevukli materijal svoj i hrvatski prepnu žicu preko mosta i ušamče se sa svoje strane.

Otišao sam niz Drinu pokraj Kopača svojoj kući i vidio sam prizor u Kopačima. Kada sam došao kući u Strgačinu, čujem detonaciju topova iznad Čajniča i poslije sam razumio da su se podigli Srbi iz sela Stargonića kao komunisti i navalili na Čajniče, a da su se Talijani prepali i povukli iz Foče i Novog Goražda probili put i momentalno koje primljen sa vojskom i prošao je za Pljevlje, dok oni isti Srbi iz istog sela propustivši Italijane, vratili su muslimane i **na goraždanskom mostu zaklali oko 6.000 ljudi iz raznih mjesta.**

Došla je prva nedelja i u noći dođu naši Srbi starci i to Danilo Lasica i Miladin Čađo u naše selo javljajući po kuririma da su četnici došli u njihovo selo i da im oni ne daju u naše selo nego trebaju muslimani da predaju oružje. Mirni muslimani predali su ko je imao. Sutradan u ponedeljak dolaze mladići Srbi izvježbani u borbi i pljački u Višegradu i Rogatici i povežu nekoliko muslimana, među kojima i moga brata, izubijaju ih kundacima tražeći oružje. Tako se redalo svaki dan do petka kada su zajmili moju snahu, a bratovu ženu, premlatili i obeščastili tražeći zlato i oružje. **U toj orgiji bio je Dušan Golubić, Krsto Klisura, Rajko i Grujo iz sela Šahdna. U muslimanskoj školi koliko je god bilo žena i djevojaka muhadžera iz Višegrada obeščastili su tako da postave stražu na vratima, a unutra skidaju žene posve gole.**

Tog dana je poginuo Munib Klačar i njegov sin Safet, Mujo Pita i Ismet Zgodić. Kada sam to vidio, odlučio sam da sa ženom krenem za Pljevlje. Meni je došao Andrija i Petko Čarapa oduzeli mi novac, zlatne stvari i ostalo, pa šta više kapute, te sam ih morao otplaćivati, odkupiti od njih. Ženu su mi zajmili da je na smrt ubiju zato što je od Čengića i što je odrežita na govoru i sa velikom mukom i plačem djece pustili su je.

Sutradan, Dušan Golubović krenuo je sa svojim drugovima Sabitu Zuku, svezao ga, platio i zahtijevao sve zlato i srebro, tako da je dao sve što je imao. Oni četnici, koji su bili preko Lima u višegradskom na velikoj zimi pregazili su rijeku Lim i branili Sabita od domaćih Srba.

Ja sam krenuo sa ženom za Pljevlja. Zima je velika i dođem u selo Zarbovinu, ali mi tu rekoše da su od toga sela pokušali prebaciti se i nisu mogli, pošto su domaći Srbi zauzeli bivšu austrijsku granicu i nikome ne daju proći. Ostao sam tu u pećini 6 dana. Kada su počeli dolaziti u to selo i kada sam čuo da su na **selu Suhotnju zaklali 13 ljudi i da su pokušali ubiti Muratbega Pašića i odveli neke djevojke u logor, ubili Tahirbega Prašu i još dvojicu,** vratio sam se kući i pokušao proći za Priboj, jer su neki od nas otišli prvih dana. Nisam mogao proći i tako sam ostao i svaki dan dočekivao horde četnika. Idućeg četvrtka dobili su višegradci propusnice od četničkog komandanta u Rudom da se mogu povratiti svojim kućama i kada su se prevozili na plutini preko Lima, Dušan je na plutini **ubio Sabita Zuka i muhadžere najurio na Lim oko 50 duša i sve se potopilo, a onaj koji je uspio preplivati, toga je pogodilo puščano tane, a oni koji nisu mogli ići u vodu, oni su ih sa bajonetom boli i kamenjem udarali, pa onako onesviješćene gurali u vodu.**

Dušan Golubović iz Šahdana pojavljivao se je sad sa zapadne, sad sa istočne strane, zaobilazeći i odlazeći u druga sela Kaoštice i Miletkoviće, Grivina. Ja sam bio ucijenjen na 50.000 dinara i morao sam se kriti po šumi i pećinama 47 dana. Kada sam spremao Sabita Zuka da ga spustim u raku, tada su došli i nas i njegove sinove htjeli poubijati, ali je sreća što im je neko drugove u drugom selu zaplašio i tako su naglo otišli. Ja sam i žena morali obući bijele čaršafe na sebe i tako se kriti po šumi, a navečer u pećinu ili u kakvu siromašnu zabačenu kuću presjediti sa stražom raspoređenom tako da je i svaka žena stražarila po noći.

Koliko puta je pala na ledenom putu, koliko puta legla bosa u snijeg, dok bi preletjele gorde kao brzi kurjaci, a za njima idu djeca,

snaše i starci sa kojima i mi svojim očima gledamo kako nose prostirku, pokrivku, pa i najmanje sitnice kao kašike i živinu ovce, krave, koze i volove sve to otjeraju, a što nađu žita i brašna sve to dignu, pa i onaj ručak pripravljen i na koncu peći, šporeta i sve od životnih namirnica.

Ne mogavši nas naći po kućama, onda su zaredali hajkama po šumama, tako da su **ubili Šerifa Svraku, Fehima Velića, Aliju Svraku, Ibrahima Imamovića, Šerifa Omeragića,** dok muhadžere, koje ja i ne znam gdje su stizali. Jednog dana pobjegao sam ispred njih kada su zapalili selo Mandru i Omačinu i Bare u pećinu zvanu Svojniče i tu na velikoj zimi ostao sam s ostalim drugovima Mehmedom Zukom, Ragibom Hadžićem i ostalim. Videći da ne mogu ostati sa porodicom, pobjegnem u jedno dalje selo Omačinu i tu sam se krio po pećinama. **Tu večer su zapalili Strmicu, Halida Čovrka kuću i u njoj sagorilo je 38 muslimana.** Nismo mogli više trpiti, počnemo se i mi muslimani organizirati, da se branimo i da im udarimo, ali nas izdaju muslimani i prokažu, tako da se neki sakriju u pećinu i četnici je opkole i drže unutar 6 dana. Ne mogavši više izdržati gladni, navale iz pećine i rastjeraju, prodru i nekoliko se spasi.

Mene prokaže Vehida Klačar, Mujesira Zgodić i ostali da sam sakupio 3.000 ustaša u Vjetreniku i da sam kupio teški mitraljez. Čuvši to Srbi, četnici pođu na Vjetrenik, a meni uspije prebjeći preko Lima na Postaju Strmicu, a tada je proradio vlak od Višegrada do Priboja i prebacim se u Višegrad, dok mi žena i djeca ostanu. Sestra mi je bjegala po šumama i po pećinama, a stara mati ostala kod kuće i jednog dana uhvati je Dušan Golubović, izlomi 4 motike od graha i zajmi je bosu po snijegu, a oni prtinom pretjera je preko vode Sutjeske, koja se je ledila i mrzla i tako je opet vrati. To je bilo sa ženom i Sabita Zuka i mojom sestrom i Sabitovom snahom, koje su obje obeščašćene. **Tako su obeščastili u selu Barama, Omačani i ostalim.**

Te večeri kad sam prebjegao u Višegrad zapale mi kuću sa štalama i izgori mi sve što sam imao, pa i krava koja se otelila. Zatim otkopaju zemlju iz štala, pronađu zakopate stvari i raskopaju sagorjele zidine, tražeći još nešto, otjeraju mi 2 krave, odnesu ćilime, jorgane, i sve što sam posakrivao u gomilu i zemlju. To su činili i u ostalih, Sabita Zuke i moje braće, osim onih, koji su se sdružili sa njima, pa pljačkali kao i oni. Dok sam ja bio u Višegradu žena mi je ostala kod djece, te večeri **zapale još 23 kuće i ubiju 3 komšije hvatajući kolo oko plamtećih kuća pjevajući i psujući.** Moja djeca nisu imala šta preobući se kada su došla u Višegrad tako da su mi

muslimani davali stare haljine i žena je pravila djeci košulje i po 52 dana ne kupaj se i ne preobuci se, pa bi po njima gmizale uši kao mravi, te mi je troje djece bolovalo flek-tifus. Žena je pješačila po 60 km po najvišem mrazu do Višegrada, prolazeći kroz četnike, pretvarajući se da je Srpkinja udata za muslimana i da su joj muža ubili. Znala je zamotati noge i nagojiti bojom tako da je pala i ubila se samo da je ne bi dirali. Znala je varati ih da je i pobacila, krila je mene govoreći da su me prvi četnici otjerali i ubili. Otimali su joj kaputе sa nje i džempere, šamarali i potezali da je zakolju, od jada odlazila je u komandu i javljala se da je ubiju, od jada odlazila je u komandu i tražila da je bace u Lim, pošto nema od čega živiti, jer je sve odnešeno i izgorjelo. Kada su mi **poginula 2 brata i ostavili mi djecu od dvije matere, ubili Reša Zuka, Smaja Pribišića, sina mu Subhiju, Aliju Kapičiju, Ejuba Sadikovića, Rama Ražanića, Ibrahima Šutrovića, Omera Titorića, Hajra Ćatovića, Muja Titorića i u štali sagorjeli Zufera Redžovića, Omera Kovačevića, Besima Klačara i Fehima Subašića, Safeta Sarvana, ranili Hajru Zuka, odnijeli i njihovo sve,** došla je žena sa sestrom i materom u Višegrad.

Za mnom je narod pomalo počeo dolaziti kako je mogao prebježavati, ali u Višegradu se nema šta izjesti. U Višegrad se je sleglo od Rogatice, Goražda i ostali muhadžeri osim kotara višegradskog. Talijani su žicom opasali grad, postavili straže i nikom ne daju iz žice niti u žicu.

Videći domaći Srbi, da muslimani bježe u Višegrad, pa ili vlakom ili preko planina, ili splavom niz Lim i Drinu, zauzeli su prevoze i nikome nisu dali proći, dok oni četnici iz višegradskog također s druge strane zaposjednu prevoze i nikome ne dozvole prebaciti se u Višegrad. Pljačka nije prestala i kad je nestalo u kućama onda su počeli otkopavati gomile, zemlju i pećine. Kako je bilo potrpate sirove šljive u mom selu, onda se osnuju dva logora: Dubočanski i Šahdanski, te su muslimane nagonili da im nose drva, da peku rakiju, pili i dotjerivali volove, krave, ovce i koze, te klali i jeli, a natjerivali muslimane da im gotove i služe, tako da su i moju ženu zvali da ih služi. Brašno su dizali iz vodenica, tako da ono malo žita ko bi htio samljeti, nije mogao donijeti, jer bi mu iz vodenice digli i sebi skuhali. Nama, koji smo bili u Višegradu, nisu dali prenijeti ni kile žita, ako bi ponijela koja stara žena.

Toga vremena naši šahdanci krenu na Rogaticu u borbu protiv Hrvata i drugi se dan vrate, a na njihovo mjesto sazumu straže na prevozima i

stanicama domaći srbi iz sela Mrsova blizu Rudog i oni počnu ponovnu pljačku i pritisak na žene, zlostavljajući ih tako da bi pod udarcima morale prokazati sve i tako su i zadnju kilu zobi odnijeli, te danas tamošnji narod i djeca skapavaju od gladi.

Nemajući šta jesti u Višegradu, narod bi prodavao i zadnju kravu oteljenu Italijanima, tako da bi spasio dušu i Italijani se spremaju sa seljacima da u selo na brzu ruku prebaci stoku dok ne bi stigli četnici i tako otjeraju u Višegrad, a sa kravom donesu i onih kukuruza, koji su ostali pod snijegom neobrati, pa zajedno sa kočanjkom zamijesi, te bi to hrana bila za nas koju sam i ja jeo i to ne samo, nego i otpatke od jabuka poslije cjeđenja pekmeza. To i danas se tako radi.

Ja i moja žena dok smo bili pod njima prestajali bi cijelog dana u snijegu u oputnim opancima i kada bi nam se nakvasilo, pa i smrzlo, onda bi otišli u pećinu ili u koju zabačenu kuću, te bi to osušili, a kad bi nas najurili i protjerali, nekad smo i rijekom gazili po usirenoj rijeci leda i tako smo i noge smrzli, u nekog su i prsti i pete pootpadali.

Naši domaći Srbi četnici nisu nigdje išli u borbu poslije Goražda, nego su stalno po naša tri sela krstarili, hajkali i ubijali i to po Kaošticama, Strgačini i Miletkovićima. Poslije su podijelili sela. Trbosilje srpsko selo uzelo je Kaoštice muslimansko selo. Šahdani srpsko selo uzelo je Strgačinu do rijeke, a Dubac selo uzelo je muslimansko selo Strgačinu, s drugu stranu rijeke. Sve tri čete četnika imali su svoje pomagače muslimane, koji su s njima zajedno pljačkali i upljačkane stvari po njihovoj propusnici pronosili za Višegrad ili Rudo, prodavali, a važnije stvari sklanjali i novac sa municijom iz Višegrada donosili četnicima, kao i izvještaj gdje se nalaze Hrvati i drugo. Ovi muslimani bi prokazivali gdje se ima šta naći od sakrivenih stvari, gdje se nalazi debelo bravče. Od tih muslimana je bio Smajkan Redžović, Ibrahim Klačar, Smail Nogo, Omer Klačar, Vahida Klačar i njene snahe. U njih su ostale netaknute i kuće i imanje, pošteđeni im životi. Prokazali su mene u šumi, uništili moju imovinu i sa djece mi skidali zadnje na nogama cipele. To je isto činio Šemso Sarvan u zadnje vrijeme, tako da je donosio četničko opljačkano žito i prodavao u Višegradu. Jedan kg. kukuruza izlazio je u Višegradu na 80 kuna. Ja sam sa mojih 6 osoba s teškom mukom prehranjivao se. Stanovao sam u jednoj sobici hana, a kako se nije moglo iz žice izaći, drva su bila skupa, tako da su prevazišla sve. Mnogo sam se zadužio i napatio povrh toga što je bolest shrvala.

Kada sam došao u Višegrad sa vlakom, tamo su bile talijanske trupe, koje su putnike, koji bi došli s vlakom puštali u grad, dok one koji su dolazili sa kolima ili pješke nisu puštali, govoreći da su to sve komunisti. U to vrijeme komunisti zauzmu Goražde i Srbi bogataši počnu bježati u Srbiju sa svojim familijama, a Talijani ih tako srdačno sprovode da im kufere i ostalo nose, ubacuju u kupeje, odvode ih u varoš i spremaju za njih hranu. U gradu je vladala strašna nestašica hrane, jer talijanske vlasti pučanstvu nisu davale nikakve hrane iako je to više puta po pojedincima i deputacijama traženo. Za vrijeme moga boravka u Višegradu talijanske vlasti su podijelile muslimanskom pučanstvu svega dva puta po 16 dkg. brašna na osobu, 22 dkg. makarona, 55 dkg. riže i 5 dkg. šećera. Od muslimana niko nije mogao donijeti niti vlakom niti drugim načinom ma što od namirnica, jer bi to talijanski vojnici i četnici oteli, donijeli u Višegrad, pojeli ili prodali, dok četnici i Srbi mogli su donositi i tovarima sa svih strana i iz Srbije bijelih kukuruza i iz sela izvan žice.

U Višegradu je bila opštinska uprava i policija sastavljena od Srba, koji su nosili kokarde četničke i kako su htjeli Srbi tako su italijanske vlasti vojne i civilne radile.

Prije mog dolaska stavljali su zahtjeve da se neki muslimani i katolici nasred tržnice objese. Četnički komandant Kamenko slobodno je šetao po varoši kao i drugi četnici sazivao konferencije u koju bi pozvao i viđene muslimane tražio od njih ono što oni nisu mogli učiniti kao Hrvati. U siječnju ove godine kada su unišle Njemačke trupe u Višegrad i prolazile prema Rogatici, muslimani su ih dočekali sa ovacijama manifestujući. Srbi grada Višegrada podnijeli su tužbu talijanskim vlastima i na takav postupak muslimanski talijani su se zamjerili i rekli da muslimani i katolici vole više Njemačku, nego Talijane, a kao sankciju za to nisu htjeli podijeliti nikakvih namirnica ni ma kakve pomoći, tukli su muslimane vojnici po ulici i na stanici, u kafanama, zašto ih ne pozdravljaju govoreći: "Vi volite vaše Nijemce, pa idite nek vam oni daju". U stvari, Nijemci su podijelili svoj kruh stanovništvu nekoliko puta. Toga vremena pronijela se je vijest da treba mijenjati četničku općinsku upravu, na to je vojni komandant pozvao 3 viđena muslimana i to: Mustafu Hadžića, Abduselama nadzornika učiteljskog i kadiju Hajrudina, te im saopćio da se ne miješaju u politiku i da se uprava neće mijenjati iako to budu i dalje tražili da će biti strijeljani.

Na intervenciju i zahtjev četničkih komandanata italijanski komandant dozvolio je i zagarantovao živote muslimanima da mogu otići u selo Župu i ostala, kada su ovi tamo otišli **četnici su ih pobili oko 4.000, a sam kotar Višegrad dao je žrtava blizu 8.000 duša i to samo muslimana.** Kako su ljudi izbjegli prije žetve plodova, to nisu ništa ni mogli donijeti, ni odakle ne mogu dobiti, taina nema, zaliha je istrošena još dok su domobrani bili u varoši, muslimani su i katolici umirali dnevno od 10-15. O tome su nekoliko puta pojedinačno obavještavane talijanske vlasti i tražena pomoć, ali su uvijek preko toga jednostavno prelazile riječima da muslimani bogataši pomognu svoje.

Onaj ostatak muslimana u Višegradu ponovno su četnici tražili da se vrate kućama, ali više muslimani nisu imali vjere, pa su ranije mrli po ulicama od gladi, a nisu se više dali zavaravati. Talijani nisu dali ni slobodno kretanje u varoši bez njihove dozvole na kojoj mora da stoji da nije protiv interesa Italije i da nije komunist, ako bi zagarantovao za jednog muslimana da nije komunist iako muslimani ni u kojem slučaju nisu komunisti kako su se i uvjerili.

Četnici i njihovi komandanti su se slobodno kretali po varoši s oružjem obje vrste i redenicima, kao i znakovima četničkim, održavali govore na sred ulice da će na Đurđev dan unići četnici u Zagreb i da će nestati Njemačke i Hitlera. Nitko na to od strane Italijana nije poduzeo. Taj isti komandant otišao je preko sela do čajničkog kotara i pokupio one zlikovce četnike mojih sela: Šahdana, Trbosilja i Dubca, preveo ih preko Lima kroz Višegrad u pratnji Italijana i sa pjesmama otpremali preko Drine na okolišta za Rogaticu protiv Hrvata. Četnici su bili naoružani do zuba. Svaki dan su šetali četnici po varoši i visile im talijanske bombe, pa i komanda je sama uhvatila svoje vojnike da prodaju četnicima municiju preko kafedžija, a moja žena u selu Strgačini u Sabita Zuke kući vidjela je svojim očima kada je talijanski vojnik dao četniku Andriji Čarapi i drugim po bombu od koje su ginuli muslimani. Jednog boravka moje žene u selu Strgačini poslije odlaska u Višegrad pitali su je: "Jesi li ti Vahida Klačar, jesi li nam donijela municiju iz Višegrada". Dakle, četnici su dobivali municiju od Talijana za žito, a Talijani su prodavali žito u Višegradu po skupe pare i to samo za lire.

Talijanske vlasti popisale su radio aparate svih muslimana i kako su se trupe mijenjale, one koje bi odlazile kući na silu bi digli radio i odnijeli sa sobom. Da je tako, ja sam pri odlasku doživio ovo:

H. Rašid Tvrtković imao je slab radio. Tri puta je dolazio kapetan doktor u bolnicu i tražio radio. Oni ga nisu dali bez reversa potvrđene od oba komandanta civilnog i vojnog, donijeli su takav revers.

Kada je pošao 5. svibnja Tvrtkovića sin u Sarajevo, htjeo je radio ponijeti na opravku. Otišli smo zajedno do kapetana i zahtijevali gdje nam reče da ćemo dobiti radio, a revers uze. Nakon velike intervencije nismo dobili radio, kada smo se obratili kapetanu za revers nije nam ga dao. Tako je čovjek ostao bez radija i bez reversa, dok kod Srba nisu ni dizali u koliko su dizali, plaćeno im je u brašnu i drugim namirnicama.

Četnici su se svim sredstvima služili protiv muslimana. Tako su prijavili da muslimani imaju oružje, pa da Talijani udovolje želji četnika dovedu četnike u poresku upravu, obuku ih u talijansko odijelo i kao Talijani bajagi idu od muslimana do muslimana i traže oružje. Ovi preobučeni četnici prekopali su stan i današnjeg predstojnika u Višegradu.

U fabrici Vistadu Talijani su hranili četnike, a u večer ih ispustili izvan žice da bi pobili i ono dječice, koja su ostala u nekoj nesagorjeloj kući (podvukao: S. Č.). Talijani su oskudijevali u mesu i sijenu. Nisu htjeli rekviirati od Srba, nego bi predložili muslimanima da prodaju sijeno i tako bi krenulo s vlakom ili pješice nekoliko vojnika sa muslimanima do jednog sela gdje je ostalo hajvana i sijena i kada bi počeli muslimani vezati sijeno ili potjerati tele, kravu ili vola, onda bi zapucali četnici, Talijani bi pobjegli, četnici bi presreli, oteli iz voza, izvukli muslimane i poubijali. Tako se dogodio slučaj da je jednog dana poslao Mujaga Hadžić u svoje sijeno muslimane sa talijanskim vojnicima, Talijani su pobjegli, a četnici su najurili u Drinu 40 muslimana. Prilikom svake pritužbe četnika na muslimane po selima: Kaoštica, Strgačina, Miletkovići, Strmice, muslimani bi pohitali na vlak, ni četnici ni Talijani ne bi dali ući u vlak, a oni bi se zaputili pješice i kad bi došli do žice na njih bi zapucali Talijani, veleći da su to komunisti ili bi ih vratili. Na takve slučajeve koliko je puta intervenisao Mujaga Hadžić i kadija ali bez uspjeha. Šta više i oni muslimani koji bi usljed pokolja u selu Župi koji su otišli na vjeru četnika i Talijana pobjegli bi od žice htijući pravo u varoš, ali im nisu dali Talijani unutra i tako bi na zimi, kiši i snijegu muslimani čekali nekoliko dana ili bi pustili ili bi četnici poklali ili bi se opet muslimani vratili da ih četnici drugog koga puta dotuku.

Talijanski bi vojnici ispalili metak kod muslimanske kuće u varoši pa bi se uzbuna napravila i kad bi došli na lice mjesta izjavio bi stražar da u

muslimana ima oružja i tako bi prekopali sve muslimanske kuće, tražeći oružje, a oni bi onda dizali šta bi htjeli. Otimali su zadnju kilicu kukuruzna brašna od seljaka, pa bi sebi pravili puru, a svoje bi hljebove prodavali. To bi činili i po selima kad bi otišla i za vrijeme boravka na Strmici tako da su talijanske trupe u Strgačini dokončale sa prehranom ono što četnici nisu mogli. Talijani su nosili kokoši, telad i jarad i janjad tek iz utrobe materine izbačene. One životinje koje bi muslimani dotjerali s njima u Višegrad, oni bi zaklali i isplatili po 27 kuna meso, i ako bi obećali dati životne namirnice, iako je meso bilo u varoši 60 kuna.

Kada je počela navala savezničkih trupa Srbi – izbjeglice iz Olova, Glasinca i ostalih krajeva bježali su preko Drine. Onamo Talijani su ih pod jakom stražom sprovodili iako nije bilo nikakve opasnosti po život ili imetak Srba od golorukih poluumrlih muslimana.

Vidio sam svojim očima kada 40 Talijana prati 12 djece i žena srpskih preko trga ulicom i to sa svih strana po deset, a carski vojnik uzeo pušku za cijev, pa tjera srpskog konja natovarena žitom gore navedenoj srpskoj čeljadi. Kada su se doseljavali muslimani, nisu dali unijeti ništa niti poslije prenijeti.

Prilikom tih operacija svi su četnici prebjegli preko mosta, smjestili ih u strugaru Dušće, a odatle im dali oružje i otpremili prema Dobrunu granici srpskoj, i tako ih je bilo oko 100 četnika. Njihovu djecu i stvari u fabrici Dušću vagonirali i otpremili ka Srbiji, dok tamo muslimane nisu htjeli nego im neda u varoš kroz žicu. Dok sam bio zadnjih dana tako su vagonirali sve bogatije Srbe i Jevreje iz Višegrada. Stigla je i crna legija Francetića na Međeđu s ovu stranu Drine. Kada je htio u Višegrad s onu stranu Drine, došli s vlakom i kroz Višegrad propraćeni na ovu stranu u mjesto Okolišta, jer im Talijani nisu dali začasiti u Višegradu, a niti su dozvolili muslimanima i katolicima izlazak na stanicu na doček iako je to nekoliko puta Francetić lično kod vojnog komandanta intervenisao. Poslije nisu dali ni ustašama ulazak u varoš s ove na onu stranu Drine iako ih je bilo iz samog Višegrada. Civilni delegat odbio je meni izdati propusnicu za odlazak u Sarajevo iz Višegrada ustaškim kamionima, jer drugog prevoznog sredstva nema, a tako ni drugim.

Srbi su nosili vidne znake četnika po nadleštvima i kada je predstojnik željezničke postaje u Višegradu g. Sabljak otišao preko Srbije u Sarajevo i donio beriva za svoje osoblje i za osoblje drugih ureda i kada je on svom

osoblju isplatio, civilni delegat Italije potporučnik nije dao isplatiti činovnicima ostalih ureda muslimanima i katolicima dok se ne isplati Srbima, a u naredbi stoji da se onim koji su se ogriješili o interese N.D.H. ne može im se isplatiti i tako je on taj novac držao dva mjeseca, iako je bilo činovnika da nisu primili beriva za 8 – 10 mjeseci, iako su se za prehranu toliko zadužili da im više niko nije vjerovao. Silom zdrave i nevine muslimanke i djevojke podvrgavate su ljekarskom pregledu od venerićnih bolesti, pa i neke protjerane iz varoši u sela pod četnike.

Govorili su pravoslavnim djevojkama da će muslimane sve najuriti u Drinu do 15. svibnja, ali oni to nisu učinili, nego su dozvolili četnicima, te su onaj broj muslimana uništili u Župi. U samoj varoši niko nije bio siguran, jer se poslije 8 sati nije smjeo niko krenuti od muslimana do katolika, dok su četnici mogli po cijelu noć kretati se i prelaziti sad za Rogaticu pod punom oružanom spremom, sad u Srbiju, pa u varošimeni dva poznata slučaja ubistva tako da niko ne zna ko ubi. Poginuo je na takav način Alibeg Balić, otac današnjeg predsjednika općine, a ondašnjeg figuralnog podpredsjednka, ubijen sa 12 uboda noža. To je i nas svakog čekalo, jer nisi smio imati oružja, a niti je bila dovoljna policija karabinjeri.

Sarajevo, 28. svibnja 1942. Za dom spreman!

Sarvan Aziz
Šeriatski sudac

(S. Čekić, nav. dj., str. 138 - 149)

Br. 8

ZLOČINI U GORNJEM PODRINJU KAZIVANJE ZUFERA BEŠLIĆA, DŽEMATSKOG IMAMA IZ GORAŽDA, SARAJEVO, 1942.

Mi preostali stanovnici krajeva istočne Bosne živi smo svjedoci zlodjela i krvoprolića, koji su izvršeni nad muslimanima. Počinitelji ovih zvjerstava uglavnom su bili na žalost naši susjedi pravoslavne vjere i drugi zlo nastrojeni elementi, koji su sačinjavali našom krvlju opijene, razbojničke bande, kakve se možda ne pamte u historiji.

Namjera mi je ovom prilikom bar u najkraćim i najgrubljim potezima prikazati jedan dio zlodjela u našem pitomom Podrinju, a poglavito u kotarevima: Goražde, Foča i Čajniče. Sjećam se da je negdje rekao veliki filozof Herbert Spenser: "Vuk vuku nije vuk, ali je čovjek čovjeku vuk". To je stvarno bilo u našim lijepim krajevima, što će se vidjeti iz niže navedenog.

Na 30. XI. 1941. iza pada Srebrenice, Vlasenice, Rogatice i Višegradskog kotara (osim grada), razbojničke bande zauzele su Goražde, Foču, a zatim i Čajniče. Kako je prošle godine bila nezapamćena zima, zato je samo jedan dio muškog svijeta, uz mnogo patnji i stradanja uspjeo izbjeći preko Sandžaka i Crne Gore u Albaniju, svojoj braći Arnautima u bratski zagrljaj i tu naći skloništa, među kojima sam bio i ja, kao raniji znanac Velike Albanije i braće Albaneza-šiptara. Njihova nada sve bratska pažnja i susretljivost svakom od nas muhadžira ostaće uvijek neizbrisiva u našim srcima. Tako isto dobrota i plemenitost naše braće Sandžaklija iako postoji ona mudra: "Svako mjesto ima svoje, ne poznaje jade tvoje".

Ukratko: više puta sam rekao, da su Albanezi i Sandžaklije u svakom pogledu bolji od nas bosanskih muslimana na sto hiljada općenito, a da ne pretjerujem.

Četnici nakon zauzimanja Goražda, prema izjavama mnogih očevidaca, **vodili su svoje žrtve u glavnu vojarnu u Goraždu, a zatim bi ih u transportima u 1. sat poslije pola noći izvodili na drinski željeznički most u Goraždu i željeznički most u Kopačima, prethodno opljačkali, poskidali im odjeću i obuću, isprebijane, svezane u grupama od 80**

do 100 ljudi zajednički vodili na ove mostove, gdje su klati ili iz puške ubijani, a onda bacani u mutnu i krvavu Drinu. Ovakvih ljudskih klaonica je bilo mnogo od Ustiprače do Foče na razmaku od 45 km. a najpoznatije su u: Kopačima, Goraždu, Mravinjcu, Osanici, Ustikolini i Foči.

Četnička krvava strahovlada trajala je u našim krajevima do 30. XI.1941. do 29. I. 1942., a od tada pa do 4. V. 1942. vladali su partizani. U ovom razdoblju prema izjavi jednog preživjelog kadije i drugih, **računa se da je na ova tri mosta poklato i poubijano preko 6.000 muslimana. U samom Goraždu ubijeno je tačno 100 osoba, od toga 6 ženskih. Neki ljudi i žene kao očevidci pripovijedaju, da su niz Drinu plovile čitave gomile svezanih u žicu, iznakaženih, polumrtvih, poklatih muslimana, kao balvani kada se pušćaju niz vodu do pilane,** tako da su se mogli čuti razni glasovi i vapaji. Neki su u zadnjim časovima svog života glasno izgovarali tekbire, učili ezane i kelimei šehadete. Neki su pak pomagali i uzaludno i bespomoćno vapili za pomoć. Ovakve i slične scene i prizori, parali su srca i osjećaje, sestara i braće, koji su ih slušali. **Bio je veliki broj obešćašćenih djevojaka i žena, ali u manjem omjeru u gradovima, nego li po selima. Po selima su ubijali, mrcvareći starce preko 80 godina, starice i čak malodobnu djecu bacali u zrak i dočekivali na noževe. Na primjer, slijepog starca Osmana Kanlića iz Kanlića kome je bilo preko 80 godina za dugo su mučili i zlostavljali, a zatim zaklali. U Kopačima u jednu kuću utjerali su preko 100 osoba - starica, staraca, žena i djece - probadali ih noževima i klali, konačno su ubacivali zapaljive bombe i sve zajedno spalili s kućom. Selo Deževa kod Goražda sa svojih 25 domova podpuno je spaljeno i sada prolaznik može vidjeti samo zgarište. Tako isto i poznato selo Odžak, odakle potječu Sijerčići, goraždanski dobrotvori i vakifi Džaferbeg i Sinanbeg,** koji su svojevremeno upravljali iz Odžaka ovim krajevima istočne Bosne. **U ovom selu su popaljene sve kuće, samo je ostala jedna nova, u koju su se trebali useliti novi ljudi šumljaci.**

U selu Bošinu kod Goražda u pravcu Foče, gdje se nalaze bezi Čengići, također su bile jezive slike. Tu su razumije se sve pobili i poklali i konačno su staricu od preko 90 godina, slijepu udovu umrlog Rustembega Čengića masakrirali, po tome s ostalim ženama i djecom u kući zajedno popalili, tako da su samo tek kosti skoro pronađene. Slična je bila klaonica i u Mravinjcu, nedaleko od mekteba i.t.d.

Saznao sam, da je **u Čajniču u gradu poginulo 57 zavičajnih muslimana iz Čajniča, dok sam saznao, da je u Foči pobijeno u gradu 315, a u kotaru fočanskom računaju, da je palo naših žrtava preko 6.000. Mnoga naša braća, koja su se zadesila u Goraždu, Čajniču i Foči iz drugih kotareva i mjesta, također su nastradali. Osobito su bili veoma traženi rogatičani, na prvom redu, a zatim svi drugi.**

Općenito se može reći, da je dosta manji broj izginuo od onog broja i izvještaja, koje smo imali priliku slušati zimus za vrijeme muhadžirluka u Sarajevu, zahvaljujući Svemogućem Allahu dž.š. Relativno pak bilo je velikih i krvavih gubitaka. Napomenuto mi je da su žrtve četnika bile mnogobrojnije nego li od drugih.

Razumljivo i **vjerski službenici, bili su osobito traženi, mrcvareni i ubijani.** Tako su u našim krajevima izginuli:

1. **Šerif ef. Džaka,** džematski imam iz Miljena, kotar Čajniče, zaklan je od četnika negdje u Metaljki dne 10. XII. 1941.
2. **Muhamed ef. Pašić,** kadija i predsjednik vakufa u Čajniču, predhodno je opljačkan, svučen sve do gaća i košulje, odveden na rižu u Čajniču, odakle se inače tjeraju balvani, te nakon pogibije 11. XII. 1941. bačen niz Drinu u provaliju.
3. **Abdulatif ef. Hubanić,** 70-godišnji starac, imam, dne 12. XII.1941. ubijen je u štali kod kuće u Goraždu.
4. **Ali ef. Kodžaga,** 14. XII. 1941. zaklan iza velikih mučenja kao mualim u Zupčićima, kod Goražda.
5. Na 16. XII. 1941. zaklan je na drinskom mostu u Goraždu i bačen u Drinu **Adem Efendić,** vrijedni slušatelj Više islamske šerijatske teološke škole, zatim istog časa njegov otac Zaimbeg i malodobni brat Sulejman, tako od cijele kuće su ostale tri ženske glave (majka i dvije sestre), bez igdje ikoga, kao puke sirote.
6. Također na 16. XII. 1941. na mostu je ubijen i bačen u Drinu **Adil ef. Pleh,** mualim iz Žužala u cvijetu svoje mladosti.
7. Na 1. dan Kurban - bajrama 28. XII.1941. isprebijan i polumrtav starac **Hadži Hamdi ef. Kauklija,** džematski imam u Miletkovićima, kotar Čajniče, utjeran je s bodežima u zapaljenu svoju kuću, sa

još dva sina, gdje je sagorio. Stariji od njegovih dvojica sinova također je bio slušatelj Više islamske šeriatsko-teološke škole **Muhamed Kauklija.**

Od cijele obitelji ovog vrijednog službenika, samo je preostala živa njegova udova Đulsa s malodobnom kćerkom, bez i igdje ičega, osim mirovine, koja je u toku rješavanja.

8. Isto tako 1. dan Kurban bajrama (28. XII. 1941.) nakon velikih mučenja i iznakaženja zaklan je na drinskom mostu i bačen u Drinu **Muhamed ef. Bjelan,** muderis i džematski imam u Foči, koji je bio melek u čovječoj spodobi. Prije toga su ga potpuno opljačkali i njegova jadna žena uzalud ga je odkupljivala, davši zlikovcima preko 100 komada dukata.

9. Na 1.I.1942. poginuo je nakon totalnog pljačkanja i odkupa **Jusuf Hadžić,** ugledni trgovac, mutevelija i član vakufskog obora iz Goražda.

10. Na isti način u prosincu prošle godine poginuo je moj rođak biv. gradonačelnik, vakufski odbornik i trgovac **Salih Bešlija**, te medreselija inače općinski bilježnik **Jakub Bešlija** iz Goražda.

Poznato je da su **izginuli skoro svi članovi povjerenstva i medžlisa u Čajniču,** kao braća **Batotići, Velići** i drugi uglednici. Isto tako slijedi **Mula ef. Prašo,** kome je bilo preko 90 g. iz Miletkovića zaklan je sa ženom i kćerkom na pragu svoje kuće, te **Ibrahim ef. i Muhamed ef. Ajanović** iz Šljedovića kotar Rogatica.

Nadalje mi je poznato, da su od vjerskih službenika u fočanskom kotaru pobijeni i ovi: **Halil ef. Klapuh** džem. imam iz Slatine, **Abid ef. Kečević,** džem. imam iz Jeleča i **Pašan ef. Rogo,** džem. imam iz Jabuke sa svojim sinom vrijednim slušateljem Više islamsko-teološke škole iz Jabuke. Također su izginuli i drugi činovnici u našim mjestima iz raznih struka kao: **Ilijas Hadžimejlić,** šef poreznog ureda u Čajniču, **Ibrahim Mušanović,** kotarski predstojnik iz Čajniča, **Rašid Bukovac,** povjerenik financijalnog razdjela u Goražđu, **Ibrahim Imširpašić,** upravitelj pučke škole u Odžaku-Goražde i pričuvni častnik i mnogi drugi, do kojeg su samo mogli doći toga više nema među živima.

I vakufski vjersko-prosvjetni objekti u našim krajevima nisu bili pošteđivani. Tako je među prvima izgorjela do temelja osim munare,

najstarija džamija u Bosni, na Ustikolini, zajedno sa mektebom i imamatom u neposrednoj blizini. Nadalje imamati: Miljeno, Miletković, Batovo, Sijerčići, Osanica, sa cijelim našastarom i pismohranom, džamija u Brajlovićima, iz doba Fatiha, mektebi: Podberić, Bodušići, Vranći, Rešetnica, Podšemihovo kotar Goražde (podvukao: S. Č.). Preostale džamije, mektebi, imamati i vakufski dućani, to je toliko poplja-čkano i oštećeno, tako da im je potreban djelomični ili podpuni popravak.

Vrlo oskudan dio matičnih knjiga bez išta drugog pukim slučajem je ostalo u Imamatu Goražde, dok u susjednim Imamatima nije ostalo ništa.

Četiri mjeseca boravak spomenutih odmetnika u našem Podrinju, ostavio je užasnih posljedica i u vjersko-moralnom pogledu. Nije mi ugodno, iako bi možda bilo potrebno iznositi bolne pojave, kao posljedicu neprijateljskog rada, jer ima veoma bolnih stvari. Mi preostali vjerski službenici ulažemo sve, pa i preko mogućnosti, da se stanje u vjersko-moralnom pogledu naših džematlija popravi.

Kada sam u javnosti čitao zaključak kotarskog odbora El-Hidaje Sarajevu, o potrebi izašiljanja posebnih vaiza El-Hidajinih u naše krajeve, to sam iz srca pozdravio i tome se radujem.

Moje je skromno mišljenje, a na ovom skupu velika većina naše ilmije je sa terena, pa bi bilo potrebno da i Glavni odbor naše El-Hidaje, u koliko nije ranije već zaključeno, da bi se izaslali vaizi u naše napaćene krajeve. Imperativno zaduženi smo učiniti sve što je moguće, a za to je pozvana i pored vjerskih organa i naša staleška organizacija El-Hidaje.

(S. Čekić, nav. dj., str. 229 - 233)

Br. 9

ZLOČINI U ISTOČOJ BOSNI IZVJEŠTAJ POLICIJSKE UPRAVE VELIKE ŽUPE VRHBOSNA, SARAJEVO, 8. OKTOBAR 1943.

ŽUPSKA REDARSTVENA OBLAST
POLITIČKI ODSJEK
SARAJEVO
Broj: 48-Taj- 43.- Sarajevo, dne 8. listopada 1943.-
Dnevno izvješće za dan 7. listopada 1943. godine.-

1/ GLAVNO RAVNATELJSTVO ZA JAVNI RED I SIGURNOST -ZAGREB
2/ GLAVNO RAVNATELJSTVO ZA JAVNI RED I SIGURNOST URED-ZAGREB
3/ OBĆE ZAPOVJEDNIČTVO REDARSTVENE STRAŽE - ZAGREB
4/ GLAVAR GRAĐANSKE UPRAVE G. MINISTAR ING. FRKOVIĆ- SARAJEVO
5/ GLAVAR GRAĐANSKE UPRAVE ZA ISTOČNU I ZAPADNU BOSNU G. ŠANDOR BENAK - BANJA LUKA
6/ G. VELIKI ŽUPAN VELIKE ŽUPE VRHBOSNA- SARAJEVO

Savezno nalogu Glavnog Ravnateljstva za javni red i sigurnost od 29. prosinca 1942, broj: 150604/43, čast mi je dostaviti izvješće o političkoj i vojnoj situaciji u gradu Sarajevu i Velikoj Župi Vrhbosna za dan 7. listopada 1943. godine.-

Sinoć oko 20 sati pucali su pobunjeni na putnički vlak kod Višnje, južno od Dervente.

Noćas u 23 sata između Renovice i Banje-Stiene uslied srušene pruge iskočio je sa tračnica stroj, lender i službena kola u kojima je bio njemački transport. Pojedinosti još nisu pribavljene.

Između Ustiprače i Međeđe razrušili su pobunjenici prugu.

(S. Čekić, nav. dj., str. 339)

Br. 10

ZLOČINI U GORAŽDANSKOM KRAJU - IZVJEŠTAJ KOTARSKE OBLASTI ČAJNIČE, GORAŽDE, 9. MAJ 1944.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
Kotarska oblast Čajniče u Goraždu

V. T. Broj: 15/44 Goražde, 9. svibnja 1944.

Predmet: Izvještaj o situaciji u Goraždu - dostavlja se.

GLAVARU GRAĐANSKE UPRAVE u Sarajevu
VELIKOJ ŽUPI VRHBOSNA u Sarajevu
ŽUPSKOJ REDARSTVENOJ OBLASTI u Sarajevu

Savezu dopisa ove oblasti V.T. Broj 14/44/ od 8. svibnja 1944. nadopunjuje se još slijedeće:

Dne 8. V. 44. došli su Nijemci u 2. sterna samovoza i 5. samovoza četnika pod zapovjedništvom KOSORIĆEM komandatom četnika u Rogatici, u Goražde, da se uspostavi red i ustanovi do koga je krivica, te je došlo do borbe u Goraždu. Po dolasku navedenih samovoza u Goražde, Nijemci su se povratili nakon kratkog vremena u Rogaticu ostavivši Kosorića sa svojim četnicima u Goraždu. Dok još Nijemci nisu bili izašli ni do na Jabuku, **Kosorić je sa četnicima počeo ubijanjem našeg preostalog življa/većinom staraca, starica i djece/, te zapalivši centar grada Goražda a džamijom,** kako se čulo, Nijemci su naredili Kosoriću da uspostavi red i mir, ali je on to zloupotrebio, **te je počeo sa ubijanjem nevinog Hrvatsko-muslimanskog življa.**

Od strane četnika je bio predviđen napadaj na Goražde za 8. V. 44, ali jim je preduhitrena napadajem 7. V.44. što bi bilo katastrofalno za pučanstvo u Goraždu, jer bi bili podpuno obkoljeni i sve živo pobijeno,

kao dokaz: 1. skup četnika sa desne strane Drine kod crkve u Sopotnici udaljenoj od Goražda 3 km u jačini 300 ljudi; 2/ pripremljene splavi na desnoj strani Drine / spremljeno 10 velikih splavova/ za prebacivanje četnika na lijevu stranu Drine, ovo je sve spremljeno za 8. V. 44.

Narod je iz Goražda i najbližih sela oko Goražda evakuisan i nalazi se od Hrenovice do Pala smješten po privatnim kućama, za žrtve koje su četnici Kosorića napravili u Goraždu ne zna se tačno, ali po iskazima se je moglo prikupiti ubijeno je oko 40-50 staraca, žena i djece, te podpuno sve opljačkano što je bilo Hrvata-muslimana. (podvukao: S. Č.).

Sa sigurne strane se zna da se sada nalazi DRAŽA MIHAJLOVIĆ, glavni komandant četnika, u BATOVU, općine iste kotara Čajničkog, na desnoj strani Drine, gdje je od osnutka N: D. H. nije bilo ni Njemačke ni Hrvatske vlasti, a 8 ENGLESKIH časnika nalazi se u Čajniču koje čuvaju i sakrivaju četnici.

Prednje se dostavlja radi znanja, s molbom da se preduzmu potrebne mjere i da se naše pučanstvo koje je do sada dalo tolike žrtve za Hrvatsku Državu, sačuva i spasi od Kosorićeva pokolja, a potpisati skida svu odgovornost ako pučanstvo onih krajeva odkaže svaku i svakom poslušnost i sama počne obračunavat sa svojim krvnim neprijateljima.

Za POGLAVNIKA i Dom Spremni!

Kotarski predstojnik:
(Potpis nečitak)

(S. Čekić, nav. dj., str. 355 - 356)

Br. 11

ZLOČINI U GORAŽDU -IZVJEŠTAJ KOTARSKE OBLASTI ČAJNIČE U GORAŽDU, GORAŽDE, 19. MAJ 1944.

NEZAVISNA DRŽAVA HRVATSKA
Kotarska oblast Čajniče u Goražde

V.T. Broj: 17/44 Goražde, 19. svibnja 1944.

Predmet: Izvještaj o situaciji
dostavlja se.

GLAVARU GRAĐANSKE UPRAVE – SARAJEVO
VELIKOJ ŽUPI VRHBOSNA – SARAJEVO
ŽUPSKOJ REDARSTVENOJ OBLASTI – SARAJEVO

Dolaskom Njemačke vojske u Goražde došla je i milicija, gdje se iste nalaze i četnici pod zapovjedništvom Kosorića.

U Goražde je zapaljen centar varoši sa džamijom u vakufskim dućanima, još su zapaljene kuće Braće Begovića, Alije Obarčanina, Alije Brankovića u čiju je kuću u vatru ubačen ubijeni Avdo Omeragić i još jedna žena koje su izgorili, do sada što se zna da je ubijeno i to: Abid Šošević star 35 god, Arif Hadžić općinski redarstvenik 43 god.; Omer Topuz, aščija star 65 god, Ahmeta Oruča majka stara 92 god.; neka stara Peštekuša stara 85 god. i još jedan Hrvat-musliman nepoznatog imena pronađen zaklan u šumi više varoši, kako su četnici sve svoje žrtve odmah pobacali u Drinu kada su opazili da Njemački kamijoni dolaze u Goražde, te se ne može točno ustanoviti broj ubijenih, pošto se je pučanstvo razbjeglo. Ova ubijstva i palež po Goražde izvršili su sve domaći četnici i to palež varoši sa džamijom izvršio je LJUBO Mutlak četnik sa svojom četom koja se sada nalazi na položaju Sjenokos više Goražda, kao i ubijstva po gradu u zajednici sa ANĐELKOM iz Brda sa četnicima iz sela Brda, koji danas hodaju po Goražde, a

niko im ništa ne smije, pošto ih brane Nijemci, jer sa njima surađuju (podvukao: S.Č.).

Njemačka komanda vršila je saslušanja Hrvata-muslimana u Goraždu, ali u prisutnosti četničkih komandanata i to Kosorića i Rista Gavrilovića koji je 1941. god. doveo četničke vođe majora DANGIĆA i SERGIJA MIHAJLOVIĆA, koji su izvršili pokolj Hrvatsko-muslimanskog (stanovništva) u 1941. u svim krajevima, i pred ovakovim se osobama vršilo saslušavanje našeg življa tako da niko nije smio reći kako je bilo, nego je morao sve govoriti onako kako bilo u interesu četnika, stoga molim da se kod Njemačkih vlasti u Sarajevu da se navedena saslušanja proglase nevažećim, te da se ponova isti saslušaju u prisutnosti Hrvatskih vlasti.

Današanja situacija je u Goraždu neizdržljiva i tako napeta da se svakog časa može očekivati ponovno krvoproliće, jer četnici stalno prijete da sve ovo što su do sada učinili nije ništa što će ubuduće učiniti. Narod iz Goražda bježi stalno i niko se ne smije da vraća svojim domovima niti više i u koga ima povjerenje izuzev ustaša ukoliko ne dođe ustaška posada u Goražde narod će napasti četnike, pa makar bili pod zaštitom Nijemaca, jer kažu da oni štite njihove krvnike, te da će svoje sinove, očeve, braću, muževe, koji se sada nalaze u SS postrojbama, Legiji, domobranima i ustašama pozvati da napuste svoje jedinice i da se svojim kućama vrate i da unište četnike i da će udariti na svakoga ko im bude stao na put.

Prednje se dostavlja radi znanja s zamolbom da se što žurnije preduzmu koraci kod Njemačke komande da se odstrane četnici iz Goražda, da ne bi današnju situaciju u Goraždu i okolici iskoristili partizani i ako nije narod za partizane, stalno je patio i bio ubijan od četnika, a do sada nikad nije bio ni od koga zaštićen u ove tri godine, pa nije ni čudo ako pozove svoje iz vojske da ih brane kada ih niko ne uzima u zaštitu. Potpisati skida svaku odgovornost ako se još veće zlo dogodi pošto nema moći da bi ovo spriječio do koga zla mora neminovno doći.

Za POGLAVNIKA i za Dom Spremni!

Kotarski predstojnik:
(Potpis nečitak)

(S. Čekić, nav. dj., str. 357 - 358)

Br. 12

SPISAK ŽRTAVA U GORAŽDU - PODACI MJESNOG NARODNOG ODBORA GORAŽDE, GORAŽDE, 3. FEBRUAR 1946.

MJESNI NARODNI ODBOR GORAŽDE

PODACI O ZLOČINIMA

A) popis muslimana koji su pobijeni od strane četnika u decembru 1941. i u januaru 1942. godine

	prezime i ime žrtve	ime oca	star	Vjera i narodnost	odakle je	Zadnje boravište	izd. čl.	
1.	Geca Hajro	Smaja	28	Musl. islam	Goražde	Goražde 1		
2.	Sijerčić Hakija	Rašidov	33	-"-	-"-	-"-	4	inv. 29585
3.	Bečić Suljo		45	-"-	-"-	-"-	3	
4.	Harlač Avdo	Vejsila	32	-"-	-"-	-"-	3	inv. 29580
5.	Čengić Huso	Aganov	60	-"-	-"-	-"-	5	inv. 29543
6.	Čeljo Nedžib		30	-"-	Zakalje	-"-	4	Inv. 29572
7.	Bukovica Sajto	Ibrov	40	-"-	Goražde	-"-	4	inv. 29614
8.	Imamović Adem		47	-"-	Batovo	-"-	7	
9.	Imamović Nazif		45	-"-	-"-	-"-		
10.	Čengić Himzo	Husov	22	-"-	Goražde	-"-		inv. 29543
11.	Bešlija Meho	Mustafin	20	-"-	-"-	-"-	4	
12.	Jašar Mujo		45	-"-	Zakalje	-"-	4	
13.	Hasković Salko		55	-"-	Batovo	-"-	3	
14.	Čeljo Sejfo		56	-"-	Zakalje	-"-	3	inv. 29550
15.	Obarčanin Bećir	Gazov	35	-"-	Goražde	-"-	3	
16.	Obarčanin Ibro	Mustafe	42	-"-	-"-	-"-	7	
17.	Baščalija Smajo	Osmana	24	-"-	-"-	-"-	1	
18.	Obarčanin Almasa	Hasana	22	-"-	-"-	-"-		
19.	Sijerčić Ismet	Ragiba	50	-"-	-"-	-"-	5	
20.	Forto Mulija	Osmana	42	-"-	-"-	-"-	5	
21.	Trdina Vicencija	Nikole	55	Rkt.	-"-	-"-		
22.	Hendo Arif	Sulja	26	Muslim.	-"-	-"-	4	inv. 29568
23.	Pušilo Mustafa	Salkov	32	-"-	-"-	-"-	6	inv. 29577
24.	Zlatić Šerif		50	-"-	-"-	-"-	6	inv. 29548

25.	Kukavica Halil			-”-	Stovrići	-”-		inv. 18167
26.	Vilić Rašid		40	-”-	Bileća	Goražde	3	inv. 29545
27.	Bezdrob Muhamed	Osmana	28	-”-	Goražde	-”-	3	
28.	Tahmaz Hilmo	Numana	22	-”-	-”-	-”-		
29.	Nakić Salko		55	-”-	-”-	-”-	1	inv. 29594
30.	Efendić Osman		60	-”-	-”-	-”-		
31.	Spahović Tahir		35	-”-	-”-	-”-	7	inv. 29529
32.	Spahović Mašo		55	-”-	-”-	-”-	5	inv. 29578
33.	Kibliš Memiš		44	-”-	-”-	-”-	5	
34.	Bešlija Salko	Ragiba	42	-”-	-”-	-”-	5	inv. 29536
35.	Bešlija Jakub	Smajov	30	-”-	-”-	-”-	4	inv. 29528
36.	Bešlija Ahmet	Mustafa	45	-”-	-”-	-”-	5	inv. 52921
37.	Hadžić Nail	Junuzov	28	-”-	-”-	-”-	3	
38.	Hadžić Juso	Smaje	50	-”-	-”-	-”-	1	
39.	Oruč Avdo	Šaćira	24	-”-	-”-	-”-	1	
40.	Rašidkadić Ismet	Ibrov	45	-”-	-”-	-”-		
41.	Ramadanović Jusuf		35	-”-	Podgorica	-”-	4	
42.	Šunja Kasum	Šerifov	29	-”-	Goražde	-”-	5	
43.	Crnalić Alija	Mujov	48	-”-	-”-	-”-	6	
44.	Ćehović Mustafa	Avda	42	-”-	-”-	-”-	6	
45.	Ćehović Ibro		36	-”-	-”-	-”-	2	
46.	Obarčanin Hazim	Osma	33	-”-	-”-	-”-	4	
47.	Efendić Zahim		55	-”-	-”-	-”-	3	
48.	Adem	Zahima	20	-”-	-”-	-”-		
49.	Suljo		14	-”-	-”-	-”-		
50.	Heto Emin	Gega	38	-”-	-”-	-”-	5	inv. 39538
51.	Begović Meho	Omarov	28	-”-	-”-	-”-	2	

52.	Bjedić Avdo	Mehov	32	-”-	-”-	-”-	4	
53.	Kamenica Avdo	Nurija	40	-”-	-”-	-”-	2	inv. 29518
54.	Kamenica Ćazim	Ibrov	25	-”-	-”-	-”-		inv. 29518
55.	Kamenica Alija	Hamidov	42	-”-	-”-	-”-	5	
56.	Kamenica Ahmo		32	-”-	-”-	-”-	5	
57.	Čohodar Asim	Halida	24	-”-	-”-	-”-	1	
58.	Čohodar Mujo	Osmanov	26	-”-	-”-	-”-	2	
59.	Krivan Mujo		30	-”-	-”-	-”-	2	
60.	Homoraš Huso		22	-”-	-”-	-”-	3	
61.	Homoraš Hasan		33	-”-	-”-	-”-	1	
62.	Bukovica Junuz	Sajtov	18	-”-	-”-	-”-		
63.	Bukovica Meho	Mehov	20	-”-	-”-	-”-		
64.	Hrelja Alija	Avdov	35	-”-	-”-	-”-	1	
65.	Hrelja Šahza	Alije	30	-”-	-”-	-”-		
66.	Delić Milkija	Šećirova	60	-”-	-”-	-”-		
67.	Kuljuh Nusret	Avdov	40	-”-	-”-	-”-	1	
68.	Kuljuh Hasan	Nusreta	18	-”-	-”-	-”-		
69.	Kuljuh Asim	Latifov	40	-”-	-”-	-”-	1	
70.	Obarčanin Ilijas	Derviša	30	-”-	-”-	-”-	5	
71.	Delić Smajo		60	-”-	-”-	-”-	3	inv. 29595
72.	Mujković Muhamed	Smaja	45	-”-	-”-	-”-	4	
73.	Mujković Mujo		38	-”-	-”-	-”-	2	
74.	Pasvandžić Salko	Meha	45	-”-	-”-	-”-	4	
75.	Adžović Meho	Salihov	45	-”-	-”-	-”-	6	
76.	Adilović Jusuf		50	-”-	-”-	-”-	6	
77.	Čengić Bego	Beglera	35	-”-	-”-	-”-	8	

78.	Mašala Bego	Šaćira	40	-"-	-"-	-"-	5	
79.	Mašala Rašid		55	-"-	-"-	-"-	3	
80.	Kudus Salko	Smaja	40	-"-	-"-	-"-	5	
81.	Bajrović Šefik		48	-"-	-"-	-"-	6	
82.	Šeko Mustafa	Mujov	34	-"-	-"-	-"-	2	
83.	Šeko Sulejman		26	-"-	-"-	-"-	2	
84.	Sijerčić Ibrahim	Adema	50	-"-	-"-	-"-	10	
85.	Borovac Nedžib		31	-"-	-"-	-"-	3	
86.	Odžaković Hajro		50	-"-	-"-	-"-	1	
87.	Droca Milorad		30	-"-	-"-	-"-	2	
88.	Jusić Vasvija	Salka	35	-"-	-"-	-"-	4	
89.	Hubanić Latif	Muja	60	-"-	-"-	-"-	3	
90.	Zorlak Alija		47	-"-	-"-	-"-	6	
91.	Prutina Šaban			-"-	-"-	-"-		inv. 29556
92.	Geca Zejnil			-"-	-"-	-"-		inv. 29508
93.	Gazdić Selim			-"-	-"-	-"-		inv. 29535
94.	Tahmaz Osman			-"-	-"-	-"-		inv. 29603
95.	Obuća Mustafa			-"-	-"-	-"-		inv. 29530

Četnici su unišli u Goražde do 30. novembra 1941. godine, pod vodstvom glavnih vođa: Todorović Boška, čeničkog majora, Mihajlovića Sergija, četnički kapetan, Dangića Jezdimira, majora i vojvode Đekića. Od domaćih četnika bili su: Gavrilović Risto, vojvoda i Krezović Gojko, komandant bataljona.

Veliki broj ljudi pritvorili su u ovdašnju vojnu kasarnu odakle su ih izvodili i ubijali većinom na **Drinskom mostu, a neke žrtve i po samim kućama na očigled porodice. Komanda je imala neku vrstu četničkog suda. Dolazili su po patrole sa spiskovima u kasarnu i prozivali su pojedince iz svake sobe. U hodniku su ih vezali žicom i odvodili ih. Odvedeni su poubijati na sva tri mosta. Tako su noćno ubijali po 30 do 60 ljudi. Ovo masovno ubijanje trajalo je oko mjesec dana. U ovu kasarnu dovođeni su zarobljenici ne samo iz grada nego i iz sela kako**

ovog sreza, tako i iz susjednih srezova. U Goraždu je bio veliki broj izbjeglica iz Rogatičkog sreza, tako da je u kasarni bilo prosječno oko 600 ljudi. To su bile većinom izbjeglice iz Višegrada, Rogatice i Goražda. Žrtve su bacane u Drinu. Postojali su naročito određeni ljudi koji su otiskivali leševe žrtava (podvukao: S.Č.).

Goražde, 3. februara 1946. godine S.F.-S.N.!

Članovi Mjesne komisije: Članovi Sreske komisije:

V. Đurović, s.r.

?

Omer Pehlivanović, s.r.

Zarija Nikolić, s.r.

(S. Čekić, nav. dj., str. 526 - 529)

Br. 13

SPISAK ŽRTAVA U KOSTENIKU - PODACI MJESNOG NARODNOG ODBORA KOSTENIK, GORAŽDE, 3. FEBRUAR 1946.

MJESNI NARODNI ODBOR KOSTENIK

PODACI O ZLOČINIMA

Popis muslimana koji su pobijeni od četnika 1941.-1942. god.

	Prezime i ime žrtve	Ime oca	Starost	Vjera i narodnost	Odakle je	Izdržava članova	
1.	Šogolj Nezir	Mehmed	65	Musliman	Zidine	1	zaklan
2.	-"- Hasan	Nezira	20	-"-	-"-	-	izgorio
3.	Kanlić Asim	Sejda	25	-"-	Goražde	3	zaklan
4.	Ferizović Halil	Derviša	60	-"-	-"-	-	-"-
5.	Šogolj Nuhan	Halilov	55	-"-	na mostu	4	-"-
6.	Šogolj Alija	Nuhanov	30	-"-	-"-	6	-"-
7.	Drljević Nezif	Alije	40	-"-	-"-	6	streljan
8.	Kanlić Adil	Osmana	45	-"-	Goražde	3	zaklan
9.	-"- Taib	Adila	16	-"-	-"-	-	-"-
10.	Čengić Ćazim	Hasanov	55	-"-	-"-	3	streljan
11.	Hodžić Alija	Suljov	30	-"-	Slatine	3	-"-
12.	Tifo Starković	Murata	45	-"-	Goražde	2	zaklan
13.	Rašid -"-	Muja	55	-"-	Kopači	4	-"-
14.	Kanlić Hasan	Avda	60	-"-	-"-	6	streljan
15.	-"- Tifo	Hasana	18	-"-	-"-	-	-"-
16.	-"- Hakija	-"-	16	-"-	-"-	-	-"-
17.	Nišić Mujo		70	-"-	-"-	-	-"-
18.	Mehović Hava	Salkova	50	-"-	-"-	-	streljana
19.	Mirvić Huso	Naziva	18	-"-	-"-	4	spaljena

20.	-”- Suljo	Mustafa	70	-”-	-”-	4	-”-
21.	Sijerčić Alija	Rizvin	48	-”-	-”-	5	zaklan
22.	-”- Omer	Rizva	45	-”-	-”-	3	-”-
23.	-”- Smajo	Hajdarov	35	-”-	-”-	7	zapaljen
24.	Karkelja Selim		45	-”-	-”-	10	zaklan
25.	Sijerčić Selim	Sejfa	28	-”-	-”-	2	zapaljen
26.	Atović Ćamil	Hajra	45	-”-	-”-	2	-”-
27.	-”- Ziza ž. Hajrina	Suljova	80	-”-	-”-	-	streljana
28.	Bajrović Mujo	Omera	70	-”-	Kopači	3	zaklan
29.	Krdžilo Hamid	Murata	22	-”-	-”-	1	streljan
30.	Šupac Latif	Alije	30	-”-	-”-	3	zaklan
31.	-”- Mustafa	-”-	35	-”-	-”-	3	-”-
32.	Bijedić Salko	Halilov	25	-”-	-”-	5	-”-
33.	Mašić Mujo	Zulfa	55	-”-	Mašići	8	spaljen
34.	-”- Salko	Agov	55	-”-	-”-	4	zaklan
35.	-”- Sejdo	Šerifa	33	-”-	-”-	4	-”-
36.	Hodžić Hilmo	Smajov	45	-”-	-”-	7	streljan
37.	Živojević Rašid	Ademov	18	-”-	-”-	3	spaljen
38.	-”- Ibro	Selima	17	-”-	-”-	-	zapaljen
39.	-”- Suljo	Mahmuta	45	-”-	-”-	4	-”-
40.	-”- Nedžib	Osmana	16	-”-	-”-	4	-”-
41.	-”- Smail	Mahmuta	50	-”-	-”-	6	-”-
42.	Mašić Nurko	Avdije	40	-”-	Gradac	4	-”-
43.	-”- Smajo	Avdijin	50	-”-	-”-	2	streljan
44.	-”- Omer	Smaja	16	-”-	-”-	-	zapaljen
45.	-”- Ramo	Mehov	50	-”-	-”-	6	-”-
46.	-”- Meho	Ramov	16	-”-	-”-	-	-”-
47.	-”- Sulejman	Fejzov	50	-”-	-”-	9	-”-
48.	-”- Juso	Sulejmanov	18	-”-	-”-	-	-”-
49.	-”- Rizvo	-”-	16	-”-	-”-	-	-”-
51.							

52.	-"- Abid	Halilov	50	-"-	-"-	4	-"-
53.	-"- Juso	Abidov	16	-"-	-"-	-	-"-
54.	-"- Taib	Alije	35	-"-	-"-	4	streljan
55.	-"- Salko	Halilov	35	-"-	-"-	3	-"-
56.	Ćosović Ahmet	Muja	30	-"-	-"-	5	zaklan
57.	Ćosović Meša	Muja	28	-"-	Gradac	2	streljan
58.	-"- Mujo	Mehov	45	-"-	-"-	3	zaklan
59.	Kržilo Mujo	Murata	40	-"-	-"-	6	zapaljen
60.	Dučić Omer	Salkov	53	-"-	Kostenika	4	zaklan
61.	-"- Adem	Omera	15	-"-	-"-	-	zapaljen
62.	-"- Nail	-"-	17	-"-	-"-	-	-"-
63.	-"- Mujo	Suljov	45	-"-	-"-	7	streljan
64.	Korjenić Ćamil	Arsanov	50	-"-	-"-	8	zaklan
65.	Sijerčić Ibro	Nurkov	31	-"-	-"-	5	-"-
66.	-"- Safet	Meha	28	-"-	-"-	5	-"-
67.	Kanlić Huso	Avdov	70	-"-	-"-	1	-"-
68.	-"- Muharem	Husov	38	-"-	-"-	3	-"-
69.	-"- Avdo	-"-	16	-"-	-"-	-	-"-
70.	-"- Himzo	-"-	15	-"-	-"-	-	-"-
71.	Arapović Suljo	Mehmedov	40	-"-	Žitova	4	streljan
72.	-"- Juso	-"-	30	-"-	-"-	2	zaklan
73.	Arapović Šaban	-"-	45	-"-	-"-	3	-"-
74.	Deševac Ferhat	Ademov	70	-"-	-"-	-	-"-
75.	Čengić Avdo	Muhameda	55	-"-	-"-	6	-"-
76.	-"- Hamed	Avdov	16	-"-	-"-	-	-"-
77.	-"- Hasan	Rustemov	60	-"-	-"-	2	-"-
78.	-"- Hasib	Hasanov	18	-"-	-"-	-	-"-

79.	Pršeš Abid	Hasanov	30	-"-	-"-	3	zapaljen
80.	Bogdanić Meho	Aganov	40	-"-	-"-	6	streljan
81.	Bogdanić Ibro	Rašidov	33	-"-	Bogdanići	4	zaklan
82.	-"- Emin	Bećirov	28	-"-	-"-	4	-"-
83.	-"- Mašo	Hasanov	55	-"-	-"-	7	streljan
84.	-"- Osman	Hasanov	80	-"-	-"-	-	-"-
85.	Dučić Murat	Jusov	35	-"-	-"-	5	-"-

Četnici su ušli u Goražde 30. novembra 1941. god. pod vođstvom glavnim Todorovića Boška, četničkog majora i Sergija Mihajlovića, kapetana i vojvode Đekića.

Od domaćih Risto Gavrilović vojvoda i Gojko Krezović, komandant bataljona.

Komandant mjesta tada bio je Rade Jovanović iz Srbije.

Sa ovim zaključujemo da su ove žrtve pale na Drinskim mostovima i kod svojih kuća.

SMRT FAŠIZMU SLOBODA NARODU!

Goražde, 3-II-1946. godine.

Članovi mjesnog odbora: Članovi sreskog odbora:

(S. Čekić, nav. dj., str. 530 - 532)

Br. 14

SPISAK ŽRTAVA U BILJINU - PODACI MJESNE KOMISIJE BILJIN ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA, BILJIN, 9. FEBRUAR 1946.

Mjesna anketna komisija Biljin
9-II-1946.

Žrtve četničog terora

1.	Ahmović Ahmet Hasana	40	Musliman	iz Biljina	Čl.5	1941.	kod kuće
2.	Murat	36	-"-	-"-	7	-"-	-"-
3.	Suljo	32	-"-	-"-	7	-"-	-"-
4.	Muharem	70	-"-	-"-	7	-"-	-"-
5.	Muradif Muharema		-"-	-"-	4	-"-	-"-
6.	Hilmo Halila	42	-"-	-"-	6	-"-	-"-
7.	Halil Hilma	18	-"-	-"-		-"-	-"-
8.	Kodžaga Latif	34	-"-	-"-	5	-"-	-"-
	Bega						
9.	Hasib Bega	28	-"-	-"-	3	-"-	-"-
10.	Salih Derviša	36	-"-	-"-	5	-"-	-"-
11.	Mušan Mušana	26	-"-	-"-	5	-"-	-"-
12.	Rašid Osmana	43	-"-	-"-	1	-"-	-"-
13.	Alija Murata	42	-"-	-"-	6	-"-	-"-
14.	Šaćir Murata	38	-"-	-"-	3	-"-	-"-
15.	Avdo Meha	15	-"-	-"-		1943.	-"-
16.	Mustafa Latifa	18	-"-	-"-	2	-"-	-"-
17.	Uhota Ahmo Muja	32	-"-	-"-	2	1941.	-"-
18.	Juso Muja	28	-"-	-"-	2	-"-	-"-
19.	Hajro Ahmeta	35	-"-	-"-	3	-"-	-"-
20.	Halil	28	-"-	-"-	3	-"-	-"-
21.	Malokas Meho Ferhata	45	-"-	-"-	2	-"-	-"-
22.	Begija Meha	42	-"-	-"-		-"-	-"-
23.	Čajlo Dervo Numa	20	-"-	-"-	3	1943.	-"-
24.	Dragolj Rašid	60	-"-	-"-	4	1941.	-"-
25.	Meho Rašida	34	-"-	-"-	4	-"-	-"-
26.	Tajib	17	-"-	-"-		-"-	-"-
27.	Mujo	45	-"-	-"-	6	-"-	-"-
28.	Huso Fejza	32	-"-	-"-	4	-"-	-"-
29.	Salih Omera	36	-"-	-"-	5	-"-	-"-
30.	sin Saliha	7	-"-	-"-		-"-	-"-
31.	sin	4	-"-	-"-		-"-	-"-
32.	Alija Omera	26	-"-	-"-	2	-"-	-"-
33.	Osman Agana	20	-"-	-"-	1	-"-	-"-
34.	Karauzić Murat	42	-"-	-"-	1	-"-	-"-
35.	Hasan	40	-"-	-"-	6	-"-	-"-
36.	Osman	32	-"-	-"-	4	-"-	-"-
37.	Smajović Selim Mušana	40	-"-	-"-	1	-"-	-"-
38.	Agan Mušan	40	-"-	-"-	6	-"-	-"-

39.	Murat	38	-”-	-”-	6	-”-	-”-
40.	Munib	18	-”-	-”-		-”-	-”-
41.	Nevora Redžo Bajra	28	-”-	-”-	4	-”-	-”-
42.	Alija	40	-”-	-”-	5	1943	-”-
43.	Ramo	60	-”-	-”-	5	1941.	-”-
44.	Šeho Hasan Bajra	39	-”-	-”-	5	-”-	-”-
45.	Zirak Šaban Omera	38	-”-	-”-	3	-”-	-”-
46.	Hamid	32	-”-	-”-	1	1941.	-”-
47.	Šaćir	24	-”-	-”-		-”-	-”-
48.	Asim	45	-”-	-”-		-”-	-”-
49.	Mejra Omera	60	-”-	-”-		-”-	-”-
50.	Korda Bego	50	-”-	-”-	8	-”-	-”-
51.	Šerif Began	18	-”-	-”-		-”-	-”-
52.	Rašid	16	-”-	-”-		-”-	-”-
53.	Ibro	14	-”-	-”-		-”-	-”-
54.	Habiba	12	-”-	-”-		-”-	-”-
55.	Vasvija	9	-”-	-”-		-”-	-”-
56.	Hamed	3	-”-	-”-		-”-	-”-
57.	Mulija	40	-”-	-”-	8	-”-	-”-
58.	Memiš Ibra	35	-”-	-”-	6	-”-	-”-
59.	Korda Omer Saliha	30	-”-	-”-	6	-”-	-”-
60.	Nazif	27	-”-	-”-	3	-”-	-”-
61.	Juko Bećira	28	-”-	-”-	4	-”-	-”-
62.	Hanifa Bećira	65	-”-	-”-		-”-	-”-
63.	Džehva Hamida	23	-”-	-”-		1943.	-”-
64.	Mejra Hamida	60	-”-	-”-		-”-	-”-
65.	Osman Agana	38	-”-	-”-	5	-”-	-”-
66.	Umija Osmana	36	-”-	-”-		-”-	-”-
67.	Čajlak Mejra Avdije	43	-”-	-”-	4	-”-	-”-
68.	Murat Huska	18	-”-	-”-		-”-	-”-
69.	Korda Umija Juke	35	-”-	-”-	3	-”-	-”-
70.	Krašić Reko Derviša	45	-”-	-”-	5	1941.	-”-
71.	Avdija	35	-”-	-”-	3	-”-	-”-
72.	Agan Hamida	43	-”-	-”-	5	1943.	-”-
73.	Hasib Hamida	32	-”-	-”-	4	-”-	-”-
74.	Radmilović Salko Meha	36	-”-	-”-	5	1941.	-”-
75.	Šerfan	28	-”-	-”-	3	1943.	-”-

76.	žena Šerfana	30	-”-	-”-		-”-	-”-
77.	sin	4	-”-	-”-		-”-	-”-
78.		2	-”-	-”-		-”-	-”-
79.	Omer Muja	40	-”-	-”-	4	-”-	-”-
80.	Avdija Sulja	30	-”-	-”-	3	-”-	-”-
81.	Hasan Jusa	25	-”-	-”-	4	-”-	-”-
82.	Rašid Smaja	18	-”-	-”-		1941.	-”-
83.	Mehić Selim Mušana	30	-”-	-”-	5	1943.	-”-
84.	Salko	30	-”-	-”-		-”-	-”-
85.	Hamid Mušana	25	-”-	-”-	1	-”-	-”-
86.	Halil	15	-”-	-”-		-”-	-”-
87.	Šeho Šerif Muja	18	-”-	-”-	2	-”-	-”-
88.	Salihić Halil Saliha	20	-”-	-”-	5	-”-	-”-
89.	Redžo Mahmuta	30	-”-	-”-	5	-”-	-”-
90.	Osman Hamida	18	-”-	-”-		-”-	-”-
91.	Homoraš Hasan Muja	35	-”-	-”-	1	-”-	-”-
92.	Salihić Hamid Rašida	20	-”-	-”-	3	-”-	-”-
93.	Mehić Hasan Alije	60	-”-	-”-	4	1941.	-”-
94.	Rašid Hasana	25	-”-	-”-	3	-”-	-”-
95.	Meša	30	-”-	-”-	4	-”-	-”-
96.	Mašan	37	-”-	-”-	4	-”-	-”-
97.	Suljo	25	-”-	-”-	3	-”-	-”-
98.	Juso Bajra	8	-”-	-”-		-”-	-”-
99.	Smajo	35	-”-	-”-	5	-”-	-”-
100.	Bećirović Salko Bećira	38	-”-	-”-	4	-”-	-”-
101.	Džaferović Sejdo	65	-”-	-”-	4	-”-	-”-
102.	Alija	25	-”-	-”-		-”-	-”-
103.	Dragović Salko Ibra	40	-”-	-”-	4	-”-	-”-
104.	Ahmet	35	-”-	-”-	3	-”-	-”-
105.	Džaferović Meho Selima	35	-”-	-”-	5	-”-	-”-
106.	Đogo Zukan Omera	40	-”-	-”-	6	-”-	-”-
107.	Ziza Zukana	40	-”-	-”-		-”-	-”-

108.	Bukva Meho Juso	50	-”-	-”-	6	1941.	-”-
109.	Sulejman Muratov	30	-”-	-”-	4	-”-	-”-
110.	Munib Ademov	26	-”-	-”-	6	-”-	-”-
111.	Bećir Ahmetov	25	-”-	-”-	1	-”-	-”-
112.	Bašić Halil Ibrov	24	-”-	-”-	3	-”-	-”-
113.	Fočo Hadžo Mehmedov	27	-”-	-”-	5	-”-	-”-
114.	Dervišević Hasan Ibrov	35	-”-	-”-	3	1943.	-”-
115.	Muratspahić Kifo Hasanov	45	-”-	-”-	4	1941.	-”-
116.	Malić Avdo Ahmetov	30	-”-	-”-	4	-”-	-”-
117.	Malić Adil Alijin	30	-”-	-”-	1	-”-	-”-
118.	Alija Salkov	25	-”-	-”-	1	-”-	-”-
119.	Muratspahić Bego Naskov	35	-”-	-”-	1	-”-	-”-
120.	Bukva Adem	27	-”-	-”-		1943.	-”-
121.	Kodžaga Ševkija Hasanov	10	-”-	-”-		1943.	-”-

Zaključeno sa red. br. 121.

Žrtve koje su pale u 1941. i 1942. pale su od strane bande četnika pod vođstvom Boška Todorovića, Sergija Mihajlovića, Todorovića majora, Dugića, Rada Jovanovića i vojvode Đekića i od domaćih koji su učestvovali u ubijanju Lekso Krezović, Stevo Marić, Savo Koroman.

A žrtve koje su pale 1943. pale su kao žrtve bande četnika pod vođstvom Pavla Đurišića u saradnji sa domaćim izdajnicima Bodirogom Vasilijem, Milanom Matovićem i Miladinom Đukićem

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

Članovi mjesne komisije Članovi Sreske komisije:

1.Hasa Kodžaga (bez potpisa)
2. Miloš Petrović
3. ? Vehid
4. Krezović Anđa

(S. Čekić, nav. dj., str. 536 - 539)

Br. 15

SPISAK ŽRTAVA U MEĐURJEČJU - PODACI MJESNOG NARODNOG ODBORA MEĐURJEČJE, MEĐURJEČJE, 16. FEBRUAR 1946.

Mjesni Narodni Odbor Međurječje

PODACI O ZLOČINIMA

b/ Popis Muslimana koji su ubijeni od strane četnika, od godine 1941. do 1944.

	Prezime i ime žrtve	Ime oca	starost	narodnost	odakle je	Izd. čl.
1.	Jusuf Pleh	Halil	45	Musliman	Kopači	11
2.	Murat Pleh	Meho	25	-"-	-"-	4
3.	Rizvo -"-	Meho	30	-"-	-"-	3
4.	Lutvo Tutić	Musa	28	-"-	-"-	-
5.	Suljo Đafović		40	-"-	-"-	7
6.	Omer Kadrić		55	-"-	-"-	8
7.	Šerif Terović	Mehmed	55	-"-	-"-	12
8.	Rašid Šehović	Šaban	33	-"-	-"-	7
9.	Šerif Borovac	Huso	36	-"-	-"-	4
10.	Malin -"-	Šaćir	18	-"-	-"-	6
11.	Nedžib Čelik	Nazif	20	-"-	Trebeševo	5
12.	Nezir -"-	-"-	40	-"-	-"-	3
13.	Nurko -"-	Abid	30	-"-	-"-	6
14.	Demir -"-	Alija	60	-"-	-"-	7
15.	Hamza -"-	Ago	40	-"-	-"-	10
16.	Osman Alihodžić	Meho	50	-"-	-"-	5
17.	Mujo Muminović	Jakub	30	-"-	-"-	3
18.	Sejdo -"-		50	-"-	-"-	8
19.	Musa -"-	Ž. Sejdova	50	-"-	-"-	-
20.	Atif -"-		55	-"-	-"-	5

21.	Halil -"-	Jakub	45	-"-	-"-	8
22.	Redžo Hodžić	Hasib	22	-"-	-"-	2
23.	Dedo Čeljo	Zulfo	45	-"-	-"-	5
24.	Junuz Herak	Emin	45	-"-	-"-	7
25.	Murat Muminović		55	-"-	-"-	9
26.	Hasib Hodžić	Džafer	60	-"-	-"-	10
27.	Alija Hodžić		65	-"-	-"-	7
28.	Bećir Alihodžić	Jusuf	38	-"-	-"-	5
29.	Ejub Alihodžić	Salko	35	-"-	-"-	7
30.	Halil -"-	Salko	45	-"-	-"-	5
31.	Vejsil Alihodžić	Jusuf	35	-"-	-"-	7
32.	Idriz Kadrić		45	-"-	Hladilje	7
33.	Avdija Hastor	Rašid	45	-"-	-"-	8
34.	Nedžib -"-	-"-	47	-"-	-"-	10
35.	Omer -"-	-"-	43	-"-	-"-	7

Svi gore navedeni poubijani su od strane četnika pod komandom Gojka Krezovića, Dangića, Mihajlovića, vojvode Đakića i majora Pavla Đurišića.

Za sve gore poubijane svjedoče članovi koji su izjave dali, te na isto se potpisuju i to:

Karadžić Lazar

1.Šehović Abid s.r. 2. Hurem Fata

3. Obradović (?), s.r. 4. Ilija (?), s. r.

5. Sarić Miloš, s. r. 6. Pita Hamed, s. r.

Smrt Fašizmu – Sloboda narodu!

U Međurečju, dne. 16. februara 1946. godine.

(S. Čekić, nav. dj., str. 542 - 543)

Br. 16

SPISAK ŽRTAVA U ZOROVIĆIMA - PODACI MJESNOG NARODNOG ODBORA ZOROVIĆI, ZOROVIĆI, 18. FEBRUAR 1946.

MJESNI NARODNI ODBOR ZOROVIĆI
Dana: 18. februara 1946. god.

POPIS
žrtava nastradalih od strane četnika 1941. god. i 1942. god.

	Prezime i ime žrtve	Ime oca	starost	vjera i narodnost	odakle je	izdržavao članova
1.	Đozo Fehrat	Ibrahima	40	Musliman	Bare	10
2.	-”- Zajko	Fehrata	16	-”-	-”-	-
3.	-”- Smajo	Mušana	35	-”-	-”-	6
4.	Ligata Halil	Salkov	20	-”-	-”-	2
5.	Ćalija Abid	Adema	16	-”-	-”-	-
6.	Ligata Mujo	Salkov	28	-”-	-”-	3
7.	Šehović Alija	Abida	20	-”-	Kajevići	-
8.	-”- Šaban	Hamdov	16	-”-	-”-	-
9.	Bećirović Muhamed	Salkov	24	-”-	Gusići	3
10.	-”- Mujo	Adema	24	-”-	-”-	2
11.	-”- Rašid	Ibrov	24	-”-	-”-	3
12.	Samouk Šaćir	Halila	19	-”-	Kajevići	-
13.	Žiga Salko	Mujov	52	-”-	Orahovice	10
14.	-”- Jusuf	Alije	56	-”-	-”-	4
15.	-”- Bahto	Alije	50	-”-	-”-	3
16.	-”- Zulfo	Bahta	20	-”-	-”-	-
17.	-”- Osman	-”-	16	-”-	-”-	-
18.	Škamo Rašid	Mehov	16	-”-	-”-	-
19.	-”- Hamdo	Halila	40	-”-	Boškovići	8
20.	-”- Hurem	Hamdov	19	-”-	-”-	-

21.	-”- Muharem	Ibrahima	35	-”-	-”-	5
22.	-”- Hasan	Jusov	40	-”-	-”-	7
23.	-”- Suljo	Alije	19	-”-	-”-	-
24.	-”- Hakija	Alije	18	-”-	-”-	-
25.	-”- Suljo	Murata	37	-”-	-”-	5
26.	-”- Džanan	-”-	19	-”-	-”-	-
27.	Turčalo Fejzija	Avdija	55	-”-	Zorovići	6
28.	-”- Abid	Fejzije	24	-”-	-”-	-
29.	-”- Omer	-”-	16	-”-	-”-	-
30.	-”- Muharem	Osmana	35	-”-	-”-	6
31.	-”- Murat	Halila	55	-”-	-”-	5
32.	-”- Ibro	Mustafe	18	-”-	-”-	-
33.	-”- Halil	Mustafe	16	-”-	-”-	-
34.	-”- Alija	-”-	14	-”-	-”-	-
35.	Adilović Mustafa	Mehmeda	50	-”-	-”-	12
36.	-”- Adil	Mustafe	27	-”-	-”-	2
37.	-”- Edhem	-”-	20	-”-	-”-	-
38.	-”- Alija	-”-	17	-”-	-”-	-
39.	-”- Zulfo	-”-	15	-”-	-”-	-
40.	-”- Labuda žena	-”-	50	-”-	-”-	-
41.	-”- Muharem	Mehmeda	45	-”-	-”-	6
42.	-”- Salko	Muharema	16	-”-	-”-	-
43.	-”- Mujo	Šabana	24	-”-	-”-	3
44.	Mujezin Salih	Hasana	31	-”-	Hrančići	4
45.	-”- Mujo	Alije	31	-”-	-”-	4
46.	Pilav Durmo	Mehov	29	-”-	-”-	4
47.	Adilović Mujo	Jusufa	17	-”-	Žilići	-
48.	Arnaut Nazif	Ahmeta	31	-”-	-”-	2
49.	-”- Ćamil	-”-	22	-”-	-”-	-
50.	-”- Alija	Pašov	55	-”-	-”-	5
51.	-”- Suljo	Alije	22	-”-	-”-	-

53.	Gluhačević Smail	Mujov	45	-"-	Žilići	2
54.	Zec Osman	Ibrahima	46	-"-	Bogovići	6
55.	-"- Ibro	-"-	21	-"-	-"-	-
56.	Adilović Alija	Suljov	50	-"-	-"-	6
57.	-"- Mustafa	-"-	40	-"-	-"-	-
58.	-"- Sulejmen	Alije	23	-"-	-"-	-
59.	Džanić Murat	Salihov	25	-"-	Žilići	1

Sva gore navedena lica poubijani su od strane četnika pod komandom Majora Todorovića, Sergija Mihajlovića, kapetana Marka Bulatovića, navodno iz Srbije sadašnji boravak nepoznat.

Od domaćih četnika bili su Grujo Cvijetanović iz Prače, srez Rogatica, a sada se nalazi u odmetništvu.

Navedene žrtve poubijane su pojedinačno oko Drine i oko sela Orahovica.

POPIS

žrtava koji su poubijani od strane četnika 1943. do 1945. g.

1.	Adilović Ibro	Halila	50	Musliman	Zorovići	5 čl.	1943.
2.	Mujezin Đumiša	Hasana	20	-"-	Hrančići	1	1943.
3.	Turčalo Bajro	Bajrov	1	-"-	-"-	-	1943.
4.	Bećirović Osman	Salkov	45	-"-	Gusići	6	1945.
5.	-"- Suljo	Ibrov	46	-"-	-"-	6	1945.
6.	Efendić Smail	Ibrov	40	-"-	Bare	6	1945.

Gore navedene žrtve poubijane su od strane četnika pod vodstvom poručnika Momčilovića iz Zagorja, sada boravak nepoznat i Vuka Kalaita rodom iz Nove Varoši, sada boravak nepoznat.

Članovi mjesne komisije:
1. Hasib Žiga, s. r. 1.
2. Mujezin Osman, s. r. 2.
3. Zec (?) Nazif, s. r. 3.
4. Turčalo Zajko, s. r.
5. Alilović Nazif, s. r.
6. Marinko Kovačević, s. r.
7. Medo ?, s. r.
8. Đozo Šaćir, s. r.

Članovi sreske komisije:
(bez potpisa)
(bez potpisa)
(bez potpisa)

(S. Čekić, nav. dj., str. 544 - 546)

Br. 17

SPISAK ŽRTAVA U ZOROVIĆIMA - PODACI MJESNOG NARODNOG ODBORA ZAROVIĆI, ZAROVIĆI, 18. FEBRUAR 1946.

MJESNI NARODNI ODBOR ZOROVIĆI
Dana: 18. februar 1946. god.

POPIS
žrtva nastradalih od strane Nijemaca 1942.

1.	Ristović Neđo Aleksija	33	Srbin	Bogovići	izdr.čl. 5	1942.
2.	Todorović Luka Đorđev	18	-"-	-"-	4	1942.
3.	Vukadin Joka,					
4.	Žena Radova	23	-"-	-"-	1	1942.
5.	Srđan Radova	1	-"-	-"-		1942.
6.	**Đozo Murat** Begov	52	Musliman	Bare	6	1945.
7.	**Hurem** Osmana	55	-"-	-"-	8	1945.
8.	**Muharem** Fehrata	17	-"-	-"-		1943.
9.	**Ligata Ibro** Hasana	6	-"-	-"-		1943.
10.	**Žigo Ago** Halila	4	-"-	Orahovice		1943.
11.	**Škamo Fatima** Smajeva	5	-"-	Boškovići		1943.
12.	Kovačević Miladin Perov	11	Srbin	-"-		1943.

Gore navedene žrtve od 1 do 3 poubijani su u mjesecu maju, a nije se moglo ustanoviti koja je jedinica zločin izvršila .

Od broja 4 do 11 također su poubijani od strane Nijemaca, jedinice nisu poznate.

POPIS

žrtava interniranih od strane Hrvatskih oružnika 1941.

1.	Todorović Danilo Gavrov	40	Srbin	Zorovići	4 člana
2.	Janko Jovov	25	-”-	-”-	2 -”-
3.	Vukadin Nikola Koste	45	-”-	Bogovići	6 -”-
4.	Rističević Ranko Blagoja	26	-”-	-”-	2 -”-
5.	Tomić Mlađen Jovov	45	-”-	-”-	4 -”-
6.	Risto Krstov	35	-”-	-”-	3 -”-
7.	Todorović Jovica Jovov	55	-”-	Zorovići	2 -”-
8.	Kujundžić Mitar Nikole	46	-”-	Orahovice	6 -”-
9.	Darinka Mitrova	46	-”-	-”-	
10.	Kovačević Daša Brankova	35	-”-	Boškovići	5 -”-
11.	Adilović Ibro Suljov	35	Musliman	Bogovići	

Žrtve pod brojevima 1,2,3,4 su intornirani od strane Hrv. oružnika pod vodstvom Hasana Ušta i Sulja Bajrovića iz Jeleča poginuli u Foči, i do danas se ni jedan od navedenih žrtava nije povratio.

Također i pod brojem 5 i 6 su internirani, te se ni do danas nisu povratili.

Žrtve od broja 6 do 12 poubijani su kod svojih kuća od strane oružnika pod vodstvom gore navedenih oružnika.

Članovi mjesne komisije:
1. Hasib Žiga, s.r.
2. Mujezin Osman, s.r.
3 Zec (?) Nazif, s.r.
4. Turčalo Zajko, s.r.
5. Alilović Nazif, s.r.
6. Marinko Kovačević, s.r.
7. Medo ?, s.r.
8. Đozo Šaćir, s.r.

Članovi sreske komisije:
(Potpisi nečitljivi)

(S. Čekić, nav. dj., str. 547 - 548)

Br. 18

SPISAK ŽRTAVA U MEĐURJEČJU - PODACI MJESNOG NARODNOG ODBORA MEĐURJEČJE, MEĐURJEČJE, 23. FEBRUAR 1946.

Mjesni Narodni Odbor Međurečje
Dana: 23. februara 1946. godine

PODACI O ZLOČINIMA
b/ Popis Muslimana koji su ubijeni od strane četnika u godinama 1941. i 1944.

Ime i prezime žrtve	Ime oca	Starost	Narodnost	Odakle	Iz. čl.
Ibro Kadrić	Meho	40	musliman	Hladila	4
Ismet -"-	-"-	32	-"-	-"-	6
Rasim -"-	-"-	30	-"-	-"-	7
Idriz -"-	Suljo	45	-"-	-"-	6
Hafiza -"-	Salko	60	-"-	-"-	4
Meho Hastor	Mustafa	65	-"-	-"-	5
Sejdo -"-	-"-	69	-"-	-"-	11
Salko-"-	Nedžib	18	-"-	-"-	1
Ramo Resumović	Meho	35	-"-	Međurečje	6
Adem Muminović	Murat	12	-"-	Trebeševo	8
Zajko Alihodžić	Suljo	22	-"-	-"-	7
Čelik Salko	Pašo	26	-"-	-"-	6
Memiš Hodžić	Avdo	50	-"-	-"-	7
Sulejman Muminović	Hasan	20	-"-	-"-	6
Huso Borovac	Ibro	35	-"-	-"-	8
Mahmut Kapo	Arif	40	-"-	Hladila	8
Mušan Selimović	Ramo	45	-"-	Prolaz	6
Selimović Ramo	Mušan	22	-"-	-"-	6

-”- Ramiz	-”-	20	-”-	-”-	6
-”- Ejub	Hamid	40	-”-	-”-	8
-”- Adem	Ejub	14	-”-	-”-	8
Salko Hasković	Halil	16	-”-	-”-	7
Šerif Prolaz	Abaz	19	-”-	-”-	5
Meša Selimović	Mujo	70	-”-	-”-	1
Hana Hasković	Halil	45	-”-	-”-	6
Tima Selimović	Huso	60	-”-	-”-	3
Murija -”-	Murat	50	-”-	-”-	3
Rahima -”-	Avda	40	-”-	-”-	-”-
Biba -”-	Šaćir	5	-”-	-”-	-
Šerif Dedović	Alija	50	-”-	Bogaljevići	5
Hodžić Ragib	Mujo	55	-”-	Kajgani	9
-”- Edhem	-”-	50	-”-	-”-	10
Hastor Nedžib	Rašid	50	-”-	-”-	9
-”- Salko	Nedžib	20	-”-	-”-	9
Ibro Bažđar	Salko	30	-”-	-”-	8
Mujo Dedović	Salko	45	-”-	Bogaljevići	2
Semiz Imamović	Jusuf	50	-”-	Đakovići	6
Hanifa -”-	Semiz	50	-”-	-”-	1
Ismet -”-	-”-	30	-”-	-”-	1
Hilmo -”-	-”-	15	-”-	-”-	1
Esad -”-	-”-	10	-”-	-”-	1
Tajib -”-	-”-	35	-”-	-”-	8
Ševkija -”-	-”-	50	-”-	-”-	10
Adil -”-	Ševkija	20	-”-	-”-	1
Ibro -”-	Jusuf	40	-”-	-”-	9
Adem -”-	-”-	45	-”-	-”-	10
Nazif -”-	Adem	15	-”-	-”-	1
Hanumica -”-	Ibro	18	-”-	-”-	5
Hamed -”-	-”-	8	-”-	-”-	-

Safet -"-	Meho	17	-"-	-"-	1
Zaim -"-	-"-	10	-"-	-"-	-
Fata -"-	-"-	45	-"-	-"-	1
Bećir -"-	-"-	55	-"-	-"-	7
Mujo -"-	Bećir	21	-"-	-"-	1
Akif -"-	-"-	18	-"-	-"-	1
Alija -"-	-"-	45	-"-	-"-	8
Uzeir Imamović	Alija	17	-"-	Đakovići	13
Smajo -"-	-"-	40	-"-	-"-	5
Duda -"-	Munib	50	-"-	-"-	11
Jakub -"-	Osman	18	-"-	-"-	9
Mujo -"-	Abaz	55	-"-	Čemjera	5
Šerif -"-	Murat	30	-"-	-"-	6
Mera -"-	Muharem	35	-"-	-"-	6
Selim -"-	Jakub	55	-"-	-"-	12
Osman -"-	Selim	35	-"-	-"-	4
Sabrija -"-	Jakub	60	-"-	-"-	13
Sefer -"-	Šaban	25	-"-	-"-	5
Ejub -"-	Abaz	55	-"-	-"-	14
Ragib -"-	Mujo	35	-"-	-"-	1
Osman Mujezinović	Mujov	70	-"-	Đakovići	5
Rušid -"-	Osman	35	-"-	-"-	7
Mujo -"-	Osman	30	-"-	-"-	8
Ridžal Avdo-"-	Mahmut	40	-"-	-"-	1
Ibro Riđal	-"-	30	-"-	-"-	1
Adem -"-	Ibro	18	-"-	-"-	10
Ramiz -"-	-"-	15	-"-	-"-	5
Arif Nokto		45	-"-	-"-	10
Zarif -"-		30	-"-	-"-	1
Ibro Karović	Avdurahman	50	-"-	Karovići	8

Ago -"-	Mujo	40	-"-	-"-	7
Uzeir -"-	Mujo	45	-"-	-"-	7
Hamed -"-	-"-	42	-"-	-"-	7
Ramo -"-	Nurko	17	-"-	-"-	8
Šaćir Dizdarević	Ibro	40	-"-	-"-	1
Omer Ćoso		60	-"-	-"-	3
Murat -"-	Omer	30	-"-	-"-	6
Nezir -"-	Omer	25	-"-	-"-	1
Mujo Hurić	Jakub	40	-"-	Javorje	-
Ragib -"-	Mujo	16	-"-	-"-	9
Fatima -"-	-"-	12	-"-	-"-	7
Salko -"-	Muharem	55	-"-	-"-	1
Šahzo -"-	Nurko	40	-"-	-"-	6
Šerif -"-	Hilmo	16	-"-	Rićnirići	1
Zahir -"-	Abaz	50	-"-	-"-	6
Safet -"-	Zafir	15	-"-	-"-	11
Hamid -"-	Ćamil	25	-"-	-"-	8
Junuz -"-	Jakub	40	-"-	Šiglice	10
Abaz -"-	Osman	30	-"-	-"-	1
Mušan -"-	Jusuf	40	-"-	-"-	3
Hanka -"-	Osman	60	-"-	-"-	5
Džafer -"-	Ejub	45	-"-	-"-	3
Alija -"-	Jakub	40	-"-	-"-	7
Hajro Sirovina	Omer	25	-"-	Avlija	8
Bećir Alihodžić	Smajo	45	-"-	Javorje	6
Uzeir Bezdrob	Huso	16	-"-	Dužice	6
Muradif -"-	Arif	30	-"-	-"-	12
Halil -"-	-"-	28	-"-	-"-	1
Juso -"-	Murat	35	-"-	-"-	9
Selim -"-	Murat	20	-"-	-"-	1
Tahir -"-	Ibro	30	-"-	-"-	1

Smail -"-	Bego	30	-"-	-"-	5
Rabija -"-	-"-	27	-"-	-"-	10
Sejfo -"-	Hajro	35	-"-	-"-	7
Alija -"-	Omer	30	-"-	-"-	7
Mujo Hasković	Sadik	55	-"-	Haskovići	4
Idriz -"-	Sulejmen	50	-"-	-"-	10
Hasan -"-	Kurto	35	-"-	-"-	6
Dervić -"-	Musa	25	-"-	-"-	3
Salko -"-	Hrustem	40	-"-	-"-	9
Aziz -"-	Idriz	20	-"-	-"-	6
Rahman Hadžović	Salko	40	-"-	Đafovići	8
Jakub -"-	Jusuf	50	-"-	-"-	3
Šaban -"-	Jusuf	48	-"-	-"-	3
Derviš Marašević	Dedo	35	-"-	-"-	3
Mujo Hodović	Rašid	25	-"-	Đafovići	9
Alija -"-	-"-	20	-"-	-"-	3
Hasan Demirović	Murat	18	-"-	-"-	6
Zulfo Čeljo	Sinan	50	-"-	-"-	9
Ševkija -"-	Zulfo	12	-"-	-"-	1
Hilmo -"-	Sinan	35	-"-	-"-	6
Hurem Hasović	Suljo	35	-"-	Mandra	7
Bećir -"-	-"-	30	-"-	-"-	6
Hrustem -"-	-"-	40	-"-	-"-	7
Šerif -"-	Hrustem	12	-"-	-"-	1
Arif Muminović	Jakub	35	-"-	Trebeševo	6
Mevla -"-	Arif	30	-"-	-"-	1
Mejra Alihodžić	Salko	70	-"-	-"-	1
Nezir Kajgana	Mahmut	50	-"-	Slatina	6
Zećir Kuspala	Mujo	45	-"-	-"-	7
Suljo-"-	-"-	35	-"-	-"-	5
Salko Poturak		35	-"-	-"-	6

Dedo Bajrović	Ibro	42	-"-	-"-	8
Šerif -"-	Meho	35	-"-	-"-	5
Miralem Pleh	Osman	38	-"-	Janjina	5
Šemso Pleh	-"-	40	-"-	-"-	6
Hanifa -"-	Šemso	50	-"-	-"-	1
Nurko -"-	Osman	40	-"-	-"-	10
Osman -"-	Nurko	18	-"-	-"-	1
Šahza -"-	Osman	20	-"-	-"-	1
Meho -"-	Šemso	17	-"-	-"-	1
Šaćir Ćeljo		50	-"-	Ganje	11
Juso -"-		45	-"-	-"-	6
Ajdim Delizajimović		45	-"-	-"-	7
Bećir Šadić		60	-"-	-"-	7
Mustafa -"-	Bećir	20	-"-	-"-	1
Aziz -"-	-"-	16	-"-	-"-	1
Ćamil -"-	Ragib	18	-"-	-"-	1
Ćamil Pleh	Miralem	7	-"-	Janjina	-
Kadira -"-	-"-	4	-"-	-"-	-
Rabija -"-	Šemso	12	-"-	-"-	-
Alija Šehović	Osman	40	-"-	Zapljevac	8
Uma -"-	-"-	8	-"-	-"-	-
Prljača Smail	Ahmet	70	-"-	Dubac	8
-"- Uzeir	Alija	45	-"-	-"-	8
-"- Mehmed	Adem	19	-"-	-"-	7
Briga Ibro	Selim	20	-"-	-"-	1
Osman Bučo		70	-"-	Bučković	8
Salko -"-	Agan	19	-"-	-"-	6
Ago -"-		50	-"-	-"-	6
Mujo -"-		60	-"-	-"-	4
Salko Močević	Šaćir	55	-"-	Milatkovići	7
Ejub -"-	-"-	50	-"-	-"-	7

Ferhat Durović	Alija	58	-"-	-"-	14
Fata -"-	Salko	28	-"-	-"-	4
Sulejman -"-	-"-	11	-"-	-"-	-
Mehmed -"-	-"-	8	-"-	-"-	-
Mujo Čeljo	Selim	45	-"-	Batovo	6
Derviš -"-	Salih	43	-"-	-"-	6
Ibro -"-	Avdo	18	-"-	-"-	6
Mehmed -"-	-"-	14	-"-	-"-	-
Smail -"-	Osman	75	-"-	-"-	14
Hakija Selim	Selim	43	-"-	-"-	5
Meho Herak	Avdo	46	-"-	Okusovići	5
Mustafa -"-	Alija	21	-"-	-"-	6
Hasan -"-	Emin	43	-"-	-"-	1
Arif -"-	Habib	75	-"-	-"-	8
Sevda Bekto	Pašan	45	-"-	-"-	8
Nezir Karović	Mujo	55	-"-	Karovići	8
Juso Gađo	Alija	50	-"-	Vihnići	2
Alija -"-	-"-	45	-"-	-"-	1
Rašid -"-		55	-"-	-"-	3
Ramiz Riđar	Dedo	37	-"-	-"-	6
Rašid -"-	-"-	28	-"-	-"-	3
Derviš Horovina	Zejnil	27	-"-	Vihnići	5
Avdo -"-	-"-	26	-"-	-"-	2
Ibro Hajvaz		35	-"-	-"-	5
Mušan -"-		55	-"-	-"-	7
Šaćir -"-	Memiš	35	-"-	-"-	4
Mašo Duraković	Mušan	22	-"-	-"-	5
Murat Ćoso	Šerif	24	-"-	Karovići	5
Meho -"-	-"-	40	-"-	-"-	5
Rašid Korjenić	Suljo	40	-"-	Ćinovići	6
Ismet Kulin	Mušan	21	-"-	-"-	3

Salko Bečirčić	Hasan	20	-”-	-”-	3
Osman -”-	-”-	23	-”-	-”-	1
Tima Gađo	Hasib	12	-”-	Radošević	-

(S. Čekić, nav. dj., str. 549 - 554)

Br. 19

ZLOČINI U GORAŽDANSKOM KRAJU - ZBIRNI IZVJEŠTAJ KOMISIJE SRESKOG NARODNOG ODBORA GORAŽDE ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA, GORAŽDE, 26. MART 1946.

NARODNA REPUBLIKA BOSNA I HERCEGOVINA
SRESKI NARODNI ODBOR GORAŽDE
Anketna komisija za utvrđivanje
zločina okupatora i njihovih pomagača.
Broj: _____ /46. Goražde, 26-III-1946. god.

Predmet: Izvještaj o zločinima i povredi
imovine okupatora i njihovih pomagača.

ZEMALJSKOJ KOMISIJI ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA
OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA

S A R A J E V O

Ova Sreska anketna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača podnosi slijedeći izvještaj:

Ova anketna komisija obrazovala je po svim Mjesnim narodnim odborima ovoga sreza svoje podkomisije, koje su na području svojih Mjesnih N. Odbora ispitali zločine okupatora i njihovih pomagača izvršenih u doba okupacije, na osnovu čega je izvršena rekapitulacija, te je utvrđeno slijedeće:

1. Da su okupatori i njihovi pomagači lišili života:

Ljudi	3.057
Žena	223

Staraca	284
Djece	279
UKUPNO:	3.813

a/od ovoga broja bilo je žrtava Nijemaca:

Ljudi	91
Žena	27
Djece	23
UKUPNO:	141

Teror od strane Nijemaca prema narodu ovoga kraja naročito je otpočeo u mjesecu maju 1942. godine. Kao neka vrsta kaznene ekspedicije, formirane u Sarajevu od raznih Nijemačkih jedinica, izmješane od ustaša i domobrana, prokrstarila je ovim krajevima, ali zahvaljujući slučaju da je narod na vrijeme izbjegao, žrtve nisu bile mnogobrojnije, te je tom prilikom strijeljano 7 ljudi i 1 žena, dok je 12 maja iste godine odvedeno u koncentracione logore 36 ljudi i 5 djece, od kojih se je vratilo do danas svega 3 osobe.

Najveći teror od strane Nijemaca izvršen je u ovom srezu **u mjesecu maju 1943. godine, kada je ovuda prokrstarila vražija divizija pod komandom nekog generala Najedholda. Tom prilikom poubijano je 39 ljudi, 14 žena i 12 djece.**

Iza toga kroz ove krajeve prošla je kaznena ekspedicija pod komandom Njemačkog Hauptmana Štenclera Karla, sina Dr. Emina Štenclera, bivšeg upravnika bolnice u Bihaću za vrijeme bivše Jugoslavije, koji je sa svojom kaznenom ekspedicijom dana 5-VII-1943 godine opkolio 6 sela na području Mjesnog Narodnog Odbora Zupčići i pohvatao svo zateklo stanovništvo tih sela, gdje ga je poubijao u selu Prisoju. Tom prilikom ubijeno je 12 ljudi, 12 žena i 6 djece, među kojima je bilo i djece od 1 godinu.

Ovo je učinjeno iz razloga što je u blizini tih sela poginulo jedan Nijemac.

b/ Od ovoga broja bilo je žrtava Italijana:

Ljudi	483
Žena	18
Staraca	13
Djece	23
UKUPNO:	537

Najviše žrtava počinila je **VI. Alpinska divizija** pod komandom generala Pircia Birolia. Tako je **u mjesecu maju 1942. godine ova divizija poubijala nad jamom 14 ljudi i bacila ih u istu jamu u planini Preljuću** opš. Slatina srez Foča, a u istom mjesecu ova ista divizija **dovela je na Drinu, pod selom Ahmovićima 14 ljudi, 7 žena, 4 starca i 5 djece, pa ih utjerala u Drinu, a zatim mitraljezima ih pobila.**

Među ovim žrtvama bilo je djece od 2 godine. Ovakvih sličnih slučajeva bilo je i na drugim mjestima kao što je slučaj žrtava u planini Kozari u ovome srezu.

Najviše žrtava učinili su Italijani odvođenjem ljudi u Pljevlje, gdje im je bila glavna komanda, u zatvore, odakle se nije do danas nitko povratio.

Ne samo da su sami Italijani vršili žrtve na stanovništvu ovoga sreza, nego su naoružavali i domaće izdajnike, poznatu talijansku miliciju, koja je pod njihovom komandom žarila i palila, naročito na desnoj obali rijeke Drine ovoga sreza. U tim pokoljima naročito su se istakli komandanti ovih Talijanskih milicija kao što su Subašić Emin i Juso Čolak i Hamdija Klijo.

Isto tako pod komandom Italijana četnici Draže Mihajlovića pod komandom Pavla Đurišića i Vuka Kalaita i Vasilija Bodiroge, koji su 4. i 5. februara 1943. godine napravili **poznate pokolje i paljevine u ovome srezu, sa desne strane Drine,** koja je strana bila pod Italijanskom okupacijom.

c/ Žrtava ustaša bilo je:

Ljudi	283
Žena	62
Staraca	16
Djece	31
UKUPNO:	392

Odmah poslije okupacije ustaše su počeli vršiti veliki teror na stanovništvu ovoga sreza. Tako je u junu 1941. godine pohvatano po kućama 8 ljudi, najboljih građana, koje su potrpali u automobil zvanu "crnu maricu", koja je dovedena naročito iz Sarajeva u tu svrhu. Ove ljude odveli su u Sarajevo, a odatle u Lašvu gdje su ih poubijali.

Istih dana ustaše su pohvatale najviđenije ljude i po selima i odveli ih u Sarajevo, odakle se nisu više povratili. U ovim odvođenjima sudjelovali su: Hadočaj Oto, sreski sudija, Gregorić Pavle, domobranski bojnik, Berberović Avdo ustaški logornik, Novak Ferdo šofer iz Goražda i ustaški dužnosnik Stojisavljević Franjo i Oruč Ahmet.

Pod ustaškom komandom naročito su u ovome srezu vršili zločin zvani Ćebovci pod komandom Šemsa Sakovića. Ova naoružana ustaška milicija krstarila je po ovim krajevima u 1943. i 1944. godini, te iznenadnim napadima palila i ubijala čitava sela, odvodeći naročito stoku koju su prodavali i njome se hranili. Ova naoružana banda imala je oko 40 ljudi, većinom izbjeglica iz opštine Bukovica, sreza Pljevljanskog kao i njihovih pristalica iz ovoga sreza.

d/ Žrtava četnika u ovome srezu bilo je:

Ljudi	2.200
Žena	116
Staraca	55
Djece	202
UKUPNO:	2.573

Upadom četnika u Goražde dana 30. novembra 1941. godine pohvatan je veliki broj ljudi, kako iz samoga grada, tako i sa sela. Ovi ljudi pritvarani su u Vojnu kasarnu u Goraždu, odakle su ih izvodili na Drinske mostove i ubijali ih.

Ubijanje su vršili u noći izvodeći od 30 – 60 ljudi. Naročito su ubijale izbjeglice iz sreza Rogatičkog koji su bili prebjegli u ovaj srez. Žrtve su bacali u Drinu, u koju su svrhu postojali naročiti ljudi koji su ih otiskivali.

Ove žrtve izvršene su pod komandom četničkog majora Jezdimira Dangića, Boška Todorovića, Sergije Mihajlovića, Vojvode Đekića i Riste Gavrilovića, kao i tadašnjeg komandanta bataljona Gojko Krezovića.

U godini 1943. pod glavnom komandom Italijana napali su na ovaj srez četnici majora Pavla Đurišića sa namjerom da spriječe prelaz Partizanima preko Drine. Kako se na desnoj obali Drine u to doba u nekim predjelima nalazila Ustaška vlast, to su pomenuti četnici dobili odobrenje od Italijana da brišu taj cjelokupni predio sve do Drine, **te je tom prilikom sve popaljeno i poubijano** (podvukao: S. Č.).

8. IX. 1943. Kapitulacijom Italije četnici su prešli Nijemcima i Ustašama i održavali su se u ovom srezu sve do povlačenja Nijemaca iz ovih krajeva kojom su prilikom vršili pojedinačne zločine nad ovim narodom.

II. MATERIJALNA ŠTETA

Okupatori i njihovi pomagači u ovome srezu izvršili su povredu imovine u iznosu:

a. Nijemci	114.541.262.-	dinara
b. Italijani	214.174.490.-	-”-
c. Ustaše	117.602.386.-	-”-
d. Četnici	274.640.973.-	-”-
UKUPNO	720.959.111.-	-”-

a/ U toku krstarenja Njemačkih četa po ovom srezu, kao i prilikom njihovog povlačenja, Nijemci su zapalili 1.303 kuće, razorili 183 kuće, dok su opljačkali 2.826 konja i 48.141 stoke. Pored toga Nijemci su opljačkali velika vojna stovarišta bivše Jugoslavenske vojske u kojima je bila velika količina odjeće, obuće i hrane, koja šteta nije u gornju sumu uračunata.

b/ Od strane Italijana u ovome srezu popaljeno je 1.343 kuće dok je razoreno 118 kuća, dok je opljačkano razne stoke 45.477 komada.

c/ Od strane ustaša zapaljeno je 945 kuća dok je razoreno 28 kuća. Opljačkano je 42.204 komada razne stoke.

d/ Od strane četnika popaljeno je 3.436 kuća dok je razoreno 258 kuća. Opljačkano je stoke 52.463 komada.

Iz prednjeg se vidi da su žrtve okupatora i njihovih pomagača u ovome srezu bile velike kako po broju lišenih života tako i po povredi imovine.

Smrt fašizmu – Sloboda narodu!

Sekretar:
F. Baščelija, s.r.

Pretsjednik:
R. Janković, s.r.

(S. Čekić, nav. dj., str. 555 - 559)

Br. 20

GENOCID NA PODRUČJU GORAŽDA - IZVOD IZ ZAPISNIKA ZEMALJSKE KOMISIJE BOSNE I HERCEGOVINE ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORA I NJIHOVIH POMAGAČA, SARAJEVO, 1946.

... Po ulasku četnika u Goražde pod zastavom, istoga dana formirana je parada, raport je podnet majoru Dangiću i Todoroviću. Major Dangić je tom prilikom održao jedan govor u kome je pohvalio pojedince, svoje oficire i četnike radi hrabrog držanja u borbi, neke unapredio i odlikovao, a Ristu Gavrilovića svečano proglasio četničkim Jabučkim vojvodom. Još za vrijeme ove parade **pojedine četničke patrole zašle su gradom i počele hapsiti masovno muslimanski živalj, dogonili su ih u vojnu kasarnu vezane žicom, a pojedince su ubijali odmah na licu mjesta, u kasarni se skupilo oko 200 Muslimana iz grada i okolice, oko 20 domobrana zarobljenih u Bistrici i četiri časne sestre koje su bile zarobljene na Palama.**

Isto veče 30. novembra 1941. godine major Dangić je pozvao sve građane Srbe u komandu mjesta, koja je tada bila u staroj pošti, čestitajući im oslobođenje bodreći ih na hrabrost i čudeći se da ih ima u tolikom broju i da nisu do sada izginuli. Građani Srbi iz Goražda kazali su Dangiću da imaju da zahvale što su ostali živi Muslimanima iz ovog kraja, koji su ih svakom prilikom uzimali u zaštitu. Zamolili su ga da ne bi preduzeo nikakve mjere represalija nad muslimanskim življem ovoga kraja. Major Dangić odgovorio je: "dobro, dobro." Odmah po odlasku građana iz komande mjesta, major Dangić otišao je do kasarne, **gdje su bili zatvarani Muslimani i naredio da se svi pobiju i svi pokolju zajedno sa domobranima i časnim sestrama lijevom obalom Drine. Poslije odlaska Talijana sa desne obale Drine, četnici su počeli odvoditi masovno muslimanski živalj i klati na drinskim mostovima. Cijeni se da su za prvih 40 dana četničke strahovlade četnici poklali na tri drinska mosta oko osam stotina muslimanskih ljudi. Na mostove su dovodili većinom iz Bukovice i sa ostalih mjesta u srezovima Goražde, Foča, Rogatica i Višegrad. Po okolnim selima**

muslimanskim nastali su strahoviti pokolji i ubijanja na sve moguće načine. U Kopačima u kući Husa Drljevića 30. novembra 1941. godine, zatvoreno je oko 80 ljudi, žena i djece Muslimana i živi zapaljeni i izgorjeli zajedno sa kućom. Sa druge strane talijanske jedinice su cio ovaj događaj ravnodušno posmatrale. Kako je panika bila zavladala među muslimanskim življem, istoga dana narod, žene, djeca i ljudi – Muslimani pokušali su da u većoj gomili pređu preko mosta Talijanima, nadajući se da će ih ovi zaštititi. Kad su bili na sredini mosta Talijani su otvorili vatru na goloruk narod, žene, djecu, tako da su se morali vratiti u naručje četnika, koji su ih na gore navedene načine likvidirali. Prvo ubijanje koje se je desilo istoga dana po ulasku četnika u grad gore navedeni 200 Muslimana sa domobranima i 4 časne sestre sa Pala posmatrali su Talijani sa desne obale Drine. Komanda talijanska bila je u kući Nedimović Natalije, koja je daleko od Drine nepunih 200 metara. Četnici su držali Goražde do 25. januara 1942. godine. **Toga dana su opljačkali sve dućane i magacine u Goraždu** i povukli se prema Čajniču. Za cijelo vrijeme četničke vlade u Goraždu komandant mjesta četnički bio je Rade Jovanović, poručnik rodom iz Bajine Bašte. Major Dangić posle izvjesnog vremena otišao je u Vlasenicu, a major Todorović je otišao u pravcu Hercegovine i izvjesno vrijeme sa poznatim klanjem Muslimana na mostu kod Foče. Za 56 dana četničke strahovlade u Goraždu i okolini, **pobijeno je i poklano iz svih sela u kojima žive Muslimani u goraždanskom srezu oko 2.000 ljudi, oko 116 žena, 55 staraca, i 202 djece.** 28. januara 1942. godine u Goražde lijevom obalom Drine došle su i zaposjele njemačke i ustaške jedinice a desnom obalom Drine nadirale su talijanske snage 6. Alpinska divizija, koja je naišla na otpor partizana na Prevoju, Goraždu, Čajniča zvanom Kozara.

Talijanske jedinice koje su napredovale desnom stranom Drine ubijale su od reda sve na što su nailazili, bez obzira na pol, starost i narodnost, tako npr. u selu Ahmovićima naterali su 27 ljudi, žena i djece i Muslimana i Srba u Drinu i pobili mitraljezima. U vodi među pomenutim 27 bilo je i djece ispod 6 mjeseci, koje su majke ponijele i nagonili majke da živu djecu bacaju u Drinu. Cijeni se da su Talijani samo u srezu goraždanskom pobili 537 ljudi, žena i djece i staraca. Njemci i ustaše prilikom II. ofanzive na lijevoj obali Drine goražda-

nskog sreza ubili su 7 ljudi, 1 ženu, dok su koncentracione logore odveli 36 ljudi i 5 djece (podvukao: S. Č.). Od toga broja vratilo se do danas 3 osobe, Bijedić Mujo, Janko Furtula i Imamović Mušan....

(S. Čekić, nav. dj., str. 593 - 595)

Br. 21

ČETNIČKI ZLOČINI GENOCIDA U ISTOČNOJ BOSNI U 1941. GODINI - IZVJEŠTAJ ZEMALJSKE KOMISIJA BOSNE I HERCEGOVINE ZA UTVRĐIVANJE ZLOČINA OKUPATORAI NJIHOVIH POMAGAČA, SARAJEVO, 1946.

MASOVNI ZLOČINI ČETNIKA U 1941. GODINI*

FOČA

U vremenu od 5 – 20. decembra 1941. godine, četnici su izvršili masovni pokolj nad muslimanskim življem u Foči. Za to vrijeme, četnici su zaklali ili na drugi način pobili oko 300 lica – Muslimana iz Foče. Osim toga poubijali su nekoliko stotina iz susjednih srezova: Goražda, Višegrada, Rogatice i Čajniča, jer se je tu bilo sleglo masa izbjeglica iz ovih srezova, bježeći ispred četnika, te su se u momentu upada četnika u Foču zatekli u Foči. Četnici su svoje žrtve mahom vodili na Drinu, tamo ih na mostu klali i bacali u Drinu. Tom prilikom su silovali mlađe žene i djevojke, pljačkali radnje i privatne stanove. U to vrijeme bio je komandant operativnih četničkih jedinica kapetan Sergije Mihajlović, dok je komandant mjesta bio Kekić Milenko.

MNO USTIKOLINA*

29. novembra 1941. godine, četnici su upali na područje ovoga MNO. Nakon nekoliko dana odmah su započeli sa pokoljem nad muslimanskim življem, koji je trajao do 26. januara 1942. godine, kada su partizani ušli na ovu teritoriju. Za ovo vrijeme četnici su

---

* *Ovaj dokument priređivač je u cjelosti dao u kurzivu.*

* *MNO = Mjesni narodni odbor.*

poubijali oko 92 lica ljudi, žena i djece – Muslimana. Oko stotinu kuća muslimanskih tom prilikom su zapalili.

MNO BOROVINIĆI

U isto vrijeme na području ovoga Mjesnog odbora četnici su ubili oko 100 lica – Muslimana, zapalili oko 30 kuća i oko 50 štala, opljačkali novac i druge stvari do kojih su došli.

MNO JOŠANICA

I na području ovoga MNO četnici u ovo isto vrijeme pale kuće i u vatru bacaju muslimanski živalj, a malu djecu natiču na bajonete. U ovom pokolju ubili su 54 lica ljudi, žena i djece, a zapalili oko 15 kuća i oko 40 štala.

MNO LOKVE

Na području ovoga MNO četnici su pod svoju kamu stavili oko 72 lica ljudi, žena i djece – Muslimana, zapalili su oko 27 kuća i štala, a imovinu opljačkali.

MNO JABUKA

Na području ovog MNO četnici su ubili 49 lica Muslimana, a svu njihovu pokretnu imovinu opljačkali.

MNO MILJEVINA

Na području ovoga MNO četnici su pod svoju kamu stavili također sav muslimanski živalj, kojom prilikom su ubili oko 67 lica, ljudi, žena i djece, zapalili 3 kuće i 2 štale a svu pokretnu imovinu opljačkali.

MNO BROD

Na području ovoga MNO četnici su ubili također oko 67 lica – Muslimana, ljudi, žena i djece.

MNO DRAGOČAVA

U prvoj polovini januara 1941. godine četnici su na području ovog MNO ubili 152 lica Muslimana. Svoje žrtve odvodili su u glavnom na rijeku Ćehotinu i tamo ih ubijali i u rijeku bacali.

MNO ČELEBIĆI

10. decembra 1941. godine četnici su upali na područje ovog MNO i već sutradan otpočeli su sa pokoljem nad muslimanskim življem. Taj pokolj je trajao do konca januara 1941. godine, za koje vrijeme su umorili na zvjerski način 326 ljudi, žena i djece – Muslimana. Svoje žrtve su četnici ubijali na razne načine: ubijali su ih iz pušaka, klali noževima ili bacali žive u vatru, a ako bi neko uspio da se iz vatre izvuče, oni bi ga ponovo u vatru gurnuli. Mlađe žene i djevojke su silovali, pa ih potom ubijali.

MNO ZAVAJIT

Na ovaj teren upali su četnici u novembru 1941. godine, a sa uništavanjem muslimanskog življa počeli su oko 20. decembra 1941. godine, pa do 20. januara 1942. Za to vrijeme na području ovoga MNO pobili su oko 102 lica, a zapalili oko 200 zgrada – kuća i drugih sporednih prostorijama. Sela Grdijevići i Toholji najviše su tada nastradali.

MNO VIKOČ

U ovo isto vrijeme četnici su vršili pokolje i na području ovoga MNO. I ovdje su muslimanski živalj klali od reda, ne štedeći ni žene ni djece. U području ovoga MNO pobili su oko 79 lica. 17 članova porodice Bekan, četnici su tada poklali, a zatim ih polužive bacili u vatru u zapaljenu kuću. Malu djecu vadili su iz bešika, nabadali na bajonete i bacali u vatru.

MNO ORAHOVO

Četnici su na ovom području u vremenu od decembra 1941. godine do 20. januara 1942. godine poklali ili na druge načine pobili oko 114 lica Muslimana. I ovdje su svoje žrtve klali i po kućama spaljivali. Tom prilikom su zapalili na ovom području preko 50 zgrada.

MNO SLATINA

U isto vrijeme na području ovoga MNO četnici su ubili oko 83 lica, ljudi, žena i djece – Muslimana.

MNO ĆUREVO

Na ovom području četnici su na zvjerski način umorili 284 lica, ljudi, žena i djece – Muslimana, u vremenu od 20. decembra 1941. godine, do 20. januara 1942. godine. I ovdje su svoje žrtve žive bacali u vatru, ili ih ubijali kočevima, ili klali noževima. Mlađe žene i djevojke silovali su.

GORAŽDE

Koncem novembra 1941. godine, četnici su ušli u Goražde. Odmah po svom ulasku počeli su sa masovnim istrebljenjem muslimanskog življa u ovom mjestu. U vremenu od 30. novembra 1941. godine do 25. januara 1942. godine četnici su u Goraždu ubili oko 184 lica – Muslimana. Sve ove žrtve četnici su poklali mahom na mostovima Drine i bacili u Drinu.

MNO KOSTENIK

U ovo isto vrijeme četnici su i na ovom području masovno uništavali muslimanski živalj. Tako su na području ovoga MNO ubili 94 lica Muslimana, koje su mahom bacali u zapaljene kuće. Ovdje su zapalili oko 14 kuća i oko 43 staje.

MNO ODŽAK

Na ovom području četnici su u gore navedeno vrijeme ubili oko 81 lice – Muslimana.

MNO POTHRANJEN

U isto vrijeme na području ovoga MNO ubili su 47 lica ljudi, žena i djece Muslimana.

MNO ZUPČIĆI

Na ovom području ubili su oko 50 ljudi – Muslimana.

MNO BUČJA

Na području ovoga MNO ubili su 73 lica.

MNO BILJIN

Na području ovoga MNO četnici su ubili oko 110 lica.

MNO MRAVINJAC

Na ovom području četnici su zapalili 15 kuća, ubili oko 74 lica.

MNO OZRENOVIĆI

Na području ovoga MNO pobili su oko 97 lica.

MNO PIJESTINA

Na području ovoga MNO ubili su oko 63 lica.

MNO MEĐURJEČJE

Na području ovoga MNO zapalili su oko 20 kuća, a ubili oko 192 lica.

MNO SVINJCI

Na području ovoga MNO ubili su 48 lica, zapalili 3 kuće.

MNO ČAJNIČE

U vremenu od 7 decembra 1941. godine do 27. januara 1942. godine četnici su u Čajniču ubili oko 60 ljudi.

MNO ZABORAK

Na ovom području ubili su 53 čovjeka, a zapalili oko 16 kuća i štala.

MNO HOĆEVINA

Na području ovoga MNO ubili su 87 ljudi, a zapalili oko 47 kuća.

MNO MILJENO

Na području ovoga MNO ubili su 32 čovjeka.

MNO BRAHA

Na području ovoga MNO četnici su ubili 34 čovjeka.

MNO ZOROVIĆI

Na području ovoga MNO ubili su 55 ljudi. Sve ove zločine četnici su počinili od kraja novembra 1941. g. pa do 25. januara 1942. godine.

ROGATICA

I u ovome srezu četnici su vršili masovno istrebljenje muslimanskog življa. Tako su na području MNO Sljedovići zapalili oko 50 kuća i ubili oko 300 osoba, naročito na području bivše opštine Dub. ove zločine počinili su u septembru 1941. godine.

U isto vrijeme na području MNO OSOVO četnici su zapalili oko 90 kuća, i ubili preko stotinu lica – Muslimana.

Na području MNO BERKOVIĆI zapalili su oko 15 kuća i ubili oko 60 Muslimana.

U bivšoj opštini Boriki, četnici su zapalili 20 muslimanskih sela i ubili oko 500 osoba. U bivšoj opštini Sokolovići pobili oko 180 Muslimana.

VIŠEGRAD

Na području sreza višegradskog četnici su u septembru mjesecu spalili muslimanska sela Žlijeb, Hranjevac, Menja Luku i dr.

Koncem decembra 1941. godine u selu Drokanu (MNO Orahovci) četnici su ubili oko 84 Muslimana, zatvorivši ih u jednu kuću, u koju su zatim bacali bombe.

Na području MNO Koritnik četnici su u septembru 1941. godine, zapalili oko 78 kuća i ubili oko 70 Muslimana.

(S. Čekić, nav. dj., str. 596 - 601)